

Refah Devletinin

Yükselişi

ve

Düşüşü

Asbjørn Wahl

çevirenler Haldun Ünal - Baran Öztürk

REFAH DEVLETİNİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

ASBJØRN
WAHL

ÇEVİRENLER HALDUN ÜNAL - BARAN ÖZTÜRK
h₂o KiTaP -İSTANBUL 2015

Asbjørn Wahl

1951 doğumlu, Norveçli araştırmacı yazar. Halihazırda “Refah Devleti için Kampanya”nın örgütleyicisi ve kurumsallık kazanan bu örgütlenmenin yöneticisi; Norveç Belediye ve Genel Hizmet İşçileri Sendikası danışmanlığını ve Uluslararası Taşımacılık İşçileri Federasyonu’nun Karayolu İşçileri Bölümü’nün başkan yardımcılığı görevlerini sürdürmektedir.

Haldun Ünal

İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesini 1988 yılında bitirdi. 1992 yılından bu yana uluslararası şirketlerde finansal raporlama ve muhasebe alanlarında uzman ve yönetici olarak çalışmaktadır. Daha önce h2o kitap tarafından yayınlanan, Michael Zweig’ın derlediği *İşçi Sınıfı Kimlikler Arasında-ABD’de Sivil Haklar Mücadelesi ve Toplumsal Hareketler* adlı kitabın çevirisini yapmıştır.

Baran Öztürk

1986 Ankara doğumlu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü mezunu. Aynı üniversitede sosyal antropoloji yüksek lisans öğrencisi. Bazı yazılarını <http://blog.radikal.com.tr//bloglar/baranozturk> adresinde topluyor.

Refah Devletinin Yükselişi ve Düşüşü

Avrupa'da Sosyal Devletin Çöküşü

Asbjørn Wahl

İzmir Kitap

h₂O kitap - 41

dizisi - 8

Refah Devletinin Yükseliş ve Düşüşü
Avrupa'da Sosyal Devletin Çöküşü

Asbjørn Wahl

Çeviren Haldun Ünal, Baran Öztürk

© Tüm hakları, h₂O yayıncılık ve iletişim hizmetleri ltd. şti.'ne aittir, hiçbir yolla çoğaltılamaz ve kopyalanamaz.

1. Baskı, Eylül 2015, İstanbul

The Rise and Fall of the Welfare State, © Asbjørn Wahl, 2011, Pluto Press, London, All rights reserved.

Yayına hazırlayan Özcan Özen

Kapak Sevil Tarla

Sayfa düzeni h₂O kitap

Baskı ve Cilt Ceylan Matbaası
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi,
83/317 Zeytinburnu/İstanbul
Matbaa Sertifika No 23352

h₂O yayıncılık ve iletişim hizmetleri ltd. şti.
Barbaros Mah., Tophanelioğlu Cad., Gülbeste Çıkması, No: 10/2
Üsküdar - İstanbul Tel: 0212 428 8225
Yayıncı Sertifika No 22734

www.h2okitap.com
www.twitter.com/h2okitap
www.facebook.com/H2o

Anja ve Wegard'a...

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11

I. BÖLÜM Giriş 15

Özgürlük ve Eşitlik	19
Refah Devletinin Sahibi Kimdir?	25
Güç ve Kutuplaşma	29
Tarihsel Olmayan Yaklaşım	33
Kitap Hakkında	37

II. BÖLÜM Güç Tabanı 41

Tarihsel Arka Plan	44
Sınıf İşbirliği	49
Sistem Rekabeti	56
İşbirliğinin İçeriği ve İdeolojisi	59
Piyasa Güçlerini Sınırlandırmak	62
Refah Devletinin Daha Geniş Bir Kavranışı	66

III. BÖLÜM Dönüm Noktası 71

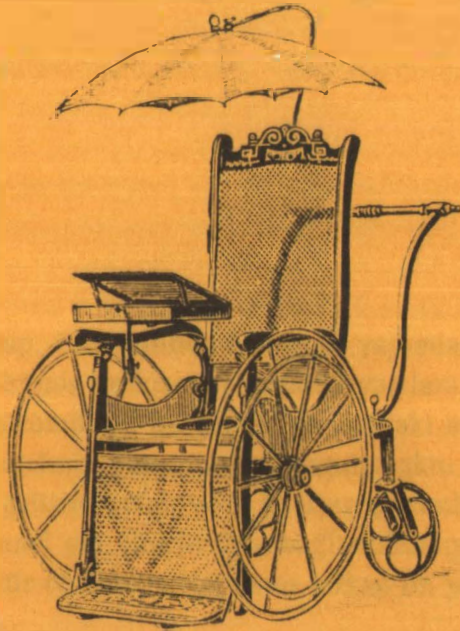
Küreselleşme mi, Piyasa Köktenciliği mi?	72
Kuralsızlaştırma	75
Delilik Ekonomisi	77
Özelleştirme	86
Üç Aşama - Üç Sahne	91
Tekelleşme ve Yozlaşma	92
Yanlış Giden Neydi?	97

IV. BÖLÜM Güç Dengesinin Değişimi 99

Sendikalara Yapılan Saldırıları	100
Sınıf İşbirliğinin Sonu	105
İşverenler Norveç'te Başarısızlığa Uğradılar	108
Demokrasinin Zayıflatılması	111

Kuralsızlaştırma ve Özelleştirme	115
Örgütlenme ve Yönetim Biçimleri	120
Uluslarüstü Anlaşmalar ve Kurumlar	124
Güçsüz Devlet Efsanesi	130
V. BÖLÜM Saldırılar	135
Yoksulluk ve Artan Eşitsizlik	142
Emekli Maaşları Saldırı Altında	146
Gel Gör ki Norveç En İyisidir...	153
Kriz ve Şok Tedavisi	163
Refahın Dönüşümü	171
VI. BÖLÜM İşin İnsafsızlaştırılması	177
Ticari Mal Olarak İşgücü	179
İşin İnsafsızlaştırılması ve Emek Piyasasından Dışlanma	183
Neoliberalizmin Talepleri	191
Sosyal Damping	197
İtici Kuvvetler	201
Çalış-Haket Programını Yıkılım	207
Refah Devletinin Kayboluşu	213
VII. BÖLÜM Simge Politikalarının Sefaleti	219
“Çalış-Haket” Fiyaskosu	221
Kutsananlar Yoksullar mı?	228
İktidar Mücadelesinden Yasal Biçimciliğe	235
VIII. BÖLÜM Zorluklar ve Seçenekler	243
Güç Dengesinde Değişimler	244
Mücadele Sürüyor	249
Bir Engel Olarak Avrupa Birliği	255
Dâhili Politik-İdeolojik Engeller	260
Siyasallaşma ve Canlanma	267
Yeni Bir Yol!	274
Özgürlük	278

REFAH DEVLETİNİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

AVRUPA'DA SOSYAL DEVLETİN ÇÖKÜŞÜ

Önsöz¹

Elinizdeki bu kitap, 2009 yılında Norveççe yayımladığım bir kitabın güncelleştirilmiş ve kısmen yeniden yazılarak İngilizceye çevrilmiş olan sürümüdür. Bu kitabı yazmaktaki amacım refah devletinin alışlagelmiş yorumlarını sorgulamaktı. Bu sorgulamayı toplumsal gelişim, refah ve iş üzerine çözümlemeleri, toplumdaki daha temel güç ilişkileriyle bağlantılandırmak yoluyla yapıyorum. Bu tür çözümlemelere son birkaç on yıldır nadiren rastlanmaktadır.

¹ Kitabın *Önsöz*, 1,2 ve 4. bölümlerinin çevirisindeki yardımlarından dolayı Kemal Ülker'e teşekkür ederiz -y.n.

Siyasi düzeyde yaşadığımız deneyim bize şunu göstermektedir: araz ve simge [symptom and symbol] siyaseti yaygınlaşır ve siyasi kalemşörler bizi aldatmak için ellerinden geleni yaparlarken, temel nedenler ve toplumdaki itici güçler, üzerinde durmaya değmeyecek kadar önemsiz konular haline gelmiştir. Uygulamalı araştırma kurumlarında, bir sosyal bilimciler ordusu –kendi iş-verenlerini fazlasıyla memnun edecek biçimde– yalıtılmış toplumsal görüngünün yüzeysel tanımlamalarının seri üretimini yaparlarken, sosyal bilimin eleştirel gizilgücü elbette içler acısı bir hale gelmektedir.

Kitabın aynı zamanda, piyasa güçlerinin saldırısına direniş göstermememiz ve toplumlarımızda demokrasiyi yeniden kazanamamamız ve güçlendiremememiz durumunda, refah devleti aracılığıyla elde edilmiş olan toplumsal ilerlemeye yönelik olarak ortaya çıkacak tehditlerle ilgili bir uyarı olması amaçlanmaktadır. Kitabın el yazması üzerinde çalıştığım sırada, bu tehditler Avrupa ve Batı dünyasının genelinde çok büyük ölçüde artmıştır. Özellikle Avrupa Birliği'nde, ekonomik krizden en ağır biçimde etkilenmekte olan ülkelerde sosyal korumaya ve kamu hizmetlerine sadece saldırılmadığını, bunların doğrudan doğruya toplu kıyıma uğratıldıklarını görmekteyiz.

Mali kriz, neoliberalizmin ve bugünkü ekonomik modelin meşruiyetini yitirşine katkıda bulunurken, yaşadıklarımız ipleri ellerinde tutanların hâlâ neoliberaler ve mali sermaye olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bu güçler vurgun [speculation] ekonomisini düzenlemek yerine, derin bir ekonomik kriz içindeki ülkeleri daha fazla özelleştirme ve kamu bütçelerinde kesintiler yapmaya zorlayarak, “sessiz devrim”lerini tamamlama fırsatından faydalanıyormuş gibi görünmektedirler. Sözde Avro Rekabet Paketi² ve bununla bağlantılı ekonomik yönetim ve zorlayıcı mekanizmalarla ilgili (altı parça mevzuat içerdiğinden genelde altılı-paket olarak adlandırılan) yeni mevzuat³ yoluyla ekonomik ve

2 Avro Plus Pact; 24-25 Mart 2011 tarihli Avrupa Konseyi toplantısında kabul edilmiştir -ç.n.

3 Altılı-paket olarak anılan mevzuat paketi Avrupa Konseyi tarafından 4 Ekim 2011

siyasi gücün giderek demokratik olmaktan çıkarıldığı ve merkezileştirildiği Avrupa Birliği'nde daha baskıcı bir rejime geçilmesi doğrultusunda korkutucu gelişmeler yaşandığını görüyoruz.

Bu durum kendisini, her şeyden daha çok, emek hareketinin ve sendikal hareketin hâlihazırda savunmada olmasında ve zayıflığında, solda yaşanan derin siyasi krizde ve mevcut ekonomik modele karşı iddialı alternatiflerin ortaya konulamamasında göstermektedir. Bu nedenle mevcut durumu çözümlememizin ve alternatif sosyal modeller geliştirmemizin olduğu kadar, amaçlarımıza ulaşmak için kendi strateji ve taktiklerimizi geliştirmemiz de aciliyet taşımaktadır. Geniş toplumsal ittifaklar kurmanın ve toplumlarımızın en iyi parçalarına yönelik olarak yapılmakta olan saldırılara karşı direnişi örgütlemenin zamanı gelmiştir. Bu kitapta bunun nasıl yapılabileceğine dair bazı ipuçları verdim ve dolayısıyla, kitabın bu yönde kimi adımların atılmasına katkı sağlayacağını umut ediyorum.

Norveç sendikal hareketi ve uluslararası sendikal hareket içinde sahip olduğum yaklaşık 30 yıllık deneyimim olmadan bu kitabı yazmam asla mümkün olmazdı. Özellikle, Uluslararası Taşımacılık İşçileri Federasyonu, Norveç Belediye ve Genel İşçiler Sendikası ve Norveç'teki geniş bir ittifak olan, Refah Devleti için Kampanya'da yaklaşık son 20 yıldır üstlendiğim görevler, iktidar yapılarını ve diğer toplumsal ilişkileri kavrayabilmem açısından belirleyici bir öneme sahip olmuştur. Dolayısıyla, hâlâ sıradan insanların, gerek çalışma dünyasında gerekse de genel olarak toplum içinde haklarının, etki güçlerinin ve onurlarının en önde gelen savunucusu olan sendikal harekete çok şey borçluyum.

Bu kitabın üzerinde çalıştığım sırada bana birçok tavsiye ve öneride bulunan, yaptıkları yararlı ve yapıcı yorumlarla ve beni cesaretlendirerek destek veren, burada adları belirtilmeyen ama kendilerini asla unutmadığım birçok Norveçli dostum var. Bana çok büyük yardımları oldu. Özellikle, her ikisi de bu kitabın çevirilmesine mali olarak katkıda bulunan gerek sendikam Nor-

veç Belediye ve Genel İşçiler Sendikası'na gerekse de giderleri Norveç hükümeti tarafından karşılanan kâr amacı gütmeyen bir vakıf olan NORLA (Yurtdışında Norveç Yazını)'na teşekkür etmek isterim. Ayrıca, süreç boyunca son derece yapıcı, yardımsever ve işinin ehli Pluto Press çalışanlarına da teşekkür ediyorum. Nihayet, el yazmasını Norveççeden çeviren ve yazarın bazı geç gönderimlerine rağmen çeviriyi zamanında teslim eden John Irons'a teşekkürler. Son ama aynı derecede önemli olarak, bu sürecin başından sonuna kadar bana yorumlarını ileten, beni destekleyen ve yüreklendiren ve –bu çalışma birçok akşamı, hafta sonunu ve tatili yemiş olmasına rağmen– en başından beridir sahip olduğum esini canlı tutmama yardımcı olan Solveig'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Hiç kuşkusuz, hâlâ var olan tüm zayıflıklar ve her türlü hata dâhil, gerek ayrıntılarla gerekse de kitabın bütünüyle ilgili tüm sorumluluk bana aittir.

Asbjørn Wahl
Oslo, Temmuz 2011

I. BÖLÜM

Giriş

Jane¹ 49 yaşında ve Moss adlı orta büyüklükteki bir Norveç kasabasında yaşıyor. Yüzde 80 oranında iş göremezlikle maluliyet aylığı alıyor. Jane'e maluliyet aylığı, 2007 yılının Eylül ayında, sistemin içinde üç buçuk yılı aşkın bir süre boyunca, karşısına çeşitli engeller çıkartılıp oyalandıktan sonra bağlandı. Bana bir fincan kahve içerken anlattığı hikâye, mutlu bir hikâye değildi. Sorun şu ki, son yıllarda buna benzer pek çok hikâye duydum. Bunlar önce sağlık sorunlarıyla, ardından özgüvenleri ve özsayıgılarıyla ve nihayet baş edilmesi hepsinden daha güç olan refah devletinin bürokratik aygıtıyla mücadele eden insanların hikâyeleriydi.

¹ Jane aslında farklı bir isme sahip, ama bu kitapta kendisine Jane deniliyor. İsim doğru değil, ama hikâyenin geri kalanı ne yazık ki doğru.

Jane, 30 yıl boyunca çalıştı. Çalışma yaşamına Oslo'daki ef-sanevi Nyland Vest tersanesinde kaynakçı çırağı olarak başladı. Üç yıl sonra sırt ağrıları nedeniyle çalışamaz hale geldi. Uzun bir hastalık dönemi geçirdi ve işinden ayrılmak zorunda kaldı. Doktor, Jane'e malulen emeklilik için başvuruda bulunmasını tavsiye etti ancak o bunu yapmayı reddetti. Jane işe geri dönmek istiyordu.

Neredeyse bir yıl sonra, Norveç Devlet Demiryolları'nda (NDD), Lillestrøm istasyonunda, istasyon müfettişi olarak işe girmeyi başardı. Demiryollarında 25 yıl süreyle çeşitli yerlerde ve görev-lerde —son olarak da denizyolu taşımacılığı yapan kargo şirketi CargoNet'te ulaştırma bölüm müdürü olarak— çalıştı. Bu yıllar boyunca işini, iş arkadaşlarını ve bir parçası olduğu dayanışmayı ve ortamı sevdi.

Ne var ki, tersanede oluşan sırt rahatsızlığından sonra sağlı-ğı bir daha asla tam olarak düzelmedi. Jane çok acı çekiyordu, ancak söylediğine göre bununla yaşamayı öğrenmişti. 1985 yı-lında, doktoru Jane'e ankilozan spondilit tanısı koydu ve Jane o zamandan bu yana, haftada bir ya da iki gün fizik tedaviye gitmeye başladı. Onun bu uzun yıllar boyunca çalışmaya devam edebilmesi için gerekli güce sahip olmasını sağlayan şey bu te-daviydi.

Yine de yaklaşık olarak 2000 yılından itibaren, hastalık nede-niyle işe devamsızlığı giderek arttı —ve devamsızlıklarının süre-leri de giderek uzuyordu. 2004 yılında, bütün bunlar sona erdi. Jane, Sosyal Güvenlik Kurumu ile temasa geçti. Jane'in tercihi yüzde 50'lik bir işte, yarım emeklilik maaşı ile çalışmaya devam etmektir. Ulusal Sigorta Kurumu'na göre bu olanaksızdı— Jane'e, "Bütün bunları unutabilirsiniz," denildi. Öncelikle, onu eski sağ-lığına kavuşturacak [rehabilitasyon]² bir tedaviyi denemesi gere-kiyordu. Jane'in dosyası, Norveç Çalışma Hizmetleri'ne gönderil-di. Hikâyenin bundan sonraki bölümü burada anlatılamayacak kadar ayrıntıyla dolu. Hikâyenin ana içeriği ise aşağıdaki gibidir.

Jane, çok sayıda belge doldurdu ve aynı belgeleri daha son-ra birçok kez yeniden doldurması gerekti. Yeniden ve yeniden doktor raporları almak zorunda kaldı. Farklı kamu hizmetleri

2 Aksi belirtilmedikçe köşeli parantez içindeki ifadeler yayıncıya aittir -y.n.

arasında işbirliği yoktu. Kendisine konulmuş olan ankilozan spondilit tanısı reddedildi. Üç buçuk yılı bulan bu süreç içinde Ulusal Sigorta Kurumu'ndaki tıbbi sorumlularla bir kez olsun yüz yüze gelemedi. Buna rağmen, kendisine, hiçbir muayene yapılmaksızın yeni bir tanı, fibromiyalji tanısı konuldu. Jane, Ulusal Sigorta Hizmetleri'ndeki sosyal hizmetler görevlisiyle de hiçbir zaman yüz yüze görüşme olanağı bulamadı.

“Sigorta kurumuna gittiğim zaman orada iyi karşılandım. Yardımsever, iyi niyetli ve destekleyiciydiler. Bununla birlikte sağlık durumum kötüleşmeye devam etti. Moss'ta, son derece esnek olan yüzde 20'lik bir iş buldum ve işler bir süre için iyi gitti. En sonunda sigorta hizmetleri bana kalan yüzde 80'lik kısım için malulen emeklilik başvurusu yapmamı tavsiye etti. Ardından çalışmakta olduğum şirket kapandı,” diye anlatıyor Jane.

Bu durum Jane'in işsiz kalmasına neden oldu ve eski sağlığına kavuşması için ödenen para da bir süre sonra tükendi. Jane sigorta dairesine ne yapması gerektiğini sordu. Ona bankasından mali danışmanlık hizmeti alabileceğini söylediler ve geçim parası alabilmesi için Sosyal Güvenlik Kurumu ile temasa geçmesi gerekiyordu. Jane bu işlemleri yapmadı.

“Bunun birkaç aylık bir iş olduğunu düşündüm, dolayısıyla yaşlı kocam ve ben tasarruflarımız ve onun geliriyle bu süreyi geçirebileceğimizi düşündük. Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan sahip olduğumuz şeyleri satmamıza yönelik bir talebin geleceğini de biliyorduk. Ayrıca, diğer birçok insan gibi, ben de oraya gitmek konusunda ruhen zorluk çekiyordum.”

Ulusal Sigorta Kurumu, konan tanılarının —önce spondilit ve daha sonra fibromiyalji— birbirinden çok farklı olmasından dolayı hâlâ şüphe taşıyordu ve bu yüzden süreç Jane'nin tahmin ettiğinden çok daha uzun sürdü. Jane sağlığına tekrar kavuşabilmek umuduyla bir başka tedavi daha gördü, durumunu sadece daha kötü hale getiren bir kaplıcada kaldı ve Ulusal Sigorta Kurumu'nun, kendi onayı olmadan rafa kaldırmış olduğu malulen emeklilik başvurusunun tekrar yürürlüğe konulması için son bir savaş verdi. Bundan bir beş ay sonra Jane'in yüzde 80 oranındaki iş göremezlik durumu —2007 yılının Eylül ayında— onaylandı.

“Bu şekilde muamele edilmek insanın kendisini kötü hissetmesine neden oluyor. En kötüsü bütün bu süre boyunca şüphe altındasınız. Bütün bunlar kendinizi küçük düşmüş hissetmenize neden oluyor,” diyor Jane.

Benim kendimden şüphe etmeye başlamamı sağladılar. İşleri sanki yardımcı olmak değil, bir şeyleri ortaya çıkarmak ve insanlara karşı çalışmış gibi. Zor durumdaki insanlarla uğraşıyorlar. Oysa bizim yardıma, desteğe ve teselliye ihtiyacımız var. Çıplak gerçek, sosyal hizmetler görevlimi bir kez olsun görmemiş olmamdır...

Hastalık ağır geçiyor. Vücudum kaskatı. Kemiklerim ve kaslarım ağrıyor. Eklemlerim şişiyor. Gün boyunca 24 saat acı içindeyim. Sabahları kalkmak genellikle zor oluyor. Bütün bunlara ek olarak, artık çalışmayacağınız gerçeğiyle yüzleşmek zorundasınız. Bir işiniz yoksa bir hiçsiniz demektir. Yalıtılırsınız. Birçok insanın gözünde, maluliyet aylığı ile yaşamak devletin sırtından geçinmekle eşanlamlıdır. Kısa süre içinde bunun doğru olduğunu yaşayarak öğreniyorsunuz.

Kendimi pek çok olanağa sahip olan biri olarak görüyorum. Yine de, bu dönemde kendimi zihinsel olarak ayakta tutabilmek için epey çaba göstermek zorunda kaldım. Sık sık, benim kadar olanağı olmayan insanların bütün bunlarla nasıl başa çıkmayı başardıklarını merak ediyorum. İnsanlar bir maluliyet aylığı almanın kolay bir şey olduğunu düşünüyorlarsa, böyle düşünmekten vazgeçmelidirler. İğne deliğinden geçmek kolay bir iş değildir. Herkesi bitirebilir.”

Herkesi bitirmek mi? Norveç refah devletinden söz etmiyor muyuz? Pekâlâ, Jane yüzde 80 oranındaki maluliyet aylığını —üç buçuk yıldan biraz daha uzun süren bir savaş verdikten sonra— elde etti. Refah devletinin gelir güvencesi tam da bu nedenle, sorunlarınız olduğu zaman size yardımcı olmak için vardır. Ama sosyal yardımın [insana] kayıtsız iktisadi akıllı olmaktan daha fazla ve insanlardan şüphe etmekten daha başka bir şey olması gerekmez mi? Bunun değerler, dayanışma, özen göstermek ve nitelikli bir yaşamla —özellikle bunlara en çok ihtiyacı olanlarla— ilgili olması gerekmiyor mu?

Jane ile bu duruma neyin yol açmış olabileceği üzerine konuşmaya devam ettim. Acaba neden bu kurumlarda çalışan insanlar

miydi, yoksa kişilerden bağımsız bürokratik işleyiş miydi –ya da kimi politik tercihlerin bu duruma yataklık ettiğini görebilir miydik? Jane, nedenin tüm bunların bir bileşimi olabileceğini hissediyordu. Sistem ile bir müşteri olarak birey arasında çarpık bir güç ilişkisi vardır. İnsanlar olumlu, alçakgönüllü ve uysal olmaya zorlanıyorlar. Resmi görevlilerin söylediğini yapmak zorundalar, aksi halde aldıkları sosyal yardımı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar.

Jane, “Orada, o işi yapmaması gereken bazı insanlar var,” diyor. “Ama aynı zamanda işe devamsızlığı ve malulen emeklilik ödemelerini azaltmaya yönelik sürmekte olan tartışmalar ve gündeme getirilen siyasi öneriler de dikkatimi çekiyor. Sanki daha az hastalığın ve sakatlığın olmasına karar verilebilinirmiş gibi. Bu açıdan, durum aynı zamanda bir siyasi baskı biçimini yansıtmaktadır.”

Özgürlük ve Eşitlik

Jane’in hikâyesi ve son söyledikleri refah devletini zayıflatmak için siyasi baskının söz konusu olduğu anlamına mı gelmektedir? Durum böyleyse, bu baskı nasıl –ve neden– yapılmaktadır? Benim bu kitapta yakından incelemek istediğim konu budur. Ancak tartışmanın anlamlı olabilmesi için, eldeki malzemeyi daha derinlemesine eşelememiz gerekmektedir. Refah devletinin ne olduğuna, nasıl ortaya çıktığına, içeriğine, gelişimine ve günümüzdeki durumuna daha yakından bakmak zorundayız. Refah devletinin gelişimi için verilen mücadeleyle bağlantılı olarak tespit edebildiğimiz çeşitli çıkarlar nelerdir?

Bu tartışma zaten uzun bir süredir devam etmektedir. Refah devletiyle ilgili ya da çeşitli refah devleti modelleri hakkında –refah devletinin farklı çeşitlemeleri olduğundan– bugüne kadar sayısız çalışma kaleme alındı. Refah devleti modelleri farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Avrupa Birliği’nde, Avrupa sosyal modelinden³ söz edilirken; İskandinavya’da ise, dünya çapında

3 Avrupa sosyal modeli, bugünkü Avrupa Birliği’nin içinde yer alan tüm çeşitli refah modelleri için kullanılan bir şemsiye terimdir. Bu terim berrak bir biçimde tanımlanmış bir modelin ifadesi olmaktan çok, büyük olasılıkla ideolojiktir ve bir Avrupa kimliği oluşturmaya amaçlamaktadır.

bu sosyal modelin en gelişmiş örneği olarak görülen Kuzey Avrupa modeline dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte, her ikisi de, sırasıyla Batı Avrupa ve Kuzey ülkelerinde, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş olan sosyal modelleri tanımlamak için yaygın olarak kullanılan ortak terimlerdir. Daha sonra göreceğimiz gibi, daha ayrıntılı sınıflandırmalar da vardır.

Refah devleti modelleri derken aslında, güçlü ulus devletlerin oluşturdukları çerçeve içinde gelişmiş olan bir dizi farklı modelden söz ediyoruz. Bunlar –farklı gelenekleri, kendine özgü özellikleri ve güç ilişkileriyle– Avrupa ya da Kuzey ülkeleri temelli olmaktan ziyade, ulusal temelliydiler. İspanya ve Portekiz'de 1970'li yıllara kadar faşizm bile ayakta kaldı. Öte yandan, bu farklı refah devleti modelleri tarih, küresel güç ilişkileri ve kültürel özellikleri bakımından çok sayıda benzerlikler de sergiliyorlardı. Batı Avrupa'da refah devletleri, emek ile sermaye arasındaki güç dengesinde yaşanan kapsamlı bir değişimin toplumda güç ve zenginliğin yeniden paylaşımının temelini oluşturduğu, oldukça kendine özgü bir tarihsel gelişimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu kitapta refah devletinin anlaşılmasında toplumsal güçlerin çözümlenmesi temel alındığından, kendine özgü ulusal özellikler üzerinde fazlaca durmak niyetinde değilim. Bunun yerine güç dengesine ve siyasal alandaki ortak özelliklere ağırlık vereceğim. Diğer Avrupalı refah devletlerinde yaşanan (aynı zamanda Yeni Zelanda ve Avustralya gibi ülkelerde yaşanan gelişmelerle de güçlü benzerliklere sahip olan) gelişmeler ve deneyimler göz önünde bulundurulacak olmakla birlikte, kendi köklerim Kuzey modelinde yer aldığından, kitapta bu model, esas başvuru noktamız olacaktır. Kuzey modelinin, özellikle sendikal hareket ve emek hareketleri içinde, genellikle yüceltilen rolü göz önünde bulundurulduğunda, bu modelin neoliberal saldırıyla karşı karşıya kaldığında nasıl davrandığını ve bunun güç ilişkilerinde yol açtığı büyük ölçekli değişimi görmek özel öneme sahip olacaktır.

Refah devleti, siyaset alanında, esas olarak sağ ve sol arasında, ideolojik bir bölünme yaratan bir konudur. Bu nedenle, gelin bu önemli bölünmeye –ve her iki tarafın iddialarının sorunlu yanlarına– kısaca bir göz atalım.

Tarihsel olarak, refah devleti insanların genel yaşam ve çalışma koşullarında insanlık tarihinde eşi görülmemiş büyük bir ilerlemeyi temsil etmekteydi. Refah devletinin yirminci yüzyılda ortaya çıkmasıyla birlikte, insanların sağlığı, yaşam beklentisi ve sahip oldukları sosyal güvenlik, görece kısa bir zaman dilimi içinde muazzam bir gelişim gösterdi. Belki daha da önemlisi, insanların başlarını dik tutabilmelerini mümkün kıldı. Onur kırıcı sadakanın yerini giderek evrensel sosyal haklar alırken, insanlar kaza ve hastalık geçirdiklerinde ya da işsiz kaldıklarında artık ellerinde şapka bir köşede dilenmek zorunda değildiler. Bireysel risk –daha önceki hiçbir kuşağın sahip olmadığı düzeyde bir ekonomik ve sosyal güvenceyle birlikte– kolektif hale getirildi. Bu nedenle, refah devleti sıradan insanlardan çok kuvvetli destek görmüştür.

Liberaller çoğu zaman kişisel özgürlük ile kolektif sosyal güvenliğin birbirine taban tabana zıt olduğunu iddia ederler. Anlamsız ideolojik kurgulamalar içinde bireyi kolektifin ve özgürlüğü de eşitliğin karşıtı olarak görürler. Mücadele içindeki emek hareketi açısından ise, özgürlük ve eşitlik, karşılıklı dayanışma ile birbirine bağlı olan, bir ve aynı şeydi. Emek hareketinin ağır bedeller ödeyerek edindiği tarihsel deneyimler yoluyla, aynı zamanda sosyal güvenlik olmadan özgürlüğün, özgürlük olmadan da sosyal güvenlik olamayacağı apaçık hale gelmişti. Dayanışma olmadan her ikisine de ulaşamazdık. Güvencesiz, endişeli birey özgür olamaz.

Liberaller için gücün küçük bir kapitalist grubun elinde muazzam bir biçimde yoğunlaşması bir sorun oluşturmazken, işçilerin bu güç yoğunlaşmasına karşı örgütlenmelerinin ve kolektif olarak mücadele vermelerinin özgürlüğe bir tehdit olarak görülmesi benim aklımın alabileceği bir durum değildir. Görebildiğim kadarıyla, geçtiğimiz yüzyılda, hiçbir şey bireysel özgürlüğe, emek hareketinin kolektif mücadelesi kadar çok katkıda bulunmamıştır. Tıpkı siyasi, kültürel ve diğer baskı biçimleri gibi, yoksulluk, yoksunluk ve sefalet de özgürlüğün karşıt kutuplarıdır. Bu nedenle emek hareketi her iki cephede de savaşım vermiştir.

Modern neoliberaler ise üzeri daha örtülü bir biçimde ideolojik hale geldiler. Son birkaç on yıl boyunca, verimlilik ve sözde

iktisadi akılcılık üzerinde çok daha fazla durdular. Yüksek kamu harcamaları ve cömert refah devleti düzenlemelerinin ekonomik büyüme ve yeniliği baltaladığını öne sürmektedirler. İnsanların hayatlarının fazlasıyla kolaylaştırıldığından, insanlara ellerinden gelenin en iyisini yaptırmayı istiyorsak ihtiyaçları olan teşvikleri ortadan kaldırmaktan, daha fazla rekabet ve daha fazla piyasanın ama daha az vergi, daha küçük bir kamu sektörü ve daha büyük gelir farklılıklarının gerekli olduğundan söz etmektedirler. Yani bir çaba göstermelerini sağlayabilmek için yoksulların daha yoksullaşmaları gerekmektedir. Bize, zenginlerin ise tam tersine ihtiyaçlarının olduğu söyleniyordu.

Gelin, refah devletinin olumsuz etkileriyle ilgili neoliberal efsaneleri, istatistiklere bir göz atarak test edelim. Kanadalı bir araştırma kurumu (Kanada Alternatif Politikalar Merkezi) 2006 yılında yüksek ve düşük vergi oranlarına sahip ülkeleri, toplumsal ve ekonomik göstergeler temelinde karşılaştıran bir rapor yayımladı (Brooks ve Hwong 2006). Elinizdeki kitabın IV. Bölüm'ünde yer alan Tablo 4.2 bu rapordan alınmıştır. Bu tablo, çeşitli Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinin vergilendirme düzeylerine göre nasıl gruplandırıldıklarını göstermektedir. Rapor, özellikle yelpazenin iki ucunda yer alan ülke gruplarını karşılaştırmaktadır. Ortaya çıkan temel sonuç açıktır:

Bu çalışmanın bulguları, yüksek vergi oranlarına sahip ülkelerin toplumsal hedeflerine ulaşmada düşük vergi oranlarına sahip ülkelerden daha başarılı olduğunu göstermektedir. Ne ilginçtir ki, bu ülkeler bunu herhangi bir ekonomik kayba uğramadan gerçekleştirmişlerdir.

(Brooks ve Hwong, 2006, s. 7)

Görüldüğü gibi, neoliberal kampın yüksek kamu harcamalarının ekonomik büyüme ve yeniliği baltaladığı iddiasının hiçbir bilimsel dayanağı bulunmamaktadır. Son yıllarda –çeşitli BM kuruluşları dâhil– diğer kaynaklar tarafından yayımlanmış olan raporlar ve yapılan ölçümler de, hem toplumsal hem de ekonomik ölçütler bakımından yüksek vergi oranlarına sahip olan Kuzey ülkelerinin iyi sonuçlar elde ettiklerini onaylamaktadır.

Kanada çıkışlı bu rapor, toplumsal gelişmeyle ilgili 50 farklı ölçüte bakmaktadır. Yüksek vergi oranlarına sahip Kuzey ülkeleri bu ölçütlerin 29'unda Anglo-Amerikan ülkelerinden çok daha iyi sonuçlar elde ederlerken, diğer bir 13 ölçüte göre de bir miktar daha iyi sonuçlara ulaşmışlar.⁴ Düşük vergi oranlarına sahip olan ülkeler ise sadece yedi ölçütte daha iyi sonuçlar elde edebilmişler ve bu ölçütlerdeki farklılıklar önemsiz düzeylerde kalmış. Raporun ulaştığı sonuçlar, düşük vergi oranlarına sahip ülkelerle karşılaştırıldığında, yüksek vergi oranlarına sahip Kuzey ülkelerinin şu gibi alanlarda daha iyi sonuçlar elde ettiklerini göstermektedir:

- Yoksul insanların oranı önemli ölçüde daha düşüktür.
- Yaşlılar önemli ölçüde daha yüksek emekli maaşlarına sahiptir.
- Gelir çok daha eşit bir biçimde bölüşülmektedir.
- Ekonomik güvenlik çok daha iyi bir düzeydedir.
- Bebek ölümleri önemli ölçüde daha düşüktür.
- Yaşam beklentisi önemli ölçüde daha yüksektir.
- İnsanlar arasındaki güven önemli ölçüde daha fazladır.
- İnsanlar önemli ölçüde daha fazla boş zamana sahiptir.

Kuzey modelini eleştirenler, aynı zamanda, bu ülkelerin ya da yüksek vergi oranlarına sahip ülkelerin daha iyi düzeyde sosyal güvenlik ve ekonomik eşitliğe sahip olduklarını kabul etmektedirler ancak bunun karşılığında bizim daha düşük ekonomik büyüme hızına ve yenilik ile yenilenme alanında daha düşük bir kapasiteye sahip olduğumuz için yüksek bir bedel ödediğimizi öne sürmektedirler. Kapsamlı ve geçerliliği kabul edilen uluslararası istatistikleri temel alan söz konusu Kanada çıkışlı araştırma, böyle bir eğilimi onaylamaktadır. İncelenen 33 ekonomik göstergenin 19'unda Kuzey ülkeleri ve 14'ünde Anglo-Amerikan ülkeleri en yüksek puanları almaktadırlar.

Örneğin, 2006 yılına kadar olan 15 yıllık dönem boyunca, ekonomik büyüme Anglo-Amerikan ülkelerinde Kuzey ülkelerinde olduğundan biraz daha yüksekti ancak aradaki farklılıklar

4 Anglo-Amerikan ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Birleşik Krallık, İrlanda, Avustralya ve Yeni Zelanda'dır.

küçüktü ve belirli bir zaman dilimiyle sınırlıydı. Buna ek olarak, Anglo-Amerikan ülkeleri aynı dönemde biraz daha yüksek toplam üretime ve istihdamda önemli ölçüde daha fazla artışa sahip oldular. Diğer yandan, aşağıdaki ölçütler söz konusu olduğunda, Kuzey ülkeleri biraz daha iyi sonuçlar elde ettiler:

- kişi başına düşen gayri safı milli hasıla (GSMH)
- çalışılan saat başına GSMH (yani üretkenlik)
- toplam işgücüne katılım oranı
- yaratıcılık ve yenilik (uluslararası endeksler kullanılarak ölçülmüş).

Dolayısıyla, refah devleti hakkında, onun vergi sistemi hakkında veya kamu sektörünün verimsizliğiyle ilgili neoliberal efsanelerin gerçek dünyada çok az dayanağı bulunmaktadır. Bu alanda sağcılar ve liberallerle ilgili asıl sorun, genel olarak kullandıkları savlar değildir –bunları çürütmek nispeten kolaydır. Sorun bunların temsil ettikleri ekonomik ve siyasi güçtür. Bu, onlara, kendi bakış açılarını, iler tutar bir yanı olmadığı durumlarda bile, yaygınlaştırma ve benimsetme olanağını vermektedir. Aynı zamanda medyaya giderek daha fazla egemen olarak ve yüksek ücretler ödedikleri yandaş kalemşorlarını kullanarak –ve tabii ki neoliberal akıl-fikir havuzlarından⁵ “araştırmaya dayalı” sonuçlar satın alarak– kendi yorumlarını desteklemektedirler.⁶

Diğer bir deyişle, refah devleti geçtiğimiz on yıllar boyunca ülke ülke baskı altına alındığı ve ağır saldırılara maruz bırakıldığı zaman, bunun nedeni refah devletinin işlemiyor olması değildir. Refah devletinin zayıf ve sorunlu yönleri vardı hiç kuşkusuz. Ancak bu, refah devletinin en gelişkin biçimlerini geliştirmiş

5 “Think-tank” genelde Türkçe’ye “düşünce kuruluşu” olarak çevrilmektedir ki bu onlara itibar kazandıran, seçkin bir konuma (üniversitelerden de üstün) taşıyan haksız bir yükseltme unvanı vermektedir. Oysa, doğrudan “düşünce deposu” anlamı gözönüne alınarak ve devletler veya şirketlerce parası ödenen bir hizmete karşılık, belli bir konuda akıl vermek için fikir üreten ve bu yolla kazanç elde eden kurumlardır. Bilimsel ya da tarafsız değildirler, parası ödenen fikir için kamuoyu bilgilendirmesi yaparlar. Bu yüzden İngilizce karşılığına sadık kalarak “akıl-fikir deposu/havuzu” olarak karşılamayı doğru bulduk ve tercih ettik -y.n.

6 Güncel bir örnek: Norveç’te yayımlanan *Klassekampen* adlı gazete, akıl-fikir deposu (think-tank) ECON Pöyry adlı kuruluşun, Norveç İşverenleri Sendikası, NHO, için hazırladığı, kamu hizmetlerinin taşeronlaştırılması durumunda 6-40 milyar Norveç kronu tutarında muhtemel bir tasarruf sağlanabileceğini öngördüğü bir raporda, kullandığı verileri tamamen yoktan var etmiş olduğunu ortaya çıkardı (7-8 Ocak 2009).

olan ülkelerin (Kuzey ülkelerinin) hem toplumsal hem de ekonomik ölçütler bakımından en başarılı sonuçları elde etmiş oldukları gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu durum, söz konusu saldırıların ardında “iyi toplumu” yaratma niyetlerinden başka nedenlerin olduğuna işaret etmektedir. Bu, refah devletinin her şeyden önce toplumdaki temel sınıf mücadelesinin içinden çıktığını, biçimine ve içeriğine bu yolla kavuştuğunu göstermektedir. Dolayısıyla, önümüzde duran önemli bir görev, farklı sınıf çıkarlarının bir sosyal model olarak refah devletinde nasıl ifade edildiklerini tespit etmektir.

Dahası, neoliberallere, özgürlük ile eşitlik arasındaki ilişki hakkında daha güçlü bir biçimde meydan okumanın da zamanı gelmiş olabilir. Örneğin, bugünün Amerika Birleşik Devletleri’nde eşitlik için verilecek bir savaşımın insanların özgürlüğüne yönelik bir tehdit oluşturacağı doğru mudur ya da şu anda en zengin yüzde 1’lik kesimin ülkenin zenginliğinde toplumsal piramidin altında yer alan yüzde 90’lık kesimden daha büyük bir paya sahip olması (sırasıyla yüzde 34,7 ve yüzde 29,9) daha büyük bir sorun oluşturuyor olabilir mi (Brooks ve Hwong 2006, s. 9)? Kanada mahreçli rapor “Amerikalıların dünyanın en düşük vergi oranlarına sahip ülkelerinden birinde yaşadıkları için,” her hâlükârda “ağır sosyal bedellere katlan[dıklarını]” (age.) belirtmektedir. Rapor, bu saptamayı yaparak, ünlü Amerikalı yüksek mahkeme hâkimi Oliver Wendell Holmes’un bir zamanlar söylemiş olduğu, “Vergiler uygar bir toplum için ödediğimiz bedeldir,” sözünün haklılığına işaret etmektedir.

Refah Devletinin Sahibi Kimdir?

Refah devletinin sahip olduğu popülerlik muhtemelen onun başarısının en iyi ölçütüdür. Refah devleti II. Dünya Savaşı’nın sonundan 1970’li yıllara kadar gelişim gösterirken –özellikle Kuzey ülkelerinde– nüfusun çoğunluğu için muazzam bir ilerlemeyi temsil etmekteydi. Yoksulluğu ortadan kaldırdı. Gelirlerin yeniden bölüştürülmesini gerçekleştirdi. İnsanlara hastalık ve yaşlılık zamanlarında ekonomik güvence sağladı. Herkese ücretsiz eğitim ve sağlık hizmeti alabilme olanağı sağladı. Demokrasiyi yaygınlaştırdı ve insanlara bir dizi sosyal koruma ve sosyal hizmetten

yararlanmalarını mümkün kılan yasal hakları verdi. Refah devleti kolektifti ve dayanışma üzerine inşa edilmişti –evrenselci.

Dolayısıyla, refah devletinin başarılı olduğu konusunda herhangi bir şüphe duymak mümkün değildir. Refah devleti o kadar başarılı oldu ki, siyasi yelpazenin farklı noktalarında yer alan siyasetçiler onun telifi üzerinde hak iddia etmektedirler. Sendikal hareket ve emek hareketleri refah devletini çok uzun süredir kendi meşru çocukları olarak görmektedir. Bu, toplumda egemen olan düşünceyle de muhtemelen örtüşmektedir. Son yıllarda ise, siyasal sağın temsilcileri de refah devleti üzerinde kendi yasal paylarını talep etmeyi denemektedirler. Örneğin, sağcı bir ideolog ve Norveç'teki neoliberal düşünce kuruluşu Civita'nın yöneticisi olan Kristin Clemet, bir makalesinde refah devletinin sola ya da emek hareketine ait bir proje olduğu düşüncesini reddetmektedir. Clement bu yazısında refah devletinin “İyi ya da kötü, bir dizi siyasi uzlaşmanın sonucu” olarak ortaya çıktığını iddia etmektedir (*Aftenposten*, 5 Mayıs 2007).

Ancak birçok kişinin şu anda kendilerine sordukları soru, refah devletinin mevcut sağcı siyasi projenin –neoliberal saldırının– ve ardından gelen krizin karşısında ayakta kalıp kalamayacağıdır. Bu konudaki görüşler, gerek emek hareketinin içinde gerekse de dışında büyük ölçüde farklılıklar göstermektedir. Bazıları refah devletinin bütünlüğünü koruduğuna, piyasa güçlerinin saldırısının esasen onun temel görünümünü değiştirmedigine inanmaktadırlar. Onların görüşüne göre, refah devleti harcamaları artış gösterdi ve yaklaşık olarak 1980 yılından bu yana uygulamaya konulan kuralsızlaştırmalar ve piyasa ayarlamaları, temel olarak refah devletini yeni bir çağ için donatmak üzere ihtiyaç duyulan ayar çekme hamleleriydi. Sosyal Demokrat Parti önderliğine yakın olan Norveç Emek ve Sosyal Araştırma Enstitüsü (FAFO) bu görüşü temsil etmektedir.⁷ Bu bağlamda, bu görüşü savunanlar refah devletinde yapılan son piyasa reformlarının birçoğunu paylaşmakla kalmamakta, aynı zamanda bunları meşrulaştırmaktadırlar da.

Benim de aralarında yer aldığım diğerleri, refah devletinin muazzam bir baskı altında bırakıldığını düşünmektedir. Refah

⁷ Örneğin, bkz., Dølvik, Fløtten, Hernes ve diğerleri (2007).

devleti son 20 ila 30 yıl boyunca –çeşitli ülkelerde farklı güçlerde de olsalar– kuvvetli ekonomik ve siyasal güçlerden kaynaklanan sonu gelmeyen saldırılara maruz kalmıştır. İktisadi hayatı düzenleyici önemli siyasal düzenlemeler tasfiye edildi, kamu emeklilik maaşları zayıflatıldı, kamusal refah kurumlarına erişim daraltıldı, genel programların yerine para ve mal varlığı soruşturmaları geçirildi, kullanıcı katkıları büyüklük ve kapsam olarak arttırıldı ve özel ekonomik çıkarlar refah devletinin önemli alanlarını istila etti.

Refah modelimize yapılan en ciddi saldırılardan biri, halen devam etmekte olan, onun içeriğinin dönüştürülmesi sürecidir. Son yirmi otuz yıldır bu doğrultuda yaşadığımız içler acısı değişiklikler arasında en fecisi, artan sayıda insanın çalışma yaşamına ve toplumsal yaşama katılımdan dışlanması ve bunun nedenlerinin giderek bireyselleştiriliyor olmasıdır. Burada, işsizlik, daha kural-sızlaştırılmış bir emek piyasası ve daha güvencesiz bir toplumun kurbanları, kendilerini toparlamaları, sabahları erken kalkmaları ve kendilerine bir iş bulmaları gibi, onlara ahlak dersi veren taleplerle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Aynı zamanda, geçtiğimiz on yıllar boyunca Avrupalı refah devletlerinde ekonomik ve toplumsal eşitsizliğin ve yoksulluğun bir patlama yaptığına tanık olduk. Refah devletinin, öncelikli olarak onlar için var olması, zor bir durumda kalmışken sıcaklık ve özenle karşılanması gerekenler, bunun yerine toplumdaki seçkinlerin giderek büyümekte olan bir şüphe rejiminin kurbanı oldular. Moss'dan Jane bunun mükemmel bir örneğidir.

Refah devletinin durumunun, yukarıda belirtilen görüşlerin gösterdiği gibi farklı biçimlerde algılanıyor olması, her hâlükârda üç alanda birbiriyle çelişen çözümleme ve değerlendirmelerin yapılıyor olmasıyla bağlantılıdır:

- Refah devletinin ortaya çıkışının çözümlemesi. Kapitalizmin bu insancıl yüzlü gelişimini –refah devletinin genellikle nitelendirildiği gibi– toplum içindeki hangi ilişkiler mümkün kılmıştır?
- Refah devletinin ne olduğuna ilişkin kavrayış. Refah devleti her şeyden önce bir dizi kamu kurumu ve bütçelerinin topla-

mı mıdır, yoksa refah devletinin çekirdeğini toplumdaki güç ilişkilerinde yaşanan daha köklü değişiklikler mi oluşturmak-tadır?

- Neoliberal saldırının –ya da çok sayıda insanın ona verdi-ği adla küreselleşmenin– algılanışı. Bu görüngü, teknolojik değişim ve ekonomideki “sanayi sonrası” eğilimlerin kaçınıl-maz bir sonucu mudur, yoksa toplumu kendi suretinde şe-killendirmeyi arzu eden toplumdaki güçlü ekonomik çıkarlar lehine yürütülen planlı stratejiler midir?

Tarihsel bir görüngü olarak refah devletinin toplumsal sözleş-me ya da yirminci yüzyılda emek ile sermaye arasındaki büyük tarihsel işbirliğinin gelişimi ile bağlantılı olarak ele alınması ge-rektiği konusunda, yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır. Bu anlamda, kimi sağcı ideologların söylediklerinde belli bir haklılık payı olabilir –bu işbirliğinin bir tarafı olarak sağın refah devleti üzerinde kısmi bir sahiplik hakkı var mıdır? Burada önemli olan hem sınıf uzlaşmasını hem de refah devletini –ve özellikle, bun-ların arasındaki bağlantıyı– nasıl algılıyor olduğumuzdur. Gü-nümüzde birçok sosyal demokratın iddia ettiği gibi, refah devle-tinin ortaya çıkışının ardındaki itici güç, sendikalarla işverenler ve emekle sermaye arasında çatışmadan işbirliğine doğru geçil-miş olunması mıydı? Bu kitabın –eleştirel bir gözle– ele alacağı sorulardan biri de budur.

Bir diğer önemli konu refah devletinin günümüzdeki gelişi-midir. Refah devleti nerede durmaktadır, nereye gitmektedir –ve geleceğini belirleyecek olan nedir? Kuralsızlaştırma, özelleştirme ve birçoklarının verdikleri adla küreselleşme refah devletinin gelişimini ne şekilde etkilemektedir? Bugünkü ekonomik kriz refah devletinin üzerinde ne tür bir etki yaratacaktır? Örneğin, Norveç’te Sosyal Demokrat önderliğe yakın olan birçok kişinin-söylediği gibi, refah devletinin bütünlüğünü koruduğu ve ge-lişmeye devam ettiği, “çoğu şeyin asıl şimdi rayına oturduğu” saptaması (Dølvik, 2007, s. 38) doğru mudur?

Refah devleti, piyasanın artan gücüne ve emek hareketinin siyasallıktan ve radikallikten arındırılmasına rağmen ayakta ka-

lacak olan şey, daha üst düzeyde bir uygarlığı mı temsil etmektedir –yoksa refah devletinin tarihte kısa bir parantezden başka bir şey olamayacağından korkmamız mı gerekmektedir?

Güç ve Kutuplaşma

Benim kalkış noktam refah devletinin tehdit altında olduğudur. Bu söylenen refah devletinin salt tekil yönleri için değil tüm sosyal model için de geçerlidir. O halde, bu durum refah devletine –özellikle de Kuzey modeline– az önce atfetmiş olduğum başarı ölçütleri ile nasıl bağdaştırılabilir? Çünkü Kuzey ülkeleri tüm uluslararası araştırmalarda ligin en üst sıralarında yer almaya devam etmektedirler. Sorun şu ki, ligde yer alan tüm takımlar güç kaybetmiş durumdadır. Veyahut bir başka benzetmeye başvuracak olursak, hâlâ üst güvertede bir kamaraya sahibiz ancak bu güverte *Titanic*'in üst güvertesidir ve gemi bir bütün olarak batmakta. Kuralıslaştırma, sermayenin artan gücü, neoliberalizm –ve onların meşru çocukları olan mali, ekonomik ve toplumsal krizler– refah devletinin özüne yönelik ürkütücü bir tehdit oluşturmaktadır.

Gelgelelim medya ve ana akım siyasi partilerin içinde –en azından Kuzey ülkelerinde– çok az sayıda insan, bugün bu durumu kabul etmeye hazırdır. Birçokları refah devleti adına oldukça yüzeysel bir iyimserliği paylaşmaktadır. Bunun nedenlerinden biri, onların bu sosyal modeli açıkça çok dar bir biçimde anlıyor ve tanımlıyor ve refah devletini temel ekonomik ve toplumsal güç ilişkilerinden büyük ölçüde koparan bir anlayışla ele alıyor olmalarıdır. Güç çözümlemesi, refah devleti tartışmasından –geniş emek hareketi içinde olduğu gibi– büyük ölçüde kaybolmuş durumdadır. Aynı zamanda, Kuzey ülkelerinde, refah devletine yönelik saldırıların burada değil de başka yerlerde yaşanmakta olduğu düşüncesi hâlâ var olmaya devam ediyormuş gibi görünmektedir. Bu nedenle, son 20 ila 30 yıldır sürmekte olan neoliberal saldırı görmezden gelinmekte ya da kesinlikle önemsenmemektedir. Hâlbuki Veggeland'a göre (2007, s. 45) Anglo-Sakson neoliberalizmi Kuzey ülkelerine, Fransa ve Almanya gibi kıta Avrupası ülkelerine kıyasla daha fazla nüfuz etmiş durumdadır.

Güç sorunu süre giden toplumsal tartışmadan büyük ölçüde silindi. Görünen o ki, ana akım medyada, toplumsal gelişim toplumdaki çıkara dayalı güç mücadelesinden koparılmış durumdadır. Siyasi mücadeleler giderek, hepsi çok iyi niyetlerle öne sürülmekte olan, yalıtılmış tekil öneriler arasında bir seçim yapılması meselesi haline gelmektedir. Güç ilişkilerine yönelik temel çözümlemelere ve toplumdaki çıkara dayalı çelişkilerin temel rolüne yönelik bir kavrayışa ender olarak rastlamaktayız. Siyasetçiler giderek ağdalı konuşma [rhetoric] hususunda kimin daha fazla puan toplayacağı yarışına girerlerken, medya yorumcuları da yüzeysel metinsel çözümlemelere daha fazla başvurma eğilimi göstermektedirler. Toplumdaki güç ilişkileri ve güç yapılarına gerekli dikkatin gösterilmemesi refah devletine yönelik tehdidin gözlerden gizlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu, siyasi olarak, az ya da çok iyi niyetli politik söylemlerin ve yaklaşımların oluşturduğu bir yüzeyin altında gerçekte neler olup bittiğine yönelik kavrayışımızı sınırlandırmaktadır. Neredeyse tüm siyasi partilerin refah devletini programlarında –ya da en azından söylemlerinde– şu ya da bu biçimde onaylıyor olmaları durumu daha kolay bir hale getirmemektedir. Herkesin ondan yana olduğunu söylediği bir şey gerçekten tehdit altında olabilir mi?

Aşağıda bu olgunun eşsiz bir formülasyonu yer almaktadır:

Norveç'te "gri dalga" ve petrol fonu tarafından güçlü bir biçimde desteklenen refah devletinin gelişimi, onu artık hükümet olma arzusu taşıyan hiçbir partinin kurcalamaya cesaret edemeyeceği, bir tür ortak ulusal simge konumuna yükseltmiştir. İlerleme Partisi⁸ bu durumun farkına vardı. Vergilere, harçlara, piyasaya kamunun müdahalesine ve emeklilik ve sosyal yardımların kötüye kullanılmasına karşı bir hareket olarak yola çıkan bu parti, konu, göçmenler dışında herkese –klasik bir popülist strateji– daha fazla ve daha iyi sosyal yardım sağlamak olunca, rakiplerinden daha fazlasını vaat edip onları geride bırakarak, İşçi Partisi'nin rolünü devralmak üzere çalışmaya karar verdi.

(Dølvik, 2007, s. 38)

8 Framstegspartiet, (FrP): Kendini liberal, tutucu-liberal bir parti olarak tanımlamakla beraber göçmenler karşıtı söylemiyle dikkati çeken parti 2013 seçimlerinde Muhafazakar Parti ile birlikte koalisyon hükümeti kurmuştur -y.n.

Bu, sağ sosyal demokrat bir akıl-fikir kuruluşunun, ideoloji üretimi yoluyla, refah devletinin toplumdaki temel güç ilişkilerinden ayrıştırılmasına nasıl katkıda bulunduğunu göstermektedir. Sağcı popülist partilerin refah devletini savunuyormuş gibi görülmeleri tam da refah devletinin bu şekildeki siyasallıktan arındırılması yoluyla olanaklı kılınmakta değil midir? Refah devleti, sadece kamu bütçelerindeki milyonları sayarak ölçüldüğü zaman, fazladan birkaç milyon konulmasını önererek refah devletinin savunucusu gibi görünmek de buna bağlı olarak daha kolay hale gelmektedir. Yazar, bunun yerine refah devletine yönelik güç dengesini gözetken çözümleyici yaklaşımı tercih etmiş olsaydı, kısa bir süre içinde sağcı popülistlerin programlanmış ekonomik politikasının, yapısal politikasının ve sendikalar ile emek piyasasına yönelik politikalarının kaçınılmaz bir biçimde Avrupa sosyal modeline —diğer bir deyişle refah devletine— cepheden bir saldırıya yol açacağını fark edebilirdi.

Bu kitapta daha sonra göreceğimiz gibi, refah devletine ve önemli sosyal düzenlemelerine karşı tüm Batılı ülkelerde bir dizi saldırı gerçekleştirildi. Siyasi kafa karışıklığı yaratan şeylerden biri refah devleti düzenlemelerini zayıflatan önlemlerin birçoğunun, içinde hem sosyal demokratların hem de sosyal demokratların solunda yer alan partilerin bulunduğu hükümetler tarafından yürürlüğe konulmuş olmasıdır. Ancak aynı partiler, yaptıkları işin bu olduğunu kabul etmemektedirler. Bu partiler günümüzün neoliberal modelinin mantığına tutsak olmuş durumdadırlar. Güç ilişkilerini ele alan derinlemesine siyasi çözümlemelerin ve kavrayışın yokluğu nedeniyle kesintiler, özelleştirmeler ve daha baskıcı kontrol rejimleri “gelişmelerin gerektirdiğı zorunlu uyarlamalar” olarak sunulmaktadır.

Bu, aynı zamanda, sağcı siyasi partiler için refah devletini savunuyormuş gibi görünmeyi kolaylaştırmaktadır. İsveç, Danimarka ve Birleşik Krallık'ta, geleneksel muhafazakâr partilerin bunu nasıl istismar ettiklerini gördük. Bu partiler kendilerini refah devletinin savunucuları olarak sundular —bu yolla belirli bir ölçüde seçim başarıları da elde ettiler. Ancak bu cafcamlı söylemin oluşturduğu ince tabakanın altında, refah devletlerine yönelik saldırılar eskisi gibi devam etmektedir. Bu arada, durum,

sosyal demokrat partiler kendi piyasa. odaklı reformlarının “refah devletini gelecek kuşaklar için kurtarmak bakımından” çok büyük önem taşıdığını iddia ettikleri zaman, çok da fazla değişmemektedir.

Bunun aksine, ben, bugünkü güç ilişkilerinin ve mevcut gelişmelerin devam etmesine izin verilmesi durumunda, refah devletinin sağladığı sosyal ilerlemenin büyük bölümünün, çoğu kişinin düşündüğünden çok daha hızlı bir biçimde kaybedilebileceğini öne sürüyorum. Belirtiler daha şimdiden, en başarılı olanların, Kuzey modelinin bayrakları altında bile, inanmak isteyeceğimizden çok daha belirgin hale gelmiştir: Artan yoksulluk, daha fazla toplumsal ve ekonomik eşitsizlik, okul, iş ve toplumdan artan bir dışlanma, daha fazla uyuşturucu kullanımı ve ruhsal sorunlar, daha fazla şiddet ve daha önceki döneme göre daha yüksek bir düzeye oturmuş olan intihar oranları –bunlar en üzüntü veren eğilimlerin sadece bazılarıdır.

Bu, herkesin durumunun kötüleştiği anlamına gelmemektedir. Böyle olmuş olsaydı, gösterilecek direnç de daha büyük olurdu. Ayrıca refah devletinin ortaya çıkışının öncesinde var olduğu şekliyle bir duruma da geri dönmekte değiliz. Refah devleti tarafından sağlanan hizmetlerin çoğu gelişmiş bir kapitalist toplumda sağlanması gerekli olan hizmetlerdir. Asıl sorun toplumda yaşanan, giderek artan sayıda insanın bir kenara itildiği ve dışlandığı tüyler ürpertici kutuplaşmadır. Bu farklı aşama çeşitli alanlarda –sağlık, eğitim ve iş alanlarında– birbiri ardı sıra artış göstermektedir. Artık toplumsal eşitsizlikler okullarda, eskiye kıyasla, çok daha sistematik bir biçimde yeniden üretilmektedir. Farklı toplumsal gruplar arasındaki yaşam beklentisi farklılıkları artmaktadır. Yoksulluk, aşağı yukarı 1980 yılında başlayan neo-liberal saldırganlıktan bu yana artış göstermektedir.

Aynı zamanda birçok insan da gayet iyi durumdadır. Bu insanlar güçlü bir biçimde desteklenen özel ekonomi sayesinde emek piyasasında cazip konumdadır, işleri üzerinde daha fazla denetime ve genel yaşam koşulları üzerinde daha büyük bir etki gücüne sahipler. Bunlar, sağlık ve eğitim alanında ve toplumsal konumlarında iyileşmelerin yaşandığına tanık oldular. Bu üst-orta sınıf aynı zamanda medya ve toplumsal tartışmalarada ege-

men olduğundan, bu durum toplumun gerçekte neye benzediği konusunda bir yanılsama yaratmaktadır. Ayrıca, servet birikimi toplumsal merdivenin en tepesindeki küçük bir tabakanın –refah devletinin büyümeye başladığından bu yana benzerini görmediğimiz bir tabaka– içinde gerçekleşmektedir. Zenginliğin bu yoğunlaşması doğal olarak aynı zamanda iktidarın –diğer insanlar, toplum ve çevre için önemli sonuçlar doğuracak olan kararları alma gücünün– yoğunlaşması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, iktidar arenasında da bir kutuplaşma gerçekleşmektedir.

Artan eşitsizliklerle malul olan bir toplumda ortaya çıkan ve giderek şiddetlenmekte olan belirtiler onları görmek isteyen herkes için son yıllarda çok daha belirgin hale gelmiştir. Büyük şehirlerin caddelerinde dilenciler ve uyuşturucu bağımlılarının sayısının giderek artıyor olmasıyla, toplumdaki seçkinlerin şatafatlı zenginliği gözlerimize hiç olmadığı kadar açık ve keskin bir biçimde sokulmaktadır. Milyarderlerin kendileri için inşa ettikleri, çok geniş alanlara yayılan eğlence şatoları ile çocuklarımızın büyük şehirlerde ilk mütevazı konutlarının parasını denkleştirmekte yaşadıkları sorunlar arasındaki karşıtlık da gayet açıklayıcı niteliktedir.

Bu gelişme, elbette ki demokratik kararlarla hiçbir şekilde bağlantılı değildi. Bugüne kadar hiç kimse böyle bir gelişmeyi “söz vererek” seçilmeye çalışmamıştır. Durum bunun tam aksidir. Dolayısıyla, toplumda en tepedekiler ile en alttakiler arasındaki büyüyen uçurum insanlar arasında fiilen bir güçsüzlük ve aldırmaçlık duygusunun yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Tarihsel Olmayan Yaklaşım

Sendikalar ile emek hareketleri bu büyük tehlikelerin farkındalar mı? Sendikal hareketin önemli bölümleri belli ki farkındalar. Son yıllarda refah devletine yapılan saldırılara karşı durmak ve bunları püskürtmek amacıyla geniş ittifaklar oluşturuldu ve büyük ölçekli mücadeleler ve kampanyalar düzenlendi. Ne var ki, sendikal hareketin diğer kesimlerinde ve özellikle emek hareketinin siyasi kanadında, güç ilişkilerinden koparılmış, siyasetten arındırılmış çözümler revaçtadır.

Bu durum, bu sosyal modelin dış dünyaya sunulduğu zamanlarda çok daha açık hale gelmektedir. Refah devleti çok başarılı olduğundan, onu ihraç etmeye yönelik girişimlerde bulunulmaktadır. İskandinavya genelinde sendikalar ve emek hareketinin siyasi partileri, Kuzey modelini hem geliştirmekte olan ülkelere hem de Avrupa'daki eski Doğu bloku ülkelerine bir alternatif olarak sık sık tavsiye etmektedirler. Onlara, bizim yaptığımız gibi yapın, diyorlar: Ortak bir ulusal proje hazırlayın, üçlü işbirliğini oluşturun, sosyal diyaloga girin ve insanlar için refah devletini inşa edin. Bu, aynı zamanda ekonomik büyümeyi de teşvik edecektir. Dünyanın ekonomik ve siyasi seçkinleri, 2011 yılının Ocak ayında Davos'ta yıllık Dünya Ekonomik Forumu için bir araya geldiklerinde, Kuzey modeline bir başarı projesi olarak –herkesin onu kopya etmesi için– gündemde bir yer bile ayrıldı. Ancak refah devleti modelini ihraç etmeye yönelik bu girişimlere eşlik eden çözümleme, tarihsel olmayan, yüzeysel bir anlayışı ortaya koymaktadır. Bu anlayışı savunanlar refah devletinin ortaya çıkışının temelinde yatan gerekli koşulları, özellikle de, günümüzün neoliberal rejiminin doğasında olan sınırlamaları göz ardı ediyormuş gibi görünmektedirler. Bugünkü güç dengesi koşullarında, geliştirmekte olan ülkelerde refah devletleri kurmaya yönelik her girişim, bunun toplumdaki güç ilişkilerinde yaşanacak büyük çaplı değişikliklerle el ele gitmemesi durumunda elbette ki olanaksız olacaktır. Geliştirmekte olan ülkelerde üçlü işbirliğini, mevcut güç ilişkilerinden bağımsız olarak, refah devletlerini kurmak için bir itici güç olarak teşvik etmek, bu bağlamda, bütün bu girişimi anlamsız kılacak bir biçimde, neden ve sonuçları birbirine karıştırmaaktır. Bir sonraki bölümde buna daha yakından bakacağız.

Yine de, refah devletinin kökenlerine yönelik bu özgül ve son derece çarpıtılmış anlatıyla sık sık karşılaşıyorum. Norveç İşçi Sendikaları Birliği başkanı Roar Flåthen, sosyal paydaşlık ideolojisinin, tarihsel olmayan bu yeni şekliyle yorumlanışının önde gelen bir temsilcisi ve savunucusudur.

Norveç'in bir refah devleti olmasının ve güçlü, sağlıklı bir Norveç ekonomisine sahip olmamızın çeşitli nedenleri vardır. Elde edilen bu sonuçların ortaya çıkmasına güçlü bir katkı bizim Norveç –ya da Kuzey– modeli adını verdiğimiz modeldir; yani,

işbirliği yapma ve sorunları çözme yöntemimizdir. Üçlü işbirliği ile sendikaların yetkili makamlar ve işverenlerle işbirliği yapmalarını kastediyoruz. Bu işbirliği aynı zamanda kolektif sağduyu olarak da anılmaktadır.⁹

Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) genel sekreteri John Monks –bu kitabın yazıldığı sırada– dünyanın en büyük üç gelişmekte olan ekonomisinin –Çin, Hindistan ve Brezilya– yeni sosyal model arayışında olduklarından söz ettiği zaman, besbelli ki, benzer bir düşünceye sahipti. Monks'un bu ülkelere verdiği tavsiyeye göre, “Sürdürülebilir büyümeye çok büyük ihtiyaç duyulan bir çağda, onlar için Avrupa deneyimi, ekonomik boyutu hem sosyal hem de çevresel boyutlardan üstün tutan Amerikan iş modelinden çok daha uygundur.”¹⁰

Norveç'teki Sosyalist Sol Parti'nin önderi ve o tarihte maliye bakanı olan Kristin Halvorsen, 2006 yılının Mayıs ayında, Paris'te bir OECD toplantısına katıldığı zaman aynı mesajı vermişti. Halvorsen, bu fırsatı Kuzey modelinin bir parça reklamını yapmak için kullandı:

AB içinde, Kuzey modeline yönelik artan bir ilgi –ve tartışma– söz konusu ve Halvorsen'in kafası bunun neden böyle olduğu konusunda çok berrak.

Bayan Halvorsen, “Kuzey'in refah modeli sadece adil değil, aynı zamanda üretkendir de. Biz birçok ülkeye göre daha esnek bir emek piyasası oluşturmayı başardık,” diyor.

Fransa –hem ulusal düzeyde hem de Avrupa düzeyinde– hangi sosyal ve ekonomik modele yönelmek gerektiği konusunda canlı bir tartışmanın yaşandığı ülkelerden biridir.

Halvorsen, “Bu sorunla karşı karşıya olan ve reform konusunda büyük bir toplumsal seferberliğin yaşandığı Fransa'da, daha işbirliği odaklı bir kültürün benimsenmesinin bu ülkeye büyük yarar sağlayacağından kesinlikle eminim,” dedi.

(*Nationen*, 23 Mayıs 2006)

9 Norveç İşçi Sendikaları Birliği (LandsOrganisasjonen-LO)'nin önderi Roar Flåthen'in, Sömmarka'daki LO Eğitim Merkezi'nde düzenlenen uluslararası sendikal kadın konferansında yaptığı hoş geldiniz konuşmasından (8 Mayıs 2007).

10 Galway'de bulunan İrlanda Ulusal Üniversitesi'nde, 4 Nisan 2005 tarihinde yapılan konuşma, www.etuc.org/a/1044 adresinden ulaşılabilir (erişim tarihi 8 Temmuz 2011).

Halvorsen daha esnek bir işgücü piyasası oluşturmayı başardığımızı vurguladığı zaman, kimin adına konuştuğunun telaffuz edilmemesi gerekmektedir. Halvorsen'in Kuzey modelinden bir ölçüde böbürlenmeyle söz ediyor olması yersiz değildir. Halvorsen, sosyal modellerden, çatışan çıkarlar arasında yaşanan uzun bir mücadele tarafından şekillendirilen tarihsel ve toplumsal süreçlerin bir sonucu olmak yerine, sanki üst raftan çekip alınabilecek bir şeymiş gibi söz ettiği zaman, bütün her şey anlamsız hale gelmektedir. Bu anlamsızlık, siyasal alanda daha sola doğru gittiğimiz ölçüde daha anlamsız hale gelmektedir. Tarihsel olarak, solu niteleyen, tam da onun sistemi eleştiren yaklaşımı ve iktidar ilişkilerinin iç yüzüne bakışıdır. Burada, tüm iktidar sorunu daha işbirliği odaklı bir kültürün benimsenmesi gerektiğine yönelik asil ruhlu tavsiye içinde kaybolur gider. Bu tavsiye sağcı popülist Fransız Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ile sermaye ve sağın giderek saldırganlaşan güçleri üzerinde neredeyse hiçbir etki yaratmadı. Bu tarihsel olmayan işbirliği ideolojisi içinde, Kuzey refah devleti, aynı zamanda, iyiye doğru sonsuz doğrusal bir gelişme içindeymiş gibi de sunulmaktadır. Kuzey ülkeleri modeli, görünüşe bakılırsa, toplumda ne tür ekonomik ve siyasi reformlar yapıldığından ya da güç ilişkilerinin nasıl değişikliğe uğradığından bağımsız olarak –dedikleri gibi “herkesin lehine olacak biçimde”– başarılı olmuştu, oluyordu ve olmaya devam edecekti. Dolayısıyla sorun bu başarının dünyanın geri kalanına ihraç edilmesinden ibaretti.¹¹

Sermaye denetimlerinin kaldırılması, piyasaların kuralsızlaştırılması, özelleştirme, kamu sektörünün taşeronlaştırılması ve piyasalaştırılması, fasonlaştırma ve üretimi başka ülkelere kaydırma, işin insafsızlaştırılması ve giderek daha fazla sayıda insanın okuldan ve toplumdan dışlanmasıyla birlikte, yaklaşık olarak 1980 yılından bu yana sürmekte olan neoliberal çağ, refah devletinin durumunun ve geleceğinin bu şekilde resmedilmesi üzerinde herhangi bir etki yaratmamış gibi görünmektedir. Refah devletinin başarısı neredeyse taş a kazınmış gibi görünmektedir.

¹¹ Bazı Norveçli araştırmacılar (Løken, Falkenberg ve Kvinge, 2008), Norveç modelinin yansımalarını aramak için yurtdışına gittiler. Norveç modelinin, Norveçli çokuluslu şirketlerin uzantıları yoluyla nasıl ihraç edildiğini öğrenmek istediler. Sonuç, bu araştırmacılar da şaşkınlık yaratacak ölçüde iç karartıcıydı.

Refah devletine yapılan saldırılar ve iinin boşaltılıyor olması, bu toplum algısı çerçevesinde çok küçük bir yere sahiptir. Yapılan değişikliklerin çoğu, modernleşme ve yeni bir çağa uyum göstermekle bağlantılıdır.

Diğer bir deyişle, yukarıda tanımlamış olduğum her iki alanda da –refah devletinin kökenlerinin zmlenmesi ve son neoliberal dönemdeki gelişiminin kavranması alanlarında– siyasetten arındırma [depolitization] gerekleştmektedir. Refah devletinin ortaya çıkışı, uzlaşma [consensus] oluşturmaya yönelik siyasetin ve üçlü işbirliğinin bir sonucu olarak resmedildiği zaman, refah devletinin gelişimi için bir önkoşul olan iktidar mücadelesinden ve çok sayıdaki toplumsal çatışmadan kopartılmış olmaktadır.

İnsanlar refah devletine yönelik sürmekte olan saldırıları nemsizleştirdiklerinde, aynı zamanda bu saldırıları çağımızda ulusal ve küresel düzeyde yaşanmakta olan müthiş g kaymasından da ayrıştırmaktadırlar. Bu siyasetten arındırma, refah devletinin kurumlarına ve kamu sektörüne saldıranlar için, bu saldırıların refah devletini modernleştirmek ve savunmak için yapıldığını ne sürmelerini kolaylaştırmaktadır. Çünkü her şeye rağmen, refah devletine yapılan hiçbir saldırı, amaçlananın refah devleti kurumlarını gelecek kuşaklar için savunmak ve korumak olduğu iddia edilmeden yapılmamıştır.

Kitap Hakkında

Bu kitapta refah devletine yönelik bu aşını basitleştirilmiş algılamalara meydan okumak istiyorum. Son derece özel bir tarihsel durum içinde gelişen bu sosyal model, toplumsal ve tarihsel kökenlerinden ve onu mümkün kılan g ilişkilerinden bağımsız bir biçimde değerlendirilemez. Refah devletinin gizilgücünü [potential], bugünkü gelişim ve görünümünü gerçekten anlamak istiyorsak, bu sosyal modelin ayırt edici özelliklerine yönelik derin bir çözümlemeye ve kavrayışa ihtiyaç duyarız.

Ben de bunu, refah devletinin ortaya çıkışına yönelik bir çözümleme eşliğinde g dengesindeki değişime odaklanarak ve refah devletinin geniş bir tanımını kullanarak, ortaya koymak istiyorum (II. Bölüm). Bundan başka, bu güç ilişkilerinin yakla-

şık 1980 yılından bu yana süren neoliberal saldırının bir sonucu olarak nasıl değiştiğine daha yakından bakmak istiyorum (III. Bölüm). Daha sonra sermayenin güçlü çıkarlarının ve neoliberallerin refah devletini ayakta tutan en önemli kurumları, diğer bir deyişle sendikaları ve demokrasiyi zayıflatmak için nasıl savaşım vermekte olduklarını göstereceğim (IV. Bölüm).

Şu anda başımıza gelenler, toplumdaki ekonomik ve siyasi seçkinlerin refah devletinin getirdiği demokratikleşme, düzenleme ve yeniden paylaşım yoluyla kaybetmiş oldukları ayrıcalıkları geri almak amacıyla gerçekleştirdikleri bu saldırganlık, her yönüyle toplumsal bir öç alma sürecinin parçasıdır. Refah devletinin geniş bir tanımını temel alarak, bunun önemli refah devleti kurumlarının zayıflamasına nasıl katkıda bulunduğuna bakacağım (V. Bölüm).

Tüm savaş alanları içinde en merkezi savaş alanı olan çalışma dünyasına, çalış-haket¹² politikalarının refah devletini içinden zayıflatmaktaki rolüne tartışmanın odağına konularak özel bir önem verildi (VI. Bölüm). Burada, aynı zamanda, Moss kasabasından Jane'in, eli açık bir refah devleti olduğu varsayılan Norveç refah devleti ile karşı karşıya gelmesinin neden daha ziyade aşağılanma ve şüpheyle sonuçlandığına da bakacağım.

Bunun ardından, refah devletinin herhangi bir iktidar odaklı siyasi çözümlemesinin olmamasının siyasi karşılığını, toplumdaki artan sorunların altında yatan nedenleri ve itici güçleri göz ardı ederken, arazlara acımasızca saldıran —ama uygulamada ölçülebilir hiçbir olumlu etkisi bulunmayan— göz boyayıcı (araz ve simge) politikalarında nasıl bulduğunu inceliyorum (VII. Bölüm). Birbirini izleyen hükümetlerin yoksulluğa ve çalışma yaşamından dışlanmaya karşı verdikleri sözüm ona mücadele, Kuzey ülkelerinde bu gelişmenin anlamlı ifadeleridir. Bu politikaların olumlu etkilerinin olmaması, bu temel sosyal sorunların, neredeyse kaçınılmaz bir biçimde bireyselleşmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla, sorunların ardında yatan itici güçlere saldırmak ye-

12 İngilizce *work* (çalışma) ve *welfare* (yardım, refah) sözcüklerinden türetilen "workfare" karşılığı olarak kullandık. Bu terim Türkçeye "çalıştırmacı uygulamalar" olarak da çevrilmiştir. Sosyal yardıma bağlanan kişinin bu yardımı alabilmesi, devletin ya da yerel yönetimin belirlediği bir işte çalışması şartına bağlanıyor —ç.n.

rine, insanları giderek daha fazla dışlayan bir toplumun kurbanlarına yönelik olarak giderek baskıcı hale gelen bir disipline etme politikası geliştirilmektedir.

Toplumsal gelişmelerin toplumsal nedenleri vardır. Refah devletine ve demokrasiye yönelik saldırılar ve bunları zayıflatma girişimleri doğal yasaların sonuçları değildir. Gerek sendikal hareketin ve emek hareketlerinin gerekse de diğer ilerici güçlerin şu anda savunmada olduğu gerçeği durumun hep bu şekilde kalacağı anlamına gelmemektedir. Bu nedenle, son bölümde (VIII. Bölüm), toplumsal muhalefetin karşı karşıya olduğu güçlükler ve olasılıklar üzerinde duruyorum. Engeller nelerdir ve neoliberal saldırıya karşı nasıl savaşım verilebilir, refah devletinin tarihsel kazanımları nasıl savunulabilir ve yeni, iddialı hedefler nasıl belirlenmelidir?

Bu, yumuşak planlar ve iyi niyetli yaklaşımlar yoluyla veya arazları giderecek simgesel politikalarla gerçekleştirilemez. Aksine kapsamlı bir seferberliği gerektirir. Bu mücadelenin somut çözümlemelere ve –siyasi-ideolojik mücadelenin canlandırılması, geniş bir ittifak politikası, neoliberal reformlara karşı gerçek alternatiflerin geliştirilmesi ve sendikaların giderek daha fazla siyasal özerklik kazanmaları dâhil– yeni koşullar altında kazanılmış deneyimlere dayandırılması gerekmektedir.

Dayanışmayı, karşılıklılığı ve ortak mülkiyeti temel alan bir toplum isteyenler büyük sorunlarla karşı karşıyalar. Otuz yıllık neoliberalizm güç dengelerini feci bir biçimde değiştirmiştir. Bu kitabı yazdığım sırada ortaya çıkan mali kriz ve onu izleyen ekonomik ve siyasi kriz, bizi niteliksel olarak yeni bir durumun içine soktu. Birçok Avrupa ülkesinde yaşanmakta olan şey artık sadece refah devletine yönelik saldırılar olarak tanımlanamaz, refah devleti göz göre göre katledilmektedir. Durum çok ciddidir. Bu durum karşısında bir olası sonuç, karamsarlık ve kayıtsızlıktır ancak bu zorunlu bir tepki değildir. Durum bunun tersi yöndeki olasılıkların da önünü açmaktadır. Neyin gerekli olduğuna yönelik bir kavrayışa sahip olmak, gerçekçi bir dayanağa sahip olan iyimserliğin önkoşuludur. Toplumlar hâlâ şekillendirilebilir ve yeniden şekillendirilebilirler. Gelin koşulların –ve fırsatların– neler olduğuna hep birlikte bakalım.

II. BÖLÜM

Güç Tabanı

Bir olgu ve kavram olarak refah devletinin bir resmini çıkarabilmek için, işe tarihsel bir çerçeve çizerek başlamamız gerekmektedir. Refah devleti ortaya nasıl çıkmıştır? Toplumumuzdaki kendine özgü biçim ve içeriğini nasıl kazanmış ve gelişimine hangi tarihsel itici güçler katkıda bulunmuştur? Burada, mevcut bağlam içinde sadece kabataslak bir özet sunmak mümkün olacak. Fakat sonrasında günümüzün sorun, tehdit ve olasılıklarını çözümlemek ve kavrayabilmek için böyle bir özetin yapılması gerekli bir ön koşuldur.

Tarihsel olarak ele alındığında, bir görüngü [phenomen] olarak refah devleti iki önemli gelişim hattıyla bağlantılıydı: Emek hareketinin yükselişi ve siyasal demokrasinin gerçekleştirdiği atılım. Her ikisi de toplumdaki güç ilişkilerinde köklü değişikliklerin ortaya çıkmasına katkıda bulundular. Örgütlü bir güç olarak emek hareketi, aynı zamanda siyasal demokrasinin gelişimi

için de –özellikle genel oy hakkının kabul edilmesinde– çok büyük önem taşıdığından, bu ikisi iç içe geçmiş durumdadır. Buna rağmen, birçok nedenden dolayı bu iki gelişim hattını –özellikle konu, IV. Bölüm’de daha yakından ele aldığım, emek hareketine ve siyasal demokrasiye yönelik saldırı stratejileri olduğunda– ayrı ayrı incelemek yararlı olabilir.

Daha önce belirtildiği gibi, refah devletinin gelişimini anlamak istiyorsak, bir güç çözümlemesinin yapılması can alıcı öneme sahiptir. Refah devleti toplumdaki güç dengelerinde kapsamlı bir değişimi hem varsayar hem de bu değişime katkıda bulunur. Temel çelişki yükselmekte olan sanayi kapitalizminin başlıca çıkar grupları arasındaydı; diğer bir deyişle, emekle sermaye arasındaydı. Refah devleti, bu çıkar gruplarından birinin diğerine karşı galebe çalmasını temsil etmiyordu; söz konusu olan, bu çıkar grupları arasında bir işbirliğinin kurulmuş olmasıydı. Her işbirliğinde olduğu gibi, bu işbirliğinin de kısmen çelişen çıkarları tatmin etmesi gerekiyordu; dolayısıyla, refah devleti hem çatışan çıkarlarla doluydu hem de zaman içinde istikrarsızlaşma gizilgücünü de içinde barındırıyordu.

Refah devletinin gelişimi toplumdaki güç ilişkilerindeki değişimlerle çok yakından bağlantılı olduğundan, onun refah devleti kuruluşları ve kamu bütçelerinin toplamından daha fazla bir şey olarak anlaşılması gerekmektedir. Refah devleti, yeni güç ilişkilerinin toplumun tüm düzeylerine nüfuz ettiği, daha kapsamlı bir yapı olarak algılanmalıdır. Belirleyici itici gücü emek hareketi olan refah devletinin sosyal kazanımları, aynı zamanda bu hareketin kendi programlarında ve sloganlarında geliştirmiş olduğu, farklı ve daha iyi bir toplum amacı ve görüşü [vision] ışığında değerlendirilmelidir. Emek hareketinin amacı sömürü ve baskının olmadığı, insanların yaratıcılıklarını ve yenilikçiliklerini geliştirmekte özgür oldukları ve içinde yaşadıkları koşulları kendi kendilerine –demokratik bir biçimde– biçimlendirdikleri bir toplum kurmaktır.

Refah devleti, genellikle tek yanlı bir bakışla, emek hareketi ve halkın büyük çoğunluğu için toplumsal ilerlemenin bir birikimi olarak görülmektedir. Buna karşılık, refah devletini kapitalistle-

rin bakış açısıyla görmeye çalışmak yararlı bir alıştırma olabilir. Toplumdaki temel güçler arasında bir işbirliği olarak refah devleti, doğal olarak, aynı zamanda bu işbirliği içinde yer alan kapitalistlerin çıkarlarını da yansıtmaktadır. Kapitalistlerin, örneğin, emek gücünün yeniden üretiminin nasıl gerçekleştiği, geleceğin işçilerinin eğitim yoluyla hangi nitelikleri elde edecekleri ve toplumsal istikrarın nasıl korunacağı gibi konularda güçlü çıkarlara sahip olduklarını akılda tutmak önemlidir. Buna ek olarak, yerel planlama ve alt yapının, üretim, dağıtım ve katma değer yaratılmasına yönelik olarak en uygun bir biçimde belirlenip uygulanması yaşamsal önem taşımaktadır. Kapitalizmin teknolojik ve örgütsel olarak gelişmiş bir biçiminde bu unsurlar, etkin bir işleyişin sağlanması ve yatırımlardan en yüksek kazancın elde edilebilmesi bakımından büyük önem taşımaktadırlar.

Refah devleti üzerine yapılan tartışmalarda küresel Güney'in birçok temsilcisi tartışmaya daha ileri bir boyut –refah devletinin küresel ekonomi içinde tarihsel olarak kendisini nasıl konumlandığı sorununu– katmaktadırlar. Bu sorunun iki cephesine işaret edilmektedir. *Birincisi*, bir görüngü olarak refah devleti Kuzeyin sanayileşmiş kapitalist ülkeleriyle sınırlı kalmıştır.¹ *İkincisi*, herkesin kabul ettiği gibi refah devletlerinde daha eşit bir biçimde bölüşülen zenginliğin çoğu, küresel Güney'in sömürülmesi yoluyla elde edilmiştir (ve durum bugün de böyle olmaya devam etmektedir.)

Bunlar, bir dizi önemli konuyu gündeme getiren, kayda değer noktalar. Refah devletinin sanayi kapitalizminin yükselişiyle, dolayısıyla, büyüyen ve giderek daha iyi örgütlenen bir işçi sınıfıyla sıkı sıkıya bağlantılı olduğu, apaçık bir durummuş gibi görünmektedir. Bu görüş, bu sosyal modelin coğrafi kapsamını sınırlandırmaktadır. Küresel Güney'in uğradığı sömürü, daha geniş kapsamlı soruların gündeme gelmesine yol açmaktadır. Ortada paylaşılacak daha fazla zenginlik olduğuna göre, bu sömürü, Kuzey'de emekle sermaye arasındaki kapsamlı işbirliklerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuş mudur? Eğer bulunmuşsa,

1 Özellikle Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya ve coğrafi konum olarak güney yarımkürede yer almalarna rağmen Avustralya ve Yeni Zelanda, Kuzey'in parçası sayılmaktadır.

bu durumda Kuzey ile Güney arasındaki eşitsiz gelişme, refah devletlerinin yükselişinin altında yatan geniş kapsamlı sınıf işbirliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynamış demektir.

Belki daha da önemlisi, bu sömürünün hem hammaddeler hem de emek için düşük fiyatlar oluşturarak, Güney’de kalkınmanın engellenmesine katkıda bulunmuş olmasıdır. Bu, Kuzey’deki sendikal hareket ve emek hareketleri ile Güney’de özgürlük ve kalkınma için savaşım vermiş olan (ve hâlâ savaşım vermekte olan) toplumsal güçler ve hareketler arasındaki dayanışma sorununu gündeme getirmektedir. Bunlar, Güneyli araştırmacı ve siyasi eylemcilerle [activist] tartışırken giderek artan bir ölçüde karşılaştığım itirazlardı. Bu kişiler, Kuzey’deki emek hareketinin egemen kesimlerinin Güney’deki toplumsal mücadelelerle yeterince dayanışma göstermiyor olmalarının Kuzey’deki işçileri sahip oldukları –diğer şeylerin yanı sıra Güney’in sömürülmesi yoluyla sağlanmış olan– daha iyi koşullarla “yetiniyor olmalarıyla” bağlantılı olduğunu iddia etmektedirler.

Bu sorulara refah devletleri ve Kuzey’de genel olarak yaşanan gelişmeler üzerine yapılan tartışmalarda çok az yer verilmiştir ve bu tema üzerine yapılmış çok az sayıda değerli araştırma bulunmaktadır. Ancak, bu tür konuları ciddiye almak ve bu sorunlara daha yakından bakmak için her türlü neden bulunmaktadır. Bu, özellikle Kuzey ve Güney’deki kitlesel hareketler arasındaki dayanışma –ya da dayanışmanın yokluğu– sorunu için geçerlidir. Acaba son 30 yıldaki neoliberal saldırı ve sürmekte olan ekonomik kriz, Kuzey ile Güney arasında yeni bir sosyal bağlaşma [ittifak] politikasının oluşmasının temelini atmış olabilir mi?

Tarihsel Arka Plan

Tarihsel bir bağlamda, hem sendikal hareket hem de refah devleti görece yeni görüngülerdir. Her ikisi de ücretli emeğin egemen üretken faaliyet biçimi olduğu sanayi kapitalizminden kaynaklanmıştır. Kapitalist üretim tarzı işçilerin üretim araçlarından koparılmasını anlamına geliyordu. Zanaatkârlar kendi aletlerine sahiptiler ve kendi emeklerinin ürününü kendileri denetliyorlardı ama sanayi kapitalizmi işçileri salt kendi emek güçleriyle baş başa bırakırken, üretim alet ve araçlarının fabrika sahibinin, ka-

pitalistin eline geçmesine yol açtı. İşçiler, emek piyasasında bir metaya dönüştürülmüş olan emek güçleri karşılığında ücret alırlarken, emeğin ürünü kapitalistte aitti.

İşçiler buna iki yoldan –*birincisi*, emek piyasasında kendi aralarındaki rekabeti zayıflatmak ya da etkisiz hale getirmek için örgütlenerek ve *ikincisi*, insanların hastalık, kaza ya da yaşlılık nedeniyle ücretli emek içinde yer almadıklarında bu durumu maddi olarak dengeleyecek bir tazminat almaları anlamına gelen, kolektif sigorta planlarını oluşturarak ve bu yolda mücadele ederek– karşılık verdiler. Bunların her ikisi de emeğin pazarlanabilir bir meta haline gelmesinin olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik olarak tasarlanmış önlemlerdi. İşçiler kendilerini tastamam bir insan olarak düşünmeye ihtiyaç duyarlar, oysa kapitalist üretim tarzı onların sadece emek gücü olarak değerlendirildikleri bir düzen anlamına gelmektedir.²

Diğer bir deyişle, refah devleti düzenlemeleri için verilen mücadeleye, kapitalist bir emek piyasasında ücretli emeğin artışına eşlik eden sömürü, sosyal güvencesizlik ve insani yozlaşmaya karşı verilmiş bir cevaptı. Kapitalizmin, toplumlarımızda egemen üretim tarzı haline gelmesinden bu yana, ardı arkası gelmeyen bir çevrim içinde hızlı büyümeden çöküşe ve çöküşten hızlı büyümeye salınıp duruyor olması, [emeğin durumundaki] bu gelişmeyi daha da hızlandırdı. Bu, ekonomik kriz dönemlerinde, yoksulluk ve yoksunluğun olağanüstü boyutlarda artışına neden olmuştur. Özellikle 1930'lu yıllarda yaşanan dünya ekonomik bunalımı, piyasaya siyasi müdahalede bulunulmasına yönelik taleplerin giderek yaygınlaşmasına katkıda bulundu.

Dolayısıyla, toplumsal mücadele öncelikle toplumun kaynaklarının ve ürettiklerinin yeniden bölüşümü ya da bunların piyasanın gerçekleştirdiğinden farklı bir biçimde bölüştürülmesiyle ilgiliydi. Bu açıdan bakıldığında, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri için verilen mücadele, başlangıcından itibaren piyasaya ve onun gücü ile zenginliğini ayrıcalıklı bir ekonomik seçkinler grubunun elinde yoğunlaştırma eğilimine karşı verildi.

2 Bu tema Esping-Andersen (1990) tarafından, "çalışmanın meta olmaktan çıkarılması" emek hareketi tarafından verilen –ifadesini refah düzenlemelerinde bulan– mücadelenin çok önemli bir parçası olarak gördüğü bu çalışmasında, ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

Böylece, sosyal güvenliği artırmak –diğer bir deyişle refah devletini güçlendirmek– amacıyla geliştirilen düzenlemelerin düzeyi ve içeriği, toplumdaki güç ilişkilerinin, toplumsal mücadele içindeki tarafların göreceli güçlerinin bir sonucu haline geldi.

Peki, toplumda güç ilişkilerinde bir değişimin yaşanması nasıl sağlanabilir? Emek hareketinin bakış açısıyla değerlendirildiğinde, bu, hiç kuşkusuz bir örgütlenme, toplumsal seferberlik ve en büyük silahın grev olduğu ekonomik mücadele sorunuydu. Bununla birlikte, güç ilişkilerini daha uzun vadede değiştirebilmek, aynı zamanda, kaynaklar, üretim süreci, altyapı ve emek piyasası üzerinde de demokratik denetimin sağlanması ve yaygınlaştırılması sorunuydu. Emek hareketinin yeni bir güç olarak sahneye çıkmasından bu yana toplumlarımızda yaşanan toplumsal ve siyasi mücadelelerin çoğu bu konularla ilgili olmuştur. Refah devletinin nitel içeriğini kazandığı yer de burasıdır. Refah devleti, anlaşılır bir biçimde, salt sosyal güvenlik ve sosyal hizmetlerin kapsamıyla –bunlar kendi içlerinde ne kadar önemli olurlarsa olsunlar– sınırlı olmayan bir konudur.

İlk kamusal refah düzenlemesinin, emek hareketinin bizzat devlet iktidarını ele geçirebilecek kadar güçlü hale gelmeden önce ortaya çıkmış olması ilginç bir durumdur. Devletin sosyal sorumluluklarına ilişkin ilk fikirler sağ tarafından, emek hareketinin yükselişine ve radikalleşmesine karşı durmak ve aynı zamanda ekonominin ihtiyaçlarına bir yanıt vermek için ortaya atıldı. Örneğin, kamusal bir çerçeve içinde refah düzenlemelerini uluslararası bir bağlamda göz önünde bulunduran ilk ülke olan Almanya’da, bu tür politikalara destek veren kişi, “Demir Şansölye,” Otto von Bismarck’tı. Bunun iki temel nedeni vardı.

Birincisi, yeni kapitalist üretim ilişkileri altında acımasız bir çalışma ortamı işçi sağlığı ve refahı üzerinde oldukça olumsuz bir etki yaratıyordu. Çeşitli bölgelerde, emek gücünün büyük bir bölümü, halkın sağlık durumu sistematik bir biçimde bozulduğundan yok olup gidiyordu ve bu da yeni madenlere ve fabrikalara sağlanması gereken emek gücü arzını tehlikeye sokuyordu. Bu durum, devletin emek gücünün yeniden üretimini, gelecekte yeterli miktarda emekçinin olmasını sağlayacak önlemleri almak zorunda kalması anlamına geliyordu.

İkincisi, diğer şeylerin yanı sıra sosyalist düşüncelerin gelişimi yoluyla filizlenen örgütlenmeler ve radikalleşmeleri, bir muhalefet ve isyan korkusuna yol açmıştı. Bu nedenle, halkı koruyucu önlemler ve refah önlemleri, işçileri yatıştırmak ve bu şekilde hızla büyüyen işçi hareketindeki radikalleşme eğilimini köreltmek üzere uygulamaya konuldu.³ Bu, emeği korumaya yönelik ilk yasaların ve asgari sosyal destek programlarının oluşmasına ve bir sosyal devlet düşüncesinin ilk kez ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bismarck'ın aynı zamanda yeni Sosyal Demokrat Emek Partisi'ni yasaklamış olduğu gerçeği de, onun siyasi duruşunun gerçek niteliğinin altını çizmektedir.

Emek hareketinin siyasi partileri –on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren– toplumda önemli bir güç odağı haline gelmeden önce, pek çok ülkede sosyal-liberal partiler etkin bir toplumsal reform dönemi başlattılar. Örneğin, Kuzey ülkelerinde, emeği korumaya yönelik yasalar ve zorunlu mesleki ve işyeri esaslı sigorta programlarının, Almanya'ya koşut olarak uygulamaya sokulmaları, bu yolla olmuştur. Bu ilk aşamada, emek hareketinin siyasi sistem içinde etkili bir güç haline gelmeden önce uygulamaya konulmuş olan bu sosyal destek programlarının, muhtaçlık sorgusuna [means test]⁴ dayanan, salt asgari programlardan ibaret olduklarını akılda tutmak gerekmektedir. Yardım görecekt olanlar, bu yardımı hak eden yoksullardı –ve destek programları işçileri kurulu düzenle bütünleştirmeye yardımcı olmak için vardı:

Sosyo-politik önlemler piyasa ekonomisini ılımlılaştırarak onu pekiştirmenin ve böylece burjuva devletini çatışmadan korumanın bir aracıydılar. “Bütünleşme” mevcut düzeni korumak isteyenler için bir araç –ve bir ideoloji– oldu (...) Arthur Balfour, “Sosyal mevzuat sosyalizmin en etkili panzehirdir,” demişti.⁵

3 Seip (1981, s. 13) şu örneği verir: “Sosyal Politika Derneği kurucularından Alman tarihçi Gustav Schmoller, bunun temelinde korkunun, insanlardaki derin bir bölünme, 'Zwiespalt' [yarılma] korkusunun ve bir devrim, yeterince açık bir toplumsal devrim tehdidinin yattığını kabul etmiştir,” (*Der Arbeiterfreund*, 1872). Bu korkunun basit bir nedeni vardı: Sosyal politika edilginleştiren [yumuşatıcı] bir etki yaratmıştı.

4 “Gelir testi” olarak Türkiye’de de kullanılmaya başlanan bu kavram ve uygulamayı içeriğine ve kastına uygun olarak “muhtaçlık sorgusu” olarak çevirdik –ç.n.

5 Seip, 1981, s. 22-3. Arthur Balfour, Britanyalı Muhafazakâr bir politikacıydı ve 1902 ila 1905 yılları arasında başbakanlık görevinde bulundu. Balfour bu sözleri, 16 Ocak 1895 tarihinde, Manchester’da yaptığı bir konuşmada söyledi ve bunlar *Manchester Guardian*’ın 17 Ocak 1895 tarihli sayısında yayımlandı.

Ne var ki, bu ilk sosyal reform dönemi dalgası yirminci yüzyılın başlarında geri çekildi. Bu dönem doruk noktasına, en nihayetinde 1919 yılında, Rus devriminin hemen sonrasında, kapitalistler Batı Avrupa'da güçlü, radikalleşmiş bir emek hareketine ödünler vermek zorunda kaldıkları zaman zafere ulaşan, sekiz saatlik iş-günü mücadelesiyle ulaştı. Bunu izleyen döneme güçlü toplumsal çatışmalar damgasını vurdu. İtalya, Portekiz ve İspanya'da faşizm ile Almanya'da Nazizm güçlü ve önemli bir konuma ulaştı ve büyüyen işçi hareketine ağır ve tarihsel yenilgiler yaşattı. Kuzey ülkelerinde ise emek ile sermaye arasında geniş toplumsal işbirliğine varılmasıyla sonuçlanan farklı bir gelişme yaşandı.

Bununla birlikte, I. Dünya Savaşı'nın sonu ile 1930'ların ortasına kadar olan dönemde, Kuzey ülkeleri de güçlü toplumsal çatışmaların etkisi altında kaldılar. Kitleli işsizlik, yaygın bir yoksunluk ve yoksulluğa neden olurken, refah devletinin gelişimi durakladı. Savaş sonrasında ortaya çıkan bunalım etkisini 1920 yılından itibaren göstermeye başlayınca, işverenler saldırıya geçtiler. Bir yandan ekonomik krizin, diğer yandan ise Rus Devrimi'nin hemen ardından ortaya çıkan siyasi dalgaların baskısı altında, hem kapitalist güçler hem de devlet, sendikal hareketi frenlemek ve bastırmak için pek çok girişimde bulundular. Norveç'te, 1927 tarihli sert sendika karşıtı Hapishane Yasaları⁶ ve 1931 yılında işverenlerin başvurdukları büyük lokavt⁷ bu eğilimin en belirgin ifadeleriydi. Sanayide çok sayıda kapsamlı çatışma yaşandı. İşverenler örgütlü grev kırıncılığına (onlar buna "emeğin özgürlüğü" adını veriyorlardı) başvurdu ve grevci işçilere karşı polis ve asker kullanıldı.

Bu mücadelelerin anlık sonuçları sınırlı kaldı. Yine de, içinde bulunulan olumsuz nesnel koşullara rağmen, Norveçli sendikalar 1927 yılı civarında bir karşı-saldırı başlatmayı başardılar. Bu karşı-saldırı, özellikle orman işçilerinin (Norveç Orman ve Toprak İşçileri Sendikası, 1927 yılında kuruldu) ve büyüyen ticari büro,

6 İş anlaşmazlıklarının yaşandığı durumlarda başkalarının çalışmasına engel olanları cezalandırmak üzere tasarlanmış olan bir yasa. Yasayı çiğneyenler ya para cezası ya da bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılıbiliyordu. Amaç grev kırıncıları korumaktı. Bu yasa, 1935 yılında yürürlükten kaldırılincaya kadar, yaşanan bir dizi iş anlaşmazlığı sırasında kullanıldı.

7 Lokavt (İngilizce lock-out (kilit vurmak)), patronun fabrikanın kapısına kilit vurma-sı ve işçileri fabrikaya sokmaması -yay.n.

otel ve restoran işçileri arasında, güçlü bir örgütsel büyümenin yaşanmasıyla sonuçlandı. Norveç Emek Partisi'nin 1935 yılında, o zamanki Çiftçi Partisi ile bir kriz koalisyonu kurarak ilk kez iktidara gelmeyi başarmasının ardından,⁸ sendikaların üye sayısı daha da arttı. Bu artış, önemli uluslararası eğilimlerle birlikte, güç dengesinde, toplumun sonraki gelişiminde belirleyici öneme sahip olacak olan bir kaymanın yaşanmasına katkıda bulundu. Bu, şimdi Norveç veya Kuzey refah devleti modeli olarak bildiğimiz modelin o tarihte gerçekten inşa edilmeye başlanmasıydı.

Sınıf İşbirliği

Ne var ki, refah devleti, sadece genel olarak güç ilişkilerinde yaşanan bir değişimin ürünü değildir. Refah devleti, yirminci yüzyılda uluslararası olaylarla ulusal kalkınmanın özelliklerinin karşılıklı etkileşime girdiği bir zamanda ortaya çıkan, oldukça kendine özgü bir tarihsel gelişimin ürünüdür. Sendikal hareketin ve emek hareketlerinin yükselişine ek olarak, Rus Devrimi'nin yankıları da güçlü bir etki yaratmıştı. Bu toplumsal sözleşmenin (aynı zamanda sınıf işbirliği olarak da adlandırılmaktadır) etkileri, bir görüngü olarak refah devletinin doğru bir biçimde kavranabilmesi bakımından çok büyük önem taşımaktadır.

Ancak bu gelişmeyi daha ayrıntılı olarak ele almadan önce, bir sınıf işbirliğinin gerçekte neleri içerdiğine biraz daha yakından bakmamız gerekiyor. Ayrıca işbirliğine sadece sendikal hareket ve işçi hareketi açısından bakmamak, aynı zamanda diğer tarafın da neden bu tür bir işbirliği yapmayı kabul ettiğini anlamaya çalışmak da faydalı olabilir. Bunu yapabilmek, emek hareketinin en uzlaşma [consensus] odaklı kesimlerinde halihazırda egemen olan ve kolektif bir sağduyunun toplumdaki sınıf çelişkilerinin yerini aldığı düşüncesine dayanan anlayıştan uzaklaşmamızı ge-

8 Aslına bakılırsa, Emek Partisi, Norveç parlamentosundaki en büyük parti haline geldikten sonra, 1928 yılının Ocak ayında, bir azınlık hükümeti kurdu. Ancak, parti çoğunluğa sahip değildi ve bu nedenle, kasten, parlamentoda kabul edilme şansı olmayan radikal bir hükümet programı hazırladı. Bu programa göre, hükümet "işçi sınıfının ve tüm emekçi halkın çıkarlarını dikkate alarak hareket edecek" ve "sosyalist bir topluma geçişi kolaylaştırmaya ve koşullarını hazırlamaya," çalışacaktı (cf. <http://no.wikipedia.org/wiki/Edvard_Bull_d.e.>, erişim tarihi 23 Ağustos 2011). Bu hükümet iktidarda sadece 18 gün kaldıktan sonra, programının güvenoyu alamamasının ardından istifa etti.

rektirmektedir. Bunun yerine işverenlerin bu tür bir işbirliğine yanaşmalarındaki olası taktik ve stratejik nedenlerin –yani işbirliğinin sınıf çatışmasında oynadığı rolün– neler olabileceğini göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Toplumsal sınıflar arasında bir işbirliğinin ortaya çıkması yeni bir şey değildir. Tarihte bunun hem küçük hem de daha büyük ölçekli çok sayıda örneği bulunmaktadır. Örneğin anlaşma ile biten her toplu ücret pazarlığı bir işbirliğidir. Birçok kişi de yaşadıkları deneyimlerden, işverenlerin işbirliğine istekli olmalarının, pazarlık ettikleri sendikaların gücü ve tabanda birliği ne kadar sağlayabildiğiyle bağlantılı olduğunu görmüştür. Bir işbirliğine razı olmak, çok daha kötü olduğu düşünülen bir alternatiften –örneğin, bir grev sonucunda üretimin kesintiye uğramasından– kaçınma isteğiyle bağlantılıdır.

Aynı şey kapitalistlerin daha kapsamlı işbirliklerine –kurumsallaşmış ikili ve üçlü müzakerelere– girme konusundaki isteklilikleri için de geçerlidir. Ayrıca, burada bu yönde davranma isteği, emek hareketinin konumunu güçlendirmiş olduğu ve hatta belki de kurulu düzeni tehdit eder hale geldiği zaman artış gösterir. Bu bağlamda, ilk uluslararası kurumsallaşmış üçlü kuruluş olan Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1919 yılında, Rus Devrimi'ni Batı Avrupa'ya yayma girişimlerinin hâlâ gündemde olduğu bir zamanda kurulmuş olması bir rastlantı değildi.

Dolayısıyla, kapitalistlerin işbirliğine istekli olmaları, çıkar temelli mücadelenin bir parçası olarak, sınıf çatışmasının ışığında değerlendirilmelidir. İşbirliği, birinin ortaya çıkacak sonuçtan, bir çatışmadan kaçınmak istediği ya da korktuğu bir durumda, kötünün iyisi olarak seçilir. Düşmanınıza el uzatmanız ve “ortak amaçlar için birlikte çalışmayı” arzu ettiğinizi ilân etmeniz, düşmanınızın radikalizminin törpülenmesine yardımcı olabilir ve mevcut düzenle daha güçlü bir bütünleşmeyi –ve mevcut düzenin kabul edilmesini– sağlayabilir. Buna ek olarak, aynı zamanda, diğer alanlarda etkin hale gelmek mümkün olur ve bu yolla, uzlaşmak isteyen taraf, uzun vadede düşmanının kuvvetini ve savaşım gücünü azaltabilir.

Emek hareketinin egemen kesimlerinde, yirminci yüzyılın tarihsel sınıf işbirlikleri, esas olarak refah devletinin ortaya çı-

kardığı olumlu deneyimler temelinde değerlendirilmektedir. Hem sınıf işbirliğini hem de refah devletini çok özel bir tarihsel gelişimin sonucu olarak görmek yerine, bu deneyimleri hiç de makul olmayan bir biçimde genelleştirmeye yönelik bir eğilim sergilenmektedir. Buna ek olarak, tarihsel olarak haklılığı kanıtlanmış olmaktan ziyade siyasi-ideolojik nitelikte açıklayıcı modeller oluşturulmuştur ve bu da işverenlerle kurulan şaibeli gündelik ilişkilerle sonuçlanmıştır.

Kapitalistlerin, işbirliğine yönelik olarak, emek hareketinin zamanla geliştirmiş olduğundan çok daha taktik nitelikte bir yaklaşıma sahip olduklarını gösteren güçlü işaretler bulunmaktadır. Yirminci yüzyılın ilk on yıllarında, özellikle Kuzey Avrupa’da gelişen fiili güç dengesi temelinde, daha kapsamlı bir toplumsal işbirliğine girmek, sonucu belirsiz olan bir çatışmaya girmeye kıyasla daha makul bir seçenek haline gelmişti. Bu açıdan bakıldığında işbirliği, sermaye sahibi için, daha yüksek düzeyde bir “kolektif sağduyu”dan –bu ifadeyle işbirliğinin çatışmaya tercih edildiği kalıcı bir tarihsel teşhisi kastediyor olmamız durumunda– çok, taktik bir manevrayı temsil ediyordu. Bu genel çıkış noktasından hareketle, şimdi, yirminci yüzyılın sınıf uzlaşmasının aslında nasıl bir gelişim gösterdiğine daha yakından bakacağız.

Yüzyılın ilk yarısında yaşanan daha doğrudan sınıf çatışmalarına rağmen, birçok ülkede emekle sermaye arasındaki mücadele, hiç kimsenin herhangi bir önemli ilerleme kaydedemediği, dengeli bir savaş biçimi almıştı. Kapitalist kamp sendikal hareketi ezememişti ancak sendikal hareket de yeni mevziler ele geçirmek konusunda güçlükler yaşıyordu. Durum birçok bakımdan, yıpratıcı bir siper savaşı halini almıştı. Toplumdaki temel toplumsal güçler arasında geniş bir işbirliğinin sağlanmasına katkıda bulunan etkenlerden biri de buydu.

Ayrıca *laissez-faire* kapitalizminin⁹ 1930’lardaki bunalımın sonucu olarak çok ağır bir meşruiyet krizi yaşıyor olması da, bu durumun ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Tüm sistem,

⁹ *Laissez-faire*, “bırakın olsun” anlamına gelen Fransızca bir cümle parçasıdır [Türkçeye yerleşmiş çevirisi “Bırakınız yapınlar”-ç.n.] ve devletin mümkün olduğunca az müdahalede bulunduğu, denetimsiz kapitalizmi tanımlamak için kullanılan genel bir terim haline gelmiştir.

dünya çapında yaşanmakta olan ve kitlesel işsizlik, büyük çaplı yoksunluk ve sefalet –ve en nihayetinde de faşizm ve savaşa– neden olan bu kriz nedeniyle büyük bir itibar kaybına uğramıştı. Böylece, barış, toplumsal kalkınma, herkese iş olanağının sağlanması ve ekonominin siyasi denetimi yolunda yapılan kitlesel çağrılarla birlikte, kapitalizmin dizginsiz işleyişine karşı siyasi müdahalede bulunulmasına yönelik talepler giderek artan bir yoğunluk kazandı.

Bu, aynı zamanda, 1942 yılında uygulamaya konulan ve Britanya’da refah devletinin temelini atan Beveridge Raporu’nun da arka planını oluşturuyordu. *Sosyal Sigorta ve Bağlı Hizmetler Raporu* gibi alçakgönüllü bir başlığa sahip olan bu rapor, kıdemli devlet memuru, iktisatçı ve siyasetçi William H. Beveridge’in başkanlığındaki bir heyet tarafından kaleme alındı. Raporun içeriği şaşırtıcı ölçüde radikaldi. Bunun nedeni sadece Beveridge’in liberal bir siyasetçi olması değildi; rapor aynı zamanda Muhafazakâr Churchill’in başında yer aldığı bir hükümet için hazırlanmıştı. (Aslına bakılırsa Churchill, İşçi Partisi’ni ulusal koalisyon hükümetine ve bu hareketin savaş kabinesine katmıştı.) Raporda, savaş sadece bir ulusal savunma savaşı olarak görülmüyordu ama aynı zamanda büyük puntolarla, “Dünya tarihindeki bu devrimci anın, geçici önlemlerin değil, devrimlerin zamanı” olduğu açıkça belirtiliyordu.

Rapor, “Yeniden inşaya giden yolun üzerindeki *beş dev* –yoksulluk, hastalık, cehalet, sefalet ve tembellik– ile mücadele etme niyetini dile getiriyordu. Hükümette yer alan Muhafazakârlardan gelen itirazlara rağmen, rapor yayımlandı ve hızla yaygın bir okuyucu kitlesine kavuştu. Rapor, ilk ay içinde 10.000’den fazla sattı ve hatta silahlı kuvvetlerde dağıtılması için ucuz bir baskısı bile yayımlandı. Churchill rapordan hoşlanmazken, İşçi Partisi’nin çoğunluğu tarafından rapora genel olarak olumlu tepki verildi, hatta kimi İşçi Partililer onu sosyalizm yolunda verilen mücadeleye önemli bir katkı olarak gördüler (Page, 2007, s. 11-12, 20-1).

Savaş sırasında Beveridge Raporu’nun ancak çok küçük bir bölümü uygulamaya konulabildi. Muhafazakârlar raporu şüpheyle karşılıyor ve savaş zamanında bu türden yüksek maliyetli

reformlara öncelik vermenin mümkün olamayacağını düşünüyordular. İşçi Partisi'nin temsilcileri reformların hayata geçirilmesi için çaba gösterdiler ama İşçi Partisi, 1945-51 yılları arasında, başbakanlığını Clement Attlee'nin yaptığı bir çoğunluk hükümeti kuruncaya kadar, en önemli ayakları olan Ulusal Sigorta Yasası (1946) ve Ulusal Sağlık Yasası (1948) ile birlikte, refah devletinin gerçek anlamda uygulamaya konulması söz konusu olmadı. Beveridge Raporu sadece Birleşik Krallık için büyük önem taşımakla kalmadı, aynı zamanda Kuzey ülkeleri de dâhil, birçok ülkede refah hizmetlerinin geliştirilmesi için bir model haline geldi.

Birleşik Krallık'ta, II. Dünya Savaşı sırasında toplumun önde gelen güçleri arasında bir sınıf işbirliğinin veya uzlaşısının ne ölçüde kurulmuş olduğu sık sık tartışma konusu olmuştur. Kuzey ülkelerinde gerçekleşmiş olan gibi, resmileştirilmiş bir uzlaşma, kesinlikle yoktu. Durum böyle olsa bile, ortak bağlamın – 1930'ların buhranı, savaş deneyimleri, keskin sınıf ayrımlarıyla bölünmüş bir toplumda savaş moralinin güçlendirilmesinin gerekliliğinin yanı sıra, emek hareketinin radikalleşmesinin– hem Muhafazakârları hem de işverenleri uygulamaya konulan ve kendisine çıkış noktası olarak Beveridge Raporu'nu alan toplumsal yeniden yapılanmanın çoğunu kabul etmeye ikna etmekte belirleyici bir rol oynadığına şüphe yoktur.

Bu dönemde emek hareketinin Birleşik Krallık'ta da bir radikalleşme yaşamış olduğu tartışma götürmez. Page (2007) sol görüşlü gazetelerin 1930 yılında yüzde 30'luk bir pazar payına sahipken, bu oranın savaşın sonunda pazarın yarısına ulaştığına dikkat çekmektedir. Grevde geçen gün sayısının her yıl, (1939-1940 yılları haricinde) savaş sırasında bile artış göstermiş olması, bu radikalleşme eğiliminin varlığını doğrulamaktadır. İşçi Partisi'nin 1945 yılındaki seçim bildirgesinden aşağıda aktarılan alıntı da, kapitalistlerin bir bölümünün radikalleşmeyi sosyal reformlar ve işbirlikleri yoluyla neden köreltmek isteyebileceklerine dair bir açıklama getirebilir:

İşçi Partisi, sosyalist bir partidir ve bununla gurur duymaktadır. Nihai amacı –özgür, demokratik, etkin, ilerici, kamu yararını öne alan, maddi kaynaklarını Britanya halkının hizmetine ve-

recek biçimde düzenleyen– Büyük Britanya Sosyalist Uluslar Topluluğu'nun kurulmasıdır.

(aktaran Page, 2007, s. 27)

II. Dünya Savaşı sonunda galip devletlerinin liderleri savaş sonrasında ekonominin nasıl düzenlenmesi gerektiğini tartışmak üzere Bretton Woods konferansında¹⁰ bir araya geldikleri zaman, emek örgütleri ve diğer halk güçlerinin talepleri bu nedenle çok açıktı: Dizginlenmemiş, bir krizden ötekine sürüklenen kapitalizme bir son verilmeliydi. Kapitalistler zaten kimi ödünlerin verilmesi gerektiğini kabul etmişlerdi ve birçok ülkede kapsamlı reformlar yoluyla mevcut ekonomik düzene karşı güvenin ve meşruiyetin yeniden sağlanmasına yönelik çalışmalar uygulamaya konulmuş durumdaydı. Emekle sermaye arasındaki var olan güç dengesi koşulları altında, Bretton Woods ve sonrasında hegemonik hale gelen kapitalizmin Keynesçi modeli¹¹ oldu.

Bununla birlikte, toplumsal sözleşme Avrupa'nın bazı bölgelerinde, özellikle de Kuzey'inde, işveren örgütleriyle kapsamlı toplu iş sözleşmeleri imzalayan sendikal hareketle birlikte, daha 1930'lu yıllarda kurumsallaşmaya başlamıştı. II. Dünya Savaşı sonrasında, Batı Avrupa'nın geri kalanının büyük bölümü aynı doğrultuda yol aldı. Şimdi gelişmeler, emekle sermaye arasındaki sert çatışmaların damgasını vurduğu bir süreçten, çalışma barışının büyük ölçüde sağlandığı, iki ve üç taraflı müzakereler ve bir uzlaşma politikası dönemine girmişti. Refah devletinin gelişiminin temelini oluşturan şey, emekle sermaye arasındaki işbirliği çerçevesi içinde şekillenmiş olan bu güç ilişkisi olmuştur.

Sınıf işbirlikleri zaman içinde geliştirilmiştir. Yine de, genellikle bu işbirliklerinin sağlanmasına resmîyet kazandıran çeşitli somut

¹⁰ Bretton Woods, II. Dünya Savaşı'nda yer almış olan tüm 44 müttefik ülkeden gelen 730 delegenin, 1944 yılının Temmuz ayında, savaş sonrası ekonominin nasıl düzenleneceğini görüşmek üzere bir araya geldikleri, ABD'nin New Hampshire eyaletinde yer alan bir kasabadır.

¹¹ Savaş sonrası dönemde ekonominin nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda büyük bir etkiye sahip olan Britanyalı iktisatçı John M. Keynes (1883-1946) adıyla anılır. Keynes, başka şeylerin yanı sıra, kamu bütçeleri ve piyasaya yönelik müdahalelerin ekonomiyi istikrara kavuşturmak için nasıl kullanılabileceğine ilişkin kuralları tanımladı. Ancak, özel bir uluslararası ticaret para birimi oluşturulması ve ülkeler arasında dış ticaret dengesi uyumsuzluklarının ortaya çıkması durumunda bunlara yönelik müdahalede bulunulması dâhil, gündeme getirdiği daha geniş çaplı öneriler uygulamaya konulmadı.

olaylar yaşanmıştır. İlk sırada yer alan ülke, işverenlerin gerçek anlamda saldırıya geçtiği ancak sendikal harekete bir türlü arzu ettikleri gibi, ciddi bir stratejik yenilgi yaşatamamaları üzerine, 1899 yılında, Eylül Anlaşması'nın kabul edildiği, Danimarka'dır. İsveç'te bu somut olay, sendikal hareketle işverenler arasında 1938 yılında varılan Saltsjöbad Anlaşması oldu. Norveç'te, işbirliğinin sağlanmasını simgeleyen yıl, diğer tüm yıllara kıyasla, 1935 yılı oldu. Daha önce belirtildiği gibi, o yıl Emek Partisi'nin tarihte ilk kez mecliste çoğunluğa sahip olan bir koalisyon tarafından desteklenerek iktidara geldiği zamandı. Norveç'te çalışma yaşamında aynı yıl gerçekleşmiş olan bir diğer önemli olay, refah devletinin gelişimiyle ilgili tartışmada, Emek Partisi'nin iktidara gelişine kıyasla daha az ilgi görmüştür ama belki de onun kadar büyük bir öneme sahiptir: Bu olay, Norveç İşçi Sendikaları Birliği (LO) ile Norveç İşverenler Sendikası (NAF) arasında, halk arasında Çalışma Dünyasının Anayasası olarak adlandırılan, ilk Genel Çerçeve Anlaşması'nın imzalanmış olmasıdır.

1935 yılının olayları bir dizi alanda yeni bir durumun ortaya çıkmakta olduğunun habercisiydi. Emekle sermaye arasındaki geniş kapsamlı işbirliği toplumun gelişimi için belirleyici öneme sahipti. Ulusal birlik ve birçok ülkede ekonomik planlamanın çok daha güç kazanmış unsurlarıyla birlikte savaş deneyimleri, savaş sonrası yıllarda bu eğilimin güçlenmesine katkıda bulundu. Bu sınıf işbirliği temelinde, bugünün refah devletinin en önemli düzenlemeleri ve kurumları, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesini izleyen yaklaşık otuz yıl boyunca devreye sokuldu. Bu, aynı zamanda işbirliğinin kurumsallaştırılmasına da, yapısal olarak katkıda bulundu.

Emekle sermaye arasındaki bu sınıf işbirliğinin, emek hareketinin bu işbirliğinin ortaya çıkmasından önceki dönemde toplum içindeki artan gücünün bir sonucu olduğunu kavramak önemlidir. İşverenler ve işveren örgütlerinin sendikaları yenilgiye uğratmaları mümkün olmamıştı. Dolayısıyla, o tarihte var olan güç dengesi altında, işveren örgütleri sendikaları işçilerin temsilcisi olarak tanındılar ve onlarla müzakere etmeyi kabul ettiler. Diğer bir deyişle, emekle sermaye arasındaki barış içinde bir arada yaşama durumu, güçlü bir emek hareketine dayanıyordu —bu,

işbirliği öncesinde verilmiş olan mücadeleler ve yaşanmış olan çatışmalar yoluyla elde edilmiş bir güçtü.

Kuşkusuz, bu bağlamda önemli bir etken, kapitalist ekonominin II. Dünya Savaşı'ndan sonra, 20 yılı aşkın bir süreyle, istikrarlı ve güçlü bir ekonomik büyüme göstermiş olmasıydı. Daha önce belirtildiği gibi, Güney'in ucuz hammaddeler ve ucuz işgücü yoluyla sömürülmesi, yaratılan gelirin emek, sermaye ve hızla genişleyen bir kamu sektörü arasında paylaştırılmasını daha kolay bir hale getirerek, sözü edilen güçlü ekonomik büyümeye katkı sağladı. Zenginlikte yaşanan istikrarlı artış ve ekonomik büyümenin manevra alanı sağladığı önemli refah devleti reformları, sendikal hareketin işbirliğine verdiği desteğin sürmesinin önkoşullarıydı.

Kalkış noktamız bu olduğunda, sağın, refah devletinin sahipliğinde haklı bir paya sahip olduğu yolundaki ısrarını nasıl değerlendirmemiz gerekir? Bu iddiada haklılık payı bulunmakta mıdır? Sermayenin ve sağcı güçlerin, refah kapitalizminin gelişiminin temellerini atan tarihsel işbirliğinin bir parçası oldukları açıktır. Durum böyle olsa da, sağcı güçlerin bu bağlamda düşük bir profil çizmeleri kendi açılarından iyi bir fikir olabilir. İşverenler nasıl ücret mücadelesinde isteksizce kabul etmek zorunda kaldıkları ücret atışları için kendilerine pay çıkartamazlarsa, sağcı güçler de sınıf işbirliği adına isteksizce kabul etmek zorunda kaldıkları refah düzenlemeleri için kendilerine pay çıkarmamalıdır.

Sistem Rekabeti

Refah devletinin ve sınıf işbirliğinin gelişimiyle ilgili tarihsel durumun önemli bir ayırt edici özelliği, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da rakip bir ekonomik sistemin var olmasıydı. Britanyalı tarihçi Eric Hobsbawn'ın ufuk açıcı kitabı *Aşırılıklar Çağı*'nda (1997) belirtmiş olduğu gibi, bu, Batı Avrupa'daki kapitalistlerin emek hareketiyle bir işbirliğini kabul etmeye razı olmalarının belirleyici bir önkoşuluydu.

Bu çözümleme, Batı Avrupa'nın büyük kısmında iyi örgütlenmiş ve radikalleşmiş bir işçi sınıfının sosyalizme sempatiyle yaklaştığı ve kaba, insanlık dışı kapitalizmin bu eğilimi güçlendirebileceği varsayımına dayanıyordu. Batı Avrupalı kapitalistler

toplumda iktidar için olası bir çatışma yaşanmasından ve böyle bir çatışmanın yaşanması durumunda Sovyetler Birliği'nin işçilerin imdadına yetişecek olmasından korkuyorlardı.

Bu nedenle, kapsamlı refah düzenlemelerini kabul etmek konusunda daha yumuşak başlı bir tutum içindeydiler ve aynı zamanda sosyal demokrat partiler birçokları tarafından¹² Sovyetler Birliği ve komünizme karşı en önemli mevzi olarak görülüyordu. Refah kapitalizminin gelişimi bir yandan Batı'da emek örgütlerinin radikalizminin köretilmesine yardımcı olurken, diğer yandan da emek hareketi içinde sosyal demokrat partilerin konumlarının güçlendirilmesine katkıda bulunuyordu. Batı'da, radikal emek hareketinden kaynaklanan bir tehdidin ortaya çıkma olasılığı giderek azaldığı halde, Doğu ile Batı arasında sürmekte olan soğuk savaş, hâlâ önemli bir rol oynuyordu. Batı'da, özellikle Batı Avrupa'da, iktidarda olanlar bakımından, Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı'na karşı açık bir cephe oluşturmaya devam edebilmek için, Batılı kapitalist modelin ardında geniş tabanlı bir desteğin bulunmasını sağlamak hâlâ büyük bir önem taşımaktaydı.

Lindert (2004) benzer nitelikteki bir başka ilginç olguya işaret eder. Katolik Kilisesi ve Avrupa'daki Katolik ve Hristiyan Demokrat siyasi partiler, başlangıçta kamusal refah politikalarına karşı oldukça eleştirel bir tutum almışlardı. Bu tür işlerin sorumluluğunu kilise ve ailenin üstlenmesi gerektiğini savunuyorlardı. Ancak 1930'ların buhranının ve iki dünya savaşının ardından bir değişim yaşandı. Devlet eliyle gerçekleştirilen yeniden bölüşüm artık bu partiler için de daha adil bir bölüşüm sağlamanın önemli bir aracı haline gelmişti –ve bölüşümün daha adil hale gelmesi de komünizmden kaynaklanan tehdidi etkisiz hale getirecekti (Lindert, 2004, s. 15).

Ayrıca, ilginç bir nokta olarak, bu toplum modelinin gerçekleştirilmeye başlanmasından önce, refah devletinin hiçbir zaman emek hareketinin açık bir amacı olmadığını da belirtmek gerekir.¹³ Gerek birçok sendika gerekse de komünist, sosyalist ve

12 Daha radikal güçlere karşı mücadelede Avrupa sosyal demokrat partilerin birçoğu ile işbirliği yapmış olan Amerikan CIA'i dâhil.

13 Seip'e (1981) göre, refah devleti kavramı ilk kez, 1941 yılında, York Başpiskoposu William Temple tarafından, totaliter Nazi devletine yönelik bir karşı-kavram olarak kullanılmıştır.

sosyal demokrat partilerin programlarında yer alan amaç sosyalizmdi —bu partiler arasında yaşanan çelişkiler bu amaca nasıl ulaşılabileceğiyle ilgiliydi. Batı Avrupa’da kapitalistler, emek hareketi tarafından gündeme getirilen bu kadar çok talebe, tam da sosyalizme verilen destekte bir artış yaşanmasından korktukları için boyun eğdiler.

Emek hareketinin daha da radikalleşmesi ve iktidarı ele geçirmek yolunda daha yoğun bir mücadeleye girişmesi olasılığı, kapitalist kamp için emek hareketi ile herhangi bir toplumsal işbirliği biçimini kabul etmenin bir önkoşuluydu. Dolayısıyla, aykırı bir kanı yaratacak şekilde, Doğu’da başarısızlığa uğramış olan ekonomik ve siyasi model, Batıda kapitalizmin insanileştirilmesine yardımcı oldu.¹⁴ Bu türden, yüksek derecede zaman belirlenimli güç ilişkileri, tabii ki, bir olgu olarak refah kapitalizmine ciddi sınırlamalar getirmektedir.

Toplumsal sınıflar arasında bir uzlaşma olarak refah devleti, bu işbirliği içinde temsil edilen çeşitli çıkarlar tarafından çok farklı şekillerde sunulmaktadır. Emek hareketi açısından bakıldığında, refah devleti, farklı bir toplum görüşünü —sömürü ve baskının olmadığı özgür bir toplum: kısacası, sosyalizm— doğrultusunda atılmış bir adım olarak görülüyordu. Britanyalı Muhafazakâr siyasetçi Balfour’un ifadesine sadık kalırsak, refah devleti “sosyalizmin en etkili panzehiri” olarak görülüyordu. Bunu göz önünde tuttuğumuz zaman, hem sağcı ideologların refah devleti üzerindeki sahiplik taleplerini hem de refah devletine yapılan saldırıları anlamak kolaylaşmaktadır.

Burada, bu tarihsel özet, çok genelleştirilmiş bir düzeyde verilmektedir. Aslında, gelişmeler tek tek ülkelerde önemli oranda farklılıklar göstermiştir. Hem Kuzey modeli hem de Avrupa sosyal modeli aslında bir dizi farklı refah modellerinden oluşmaktadır. Ulusal özellikler, gelenek ve güç dengesi farklılıkları üzerlerine düşen rolleri oynadılar —buna rağmen yine de önemli ortak özellikler söz konusuydu. Burada kilit öneme sahip olan nokta, sistem rekabeti ve Soğuk Savaş’ın, Batı Avrupa’da kapi-

¹⁴ Bu bağlamda, Sovyetler Birliği’nin rolü, Sovyet toplum modelinin gözü kapalı bir biçimde onaylanması olarak yorumlanmamalıdır. Batı’daki kapitalistler için en önemli şey, bu modelin üretim araçlarının mülkiyetine yönelik olarak temsil ettiği gizil tehditti.

talistlerin, işçilerin piyasa ekonomisine olan desteklerini artırmanın ve emek hareketinin radikalleşmesi eğilimini köreltmenin bir aracı olarak, bir sınıf işbirliğini gerçekleştirme iradesini artırmış olmasıdır. Şimdi, yarım asırdan fazla bir süre sonra, büyük bir olasılıkla hem refah devletinin hem de kapitalist stratejinin önemli başarılar elde ettiklerini ancak son gülenin kapitalistler olduğunu söyleyebiliriz.

İşbirliğinin İçeriği ve İdeolojisi

Peki, o halde, emekle sermaye arasındaki tarihsel işbirliği esas olarak neydi? İşbirliğinin sunağında ne kazanıldı ve ne kurban edildi? Gelin, bu işbirliklerinin —sendikal hareketle işverenler arasında imzalanan Genel Sözleşmeler adı verilen ülke çapındaki sözleşmeler yoluyla— en açık biçimde resmiyet kazanmış olduğu Kuzey modelinde ne anlama geldiğine daha yakından bakalım. Kuzey ülkeleri arasında, sahip oldukları emek piyasası modelleri bakımından geçmişte önemli farklılıklar söz konusu olsa da ve hâlâ olmaya devam etse de, emekle sermaye arasındaki tarihsel işbirliklerinin özü bakımından çok büyük bir benzerlik bulunmaktadır.

Bir dizi sendikal örgüt, amaçlarının sosyalizme ulaşmak olduğunu ilân etmiş olmalarına rağmen,¹⁵ sınıf işbirliğinin, sendikal bakış açısından, uygulamada insanların üretimin kapitalist örgütlenmesini, üretim araçlarının özel mülkiyetini ve işverenlerin yönetme hakkını —ya da bu ayrıcalığın tanımı haline gelmiş olan, “işin sevk ve idaresi hakkını”— kabul ettikleri anlamına geldiği sonucunu çıkarabiliriz.

Daha fazla refah ve daha iyi çalışma koşulları biçimi altında elde edilen kazanımların karşılığında, sendikal hareket de çalışma barışını koruma görevinin yanı sıra, ücret anlaşmazlıkları konusunda son derece merkezileşmiş bir denetim ve kısıtlama rolünü üstlenmekteydi. Biraz basitleştirerek, refah devleti ve yaşam standartlarında aşamalı olarak elde edilen artışın, sınıf

15 LO'nun [Norveç İşçi Sendikaları Birliği -ç.n.] tüzüğüne göre (1920 yılından itibaren), birliğin amacı “Üretim araçlarının toplumsallaştırılması için çalışmak”tı. Bu sosyalist amaç maddesi 1949 yılında, uzlaşma siyasetinin en parlak dönemini yaşadığı sırada birliğin tüzüğünden çıkarıldı.

işbirliğinin –kuşkusuz ulusal olarak düzenlenmiş olan– kapitalist bir ekonominin çerçevesi içine sağlam temellere oturtulmuş olmasının akabinde artık oldukça barışçıl hale gelmiş olan emek hareketinin sosyalist projesinden vazgeçmesinin karşılığında elde ettiği şey olduğunu söyleyebiliriz.

Kapitalistler tarafından yapılan en büyük fedakârlık sendikaları tanımak zorunda kalmaları ya da başka bir deyişle, sendikaları işçilerin temsilcisi olarak kabul etmeleri ve onlarla çalışma koşulları ve ücretler konusunda müzakerelere girmeleri idi. Mevcut güç dengesi temelinde, kapitalistlerin piyasaların çok daha sıkı bir biçimde denetlenmesini ve düzenlemeye tabi tutulmalarını ve ekonomik büyümenin önemli bir bölümünün kapsamlı sosyal refah programlarının geliştirilmesi için ayrılmasını kabul etmek zorunda kalmaları da gündemdeydi. Yüksek düzeyde bir istihdamın sürdürülmesi de, işbirliğinin hemen sonrasında kabul edilen politikanın önemli bir unsuruydu. Bu, sendikaların emek piyasası içindeki konumlarını güçlendirmelerine etkili bir biçimde katkıda bulunmuştur.

Böylelikle refah devletinin gelişimine yol açan sınıf işbirliği politikası, yaşam standartları ve çalışma koşullarında sağlanan muazzam ilerlemelerle sonuçlanmıştır. Bu, doğal olarak, işçilerin saflarında kitlesel bir desteğin ortaya çıkmasına neden oldu ve bu kitlesel destek de emek hareketinin daha radikal ve kapitalizm karşıtı kesimlerinin adım adım kenara itilmesi sonucunu doğurdu. O büyük hülya, yani krizsiz bir kapitalizm gerçek olmuştu! Bundan böyle 1930'larda yaşanan türden ekonomik krizler yaşanmayacak, kitlesel işsizlik, toplumsal yoksunluk olmayacak, servet zengin ve ayrıcalıklı olanların elinde yoğunlaşmayacak ve halk arasında sefalet söz konusu olmayacaktı.

Gelecek umut verici görünüyordu. Sınıf mücadelelerinin ve kesintisiz toplumsal çatışmaların gerektirdiği o fedakârlıklar söz konusu olmadan, toplumsal ilerlemenin sağlandığı ve zenginliğin daha adil bir biçimde paylaşıldığı bir topluma giden yolun bulunmuş olduğuna dair genel düşünce yaygınlık kazandı. Emekle sermaye arasındaki anlaşmazlıklar bir ulusal yasalar ve anlaşmalar sistemi içinde, büyük ölçüde iyi düzenlenmiş ve barışçıl

yöntemlerle çözüme kavuşturuluyordu. Emek hareketi içinde yer alan pek çok insan için bu, sosyalizme giden reformist yoldu -ve herkes bunun gerçekten işe yaradığını kendi yaşantısında görebilir ve tecrübe edebilirdi! Bu toplumsal ilerleme, ulusal emek hareketlerine ve Avrupa emek hareketinin geniş kesimlerine derinlemesine nüfuz etmiş olan -ve durum bugün de böyledir- bir toplumsal ortaklık ideolojisinin maddi temelini oluşturuyordu.¹⁶ Bu sınıf işbirliği politikasını yönetmek, sosyal demokrat partilerin tarihsel rolü haline geldi.

Sendikal hareketin ve emek hareketlerinin önder kesimleri tarafından geliştirilmiş olan sosyal ortaklık ideolojisine göre, refah devletinin sağladığı toplumsal ilerleme, refah devletinin öncesinde verilmiş olan mücadelelerin değil, kendi içinde sınıf işbirliğinin ve üçlü müzakerelerin bir sonucuydu. Bu yolla, neden ve sonuç birbirine karıştırılmış oluyordu. Çünkü refah devleti, emek hareketi içinde yer alan birçoklarının zannettiği gibi sosyal diyalog ve üçlü işbirliğinin bir sonucu değildir. Yaşanan büyük toplumsal gelişmeler -özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra- daha çok bir hasat dönemini temsil ediyordu. Bu itibarla, hem refah devleti hem de üçlü işbirliği yirminci yüzyılın ilk yarısında emekle sermaye arasındaki güç dengesini değiştiren uzun bir toplumsal mücadeleler ve çatışmalar (Rus Devrimi dâhil) döneminin ürünüydü.

Diğer bir deyişle, sendika önderlerinin barışçıl müzakereler ve üçlü işbirliği yoluyla kazanımlar elde etmelerini mümkün kılan, daha önceki dönemin toplumsal çatışmalarıyla birlikte hareketin süreklilik gösteren örgütsel gücü olmuştur. İşverenler için çok özel bir tarihsel durumda, açıkça taktik bir işbirliği olan şey, emek hareketinin büyük bölümü tarafından kolektif sağduyunun kalıcı bir zaferi olarak sunulmuştur. Böylece, sınıf işbirliğinin ideolojisi emek hareketi içindeki siyasetten arınmaya ve hareketin dikbaşlılığının yitirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu, emek hareketinin, geçen otuz yıl boyunca neoliberalizmin saldırısı sırasında tanık olduğumuz gibi, kapitalistlerden gelecek yeni saldırılara karşı -ve bugün gördüğümüz gibi işçi sınıfı ve

16 Sınıf uzlaşmasının ideolojik mirasının daha ayrıntılı bir değerlendirmesi için, bkz. Wahl (2004).

kamu refahı giderek daha fazla sayıda Avrupa ülkesinde ciddi saldırılara uğramaktayken— hazır olma yeteneğini zayıflatmıştır.

Piyasa Güçlerini Sınırlandırmak

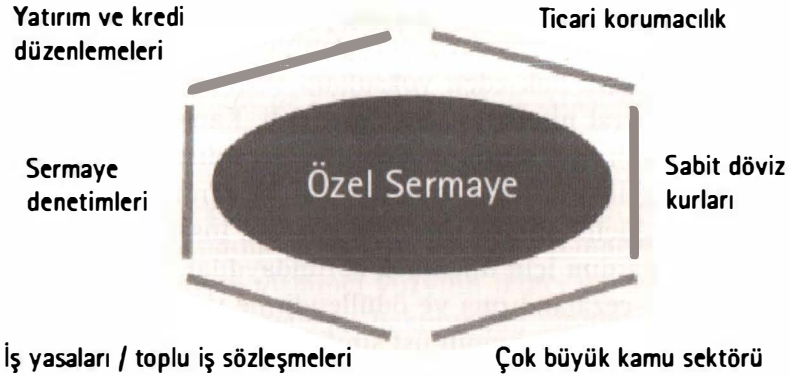
Refah devletinin altın çağı toplumdaki güç dengesinde gerçek bir değişimin yaşanmasına hem katkıda bulunmuş ve hem de bunu önvarsaymıştır. Emek hareketinin artan gücü sadece daha iyi sendikal haklar ve düzenlenmiş emek piyasalarına bağlı değildi: Piyasa güçlerine getirilen genel kısıtlamalar daha büyük önem taşımaktaydı. 1930'ların bunalımından sonra kapitalizmin yaşadığı itibar kaybı ve kapitalistlerin sınıf işbirliği yoluyla verdikleri ödünler, piyasanın hatırı sayılır ölçüde denetim altına alınması ve düzenlemeye tabi tutulması için gerekli zemini hazırladı —ve bunu zorunlu hale getirdi.

Dolayısıyla, sermayenin gücü —demokratik yollardan seçilmiş organlarının lehine— sınırlandırılmış oldu. Rekabet piyasaya yapılan siyasi müdahaleler yoluyla sınırlandırıldı. Sermaye denetimleri uygulamaya konuldu ve mali sermaye sıkı düzenlemelere tabi kılındı. Altın/dolar bazlı uluslararası parasal sistemin bünyesinde yer alan sabit döviz kurları, döviz vurgunculuğunu olanaksız hale getirdi. Kamu sektörünün güçlü biçimde genişlemesi sayesinde ekonominin büyük bir bölümü piyasanın dışına çıkarıldı ve doğrudan demokratik denetim altına sokuldu.

Birçok ülkede, ulusal sanayiler kuruldu ve ekonominin önemli kesimlerinde millileştirmeler gerçekleştirildi. Britanya'da Clement Attlee'nin İşçi Partisi hükümeti bu yönde en ileri adımları atan hükümet oldu. İşçi Partisi 1945 yılında iktidara geldikten sonra, Britanya ekonomisinin beşte birini kamunun denetimi altına sokan kapsamlı bir millileştirme (İngiliz Merkez Bankası, Cable & Wireless, kömür ve sivil havacılık sektörleri 1946 yılında, elektrik ve yurtiçi taşımacılık —Britanya Demiryolları dâhil— sektörleri 1947 yılında, gaz sektörü 1948 yılında ve demir ve çelik sanayi 1949 yılında millileştirildi) programını yürürlüğe koydu.

Ekonominin büyük bölümü bu yolla doğrudan siyasi denetim altına alınırken, aynı zamanda özel sermayeye yönelik geniş kapsamlı düzenlemeler getirildi (Şekil 2.1). Bunlar sermaye denetim-

leri, yurtiçi yatırımların düzenlenmesi, ruhsat ve imtiyaz uygulamaları gibi müdahaleleri içeriyordu. Bu önlemler kapitalistlerin sermaye gücünü siyasi güce tahvil etme olanaklarını sınırlandıırıyordu. Emek piyasasında, işçilere koruma sağlayan mevzuat, ücretli yıllık izin ve istihdam düzenlemeleri –bunların yanı sıra sendikal hareketin kendi toplu iş sözleşmeleri– çalışanlara daha fazla koruma ve güvence sağlanmasına katkıda bulundu. Sonuç, demokrasinin yaygınlaşması ve sosyal güvenliğin artması oldu.

Şekil 2.1 Özel sermayenin gücü geniş kapsamlı devlet düzenlemeleriyle sınırlandırılmıştı.

Özel sermayenin gücüne getirilen bu genel sınırlama refah devletin gelişiminin bir önkoşuluydu. Özellikle, sermaye denetimleri, hükümetlerin ulusal düzeyde, her zaman büyük şirketlerden gelen, çıkarlarının göz ardı edilmesi durumunda faaliyetlerini başka ülkelere taşıma ya da daha yatırımcı dostu koşullara sahip ülkelerde yatırım yapma tehditleriyle karşılaşmaksızın, bir refah politikası uygulamalarını mümkün kılıyordu. Daha açık bir biçimde söyleyecek olursak: son derece gelişmiş refah hizmetlerine piyasa aracılığıyla değil, siyasi düzenlemeler yoluyla ulaştık. Diğer bir deyişle, refah devletinin biçimi ve içeriği bir toplumsal güç sorunuydu ve bu bugün de böyle olmaya devam etmektedir!

Genel bir değerlendirme yapıldığında, refah devletleri genellikle üç farklı modele ayrılırlar: Piyasa modeli (ABD’de olduğu gibi), mesleki tabanlı model (Almanya’da olduğu gibi) ve evrensel, tamamen kamusal olan model –Kuzey modeli.¹⁷ İlki en az gelişmiş model olarak kabul edilirken, sonuncusu çoğu insan tarafından en gelişmiş model olarak görülmektedir. Birçok bakımdan, refah devletlerinin en sonunda hangi düzeye ulaşacağını belirleyen, farklı ulusal geleneklerle¹⁸ birlikte, sendikal hareketin ve emek hareketlerinin ulaşmış oldukları etki gücü olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer refah devleti ülkelerinde olduğu gibi, Kuzey ülkelerinde de, ilk refah düzenlemeleri, sosyal yardımların muhtaçlık sorgusu yoluyla bunu hak eden yoksullara verilmesinin amaçlandığı, sosyal-liberal nitelikte düzenlemelerdi. Kamusal muhtaçlık sorgusuna dayalı asgari programların özel yardım kuruluşlarına koşut olarak geliştirildikleri yerlerde, sosyal yardım programlarının ardında güçlü ataerkil tutumlar yer alır. İnsanlar avuç açıp beklemek ve yardım için dilenmek zorundaydılar. Toplumun alt katmanlarını –cezalandırma ve ödüllendirme yoluyla– eğitecek olanlar seçkinler ve toplumun üst sınıfıydı.

Toplumda giderek daha güçlü ve daha özgüvenli hale gelen bir sendikal hareket ve emek hareketinin ortaya çıkmasıyla birlikte, karşılıklılık ve insan haklarına dayalı tutumların etkisi yavaş yavaş arttı. Çoğu alanda aşağılayıcı muhtaçlık sorgusu, herkese eşit haklar sağlanması lehine, adım adım yürürlükten kaldırıldı. Bu, refah politikasının doğasının giderek değiştiği ve özellikle II. Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda, sosyo-politik eşyrenselciliğin (herkesi kapsamaması anlamında) refah devletinin gelişimine zemin oluşturduğu anlamına geliyordu. Tüm halk, yurttaş olduklarından ötürü, otomatik olarak kamusal refah düzenlemelerine dâhil edilmekteydiler ve verilen sosyal hizmetler ve yardımlar herkesi kapsayan hakları temel almaktaydı.

17 Bazı sınıflamalarda, Akdeniz ülkeleri olan Yunanistan, İtalya, İspanya ve Portekiz ayrı bir refah modeli –devlet müdahalesinin zayıf ve toplumdaki farklı gruplar için çok farklı koşulların geçerli olduğu, ilkel bir refah devleti– olarak kabul edilmektedir.

18 Protestanlık ve Katoliklikten kaynaklanan farklı etkiler, refah düzenlemelerinin Kuzey ve Güney Avrupa’da farklı yollardan gerçekleştirilmiş olmasına katkıda bulunan etkenler olarak sık sık telaffuz edilmektedirler.

Bu şekilde, Kuzey modelinde sadece sosyal güvenlik değil, aynı zamanda refah hizmetlerinin düzenlenişi de, en nihayet tümüyle kamusal niteliğe kavuşturulmuş oldu. Bununla birlikte, durum diğer refah modellerinde, Kuzey modelinde olduğundan daha karışıktı. Ayrıca kamusal emeklilik ve hastalık yardımları gibi unsurları içeren sosyal güvenlik, bir bireyin yaşam standardını sürdürmesine yetecek biçimde tasarlandı ve özel gelir sigortası gereksiz hale getirildi. Ücretli doğum izni ve hasta çocukların bakımı için kullanılan ücretli izinler de bu modelin önemli bir parçası haline geldi.

Kuzey refah devleti modeli, istikrarsız bir kapitalist piyasa modeli içinde dünyanın en iyi sosyal güvenlik ağlarını sağlamakla kalmadı, toplumda zenginliğin kapsamlı bir biçimde yeniden bölüşülmesine de katkıda bulundu. Araştırmacılar yeniden bölüşümün gerçekte emekle sermaye arasında olmaktan çok, diğer şeylerin yanı sıra, tüketime getirilen yüksek vergiler (KDV) ve görece yüksek bir gelir vergisi yoluyla, farklı çalışan grupları arasında yaşandığına işaret etmektedirler. (Lindert 2004, s. 31).

Refah devletinin yirminci yüzyılın ikinci yarısında gösterdiği büyüme, toplumun gelişimi bakımından yaşamsal öneme sahip olan diğer iki alanda da katkılar sundu. *İlk olarak*, bakım işlerinin (kreşler ve yaşlı bakım evlerinin) büyük bölümü toplumsallaştırıldı. Önceleri çocukların, yaşlıların ve hastaların büyük bölümü ev kadınları tarafından karşılığı ödenmeden sağlanan bakımları, toplum tarafından üstlenildi ve ücretli işe dönüştürüldü. Bu değişim hem ev kadınlarının iş yükünün hafifletilmesine hem de emeğe duyulan ihtiyacın önemli ölçüde artmasına katkıda bulundu. Bu da beraberinde kadınların ücretli emek dünyasına yığınsal bir biçimde girmelerinin önünü açtı. Refah devleti politikaları ve kamu sektörünün gösterdiği büyüme, elverişli koşullar sağlayan annelik izni ve sosyal güvenlik programlarıyla bir araya gelerek, kadınların kocalarına olan ekonomik bağımlılıklarından kurtulmalarına köklü bir katkıda bulundu.

İkincisi, toplu taşıma ve kamu hizmetleri gibi hizmet sektörünün önemli kesimleri piyasanın dışına çıkarılarak, doğrudan siyasi denetim altında sokuldu; bu da piyasa güçlerinin etkisini, demokratik olarak seçilmiş organlar tarafından alınan kararların

lehine olacak biçimde sınırlandırdı. Bu durum, rekabetin ekonomi üzerindeki baskısını azalttı ve hatta özel sektördeki ücretler ve çalışma koşulları üzerinde bile düzeltici bir etki yarattı.

Kamu harcamaları, tüm İskandinav ülkelerinde en yüksek düzeyine ulaştığında, gayri safi milli hasılanın yüzde 50'sinden daha fazlasını oluştuyordu. Kısacası, refah devletinin ekonomi politiği, ekonominin yarısının piyasanın dışına çıkarılmasına ve doğrudan siyasi denetime tabi hale getirilmesine dayanıyordu. Diğer yarıyı, sıkı bir biçimde düzenlenmiş olan özel ekonomi oluştuyordu. Bu durum, demokrasiyi önemli ölçüde güçlendirdi ve işçilerin üzerindeki baskıların azalmasını sağladı, dolayısıyla da toplumda bir güç kaymasını temsil ediyordu ve refah ekonomisinin hem bir önkoşulu hem de vazgeçilmez bir bileşenydi.

Özetlemek gerekirse, refah devletinin siyasal güç eksenindeki gelişimi üç ana ayak üzerinde yükseliyordu: sosyal devlete ilişkin erken dönem sosyal-liberal düşünceler, sendikal hareketin ve emek hareketlerinin verdikleri mücadeleler ve soğuk savaşta Batı kapitalizminin Sovyet sistemine karşı halkın desteğini almaya ihtiyaç duyuyor olması. Bunlara bir dördüncü ayak da eklenebilir: Modern kapitalizmin birtakım kamu hizmetlerine, etkin bir altyapıya ve nitelikli emeğe duyduğu ihtiyaç. Bu, refah devletine çeşitlilik gösteren ve çelişkilerle dolu —bir tür kolektif sağduyunun sonucu olduğu söylenerek açıklanamayacak olan— bir biçim verir. Refah düzenlemeleri farklı çıkarlara ve farklı ihtiyaçlara hizmet edebilir. Biçim, içerik ve düzey, bu düzenlemelerin içinde şekillendikleri ekonomik, toplumsal ve siyasi güç dengesi tarafından belirlenmektedir.

Refah Devletinin Daha Geniş Bir Kavranışı

O halde, refah devleti ne tür bir toplum oluşturmak istediğimiz konusunda hâlâ sürmekte olan mücadeleyle bağlantılı olarak ölçümlenmeli ve değerlendirilmelidir. Bir toplumsal model olarak, refah devleti biçimini ve bugünkü içeriğini, tam olarak toplumdaki farklı çıkar grupları arasında sürekli olarak yaşanan —bazen açıkça ifade edilen ancak diğer zamanlarda üzeri daha örtülü olan— çatışma içinde kazanmıştır. Bu nedenle refah devleti sa-

dece sosyal kurumların, kamu bütçelerinin ve sosyal yardımların bir toplamı olarak tanımlanamaz.

Kaynaklar ve örgütsel yapılar elbette önemlidir ancak refah devletinin düzeyi ve içeriği her şeyden önce güçle –gerek ulusal gerekse de uluslararası olarak ekonomik ve siyasi güçle– bağlantılıdır. Refah devleti toplumdaki sınıfların, toplumsal mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan göreceli güçlerinin bir ifadesidir. Bu güç dengesi toplumdaki birçok alanı etkiler ve üzerlerinde izini bırakır. Bu etki, kamu bütçelerine bakılarak öyle kolayca okunamaz. Bu nedenle, refah devletini daha geniş bir perspektifle kavramak gerekmektedir.

Geleneksel olarak, refah devletinin üç ana bileşenden oluştuğu düşünülür:

- toplu sigorta programları (sosyal güvenlik sistemi)
- genel refah hizmetleri (sağlık, bakım ve eğitim)
- sosyal yardımlar (sosyal destek, konut yardımı ve benzeri)

Su temini, çöp toplama, enerji temini, telekomünikasyon ve toplu taşımanın yanı sıra emek piyasası politikaları gibi diğer hizmetler de, farklı oranlarda bu bileşimin içinde yer almaktadırlar. Aynı zamanda, sözde toplumsal ortaklar arasındaki kurumsallaşmış ilişki ve toplu iş sözleşmesi sisteminin rolü de –her halükarda, Kuzey modelinin ama aynı zamanda, AB dilinde Avrupa sosyal modeli olarak adlandırılan modelin de önemli bir parçası olarak– genellikle bu listeye dâhil edilmektedir. Bu bağlamda, tam istihdam için mücadele, işverenler için taşıdığı önemle karşılaştırıldığında, sendikaların gücü belirleyici öneme sahip olmuştur. Refah devleti kavramını daha geniş bir biçimde tanımlarken, toplumda önemli güç ilişkilerinin ifadelerini buldukları –toplumun ve insanların genel yaşam koşullarının gelişimi bakımından kayda değer bir önem taşıyan– daha başka yönleri de bu kapsamda dâhil etmemiz gerekmektedir.

Bu, sermaye hareketlerine getirilen düzenlenmeler, ekonominin özel ve kamu sektörleri arasındaki ilişki, toplumun doğal kaynaklarının ve temel altyapının mülkiyeti, denetimi ve yönetimi ve ekonominin konut piyasası ve enerji piyasası vb. kesimle-

rine yapılan müdahaleler ve getirilen düzenlemeler gibi alanlara bakmamız gerektiği anlamına gelmektedir.

Refah devletinin çekirdeğini oluşturan alanlardaki genişlemeye ek olarak, sermaye denetimleri ve kredi düzenlenmelerinin, savaş sonrası yıllarda toplumun gelişimi ve dolayısıyla insanların kendi genel yaşam koşulları üzerinde etkili olabilmeleri bakımından yaşamsal bir öneme sahip olduklarına şüphe yoktur. Ekonominin etkin denetimi ve güçlü bir yeniden bölüşüm politikasıyla birlikte, refah devleti, aynı zamanda savaş sonrasında –kaynakların kıt olduğu ve birçok tüketim malının bulunamadığı koşullarda– ülkelerin yeniden inşa edilmelerinin sağlanması bakımından da son derece etkili bir yol olduğunu göstermiştir.

Örneğin, Norveç'te, sosyal konut politikası ve sosyal enerji politikası, bu amaca ulaşmanın önemli araçları olmuştur. Norveç Devlet Konut Bankası'nın üstlendiği rol ve hem faiz oranlarının hem de elektriğin fiyatının siyasi olarak belirlenmesi, halkı fahiş fiyatlardan ve piyasanın dalgalanmalarından korumaya yardımcı olmuştur. Sağlanan bu koruma halkın güvencede olması ve refahı bakımından büyük önem taşıyordu. Ayrıca, Konut Bankası ipotek karşılığı uzun vadeli konut kredilerini özel banka sektörünün elinden alarak, faiz oranlarının yanı sıra, genel olarak ekonominin denetimi bakımından da önemli bir araç olmuştur.

Çeşitli refah devletlerine yönelik değerlendirmeler yapılırken genellikle başvuru kistas kamu bütçeleri içinde sosyal hizmetlere ayrılan kaynaklar olmaktadır. Hangi hizmetlerin kamu tarafından hangilerinin ise piyasa yoluyla sağlandığı sorusu da, daha az ölçüde de olsa yapılan değerlendirmeye dâhil edilmektedir. Daha geniş olarak tanımlanmış refah devleti kavramında sadece kaynaklar değil nitelik, erişilebilirlik ve düzenleme de önemli ölçütlerdir. Hiç kuşkusuz, gerekli refah hizmetlerinin hem erişimini hem de kapsamını güvence altına almak için yeterli miktarda kaynağın ayrılması zorunludur ve kamu refahı aynı zamanda toplumda zenginleşmenin gösterdiği genel gelişimi de izlemelidir. Bununla birlikte, refah devleti sadece bir para meselesi değildir. Hatta para her zaman en önemli unsur bile değildir. Bunu bir örnekle açıklamama izin verin.

Dünya üzerinde sağlık hizmetlerine kaynaklarının en büyük bölümünü harcayan ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. Ne var ki, Kuzey refah standartlarına göre ölçümlendiğinde, bir refah devleti olarak kabul edilmesi oldukça güçtür. Dünyanın bu en pahalı sağlık sistemi kendi halkına bile hizmet sağlayamamaktadır –sayıları 40 ila 50 milyon arasında değişen insan, özel sağlık sigortasına sahip olmadıkları için sisteme dâhil edilmemektedirler. Obama'nın bu alanda doğru yönde atmış olduğu "küçük adım" yine de Avrupa'daki modellerin sadece soluk bir taklidinden ibarettir.

Durum böyle olsa bile, ABD, nitelik olarak, dünya üzerindeki –ödeme gücüne sahip olanlara– en iyi sağlık hizmetlerini sunan ülkelerden biridir. Bu ülke, aynı zamanda dünyanın en iyi eğitim kurumlarının bazılarına sahiptir –ama herkes için değil. Diğer bir deyişle, refah devletinden söz ettiğimiz zaman, sadece ne kadar kaynak kullanıldığından ya da verilen hizmetlerin niteliğinin yüksek olup olmadığından söz etmiyoruz. Hizmetlere erişim de –ödeme gücüne bakılmaksızın bunların herkes için olması– en az bunlar kadar önemlidir. Diğer bir deyişle, iyi bir refah devletinde verilen hizmetler genel ve herkes içindir, bunlar üzerinde herkesin hakkı bulunur ve bu hizmetlerin maliyeti, genel olarak insanların ödeme güçlerine göre toplanan vergiler yoluyla karşılanır.

Kaynaklara, niteliğe ve erişilebilirliğe ek olarak refah hizmetlerinin nasıl düzenlendiğine ve ortaya nasıl çıktıklarına da bakmamız gerekmektedir. Refah hizmetleri sektöründe çalışan insanlardan ellerinden geleni yapmaları isteniyorsa, bu insanlar takdir edildiklerini hissetmelidirler. Onlara güvenle yaklaşılmalıdır. Deneyim ve yeteneklerinden faydalanılmalıdır. İşlerine olan bağlılıkları ve yaratıcılıkları özgür bırakılmalı, bürokratik güvensizlik ve tepeden denetim rejimleri tarafından sınırlandırılmamalı ve engellenmemelidir. Piyasadan esinlenen Yeni Kamu Yönetimi örgütsel modelleri, bu nedenle refah devleti için bir tehdit oluşturmaktadır (bu konu IV. Bölüm'de daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır).

Dolayısıyla refah devletinin zayıflaması mutlaka nitelikli okulların, hastanelerin ve diğer refah hizmetlerinin ortadan yok olacağı anlamına gelmemektedir. Refah devletinin zayıflaması

her şeyden önce artan eşitsizlik anlamına gelir ve var olan yüksek nitelikli hizmetler artık herkes için erişilebilir olmaktan çıkar. Bu, refah hizmetlerinin büyük bir bölümünün piyasa tarafından devralınması, kullanıcı harçlarının artınarak daha az insanın nitelikli hizmetlerden faydalanabilir hale getirilmesi, aşağılanma ve itaatkârlığı geri getiren muhtaçlık sorgusu uygulaması ve zenginlerin yaşadıkları yerlerin en iyi refah hizmetlerini kendisine çekmesiyle birlikte, coğrafi gettolar yaratarak gelir farklılıklarının artırılması yoluyla gerçekleştirilebilir.

Güç dengesi üzerine çözümleme yaparken, aynı zamanda refah devletinin toplumdaki çelişen çıkarlar arasında sağlanmış olan tarihsel bir işbirliği olduğunu da göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Bu, ona ikili bir nitelik kazandırmaktadır. Bir yanda, refah devletinin çeşitli parçaları (sosyal güvenlik sistemleri, zenginliğin yeniden bölüştürülmesi, herkesi kapsayan haklar, parasız eğitim ve sağlık hizmetleri) farklı ve daha iyi bir toplum için emek hareketinin görüşünün [vision] rüşeym halini temsil eder. Bu bağlamda, refah devleti yeni ve sabit bir toplum modelini değil tarihsel gelişim içinde çok özel –toplumun insanileştirilmesi doğrultusunda, halkın artan gücüyle mümkün hale gelmiş olan– bir evreyi temsil etmektedir.

Öte yandan, refah devletinin diğer kesimleri, acımasız ve insanlık dışı bir ekonomik sistemin hata ve kusurlarının (işsizlik sigortası, yaftalayıcı muhtaçlık sorgusu, baskıcı sosyal destek programları, vb. yoluyla) telafi edildiği bir sosyal tamir atölyesi işlevi görmektedir. Refah devletinin bu iki yönünden hangisinin ağırlık kazanacağı çok büyük ölçüde toplumdaki güç dengesine bağlıdır. Daha sonra göreceğimiz gibi (VI. Bölüm), şu anda, daha baskıcı önlemlere doğru –özellikle sözde şartlı refah politikalarıyla bağlantılı olarak– güçlü bir eğilimin yaşandığına tanık olmaktayız.

Bu eğilimi daha ayrıntılı olarak ele almadan önce, yaklaşık 1980 yılından bu yana refah devletinin maruz kaldığı bu baskıların ve ardı arkası kesilmeyen saldırıların altında yatan toplumdaki güç dengesinde yaşanan köklü değişikliklere, daha yakından bakmamız gerekmektedir.

III. BÖLÜM

Dönüm Noktası

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonominin yeniden inşası ve yapılandırılması bir nihayete ererken Keynesyen¹ düzenleyici ekonomi de giderek büyüyen problemlere savruldu. Önceki ekonomik durumun aksine uluslar, ekonomik durgunluk ve enflasyondaki yükselişi (stagflasyon) olduğu kadar, kâr krizini de eş zamanlı olarak yaşamaya başladılar. 1970'lerde para krizi, petrol krizi ve hammadde tedarikinde yaşanan kriz, insanlarda, kapitalizmin krizlerden azade olarak yaratıldığına dair edinmiş olabilecekleri her tür yanılsamanın ortadan kaldırılmasına katkıda bulundu.

Piyasa güçleri bu ekonomik krizlerin itkisiyle neoliberalizm bayrağı altında giderek saldırganlaştı ve halihazırda yaşamakta olduğumuz aşamasına gelindi. Böylelikle 1970'ler, sınıf işbirliğine dair uzlaşma siyasetinde bir dönüm noktası oldu. Bu nokta-

¹ Ekonomistler, hükümetlerce uygulanan Keynesyen iktisadi bunalım-karşıtı politikanın kapsamı konusunda anlaşmazlık içindedirler. Ne var ki bu, elinizdeki kitapta izini süreceğimiz bir konu değildir.

dan itibaren kapitalist güçler kârlılığın yeniden tesisi amacıyla stratejilerinde değişikliğe gittiler. Piyasaların kuralılaştırılması yoluyla manevra yapabilecekleri daha geniş alanlar talep ettiler. Buysa, ülkeden ülkeye değişen tonlarda ve farklı içeriklerle sınıf işbirliğinden giderek caydıkları bir duruma yol açtı. Fakat ne olursa olsun her yol aynı kapıya çıkıyordu: sendikalarla artan bir cepheleşme ve refah devletine yönelik saldırılarda artış.

Ekonomik kalkınma ve neoliberalizmin saldırılarıyla ilgili daha fazla ayrıntıya girme niyetinde değilim. Bu meseleler bir başka yerde bütünlüklü olarak anlatılmıştır.² Burada vurgulanması gereken 1970'lerin, refah devletini hücrelerine dek sarsacak denli önemli bir dönüm noktasını temsil ettiğidir. Bu yüzden, toplumdaki güç ilişkileri ve bununla bağlantılı olarak da refah devletinin gelişmesi konusunda büyük önem taşıyan meselelerin açıklanıp aydınlatılabilmesi için, geçtiğimiz on yılların bazı yarıyımsal eğilimlerine yakından bakmak gerekmektedir.

Küreselleşme mi, Piyasa Köktencililiği mi?

Her halükarda ilk önce şu çok –ve yanlış– kullanılan küreselleşme kavramını incelememiz gerekiyor. Bu kavram toplumsal tartışmada efsanevi bir konum kazandı. Küreselleşme, kavramın altında yatan şey bulunup çıkarılmaya çalışılmadan, toplumdaki tüm gelişimi (ve değişimi) açıklayıcı etmen olarak kullanılmaktadır. Küreselleşme aynı zamanda bir tür gereklilik olarak sunulmaktadır –bu tersine çevrilemezdir, neredeyse bir doğa yasasıdır. Şu yahut bu şey küreselleşme sonucunda gerçekleşmektedir. Alternatif eyleme yolları mevcut değildir. Bize düşen görev de basitçe bu işe uyum sağlamaktır.

Bu yol üzerinden nedenler, güdüleyici kuvvetler ve toplumsal süreçlerin üzeri karartılmaktadır. Sözelimi “son yıllardaki gelir eşitsizliği ekonominin küreselleşmesini ve sermaye piyasasının gelişimini yansıtan sermaye gelirindeki muazzam artışın sonucudur,” (Fløtten, 2007, s. 263) gibi bir şey okuduğumuzda aktörler ve farklı çıkarlar göz önünden kaybolmaktadır. Acaba bu, hakkında konuştuğumuz şu zaruri kalkınmanın talihsiz bir

2 Harvey (2005) neoliberalizmin kısa tarihine dair iyi bir genel bakış sunuyor.

yan etkisi midir? Acaba sorunu daha ziyade, sermaye gelirlerini arttırmanın ve gelirin aşağıdan yukarı yeniden dağılımının, yaşamakta olduğumuz bu küreselleşme türünün arkasındaki güçler için önemli bir amaç olduğu şeklinde ortaya koyabilir miyiz?

Küreselleşme epey bulanık bir kavram olduğu ve onu her telden pek çok aktör çeşit çeşit içerikte yorumladığı için söz konusu kavramı bu kitapta çözümlemeye yarayan bir kavram olarak kullanamayacağız. Neoliberalizm –veya kapitalist saldırı– 1980’ler ve sonrasındaki uluslararası ekonomik gelişmeler dikkate alındığında çok daha uygun bir kavramdır. George Soros diğer şeylerin yanı sıra paradan para kazanan faal bir vurguncu olarak bu ekonominin kilit aktörü olmuştur ve hâlâ da öyledir. Kendisi, bu değişimi, özellikle de bunun bir parçası olan vurgunculuk dalgalarını *piyasa köktenciliği* olarak vasıflandırıp devamında ise “Açık topluma karşı herhangi bir totaliter ideolojiden çok daha büyük bir tehdit,” (Soros, 1998, s. xxii) olarak tarif etmiştir.

Pek çoklarının da kabul edeceği üzere pek tabii bu kalkınma teknolojik değişimlerin ve ekonomik yeniden yapılanmaların zorunlu bir sonucu değildi. Bunun arkasında muazzam ölçüde sistematik bir politik ve ideolojik baskı uzanmaktadır. İktisadi kuramlar Milton Friedman ve Friedrich von Hayek’in başını çektiği, yaygın tabirle Chicago iktisatçıları tarafından geliştirilmiştir. Aşırı piyasacı liberalizmleri ve arz-merkezli ekonomileri o dönem Batı ülkelerindeki bir dizi akıl-fikir havuzunun [think-tank] temel felsefesi haline gelmiştir: ABD’de *Heritage Foundation*, *Hoover Institute*, *American Enterprise Institute* ve *Cato Institute*; Birleşik Krallık’ta *Centre for Policy Studies* ve *Adam Smith Institute*; Fransa’da *Club de l’Horloge* ve *GRECE* gibi. Özel sermaye grupları, bilhassa çokuluslu şirketler bu tür kurumları paraya boğmak için kuyruğa girmişlerdi.

İsveç’te *Timbro* isimli akıl-fikir havuzu bu ideolojik gelenek içinde önemli bir rol oynamıştır. Bugün Norveç’te *Civita* benzer bir konum edinmeye çalışmaktadır ama şimdiye kadar aynı başarıdan yoksundur. Bu akıl-fikir havuzlarının bağımsız görünme çabaları da ayrıca acıklı hale gelmektedir, zira bunların pek çoğu toplumdaki güçlü sermaye grupları tarafından mali olarak

beslenmektedirler. Gene pek çoğunda ortak olan şey, isimlerinin işaret edebileceğinin aksine yeni bir düşünceyi temsil ediyor olmadıklarıdır. Ağırlıklı olarak Chicago iktisatçılarının fikirlerinin iyi bilinen ideolojik envanterini kopyalamakta ve yeniden üretmektedirler.

Sağ ideologlar bize demokrasi ve serbest piyasanın karşılıklı birbirlerine tabi olduklarını –gerçekte neredeyse bir ve aynı şey olduğunu– söylerken, Chicago iktisatçıları ilk görevlerini demokratik bir ülkede değil ama Şili’de, 1973’de CIA demokratik biçimde seçilmiş sosyalist başkan Salvador Allende’ye karşı *generalissimo* Augusto Pinochet’in darbesini destekledikten sonra gerçekleştirmişlerdir. Orada sendikaların ve işçi hareketinin üzerindeki sistematik baskı öyle uç boyutlardaydı ki sermaye çıkarlarına dayalı bir toplumun yapılandırılması işi fazla direnişle karşılaşmadan kotarılabilirdi. Böylelikle Şili, Chicago iktisatçılarının sosyal deney laboratuvarına dönüştürüldü –korkunç kuralsızlaştırmalar ve özelleştirmeler sayesinde (Martin, 1993).

Bu şok terapisi³ büyük ölçüde başarısız oldu. Çok sayıda özelleştirilmiş şirketin yeniden kamulaştırılmaları gerekti. Ne var ki neoliberallere göre teoriyle gerçekliğin çarpıştığı her yerde yanlış olan gerçekliktir; böylelikle yeni özelleştirme dalgaları meydana geldi.

Gene de Margaret Thatcher 1979’da Birleşik Krallık Başbakanı ve Ronald Reagan 1981’de ABD Başkanı olana dek neoliberalizm herhangi bir küresel hegemonya sağlayamamıştı. Bu isimlerin liderlikleri altında uluslararası mali kuruluşlar, IMF ve Dünya Bankası, piyasa güçlerinin yeni saldırılarının kilit araçlarına dönüştürüldüler. Bu aşamayla birlikte Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği gibi bölgesel kuruluşlar, zengin kulübü OECD ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)⁴ gibi iki taraflı ve bölgesel ticaret anlaşmaları toplumlarımızın bu ekonomik ve politik yeniden yapılandırılmalarını takip etti.

3 Kelin (2007) şok terapisinin yalnız Şili’de değil, Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra başta Doğu Avrupa ve Rusya’da olmak üzere bütün bir dünya genelinde küresel kapitalist piyasayı yükseltmek için nasıl bilinçli bir biçimde kullanıldığını ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

4 1994’teki NAFTA ABD, Kanada ve Meksika arasındaki bir ticaret anlaşmasıdır.

Kuralsızlaştırma

Kısmen politik olarak zayıflamış işçi hareketi sayesinde, neoliberalizm on yıllık bir süre zarfında dünyayı işgal etti. Elde ettiği politik ve ideolojik hegemonya hızlı, sistematik bir kuralsızlaştırmanın [deregulation] uygulanmasında kullanıldı. Bu nedenle yirmi otuz yıl boyunca sabit döviz kuru sisteminin ve sermaye üzerindeki denetimin terk edilmesine, zenginliğin yeniden –bu sefer aşağıdan yukarıya– dağıtımı ile birlikte piyasaların liberalleştirilip kuralsızlaştırılmasına tanık olduk. Buna ek olarak yaygın bir özelleştirme ve taşeronlaştırma söz konusuydu.

Önceleri piyasa güçlerini ehlileştirmek için kullanılan karmaşık düzenlemeler sisteminin büyük bölümü artık aşama aşama tasfiye ediliyordu (Şekil 3.1). Bu yolla refah devletinin üzerine kurulmuş olduğu ekonomik ve maddi temelin büyük bir bölümü, onu mümkün kılan güç ortadan kaldırılmış oldu. Washington Uzlaşması adı verilen neoliberal politika budur.

Küresel genişlemeyi ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamak için alınmış olan en önemli politik karar sermaye üzerindeki denetimin yürürlükten kaldırılmasıydı. Ekonomi politikasındaki bu dehşetli değişime ebelik eden durum ve koşullar, sendikalar ve işçi hareketinin ideolojiden arındırılmalarını ve dikbaşlılıklarının törpülenmesini –siyasi iklimde yaşanan değişikliği– gayet çarpıcı bir biçimde resmetmektedir.

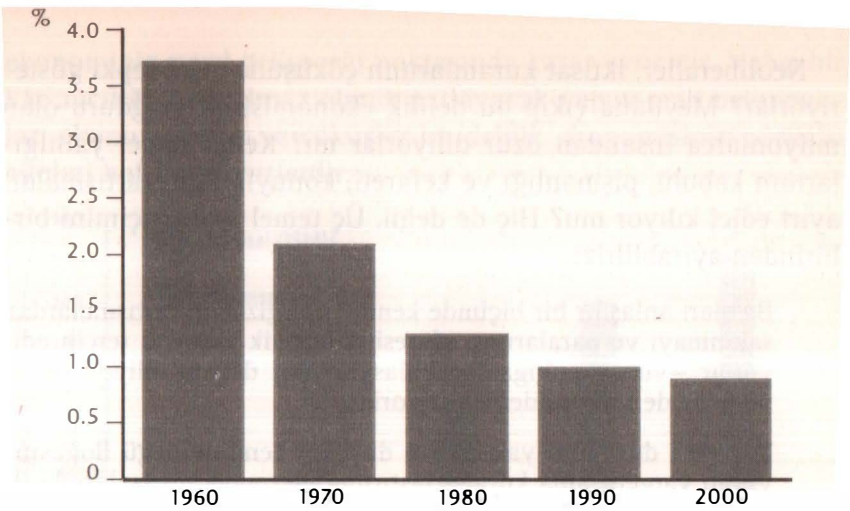
Şekil 3.1 Özel sermayenin kapsayıcı düzenlemeleri kaldırılmıştır (Şekil 2.1 ile karşılaştırınız). 30 yıllık neoliberal reformlardan sonraki durum budur.

Sermaye üzerindeki denetim ilk olarak ABD'de, 1979'da kaldırıldı. Bunu 1979'da Birleşik Krallık izledi ve 1980'ler, Japonya ve o zamanki Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun geri kalan bütün ülkelerinin aynı şekilde hareket ettiklerine tanık oldu. Sabit kur sistemi hali hazırda yürürlükten kaldırılmıştı ve sermaye kendi akışına bırakılmıştı. Bu eğilim ne siyasal Soldan ne de sendikal hareketten herhangi bir dişe dokunur direniş görmeksizin bütün dünyayı önüne katıp süpürdü. Sermayeye bu denli güçlü bir konum bahşeden şey, hudutlar arasında özgürce hareket etmesi yolundaki işte bu sınırsız haktı. Sermaye bir ülkeyi özgürce terk edebildiğinde o ülkenin politikası üzerinde bir tür yaptırım veya veto hakkı kazanır. Şimdi ekonominin belli bir dereceye kadar siyasal yoldan denetlenmesinden, siyasetin ekonomik olarak denetlenmesi noktasına doğru yol alıyoruz.

Sanayi kapitalizminin finans kapitalizmine dönüşmesiyle beraber bu gelişme uluslararası ekonomide dramatik bir dönüm noktasını temsil etti. Amerikan süreli yayını *Monthly Review*'in editörü Bellamy Foster (2008) bu durumu kapitalizmin tarihinde tamamen yeni bir aşama olarak tanımlıyor. Düzenleyici [kurallı-regulatory] ekonomi altında kapitalistler, sermayelerinin karşılığını, ilkin ve esas olarak gerçel ekonomideki yatırımları üzerinden elde etmek peşindeyken şimdi ise mali yatırımlar giderek ön plana çıktı. Dahası, yatırımlardan beklenen karşılık ekonominin olağan büyümesinin de ötesinde devasa ölçüde yükseldi.

Ekonominin kuralsızlaştırılması, ekonomik büyümenin yeniden sağlanması için zorunlu olduğu savıyla gerekçelendirildi: Sermayenin serbest dolaşımının önündeki engeller kaldırıldığında sermaye, kazancının en yüksek olacağı yere yönelecektir. Buysa daha yüksek bir ekonomik büyüme ve bu suretle genel refahta artış sağlayacaktı. Şimdi biliyoruz ki gerçek bunun aksiydi. Şekil 3.2.'ye bakarsak 1980'lerde kuralsızlaştırmanın artışıyla beraber büyüme oranının düştüğünü görürüz ve hiçbir yerde, düzenleyici ekonominin hâkim olduğu zamanki büyümeye yaklaşamamıştır.

Dünya nüfusuna yönelik büyüme, refah ve kalkınmadaki yükselişin yerine bütünüyle anlamsız, yıkıcı bir kumarhane kapitalizmiyle baş başa bırakıldık —buna paradan para kazanmaya

Şekil 3.4 Küresel çapta kişi başına gayri safi hasılanı değişimi

Kaynak: Küreselleşmenin Toplumsal Boyutu Dünya Komisyonu (2004)

dayalı yaygın vurgunculuk ve topluma katma değer kazandırma hususunda herhangi bir katkısı olmayan sözüm ona mali araçların geliştirilmesi de dâhildir. Son yıllardaki mali ve ekonomik krizler vasıtası ile bu kapitalizm biçimi varlık değerlerinin büyük çapta düşüşü ve yıkımına katkıda bulundu. Aynı zamanda maddi refahın yeniden dağıtımını insanlık tarihinde eşi görülmemiş bir yola soktu –kamudan özele, emekten sermayeye ve fakirden zengine. Kişisel ve kitlesel yoksulluk, toplumdaki seçkinlerin bangır bangır gelen ve giderek katlanan mide bulandırıcı zenginliğinin yanında artış gösterdi. Diğer bir deyişle, refah devletindeki ilerlemenin temsil ettiği yeniden dağıtım, ters yüz edilmişti.

Delilik Ekonomisi

Ekonomideki kuralsızlaştırmanın yıkıcı etkileri, 2007’de ABD’deki batık konut kredileriyle tetiklenip şiddetlenen ekonomik krizin gösterdiğinden çok daha fazladır. Ne var ki batık krediler, söz konusu krizin sebebi değil krizi, zaten doğasının bir parçası olarak içinde barındıran bu ekonomik sistemde krizin sadece bir belirtisiydiler. Bu, sermaye piyasalarının 1980’lerdeki kuralsızlaştırılmasından sonraki ilk mali kriz değildi ama bugüne kadarki en derin ve en ciddi kriz olmuştur.

Neoliberalerler, iktisat kuramlarının çöküşüne nasıl tepki gösteriyorlar? Meydana çıkıp bu delilik ekonomisinin mağduru olan milyonlarca insandan özür diliyorlar mı? Kendi temel yanlışlarının kabulü, pişmanlığı ve kefareti, konuyla ilgili tartışmaları ayırt edici kılıyor mu? Hiç de değil. Üç temel tepki biçimini birbirinden ayırabiliriz:

Bazıları anlaşılır bir biçimde kendilerini gizleyip tartışmalardan sakınmayı ve paralarının idaresine öncelik vermeyi tercih ediyorlar —vurgunculuğa [spekülasyonlara] devam ediyor ve bu nedenle de krizi şiddetlendiriyorlar.

Diğerleri durumun yanlışlıklara düşülen kendine özgü doğasına vurgu yapıyor ama kuralsızlaştırılmış sermaye piyasalarıyla ilgili yapacak hiçbir şeyleri olmadığını söylüyorlar.

En katı neoliberalerlerin standart cevapları hazır: Daha çok serbestlik isteriz! Orada burada her zaman için bazı düzenleme kilitlileri vardır ve krizin sebebi de bunlardır. Siyasetçiler piyasalara müdahale etmeye devam ediyorlar. Sorun işte buradadır.

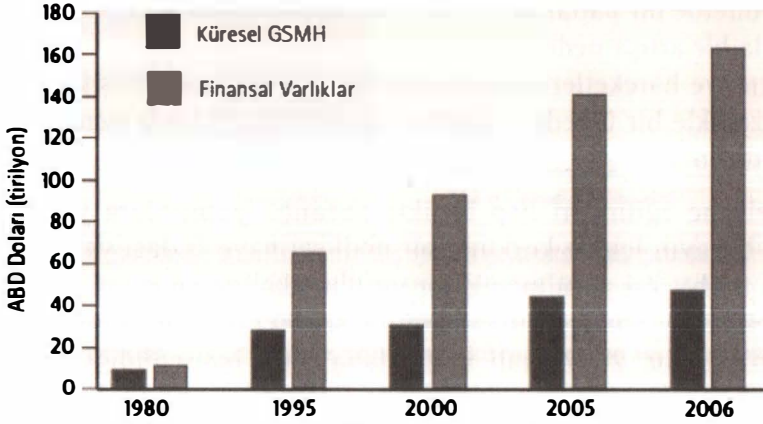
Bu üçüncü tutumu Karl Polanyi önemli eseri *Büyük Dönüşüm*'de⁵ özetlemiştir:

Bu, gerçekte bugünkü ekonomik liberalizmin elinde kalan son savdır. Bunun savunucuları sınırsız bir çeşitlilik içinde aynı şeyi tekrarlayıp durmaktadırlar ama liberalizm politikalarına yönelen eleştirilere, hastalıklarımızın sorumlusunun rekabetçi sistem ile kendi kendini düzeltecek serbest piyasalar değil ama bu sistem ile piyasalara yapılan müdahaleler olduğuna bizi ikna edecek şeyler söyleyerek karşılık verebilmeliydi. (Polanyi, 2001, s.150)

Ne var ki işler gerçek dünyada daha farklı görünür. Alman iktisatçı Joachim Bischoff küresel ekonomik kriz hakkındaki kitabında (2008) kriz patlak vermeden önce dünyadaki finansal varlıkların dünyadaki toplam gayrisafi hâsılanın üç katından daha fazla olduğunu belirtir —ki bunlar 1980'de aşağı yukarı eşittiler (Şekil 3.3). Mali sermayenin bu denli tartışmalı gelişimiyle beraber çoğu insan (bugün hiç olmazsa) bir şeylerin kötü gitmiş olması gerektiğini fark ediyorlar. Tekelci mali sermaye kapitalizmin mevcut safhasında egemenliği ele geçirmiştir ve bu anlamda

5 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 11. Baskı Temmuz 2013 -ç.n.

ekonominin nasıl gelişeceği noktasında karar vericidir. Vahşi bir kâr avcılığı, kaçınılmaz olarak patlayacak yapay mali baloncuklar, ekonomik kriz ve çöküşler bu delilik ekonomisinin zorunlu öğeleri haline gelmişlerdir.

Şekil 3.3 Finansal varlıklarla Küresel GSMH arasındaki ilişki. 1980'de her ikisinin de büyüklüğü aynıydı, 2006'da ise finansal varlıklar GSMH'nın üç katı bir büyüklüğe ulaştı.

Kaynak: Bischoff (2008)

Bir başka Alman iktisatçı Jörg Huffschmid'e (1940-2009) göre mali sermaye ile mali işlemlerin son 20-30 senelik aşırı büyümesi en açık şekilde dört kilit gelişim eğilimi üzerinden ifade olunmuştur (Huffschmid 2008):

- Aşağıdan yukarıya kapsamlı gelir dağılımı, diğer şeylerin yanı sıra toplumun en zengin kesimi için dişe dokunur vergi indirimleri yoluyla gerçekleşmiştir. Zenginler daha da zenginleşmiş, yoksullar daha da yoksullaşmış ve ABD, AB ve Japonya'nın toplam gelirlerindeki ücretlerin payı 1975'ten 2006'ya doğru sırasıyla yüzde 4, 10 ve 15 olmak üzere düşüş göstermiştir.⁶
- Büyük emeklilik fonlarının kuruluşu. Maliyeti kamu tarafından üstlenilen ve vergi-temelli emeklilik⁷ planları artan oran-

6 En aşırı ekonomik farklılıkları ABD'de buluyoruz. Konuyla ilgili daha çok bilgi için V. Bölüm'e ve Brooks and Hwong (2006) s. 21'e bakınız.

7 Pay-as-you-go, bugünün çalışanlarının vergi ödeme sistemi üzerinden bugünün emeklilik harcamalarını karşıladığı bir emeklilik planı terimidir. Aynı şekilde, bugünkü işçilerin emeklilikleri de, bir sonraki kuşak çalışanlar tarafından karşılanacaktır.

da çalışan katkılı ve ön-finansmana dayalı emeklilik modelleriyle değiştirilmektedir.

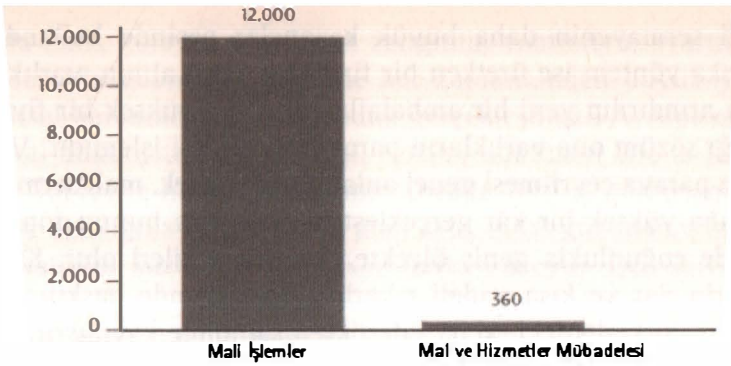
- Kredi piyasasının kuralsızlaştırılması. Bu, banka kredileri üzerindeki kısıtların büyük oranda kaldırılmasına, dolayısıyla kredilerde bir patlama ile mali yatırımlar ve vurgunlarda daha fazla bir artışa neden olmuştur.
- Sermaye hareketlerinin uluslararası ölçekte serbestleştirilmesi –özellikle bir ülkeden diğerine sermaye üzerindeki denetimin kaldırılması.

Bu gelişme eğilimleri hep birlikte kazançlı yatırımlara yönelik vahşi bir avın içinde korkunç bir mali sermaye fazlası yaratmış, bu da tarihte eşi görülmemiş bir vurgun ekonomisine yol açmıştır (Şekil 3.4). Sonuç, dünya ekonomisindeki istikrarsızlığın hızlı bir artışı oldu. 2007 mali krizi, daha önce bahsedildiği üzere, bugüne kadarkilerin en ciddisiydi ama son birkaç on yıl boyunca bir dizi kayda değer kriz de gerçekleşmişti (Meksika 1994/95, Güneydoğu Asya 1997/98, Arjantin 2001/02).

Bunlar arasında Güneydoğu Asya örneği, dünya 2007'de küresel çapta bir krizle sarsılana dek en geniş ölçekli krizdi. Güneydoğu Asya krizi, kuralsızlaştırılmış ve serbest dolaşımına bırakılmış mali sermayenin, dünya ekonomisini dizleri üzerine çökmeye zorlaması çabasına dair ders niteliğinde bir örnekti. Her şey, "Güneydoğu Asya Kaplanları" olarak ifade edilen bir grup ülkedeki ekonomik sorunlarla başladı. Bu problemler, ülkelerin paraları ile ekonomileri üzerindeki geniş ölçekli vurgunculuğa yönelik saldırılara yol açtı. Bu tür sorunlar, para canbazlarının, sıkıntılarla boğuşan bir ülkeden çekildikleri zamanlarda gösterdikleri ortak hareket etme eğilimleri nedeniyle daha da şiddetlenirler. Kriz Rusya ve Brezilya'ya sıçrarken yalnızca Asya'da 100 milyon insan daha yoksulluğa sürüklenmişti (*Aftenposten*, 16 Eylül 1998).

Buna ek olarak, 2000'de patlayan bilgi teknolojileri (BT) balonu vardı. Bu, mali sermayenin konut sektörüne doğru yönelme sürecindeydi ve 2007 yılında patlayana dek de şişmeye yüz tut-

Bu, sermaye fonlarına bağımlı olmayan bir kuşaklar arası dayanışma planıdır. Bu da finans kapitalizminin sağlıksız genişlemesine katkıda bulunmadan sermaye piyasasının güvensizliğinden kaçınmak anlamına gelmektedir.

Şekil 3.4 Bugünün kural dışılaştırılmış finans piyasalarında günlük mali işlemlerle (solda) uluslararası mal ve hizmetler değişimi arasındaki ilişkinin Norveç kronu üzerinden milyar ölçüsünden karşılaştırılması. Kapitalizmin tarihinde buna benzer bir şey daha önce görülmedi. 25 yıl önce bu iki sütun aşağı yukarı birbirine eşitti ve 1970'lerde kural dışılaştırma başlamadan önce sağ sütun sol sütundan on kat daha yüksekti. Diğer bir deyişle refah ekonomisinin kural koyduğu süreçte, neredeyse hiç bir zaman vurgunculuk yaşanmamıştır. Kaynak: Skarstein (2008, s.184-6)

muş bir sonraki mali balonunu da işte bu durum oluşturuyordu. Bundan sonra vurgun peşindeki sermayenin kolları, ücretlerin hızla artmakta olduğu doğal kaynak ve gıda sektörlerine dolanmaya yöneldi; bu da vurguncuların, inşasında kendi tuğlalarının bulunduğu küresel ekonomik krize yakalanacakları zamana kadar sürdü.

Aynı zamanda, göz çıkarırcasına yapılan vurgunculuktan biraz fazlasını oluşturan ve genelde gelecekteki hisse senedi fiyatları hakkında havai beklentiler üzerine kurulu, her zamankinden daha da karmaşık, pekte süslü sanları olan yatırım araçları [derivatives, futures, forwards, swaps] peyda oldu. Dünyanın en zengin adamı, Amerikalı yatırımcı ve işadamı Warren Buffett bile 2002 yılında bu araçların bir bölümü hakkında uyarıda bulunmuş, onları *finansal kitle imha silahları* olarak tanımlamıştır.⁸ Dahası, çok az sayıda kişinin ismini duyduğu ve bundan da azının içeriklerini kavradığı tamamen anlaşılmaz vurgun-tezgah paketleri vardır.⁹

⁸ Blackburn'de (2008, s. 81) değinilmiştir.

⁹ Yapılandırılmış yatırım araçları (*structured investment vehicles*) (SIVs) ve teminatlı

Mali sermayenin daha büyük kazançlar peşinde kullandığı bir başka yöntem ise üretken bir firmanın satın alınıp, varlıklarından arındırılıp yeni bir ambalajla çok daha yüksek bir fiyata satıldığı sözüm ona varlıkların paraya çevrilmesi işlemidir. Varlıkların paraya çevrilmesi genel anlamda söylersek, mali sermaye için daha yüksek bir kâr gerçekleştirmektir ama bunun toplum üzerinde çoğunlukla geniş ölçekte olumsuz etkileri olur. Kapitalistlerin dar ve kısa vadeli çıkarları bu sistemde baskın hale gelmiştir. Şirketlerdeki odak, liderlikten sahipliğe kaymıştır, önlemler ve stratejiler ise yalnızca yatırımın karşılığını ivedi olarak almaya hizmet etmektedir.

Böylesi bir büyümenin doğal olarak iş dünyası üzerinde yıkıcı bir etkisi vardır, bu özellikle yeni vurgun ekonomisini ayırt edici kılan kısa vadeli ve acımasızlıktan kaynaklanmaktadır. Yatırımcılar mümkün olan en kısa zamanda mümkün olan en yüksek kazancı hedefler. Bu da çalışan sayısında indirime, kurumların yeniden yapılandırılıp bölünmelerine, aynı zamanda şirketlerdeki çalışma koşulları ile maaşlara saldırıya yönelik bir eğilim yaratır ki bu hem endüstriyi, hem de toplumu zedeler. Bazıları bunu çeyreklik kapitalizm olarak adlandırıyor –bir sonraki çeyrek [üç ayda] dönemde gelecek kazancın uzun vadeli katma değer yaratımından çok daha önemli olduğu bir kapitalizm.

Ekonominin geniş çaplı kuralılaşmasında ciddi katkıda bulunduğu güç ilişkilerindeki bu büyük değişimin ardındaki, kuvvetli ekonomik ve politik güçleri tanımlayabiliriz. Başlıca çokuluslu şirketler demokratik düzenleme ve denetimden yeni kurtardıkları özgürlükleriyle bu büyümeye doğal olarak öncülük ediyorlar. *Küreselleşme*, bir doğa yasası olmaktan ziyade çokuluslu şirketlerin, büyük mali kurumların ve hükümetlerin toplantı salonlarında alınan stratejik ve politik kararların bir sonucudur.

Başka bir deyişle, küreselleşmenin bulanık maskesinin altında emek ve sermaye arasındaki güç dengesinin muazzam ölçülerde bir dönüşümü sahnelenmiştir –bu kez sermaye lehine. İşçi hareketi saflarının içine dek, özellikle de hareketin siyasal ala-

borç yükümlülüğü (*collateralized debt obligations*-CDO) bu tip araçlardan ikisidir ve yüksek riskli fonlardan biraz daha fazlasıyla biçimlendirilmiş olup kuşe kâğıda ve gelecekteki refaha dair vaatlerle paketlenmiştir.

nında halk, kolayca ulaşılabacak zenginlik vaatleriyle ayartılmıştı ki esasında ekonomik büyüme her zamankinden büyük yapay finansal balonların sonucu olarak gerçekleşmişti. Avrupa'nın en radikal hükümeti, Kırmızı-Yeşil Norveç hükümeti bile tarihte ilk defa Norveç'te havuz paralarının [hedge fon] iş görmesine izin verme ustalığına erişti; buysa mali kriz, 2008 güzünde uluslararası kapsam kazanmadan birkaç hafta önceydi. İşçi Partisi'nin temsilcisi Norveç Parlamentosu'nda bu durumu "mali fonların işletimi, geleneksel hizmet ve imalat sanayileriyle aynı şekilde katma değer yaratımına yardım etmektedir," diyerek haklı çıkarmıştı.¹⁰

Demek ki vurguncular ve para tacirleri tıpkı tersanedeki kaynakçılar, petrol endüstrisindeki mühendisler ve gıda endüstrisindeki montaj hattı işleri gibi değer üretmeye kabiliyetli olarak görülmektedirler! İşçi hareketinin ilk zamanlarında insanlar çalışma gruplarında bir toplumda değer yaratmanın yalnız bir yolunun olduğunu öğrendiler ve bu da emek üzerindendi (hali hazırda doğal kaynaklar suretindeki değerlere ek olarak, ki bunların da gerçekleştirilmeleri gene emeğe bağlıdır). Yani emek-dışı olarak adlandırılan kazançlar, diğer insanların emeklerinin bir sonucu olmaktan başka bir şey olamazlar. Demek ki aslında paradan para kazanan vurguncular eliyle yaratılacak katma değer olmaksızın da pekala yaşayabiliriz.

Sendika ve işçi hareketlerinin 19. yüzyılın sonundan aşağı yukarı II. Dünya Savaşı'na kadar sermaye güçlerini frenlemek ve böylelikle refah devletinin doğuşunu mümkün kılmak amacıyla verdikleri mücadele deneyimine karşıt olarak [söz konusu küreselleşme söylemi -ç.n.] olasılıkla daha fazla dikkati üzerinde toplamış olmalı ki modern sosyal demokrasi hareketinin pek çok temsilcisi çağdaş gelişmelere hiç bir eleştiri getirmeden övgüler yağdırmışlardır. Norveç Sosyal Demokrasi Partisi'nin lideri Jens Stoltenberg, 2006'da *Samtiden* dergisinde yayınlanan bir makalede gelecek konusunda karamsar olan insanlara bilfiil saldırmıştır:

¹⁰ Odelstinget'teki (Norveç parlamentosunun daha büyük olan bölümü) bir toplantı tutanağından, Madde-1, 6 Haziran 2008, <http://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Referater/Odelstinget/2007-2008/080606/1/> (Erişim tarihi: 28 Haziran 2011).

Artı büyüme ile bu değişimler hızının yalnızca seçilmiş bir azınlığı kapsadığını söylemek doğru olmaz. Tersine, dünyanın giderek artan sayıda bölgesi gayet olumlu bir yönde ilerliyor. Benim iddiam insanlık tarihinin son 20 yılının bize daha önce hiçbir dönemde olmadığı kadar çok özgürlük, refah ve giderek artan sayıda insan için daha iyi koşullar sağladığıdır (...) Her zamankinden daha çok insanın ihtiyaç ile korkunun ötesinde özgürlüğü tadacağı ve ekonomik, kültürel ve duygusal olarak olanaklarını gerçekleştirecekleri bir dünyaya doğru ilerlediğimiz inancındayım. Bu aynı zamanda herkese ulaşacak bir refah devletinin gelecek görüsüdür. Küreselleşmiş bir dünyada küresel bir refah toplumuna ihtiyacımız var.

(Soltenberg, 2006, s. 92, 100)

Sözde küreselleşmenin mevcut aşamasının ve süre giden borç krizinin Stoltenberg'i tavrı konusunda yeniden düşünmeye sevk edip etmediğini söylemek zor. Ne var ki kendisinin çözümlemesi bu yönde bir emare göstermiyor, güç ilişkileri ve çatışan çıkarlara dair çözümlemelerle yollarını ayırmış görünüyor. Küreselleşme veya bu kitapta ifade ettiğim üzere neoliberal saldırganlık, Stoltenberg'in dünyasında "insanlık için atılmış müthiş bir ileri adım"ı, refah devletine yönelik bir tehdidi değil de herkese refah devleti getirecek bir şeyi temsil ediyor! İnsanlar elbette böylesi bir sisteme karşı çıkmamalılar; bunu bütün güçleriyle desteklemeliler. Stoltenberg'in dünyasında mali ve borç krizi esasında olduğu şey –piyasa güçlerinin, Stoltenberg'in uygulanmasında rol aldığı kuralıslaştırma sürecinin kaçınılmaz bir sonucu– değil de, basit bir istisnadır.

Dahası, son birkaç on yılda dünyadaki en güçlü ekonomik büyümeyi sergileyen ülke de bazı "Güneydoğu Asya Kaplanları"nın yanı sıra Çin olmuştur ve bu da neoliberalizm reçetesine (Washington uzlaşısı) uyarak değil ama daha ziyade ekonomi üzerinde güçlü bir devlet denetimi ve düzenlemesi sağlayarak başarılmıştır. Neoliberallerin Çin'in olağanüstü ekonomik gelişimini kendi hesaplarına geçirmeleri bu yüzden hayli dikkat çekicidir. Bu durum, diğer hallerde bize piyasa ekonomisiyle demokrasinin Siyam ikizleri olduğunu söylemeye pek bir hevesli olan Sağ kanat insanlarına da uygun düşmektedir. Bunun sebebi muhtemelen Çin'in uluslararası istatistiklerin dışında tutulması duru-

munda neoliberalizmin geniş küresel başarısından geriye pek az şeyin kalacak olmasıdır.

Sendika hareketi neoliberal saldırıları karşılamak için pek hazırlıklı değildi. Bu kısmen, sınıf işbirliğinin altın çağında sendika ve işçi hareketlerinin ideolojik ve politik içerikten arınma olgusunun bir sonucuydu. Saldırıları, sendikal hareketin büyükçe bir kısmında güçlü kökler salmış toplumsal işbirliği ideolojisiyle, özellikle Avrupa'da, Avrupa Ticaret Sendikası Konfederasyonu'nun (ETUC) savunusunda başını çektiği bu ideolojiyle düpedüz çelişiyordu. İçeriğinin giderek kurumuş olması gerçeğine karşın toplumsal diyalog, sendikaların nüfuzlarını kullanabileceği en önemli yol olarak desteklenmiştir ve bu destek hâlâ da sürmektedir. Pek çokları yönünü "küreselleşmenin kalmak üzere geldiği" yönündeki kaderci inanca çevirdi. Bu sendikal hareketin geniş kesimlerinde bir tür vecize haline geldi ve böylelikle başlıca görev bu yeni gerçekliğe uyum halini aldı.

Saldırı üzerine saldırılar geldiğinde ve toplumsal diyalogun sonuç vermemesinden kaynaklı hayal kırıklığı büyüdüğünde sendikalar —yeterince anlaşılır bir biçimde— bir parça daha eleştirel oldular. 1980'lerde pek çok ülkedeki aşıkâr gerilemelerden sonra sendikalar 1990'larda tekrar toparlanmaya başladılar. Bir dizi ülkede, bilhassa toplumsal ortaklık ideolojisinin, tarihsel dil kullanırsak, İskandinav ülkelerindeki kadar sağlam bir biçimde gelişmediği ve dolayısıyla o denli kurumsallaşmadığı ülkelerde zaman zaman epey kapsamlı mücadeleler verildi. En başarılı ve etkileyici mücadele, 1995 güzünde Juppé hükümetinin kesinti paketini alt etmeyi başaran Fransız sendikalarındı (bu konu bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır).

Buna rağmen genel olarak 1980'ler ve 90'lar sanayileşmiş dünyada sendikal hareket için ciddi bir gerilemeyi temsil etmektedir. Pek çok ülkede sendika üyeliği dış dokunur ölçüde azalmıştır. Uzun bir zaman için İskandinav ülkeleri sendikalaşma oranı bağlamında olumlu bir istisnayı ve hâlâ daha bu ülkedeki rakamlar dünyadaki en yüksek rakamlardır. Ne var ki burada da, özellikle de neoliberal ve neo-muhafazakâr hükümetlerin sendikaları zayıflatmak adına açıkça hareket ettiği Danimarka ve İsveç'te üyelikler son birkaç yılda ciddi ölçüde düşüş gösterdi. Galiba en

önemli şey de, 1970'lerden beri ekonomideki kriz eğilimlerinin ve bundan ötürü işverenlerin yöneldiği stratejik değişikliklerin sendikal mücadele şartlarını II. Dünya Savaşı'nı izleyen 25-30 yıllık parlak süreçteki durumdan farklı olarak bütünüyle değiştirmiş olması gerçeğidir. Bu aynı zamanda sendikal hareket içinde bir değişim çağrısıdır –ideolojik, politik ve örgütsel anlamda.

Özelleştirme

Sermayenin küresel saldırganlığının merkezi bir unsuru olarak kamu varlıkları ve hizmetleri büyük çapta özelleştirilmektedir. 1990'larda 850 milyar ABD doları tutarındaki varlıklar dünya çapında kamudan özel sektöre aktarıldığında bu süreç gerçek bir ivme kazanmıştı. Zirveye 1998'de, 170 milyar ABD doları tutarındaki 2.500 farklı özelleştirmeye ulaşılmıştı –bu 1990'dakinin beş katından fazlaydı. Özelleştirilen varlıkların yüzde 70'i OECD ülkelerinin elindeydi (Whitfield, 2001, s. 47; Brune, Garrett ve Kogut, 2004, s. 196).

19. yüzyılın ikinci yarısında sermayenin genişlemeye yönelik sonsuz ihtiyacına cevap sömürgecilikti. Ne var ki, bugün coğrafi genişleme bu ihtiyacın en önemli çözümü gibi görünmüyor. Çoğu geniş ölçekli şirketin hali hazırda dünyanın çoğu bölgesinde faaliyetleri mevcut durumda. Şüphesiz gelişmekte olan ülkelerde zorunlu piyasa açılımları, şirket alımları ve doğal kaynakların denetimi hâlâ stratejilerinin merkezinde yer almaktadır.¹¹ Bununla beraber, bugün özel sermayenin genişlemesi yönündeki en büyük gizilgüç, ekonominin, piyasanın dışına çekilmiş bu kısmından, diğer bir deyişle, kamu sektöründen oluşmaktadır –buna gelişmekte olan ülkelerin kamu sektörleri de dâhildir.

Bu suretle özelleştirme politikası, pek çoklarının doğrulukla işaret edecekleri üzere, yalnızca refah devletine ve piyasa düzenlemesine karşı sürdürülen ideolojik ve politik mücadelenin bir sonucu değildir. Bu aynı zamanda günümüzün kuralsızlaştırılmış mali sermayedeki sisteme içkin güçlerin bir sonucudur. Gerçek

¹¹ Herkes bundan, Avrupa Komisyonu'nun 2006 tarihli tavsiye raporundan şüphe etmeliydi. *Küresel Avrupa: Dünyada Rekabet* başlıklı bu metin, Avrupa Birliği'nin gelişmekte olan ülkelere hammadde tedariki ve bu ülke piyasalarına erişim yolu üzerine geniş kapsamda tartışma yürütmektedir.

ekonomideki durgunluk, zenginliğin aşağıdan yukarıya yeniden dağıtımıyla birlikte her yerde kâr arayışına çıkan artan oranda mali sermaye fazlası yaratmaktadır. Sonuçta büyüyen vurgun ekonomisi, şirketlerin acımasızca ele geçirilmesi ve özelleştirmelerin yapılması için ağır baskılar oldu. Mali sermaye alanında kazançlı bir yatırıma yönelik vahşi bir arayış özelleştirme politikasının altında yatan en önemli itici kuvvettir.

Böylece, kamu sektörüne yönelerek genişlemek, yeni pazarlar arayışında olan çokuluslu şirketler için önemi giderek artan bir yöntem haline gelmiştir. Bunların en büyüklerinden birkaçı, kamu teşebbüslerinin devralınması yoluyla büyüme konusunda kesin bir biçimde uzmanlaşmışlardır. Bu durum bilhassa su tedariki, elektrik tedariki, toplu taşıma ile posta ve iletişim gibi alanlarda yaygın bir şekilde gerçekleşmiştir.

Bu alandaki gelişmelere kendi özelleştirme ve kuralsızlaştırmaları yoluyla ama özellikle de gelişmekte olan ülkeler üzerindeki politik ve ekonomik baskıya liderlik ederek, Berlin duvarının çöküşünden sonra Doğu Avrupa'da şok terapisi uygulayarak ve sanayileşmiş dünyada neoliberal reformlara model oluşturarak öncülük eden ABD ve Birleşik Krallık olmuştur. IMF ve Dünya Bankası geçmişte olduğu gibi bugün de etkili araçlar olarak kullanılmaktadırlar, OECD zengin ülkelere yönelik neoliberal bir akıl-fikir kuruluşu olarak faaliyet göstermiştir. Avrupa'da, Avrupa Birliği kilit rol oynamıştır: Demokrasi açığıyla, piyasa-yönelimli Avrupa'da epey etkili bir araç olduğunu göstermiştir. Hatta neoliberalizm, Avrupa Birliği'nin ekonomik sistemi olarak anayasasında kurumsallaştırılmıştır (bu konu ayrıntılı olarak VIII. Bölüm'de ele alınmıştır).

Birleşik Krallık'ta muhafazakâr iktidarın 1979'dan 1997'ye dek süren 18 yıllık idaresi, İngiliz toplumunun dönüşümünü gerçekleştirmek üzere kullanılmıştır. Piyasalar sistematik olarak serbestleştirildi ve kuralsızlaştırıldı. Kamu sanayisinin büyük bölümü (Cable & Wireless, Associated British Ports, British Aerospace, Britoil, Amersham International), iletişim (1984), Londra dışındaki otobüs toplu taşıması (1985), gaz (1986), Britanya Havaalanları İşletmesi (1987), su ve elektrik tedariki (1990), demiryolları (1996) ve nükleer enerji santralleri (1997) bundan

etkilendi. Sağlık ve sosyal hizmet sektörleri dâhilinde geniş çapta bir özelleştirme gerçekleşti. Aynı şey cezaevi hizmetine de uygulandı. Kamuya ait yüz binlerce ev elden çıkarıldı.

Belediyeçilik sektöründe mavi-yakalı emek için fiyat teklifleri 1989'da zorunlu kılınırken 1992'de beyaz-yakalı emek de benzer bir mevzuat altına alındı (bu düzenleme dizilerinin her ikisi de Blair hükümeti tarafından kaldırıldı; bu, 1997'de iktidara geldikten sonra yeni İşçi Partisi hükümeti tarafından tersine çevrilen çok az sayıdaki alandan biriydi). Muhafazakârlar bütün belediye hizmetlerinin yaklaşık yüzde 25'ini özelleştirmeyi gerçekleştirirken, yüzde 40'dan az olmayan bir oranda mavi-yakalı emek de özel sektöre geçti. Bununla beraber sendikaları zayıflatmak ve bu politikaya herhangi bir direnişi zorlaştırmak için dokuz kez yeni sendika karşıtı yasa yürürlüğe konuldu.

Dikkate değer ölçüde bir özelleştirme İtalya, İspanya, Almanya ve Japonya gibi ülkelerde de gerçekleştirildi. İskandinav modelinin en üstün örneği olan İsveç'in bu dönemde Birleşik Krallık dışında Avrupa ülkeleri arasında en çok serbestleştirmeye, özelleştirmeye, taşeronlaştırmaya ve piyasa odaklı hareket etmeye yönelen ülke olduğu pek bilinmez. Hatta iktidarda Sağ veya Sol bir hükümetin olması bile neredeyse hiçbir fark yaratmıyordu. 2006-07 yılları geçiş sürecinde, bir dizi kamu hizmeti anonim şirketlere tahvil edilmiş olup kısmen yahut bütünüyle özelleşmiş olmasına rağmen İsveç devleti Stockholm menkul kıymetler borsasındaki varlıkların yalnızca yüzde 1'ine sahipti (Munkhammar 2009, s. 21).

1980'lerde gelişmekte olan ülkelerde patlak verip Batılı bankaların meydana gelmesinde canla başla destekledikleri borç krizi,¹² bu ülkelerin, milli ekonomilerini harap eden toplumsal yıkıcılıkta politikalara zorlanmaları için bulunmaz bir fırsat oluşturdu. Ağır borç yükü altındaki ülkelerin kuralsızlaştırılmaya, özelleştirmeye, para ve sermayenin denetlenmesinin ve ithalat kısıtlamalarının kaldırılmasına, ihracat odaklı bir stratejiye yönelime, sosyal kesintilere ve uluslararası sermayenin serbest dolaşımına bütünüyle açılmasından ibaret IMF ve Dünya Bankası yapısal uyum planlarına karşı oldukça az sayıda seçenekleri vardı.¹³

12 Gelişmekte olan ülkelerin toplam borcu 1960-1982 yılları arası 18 milyar (ABD) dolardan 612 milyar dolara yükseldi. (*Klassekampen*, 2 Şubat 2008).

13 1980'lerin başlarında gelişmekte olan bir ülkenin IMF'ye borçlu olduğu her dolar

Sözde yapısal uyum programları, kamu bütçelerinin, sağlık ile eğitimden çekilip –genelde çok uluslu şirketlere ait– ihracat sanayinin desteklenmesine yöneltilerek sistematik olarak yeniden pay edilmesine ve borçların ödenmesine katkı sağladı. Borçların kapatılması Batılı finans kuruluşlarının bu ülkeleri iliklerine dek kurutmalarının etkili bir yoluydu. Gerçek faiz oranları zengin ülkelere kıyasla yoksul ülkeler için dört kat daha fazlaydı. 1980’lerde gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret borçları üzerinden yıllık yüzde 17 oranında fiili faiz öderlenken, zengin ülkeler için ise bu oran yalnızca yüzde 4’tü (UNDP, 1992). Kamu sağlığı bütçesi 1980’ler boyunca Sahra altı Afrika’da ve pek çok Latin Amerika ülkesinde yarıya indirildi. Bu işten en fazla çokuluslu şirketler ve bölgesel seçkinler kazançlı çıktı. Üçüncü dünyadaki yabancı yatırımların yüzde 20’den yüzde 30’a kadar olan bir oranı, 1990’larda özelleştirilmiş altyapıyı satın almak yoluyla gerçekleşti.

Bu neoliberal projede daha az bilindiği halde hiç de daha az önemli olmayan bir diğer araç ise Amerika Birleşik Devletleri Kalkınma Desteği (USAID) adlı kamu kuruluşudur. Ronald Reagan zamanında USAID, üçüncü dünyada kuralsızlaştırmanın ve ABD ile çokuluslu şirketlerin tahakkümünün öncülüğünü yapan bir kuruluş dönüştü.

1986’da USAID, gelişmekte olan ülkelere konuşlu 36 bürosuna, bulundukları ülkelere “yıl başına iki özelleştirme” yapılmasını sağlamak zorunda olduklarını söyleyen bir mektup gönderdi. Kullanılan yöntemlerden biri, hükümetlere kuralsızlaştırma ve özelleştirme yönünde kayda değer ölçüde baskı uygulayabilecek işveren kuruluşlarını paraya boğmaktı.¹⁴ Hatırlayacağımız gibi, demokrasi ve piyasa kol kola yürürler!

Berlin Duvarı’nın 1989’da yıkılmasından sonra Doğu Avrupa IMF, Dünya Bankası, USAID, Batılı akıl-fikir havuzları ve Chicago iktisatçıları için ana hedef haline geldi. 180 milyon nüfusuyla Rusya, Harvard iktisatçısı Jeffrey Sachs için, şok terapisinin de-

çin söz konusu ülkenin kamu mallarını yüzde 50 oranında özelleştirmesinden, bir IMF belgesinde, gururla söz edilmişti (Brune et al. 2004, s. 195). “Başarı,” özelleştirme zorunluluğunu da içeren IMF şartlarına atfedilmişti.

14 Daha ayrıntılı bir açıklama ve belge için bkz. Martin (1993).

nendiği bir laboratuvarına dönüştürüldü.¹⁵ Bu, eşkiya kapitalizmine ve yaşam standartları ile süresinde keskin bir düşüşe yol açan şiddetli ve zoraki bir toplumsal dönüşümdü. 1988 ile 1994 yılları arasında Rusya'da erkeklerin ortalama yaşam süresi yedi yıl düştü (Brunborg ve Foss, 2002).

Gelişmekte olan ülkelerde özelleştirmeyi teşvik edip körüklemek için kalkınma yardımı ile uluslararası kuruluşların kullanılması, Washington Uzlaşması'nın bir zengin ülkeden diğerine kabul edilmesiyle birlikte genel bir olgu halini aldı. İskandinav modeli de bir istisna değildir. Aksine, Dünya Ticaret Örgütü aracılığıyla ve Dünya Bankası ve IMF ile yakın bir işbirliği içerisinde İskandinav ülkeleri, kuralsızlaştırma ve piyasa odaklılığın izinde canla başla sadık bir rol oynamıştır ve halen de bu rolü sürdürmektedir¹⁶

Bunun bir örneği Özel Sektör ve Altyapıya Yönelik Norveç Güven Bütçe'sidir (PSIRU 2004) (*Norwegian Trust Fund for Private Sector and Infrastructure*). Bu Dünya Bankası bütçesi bütünüyle Norveç hükümeti tarafından sağlanmaktadır. Amacı da geliştirmekte olan ülkelerde –su tedariki de dâhil olmak üzere– temel altyapıya yönelik özel girişimi teşvik etmektir. Mevcut tasarruflara genelde yegâne işlevi neoliberal politikaları cazip kılmak olan nazik, kalkınma-dostu bir dildökme eşlik eder. Buysa, daha önce işaret ettiğimiz üzere refah devletinin, buna en gelişkin örneği olarak İskandinav modelinde dâhildir, ilk ve öncelikli olarak, bu ülkelerdeki güç ilişkileri ile zenginliğin yeniden dağılımı meselesi olduğu savımızı desteklemektedir. Ama bu zengin Kuzey ülkeleri ile geliştirmekte olan Güney ülkeleri arasındaki tek taraflı güç ilişkisi ve eşitsiz gelişme üzerinde hayli cılız bir etkide bulunabilmiştir.

15 Sachs bu kıyıcı şok terapisinin baş mimarıydı (bkz. Gowan, 1998). Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşma çabasındaki bir Birleşmiş Milletler uzmanı olarak, son birkaç yılı yoksullukla mücadelenin uluslararası dahi çocuğu olarak geçirdi. Rusya'da kendisinin de bir parça sorumluluğunun bulunduğu tüm o yoksulluk, toplumsal sefalet ve ıstırapın telafisinden önce verilecek hâlâ pek çok mücadelenin olduğu da pek tabii ileri sürülebilir.

16 Norveç Kızıl-Yeşil hükümeti hiç kuşkusuz 2005'teki Hükümet Bildirgesi'nde bu politikada yapılacak bir değişimi bildirmişti ama bu güne kadarki değişimler yalnızca kozmetiktir. Bir dizi alanda hükümet aksi istikamette yol almaya eğilim gösterdi ve Dünya Bankası'yla IMF ile olan işbirliğini Sosyalist Sol Parti'den bir bakan nezaretinde güçlendirdi!

Üç Aşama - Üç Sahne

Avrupa'daki kamu şirketi özelleştirmeleri, hızı ülkeden ülkeye değişse ve pek çok istisna mevcut olsa bile genelde üç aşamada ve üç sahnede gerçekleşmiştir ve hâlâ da gerçekleşmektedir. *İlk aşama* devlete ait sanayilerin (sözgelimi Birleşik Krallık'ta otomotiv sanayi ve bir dizi Avrupa ülkesinde çelik sanayi) ve finansal kuruluşların (bankalar ve sigorta şirketleri) özelleştirilmesini içerir. Bunlar çoktan rekabetçi piyasa ile bütünleştirilmişlerdir ve piyasa müdahaleciliğinden neoliberalizme dönülmesiyle birlikte bu tür şirketleri devlet elinde muhafaza etmek yönündeki savlar da buharlaşıp gitmiştir.

İkinci aşamada kamu hizmetleri (diğer bir deyişle, toplumun temel altyapısı) özelleştirilmiştir: Enerji tedariki, su tedariki, iletişim, posta hizmetleri ve demiryolları. Çok sayıda Avrupa ülkesi bu süreçten geçmektedir. Özelleştirmenin bu biçimi, ilk aşamadaki özelleştirmelere kıyasla çok daha geniş çapta bir tartışma ve direniş neden olmuştur –özellikle de sendikalar hesabına. Bu politika ister Sağ, ister Merkez, isterse de Sol kanat olsun, bütün hükümetler tarafından uygulandığı için sendikalar ve diğer toplumsal hareketler genelde savunmacı bir konumda kalmışlardır.

Özelleştirmenin *üçüncü aşaması* sağlık, eğitim, sosyal bakım ve emeklilik gibi sektörler üzerinedir. Bunlarsa refah devletinin, güçlü sermaye çıkarları ile hükümetlerin saldırısına uğramakta olan çekirdek kurumları veya son kaleleridir. Avrupa Birliği elbette bu süreçte can alıcı bir rol üstleniyor. Sosyal planların, devletçe sunulan desteklerin niteliği ve sıklığının üye ülkeler arasında emeğin serbest dolaşımını teşvik etmek ve bu yolla daha da esnek bir iş gücüne ulaşmak yönünde uyumlulaştırılmaları talebi, geriye kalan kamu hizmetlerinin kuralıslaştırılması ve arkasından özelleştirilmesi için kullanılan kilit bir gerektir.

Bu aşama aynı zamanda belediyeye ait işlerin de tamamını içermektedir zira yardım hizmetlerinin çoğu buradan örgütlenmektedir. Böylelikle giderek artan sayıda belediye hizmetlerinin, çoğunlukla rekabetçi ihaleler yoluyla özel sektöre devredildiği bir işleyiş sürecine itilmiş durumdayız. Sonuçta bu gelişme, kamu varlıklarından özel sermayedarlara doğru korkunç bir aktarıma neden olmaktadır.

Fiili özelleştirme sürecinin üç sahnesi *ilk ve en başta* kamu altyapı hizmetlerinin özelleştirilmesinde uygulanmaktadır. İlk sahne, kuralsızlaştırılan mevcut piyasa üzerinedir; her özelleştirme süreci böylesi bir serbestleştirmeye [liberalization] başlar. Avrupa Birliği'nde bu en sistematik bir biçimde Tek Pazar'ın tesisi yoluyla gerçekleşmiştir ki bu da Avrupa Ekonomik Alanı (AEA [Avropean Economic Area]) Sözleşmesi¹⁷ aracılığıyla İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç'i de içermektedir.

İkinci sahne, bu kamu şirketleri, normalde bütünüyle hâlâ devlet tarafından sahip olunan anonim şirketlere dönüştürüldüğünde ortaya çıkar. *Üçüncü ve son sahnede* hisseler bireysel girişimcilere satılır. Pek çok ülkede iletişim sektörünün gelişimi tipik olarak bu süreçlerden geçmiştir –ilkın piyasanın kuralsızlaştırılması, sonra anonim şirket yönünde yeniden yapılanma ve son olarak şirketlerin kısmen veya tamamen özelleştirilmeleri.

Pek çok ülkenin ortak tecrübesi, hükümetlerin her yeni sahnede sendikaları “yalnızca falan noktaya –daha ötesi değil– kadar ilerlemek niyetinde” oldukları, “özelleştirmenin söz konusu olmadığı” hususunda temin edip sakinleştirmeye çalışmalarıdır. Bu özellikle sosyal demokrat hükümetlere uygun düşmektedir. Ne var ki bütün deneyimler bu tür vaatlerin en çok birkaç yıl, yani gündemin bir sonraki sahnesine kadar sürdüğünü göstermektedir. Margaret Thatcher iktidarı döneminde Birleşik Krallık bu konuda bir istisna teşkil etmişti. Kendisi tüm bu üç sahneden geçmekle vakit harcamamıştı ama önemli kamusal altyapıyı daha hızlı bir biçimde özelleştirmişti. Onun sendikalarla uğraşma yöntemi –her ne kadar “aşamalı gelişen dönüşümün ‘devrimci’ bir dönüşüme yeğ olduğunu” itiraf etmeye giderek zorlanmış olsa da– onları ayartmaya değil doğrudan bir karşı karşıyagelmeye dayanıyordu, (Page, 2007, s. 75).

Tekelleşme ve Yozlaşma

Özelleştirme politikasını takiben ortaya çıkan çarpıcı bir gelişme, söz konusu piyasaların geniş çaplı tekelleşmesiydi –ya da oli-

¹⁷ AEA sözleşmesi Avrupa Birliği ile İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç arasında 1990'ların başlarında imzalanmıştır. Sözleşme bu ülkeleri Tek Pazar'ın tarafları yapmaktadır, ne var ki balıkçılık, tarım ve dış politika sözleşme dışı tutulmuştur.

garşilerin (aynı sanayide yalnız birkaç şirketin kaldığı durumlara yönelik bir terim) büyümeleri. Biz bunu ihale sistemi belirli bir alanda geniş kapsamda uygulandığında tüm incelikleriyle görmüştük; özel kesimde kayda değer hızda bir tekelleşme süreci gerçekleşmişti. Buysa bir süreç olarak rekabetçi ihaleciliğin yapısı gereği gibi durmaktadır.

Örneğin 1990'ların başında İsveç'te toplu taşımada ihaleye gildiğinde, endüstriyi küçük, yerel şirketlerin (250-300 arasındaki) çokluğundan çıkarıp, piyasanın neredeyse bütünü denetimi altında tutan üç şirketin baskın olduğu bir ortam yönünde yapılandırmak altı veya yedi yıl sürmüştü. Şirketlerden ikisi çokuluslu şirketler tarafından hızla devralınmıştı. Danimarka'da aynı gelişme 1990'ların ortalarından bu yana devam ediyor ve Fransa'da, Paris'in dışında yoğunlaşma aynı süreçte öyle bir aşamaya ulaşmıştı ki toplu taşımanın neredeyse yüzde 100'ü bugün mali bakımdan sağlam ve güçlü dört holding şirketinin elindedir.¹⁸

Pek çok alanda piyasaların zımnı bölümünü böylesi çokuluslu şirketler arasında gerçekleştirmiştir. Karteller kurarlar ve dünya genelinde rekabeti önleyip azaltmak için işbirliği anlaşmaları yaparlar –ve kendi işletmelerini satın elden çıkaran, böylelikle de söz konusu hizmetleri örgütleyebilecek kendi iç yeterliğini ortadan kaldıran bölgesel otoriteler için güçlü birer rakip haline gelirler.

Bu pazarlardaki en büyük oyuncuların biri Veolia Environment'tir:¹⁹ Su tedariki, atık öğütümü (eskiden Onyx olarak biliniyordu), enerji tedariki (Dalkia) ve toplu taşıma (eski Connex) alanlarında uluslararası bir dev. Şirket Fransa'daki en büyük özel işveren ve yukarıda sözü edilen alanlarda ve dünyanın bütün bölgelerinde kamu hizmetlerini devralmak konusunda uzmanlaşmış durumda. 70'in üzerinde ülkede 320.000'den çok çalışanı bulunmakta dünya çapında 350 milyar Norveç Kronu ciroya sahip (2007).²⁰

18 Kristiansen (1996), Alexandersson ve Alexandersson (1995) ve ulaştırma danışmanı Hans Jacob Eide ile *Klassekampen*'deki (31 Ekim, 1996) röportaj.

19 Şirketin adı 2003 yılına kadar Vivendi'ydi ve bundan önce (1998'e kadar) da Compagnie Générale des Eaux. Vivendi medya dünyasının küresel devi olmanın arayışındaydı ama Vivendi (daha sonra Veolia) Environment'i 2002 bağımsız bir şirkete dönüşme yoluna götüren feci bir ekonomik geri tepişe maruz kaldı.

20 Bilgiler Veolia Environment'in internet adresinden alınmıştır: www.veolia.com

Bir diğ er Fransız şirketi Suez (eski Suez Lyonnaise des Eaux) ile birlikte Veolia dünyadaki bütün özelleştirilmiş su arzını yüzde 70'den az olmamak üzere elinde tutmaktadır (Hall, 2002, s. 6)! Her biri de geniş bir yelpaze üzerinde kamu şirketlerini devralmanın yollarına bakan dar bir çokuluslu şirketler kümesine dâhildir. Ne var ki beklenebileceğinin aksine bu iki rakip dev arasında her zaman boğaz boğaza bir rekabet de söz konusu değildir. Bir dizi alandaki ihalelerde, yatırım ortaklıklarının kurulması yoluyla işbirliğı yapmaktadırlar. Bir şehirde sırt sırta verip iş kovalarlarken, bir başka şehirde nasıl olup da birbirlerinden her şeyi gizleyen rakipler haline d n şebildikleri, burada üzerinde kafa yormayacağımız bir konudur.

Atıkların yok edilmesinde dünya piyasası yalnızca dört şirketin h kimiyetindedir –bunlara, yukarıda sözü edilen iki Fransız şirketinin yan kuruluşları da dâhildir. Birkaç yıl önce rakam sekizdi ama diğ er dördü öteki devler tarafından devralındılar. Enerji arzı ile toplu taşımada da aynı yoğunlaşma gerçekleşmektedir. 1990'ların başında Fransa dışında sadece tek bir otobüse sahip olan Veolia Transport, toplu taşıma sektöründe dünyanın en büyük özel şirketine dönüştü (Hall 2002, s. 7).

Daha geçenlerde (Mart 2011'de) Veolia Transport toplu taşıma alanında Fransa merkezli bir diğ er büyük uluslararası bir oyuncu olan Transdev ile birleşti. Bu ulaşım şirketi birleşmeden sonra 30'un üzerinde ülkede 124.000 çalışanı ve 8 milyar avronun üzerinde bir yıllık ciroyla gerçek bir dev haline geldi. Piyasalar sistematik olarak tekelleşmektedir; buysa, neoliberallerin vurgulamaya pek bir hevesli oldukları rekabetin doğal olarak zayıflamasına yardımcı olmaktadır. Sonu sa, elbette ki bu şirketlerin piyasayı iyice avuçlarının içine almalarıdır. Aksi yöndeki bütün lafazanlıklara rağmen, rekabetin iyice kızıştırılması şirketlerin öyle çok da can attıkları bir şey değildir. Onlar kârlılığı iyice arttırmak için yanıp tutuşmaktadırlar –ve tekel k nı, daha çok olması dışında diğ er k rlardan bir farklılık arz etmemektedir.

İhale sisteminin ve kamu hizmetlerinin çokuluslu şirketlerce artan oranda devralınmalarının ardından yozlaşma gelir. Bir İngiliz araştırma grubu, Greenwich  niversitesi'nden Kamu Hizmetleri Uluslararası Araştırma Birimi (PSIRU-*Public Services*

*International Research Unit*²¹⁾ bu eğilimi yıllardan beri izlemektedir ve özelleştirme ile taşeronlaşmanın nasıl tekelleşmeye ve yozlaşmaya neden olduğu konusunda dünyanın önde gelen uzman kuruluşlarından biridir. Grup son 10-15 yıl içinde yayınladığı bir dizi raporun belgelediğine göre yozlaşma ve yasadışı fiyat işbirliği, çokuluslu şirketlerin bir alandan diğerine, kamu hizmetleri piyasa rekabetine açıldıkça da bir ülkeden öbürüne nüfuz etmesiyle birlikte el ele gitmektedir.

Birleşik Krallık'taki Adil Ticaret Ofisi [Office of Fair Trading], diğer şeylerin yanı sıra rekabetten kaçınmanın yöntemlerinden birinin "Belirli özel sektör oyuncular arasında, her sözleşme için yalnızca tek bir şirketin gerçekçi bir fiyat teklifiyle geleceği, neticede ise bu sözleşmelerin yine kendi aralarında pay edilmesiyle sonuçlanacak bir anlaşma," yapmak olduğunu öğrenmiştir (PSPRU, 1996, s. 14). Bir diğer yöntem ise diğer rakipleri safdışı bırakmak için kendi masraflarını dahi karşılamayan düşük bir fiyatla gelmektir; burada mevzu şudur ki tekelleşme durumu fazladan kâr edinmeyi mümkün kıldığında söz konusu yöntem ilerde kendini amorti edecektir.

Aşağıdaki açıklayıcı örnek daha önce sözü edilen Onyx şirketine uygun düşmektedir. Şirket piyasalar açıldığında İngiltere'nin güneyinde bir dizi belediyede temsil edilmişti. Şirket, bir kaç vesileyle resmi yetkililer tarafından sıkı bir incelemeye tabi tutulmuştu. Sadece üç yıllık bir zaman aralığında, 1992-94 arasında, 12 milyon pound'un üzerine çıkacak şekilde sürekli artan bir açık veriyordu. 1995 kışında yayınlanan bir BBC belgeseli, bu ve diğer şirketlerin belediye şirketlerini piyasa dışı bırakmak amacıyla düşük tekliflerle çalıştıklarını ve uzun vadede denetimi ellerine geçirdiklerini göstermişti. Tabii aslında ana şirket, her yıl bu açığı kapamıştı. Aksi halde Onyx'in hızla iflas edeceği herkesin malumuydu (PSPRU, 1996, s. 15).

Kamu hizmetlerindeki bu tezgah, çapraz-sübvansiyon [karşılıklı arka çıkma] olarak bilinir ve katı şekilde yasaklanmıştır. Özel sektörde ise bu geniş bir yelpazede gerçekleşmektedir ve

21 Grubun ismi eskiden Kamu Hizmeti Özelleştirmeleri Araştırma Birimi (PSPRU) (Public Services Privatisation Research Unit) idi ve Uluslararası Kamu Hizmetleri (*Public Services International*) ile yakın işbirliği içindelerdi.

çokuluslu şirketler ön planda olmak üzere doğallıkla bütünüyle yasalıdır. Başka çok az sayıda şirketin böylesi bir yolla çalışmaya mali gücü vardır. Diğer bir deyişle, mevzuat çokuluslu şirketlerden yanayken kamu sektörü ve ufak yerel şirketler kaybedenler tarafındadır. Onyx, bir İngiliz şirketinin eskiye nazaran daha çok atık öğütme sözleşmesi kazandığını öğrendiğinde işi hiç zora sokmadan gitti ve bu cabbar rakibi, UK Waste Control'ü satın alıverdi.

Yıllarca bu türden tezgahları inceleyen PSIRU, özelleştirme ve taşeronlaşmanın hemen ardından gelen yozlaşmanın yalnızca birkaç istisnai vakada gerçekleşen bir şey olmadığını ve bununla beraber özelleştirme politikasının ekonomi politiğinin bir parçası olarak görülmesi gerektiği sonucuna vardı (Hall, 2002, s. 12). Özelleştirme, çokuluslu şirketler ve yozlaşma arasındaki ilişkiye dair bir raporda, diğer şeylerin yanı sıra şu konular saptanmıştır:

Rüşvet oluşumu, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, tümüyle gevşek bir politik iklimin sorunu olduğu yönündeki yaygın tezi desteklemiyor. Tersine, artan oranda taşeronlaştırma ve özelleştirme tarafından yaratılan güçlü ekonomik dürtüler tarafından güdülenmektedir; çokuluslu şirketler, OECD ülkeleri ve benzer şekilde gelişmekte olan ülkeler ve hatta onların çokuluslu arkadaşları tarafından uygulanmaktadır.

(Hall, 1999, s. 4)

Kamu hizmetlerinin özelleştirilmeleri ve sözleşme devirleri (*contracting-out*) ilkin –ve benzersiz bir ölçekte– Birleşik Krallık'ta uygulanmıştır. Bu da bu ülkenin aynı zamanda en yoğun tecrübeye sahip olduğu anlamına gelir. Bu tecrübeye dayanarak İngiliz polisi pek sıkı bir şekilde araştırmacıların bakış açısını desteklemiştir. Polis Birleşik Krallık kamu sektöründe 1996'da 130 tane ciddi ekonomik suç örneği olduğu kestiriminde bulunup şu ifadede bulunmuştur:

Britanya'daki yozlaşma vakalarının ezici bir çoğunluğu ihale sözleşmeleriyle ilgilidir. Bölgesel hükümette zorunlu taşeronlaşma ve yeni Özel Mali Girişim (Private Finance Initiative) bu tür pazarlıkların sayısında bir patlamaya neden oldu.

(*Guardian*, 3 Ekim 1996, Hall'un alıntısı, 1999, s. 8)

Bu nedenle pek çok sözleşme devri yandaşının ileri sürdüğü üzere, sorumluluk kamu yetkililerinin elinde olduğu sürece hizmet sağlayıcılarının kamusal veyahut özel kuruluşlar olmasının bir fark yaratmadığı iddiasında bulunmak doğru olmaz. Sözleşme devri yoluyla kamu hizmetlerini ticari çıkarlara açmak, toplumdaki güç ilişkilerinin dönüşümüne etkili biçimde katkıda bulunmaktadır. Kamu yardım hizmetlerine kâr dürtüsünün –ki başta tamamen farklı hedefleri vardır– karıştırılması bir dizi olumsuz yan etkiyle sonuçlanır. Daha sonra bunun ayrıca işçiler üzerinde açıkça olumsuz bir etkisi olduğunu göreceğiz.

Yanlış Giden Neydi?

Bu bölümün amacı, sendikalar, işçi hareketleri ve müttefiklerinin, mücadeleler yoluyla ulaştıkları ve refah devletinin bir önkoşulu olan piyasa kısıtlarının ortadan kaldırılmakta veya saldırı altında olduğunu göstermek oldu. ABD’li tarihçi Christopher Lasch’ın seçkinlerin isyanı (1996) dediği ve bizim de pek tabii *zenginlerin devrimi* olduğunu söyleyebileceğimiz bir şeye tanıklık ediyoruz. İsveçli gazeteci Dan Josefsson bunu ağır çekimde *coup d’état* olarak tanımladı.²²

Bütün bu ifadeler, muhtelif suretleriyle, olan bitenin bir intikam eylemi veya yukarıdan gelen topyekûn bir savaşım olduğunu vurguluyor. Güçlü ekonomik oyuncular, ekonominin daha büyük bir bölümünü denetlemek için zorlu bir saldırı yürütüyorlar. Ekonomik ve politik seçkinler, refah ekonomisinin altın çağında toplum yararına etraflı toplumsal kalkınma ikliminde kaybettikleri ayrıcalıklarını yeniden ele geçirme sürecindeler.

Öyleyse yanlış giden neydi? Bunun olmasına nasıl izin verildi? Zayıflıklarına karşın milyonlarca insana yönelik harikulade bir sosyal kalkınma sunan bir toplum modeli neden bugün saldırılar altında? En önemli nedenler şu şekilde özetlenebilir:

- Sınıf işbirliği kalıcı bir durum değildi. Bu somut, belirli tarihsel koşullar uyarınca bir uzlaşıydı. Ne var ki kapitalizmin temel ekonomik ve toplumsal ilişkileri el değmemiş bir biçimde kal-

²² “Ağır Çekimde Bir *Coup d’état* [Darbe] Yaşıyoruz,” *Dagens Nyheter*’den bir makale (27 Temmuz 2008).

dı, çünkü her şeyden önce mülkiyetin ve üretim araçlarının muazzam yoğunlaşmasına ve birkaç oyuncunun elinde toplanmasına izin verildi.

- Sendikalar adına kısa-vadeli taktik icabı olsa da önemli olabilecek işbirliği uzun-vadeli bir stratejik amaca dönüştü. Sınıf işbirliği ve meşru ürünü refah devleti, sosyal ve ekonomik özgürleşme ile toplumun daha derin ve daha geniş erimli demokratikleştirilmesi yönünde ilerlemeyip giderek kendi içinde bir nihayete erdi.
- Sınıf işbirliği ideolojisi yanlış olduğunu kanıtlamıştır. Ekonominin demokratik denetimi sağlanamadı, krizsiz bir kapitalizm yaratılamadı ve sınıf mücadelesi sonlanmadı.
- İşçi hareketi neoliberal saldırılara gafil avlandı. Refah devleti aracılığıyla edinilen kazanımları savunmak ve devamla toplumsal mücadeleyi geliştirmek için seferber olmak yerine sendika ile işçi hareketlerinin çoğunluğu savunmacılığa zorlandı. Bu grupların liderleri sınıf işbirliğine sarıldılar, müzakerelere masalarında tavizler verdiler ve neoliberal ideolojiyi büyük ölçüde benimsediler.

Bu gelişme yüzünden moralimizi bozmanın bir gereği yok. Olayların neden bu şekilde cereyan ettiğinin nedenleri var ve içinden geçmekte olduğumuz özgül tarihsel sürecin politik ve ideolojik etkilerini hem anlamak, hem de açıklamak mümkündür. En önemli şey bu nedenleri çözümleyip bunların içyüzüne ve işçi hareketinin maruz kaldığı –ve hâlâ kalmakta olduğu– geri tepişlerin artında yatan kuvvetlere dair bir kavrayış edinmek ve özellikle de tüm bunlardan dersler çıkarıp yeni deneyimlerle uyum halinde hareket etmeye çalışmaktır.

Bir sonraki bölümde, kayda değer ekonomik ve politik dönüşümlerin toplumdaki en önemli çıkar grupları arasındaki iktidar mücadelesini nasıl etkilemiş ve hâlâ da etkilemekte olduğunu göreceğiz.

IV. BÖLÜM

Güç Dengesinin Değişimi

Emek hareketinin ortaya çıkışı ve demokrasinin gösterdiği atılım, refah devletinin gelişimi bakımından can alıcı öneme sahipti. Bunlar, özel sermayenin çıkarlarının frenlenmesi ve ekonominin düzenlemeye tabi tutulması dâhil olmak üzere, siyasi düzenlemelerin teşvik edilmesine katkıda bulundular. Dolayısıyla, toplumun güç ve kaynaklarının, ekonominin seçkinlerine kapsamlı bir geri dönüşümünün, sendikalar ve demokrasi zayıflatılmadan gerçekleştirilmesi neredeyse mümkün değildi. Aşağı yukarı 1980 yılından bu yana yaşanmakta olan neoliberal saldırıyla başımıza gelen de tam olarak budur. Bu bölümde, bunun nasıl gerçekleştiğine daha yakından bakıyorum.

Sendikalara Yapılan Saldırılar

Sendikal hareketin gücü birçok etkenle bağlantılıdır: Siyasi-ideolojik düzey, örgütlenme düzeyi, karşıtlarının sahip olduğu güç, işsizlik düzeyi, sermaye ve piyasalara yönelik düzenlemeler, toplumsal ittifakların varlığı ve siyasi güç dengesi. Bu alanların çoğunda, 1970'li ve 1980'li yılların eğilimleri iç karartıcıdır. Krizler ve işverenlerin daha saldırgan bir tutum almaları, düzenli ve hızlı ekonomik büyüme ile birlikte görece istikrarlı bir kapitalizmi temel alan uzlaşma odaklı pazarlık sistemine derinlemesine bağlanmış olan sendikalar için bütünüyle yeni bir durum yarattı. Bununla birlikte, siyasi değişimin işaretleri, protestoların ve sendikal hareketin önemli bölümlerinde muhalefetin inşa edilmesine yönelik girişimlerin ortaya çıkmasına yol açtı.

Toplum hızlı bir biçimde neoliberal bir cendereye sokulacaksa sendikaların zayıflatılması gerektiği çok açıktı. Bu, ekonomik ve siyasi saldırının başladığı hem Amerika Birleşik Devletleri hem de Birleşik Krallık'ta hükümetler ile sendikalar arasında yaygın çatışmaların yaşanmasına neden oldu. Bu çatışmalar daha sonraki gelişmeler bakımından belirleyici öneme sahipti.

Her iki ülkede de sendikal hareket, yıkıcı sonuçlar doğuran, etkileri çok uzun süren ve bu ülkelerin kendi sınırlarının çok ötesine taşan tarihsel yenilgiler yaşadı.

ABD'de Ronald Reagan, 1981 yılının Ağustos ayında, 13.000'i greve çıkınca, hava kontrolörleriyle karşı karşıya geldi. Grevci işçilere iki gün içinde işbaşı yapmaları aksi halde işlerini kaybedecekleri söylendi. Bu tehdide boyun eğmeyen 11.000 veya buna yakın sayıda hava trafik kontrolörü işten çıkarıldı ve hava trafiğini kontrol etmek için askeri personel kullanıldı. İşten çıkarılan kontrolörlerin işlerine dönmelerine bir daha asla izin verilmedi ve yaşanan çatışma sırasında sendikaları ezilerek yok edildi. Bu yaşananlar, sadece ABD'de değil, dünya çapında da sendikaları şoka uğrattı.

1984 yılında, sendikalarla genel bir hesaplaşma içine girmeye karar vermiş olan Margaret Thatcher'ın başında yer aldığı hükümet, kömür madenlerinin önemli bir bölümünü kapatma ve 20.000 madencinin işine son verme kararı aldı. Ulusal Maden

İşçileri Sendikası bu karara, son derece ıstıraplı bir hal alan, neredeyse bir yıl süren ve madencilerin yenilgisiyle biten bir grevle karşılık verdi. Thatcher daha sonra liman işçileri ve matbaa işçileriyle de bir hesaplaşmaya girişti. Bu yenilgiler, Thatcher'ın kapsamlı sendika karşıtı yasal düzenlemeleriyle¹ birlikte, 1979 yılından 1995 yılına kadar olan süre içinde üye tabanlarının yarısını kaybeden (örgütlü işçi oranı neredeyse yüzde 60'tan yüzde 30'un biraz üzerinde bir orana gerileyen) Britanya sendikalarının muazzam bir güç kaybına uğramalarına neden oldu.

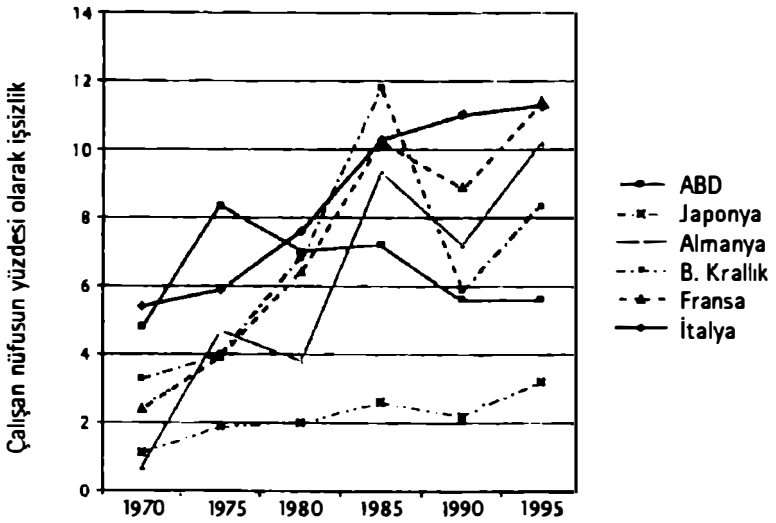
Kitlesel işsizlik ve yeni ekonomik ve siyasi konjonktürle birlikte, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta grevlerin bastırılması, tüm dünyada işverenleri sendikal mevzilere yönelik yaygın saldırılar düzenlemeye teşvik etti. Çeşitli cephelerden,

- şirketleri yeniden yapılandırarak ve parçalayarak ve böylece işçi örgütleri ve sendikaları da parçalayarak,
- mevcut yasaların ve işyerlerindeki sözleşmelerin içini boşaltarak,
- endüstriyel ve siyasi baskının yanı sıra lobi yaparak bu tür kanun ve düzenlemeleri geriye götürerek,
- işsizliği attıran ve böylece sendikaların pazarlık gücünü azaltan bir politika izlenmesi için baskı yaparak (bkz. Şekil 4.1),
- "gerekli" olduğunu hissettikleri zaman sendikaları doğrudan doğruya karşılarına alarak saldırıya geçtiler.

Özellikle ABD ve Birleşik Krallık'ta benimsenen en aşırı önlem, örgütlü bir biçimde girişilen sendikasızlaştırma uygulamaları oldu.² Şirketler tarafından, sendikalaşmayı önlemek ve mevcut sendikaları zayıflatmak ve dizginlemek üzere, bu konuda uzmanlaşmış danışmanlık şirketleri tutuldu. Hükümetler giderek daha fazla işverenlerin tarafını tutar oldular ve sendikal hareketi zayıflatıcı yasalar çıkartarak katkıda bulundular.

¹ Muhafazakârların iktidarda olduğu 18 yıl boyunca, dokuz sendika karşıtı yasa "paketi" kabul edildi. Bu yasal değişiklikler Birleşik Krallık sendikalarının sanayide eylem yapma olanaklarının zayıflatılmasına etkili bir biçimde katkıda bulundu.

² Levitt (1993) sendika karşıtı uygulamalar konusunda içeriden bilgi vermektedir. Marty Levitt ABD'de sendikaların ezilmesine yönelik girişimlere etkin olarak katıldı, ama daha sonra taraf değiştirdi ve bu olguya karşı nasıl savaşımlar verilebileceği konusunda sendikalara danışmanlık yapmaya başladı.

Şekil 4.1 Bir dizi başlıca sanayileşmiş ülkede işsizlik oranları. Bu ülkelerin tamamında, işsizlik düzenleyici ekonomi döneminin sonunda (1970) en düşük düzeydeydi. Neoliberalizm altında, özellikle Fransa, İtalya ve Almanya'da önemli bir artış gösterdi. Kaynak: ILO.

Bu sendika karşıtı faaliyet Amerika Birleşik Devletleri'nde hâlâ sergilenmektedir. Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu'nun (ITUC-International Trade Union Confederation) bir raporunda şöyle deniliyor:

Amerika Birleşik Devletleri'nde sendikal örgütlenmeyi veya toplu pazarlığı zayıflatmak için işverenlere yardım sağlayan işletmelerden oluşan, 4 milyar ABD doları büyüklüğünde bir sektör bulunmaktadır. Yeni yapılan bir çalışma, işverenlerin yüzde 82'sinin, örgütlenme girişimlerine karşı –baskı ve sindirmeye de başvurarak– mücadele etmek için yüksek bedeller karşılığında “sendikasızlaştırma” uzmanları tuttuklarını saptadı. Bu danışmanlar, birçoğu hukukun etrafından dolanan, çok farklı türde taktiklere başvurmaktadır.

(ITUC, 2010, s. 5)

Raporda sendikalarda örgütlenme konusunda şu sonuca varılmaktadır:

Özel sektördeki işçilerin çoğu, yasalar işçileri işverenlerin sendika karşıtı faaliyetlerinden korumakta yetersiz kaldığından, sendikalara üye olma veya sendika kurma ve işverenleriyle toplu pazarlık yapma hakkından fiilen yoksun bırakılmaktadır. Ayrıca, çok sayıda kamu çalışanı, tarım işçileri, ev hizmetlerinde çalışan işçiler ve bağımsız taşeron işçiler gibi büyük işçi grupları bu hakkın dışında tutulmaktadır. Grev hakkı tanınmaktadır ancak kısıtlanmış durumdadır. Grev kırıncıların kullanılmasına izin verilmektedir. İşverenler tarafından kullanılan sendika karşıtı taktiklerin çoğuna yasalar tarafından izin verilmektedir ve işverenler yasa dışına çıkan hareketlerde bulundukları zaman bile, öngörülen cezalar çok zayıftır ve yargı sistemi bunları caydırmakta çok etkisiz kalmaktadır.

(ITUC, 2010, s. 7)

Uluslararası sendikal hareket, yaklaşık olarak 1980 yılından itibaren, tarihsel bir gerileme içine girdi. Bu durum, sanayileşmiş ülkelerin çoğunda sendikalaşma düzeyine bakılarak görülebilir (bkz. Tablo 4.1) –bunun tek istisnası İskandinav ülkeleridir.³ Bu düşüş birçok sendika için günümüze kadar devam etmiştir. Avrupa Birliği'nde, toplam sendikalaşma düzeyi şu anda yüzde 23'tür. Alman işçi sendikaları konfederasyonu, üye sayısı 1991 yılında doruk noktasına ulaştıktan sonra, bu yıldan itibaren üyelerinin yüzde 48'ini kaybetti.⁴ Özel sektörde durum, burada örgütlenme düzeyi kamu sektöründekinden daha düşük olduğundan, bu rakamların gösterdiğinden de daha zayıftır.

Bu eğilimin en belirgin olduğu yerlerde, toplu sözleşme kapsamındaki işçilerin oranı önemli ölçüde azalmıştır. Hem ABD hem de Yeni Zelanda'da, bu rakam şu anda yüzde 15'tir. Kuzey ülkeleri ve esas olarak Batı Avrupa'daki diğer bir dizi ülkede toplu sözleşme kapsamındaki işçilerin oranı hâlâ yüzde 70'in üzerindeyken, Birleşik Krallık, Kanada, Avustralya ve Japonya'da bu

3 Danimarka ve İsveç'te (bu ülkelerin yanı sıra Finlandiya ve Belçika'da) örgütlenme düzeylerinin yüksek olmasının bir nedeni sendikaların işsizlik sigortasını yönetiyor olmalarıdır. Her iki ülkede de sağcı hükümetler bu sigorta programının içeriğini boşalttılar ve bu da İsveç'te LO'nun 2007-08 yıllarında 1,9 milyon üyesinden 200.000'ini kaybetmesine yol açtı. Böylece sendikalaşma oranı yaklaşık olarak yüzde 70'e geriledi. Ancak bu oran uluslararası bağlamda düşünüldüğünde hâlâ çok yüksek düzeyde kalmaktadır.

4 Avrupa Sendikalar Kurumu'na göre: <http://www.worker-participation.eu/National-Industrial-Relations/Across-Avrope/Trade-Unions2> (Erişim tarihi: 23 Ağustos 2011).

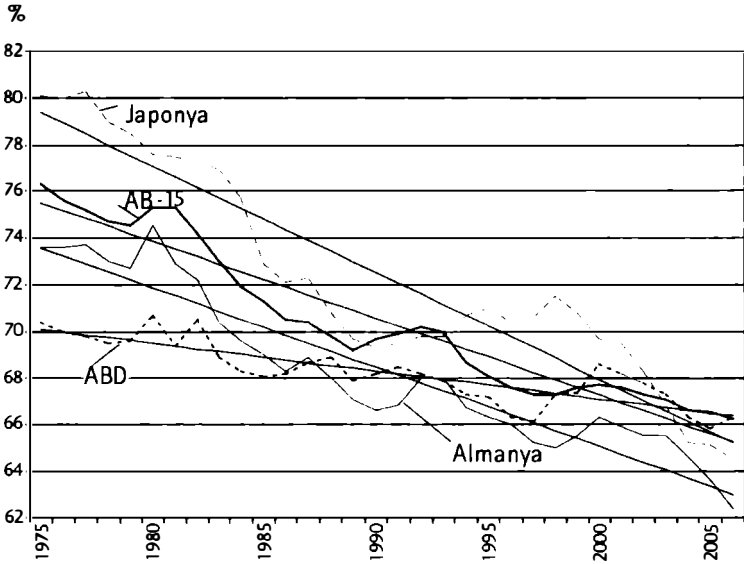
oran yüzde 50'nin altındadır. Hem Almanya hem de Hollanda'da bu oran düşmektedir ve şu anda yüzde 50 ile yüzde 70 arasında bir yerde bulunmaktadır. Tüm bu rakamlar kayıtlı emek piyasası için geçerlidir. Buna ek olarak, kayıt dışı sektör adı verilen kesim birçok ülkede hızla büyümektedir (ILO, 2008, s. 36-40).

Sendikalaşma Düzeyi	1985	1990	1995	2001
Norveç	57	57	56	52
İsveç	78	81	85	78
Danimarka	75	77	76	75
Fransa	19	14	10	10
İtalya	50	42	38	35
Birleşik Krallık	53	44	32	29
Almanya	35	34	29	23
Avusturya	52	52	41	36
Avustralya	49	47	35	24
Japonya	31	29	24	21
ABD	23	18	15	13

Tablo 4.1 Seçilen bazı ülkelerde neoliberal saldırının (işgücünün yüzdesi olarak) sendikalaşma oranları üzerinde yarattığı ağır hasarı göstermektedir. Kaynak: Lismoen ve Stokke (2004, s. 19)

Emek piyasasında esnekliğin artırılması için verilen mücadele işverenlerin ana stratejilerinden bir diğeri olmuştur. Bu, çalışma sürelerine yönelik düzenlemelerin ve toplu iş sözleşmelerinin zayıflatılmasını, iş güvencesinin azaltılmasını, daha fazla taşeronlaştırma ve özel istihdam şirketlerinden işçi kullanımını, daha fazla kısmi süreli çalışmayı ve diğer bir dizi sendikal hakkın içinin boşaltılmasını kapsamaktadır. Şekil 4.2'de gösterildiği gibi, emekten sermayeye doğru zenginliğin yeniden bölüşümü hatırı sayılır boyutlarda olmuştur. Bu tablo, aynı zamanda, Rus Devrimi'nin hemen ardından, Avrupa'da radikalleşmiş sendikal hareketin 8 saatlik işgünü hakkını kazanmasının üzerinden 80 ila 90 yıl arasında değişen bir süre geçtikten sonra, geniş işçi kesim-

lerinin uğradıkları kayıplar konusunda da pek çok şey anlatmaktadır. Diğer bir deyişle oldukça çarpıcı bir gerileme yaşanmıştır.

Şekil 4.2 1975 ve 2006 yılları arasında, AB-15, Almanya, ABD ve Japonya'da toplam gelir içinde ücretin payı. Emekten sermayeye doğru yeniden bölüşüm muazzam boyutlarda olmuştur ve bu yeniden bölüşüm güç dengesinde yaşanmış olan değişimi ikna edici bir biçimde ortaya koymaktadır. Kaynak: Huffschmid (2008).

Sınıf İşbirliğinin Sonu

İşverenler ve az ya da çok neoliberal hükümetler, piyasaların hızlı ve sistematik bir biçimde kuralılaşdırılmalarını sağlamak ve kamusal refah düzenlemelerini zayıflatmak için, güçler dengesindeki değişimi kullandılar. Kamusal refah düzenlemelerinin zayıflatılması ise toplumdaki güç ilişkilerinin sermaye lehine daha fazla değişmesine katkıda bulunuyordu. Sermaye denetimleri ve piyasaya yönelik diğer düzenlemeler kaldırılırken, Avrupa sendikal hareketinin büyük bölümü az ya da çok şaşkın bir haldeydi. İşverenlerin baş vurdukları –uzlaşmadan giderek artan

ölçüde çatışmaya kayan— bu strateji değişikliği, sınıf işbirliğinin uzlaşma-odaklı ideolojisi içinde anlaşılması mümkün olmayan bir durumdu. İşlerin bu şekilde olmaması gerekiyordu!

Almanya'da sendikal hareket, 1990'ların ortalarında —herkesin kabul edebileceği gibi sendikaların eskisine göre daha savunma konumunda olduklarını kabul ettikleri bir temel üzerinde olmakla birlikte— sınıf işbirliğini veya üçlü eşgüdümü yeniden kurmaya girişti. Güçlü metal işçileri sendikası IG Metall'in önderleri, "İş için İttifak" [Bündnis für Arbeit], sloganı ile büyük ölçekli bir proje başlattılar. Sendikalar, bu yeni işbirliği kapsamında, kendilerine iş güvencesinin verilmesi durumunda, gerçek ücret artışı taleplerinden vazgeçmeyi önerdiler. İşsiz işçiler, toplu iş sözleşmesinin öngördüğü asgari oranın altında kalan bir ücret karşılığında çalıştırılabileceklerdi. Hükümet sosyal harcamalara yönelik kesinti planlarını rafa kaldırmalıydı. Sendikalar daha esnek çalışma saatlerinin uygulamaya konulması olasılığına açık olacaktı.

Ne var ki, yeni güç ilişkileri altında, sendikalar tarafından sunulan tavizlerin işverenler açısından cazip bir yanı yoktu. Alman işverenler derneğinin yeni başkanı Hans-Olaf Henkel, sosyal piyasa ekonomisinin kararlı bir karşıtıydı. Sınıf işbirliğinin kapitalistler için artık gerekli olmadığı çok açıktı. Henkel "Sosyal barış ve siyasi istikrarın diğer ülkelerde, örneğin Büyük Britanya'da da sağlanmış olduğuna"⁵ —diğer bir deyişle, istikrarın sendikal harekete fiilen gem vurulmasıyla sağlandığı bir duruma— atıfta bulundu. Böylece, bazılarına göre sosyal paydaşlığın ayırt edici bir özelliği olan sözde kolektif sağduyunun yerine, işverenler tarafından, aynı ölçüde sağduyuya dayanan, çıkar temelli bir mücadele ikame ediliyordu.

Alman sendikalarının uzlaşma önerisi reddedildi (Nisan 1996). Çok geçmeden işverenler ve Helmut Kohl'ün muhafazakâr hükümeti sendikal hakların yanı sıra sosyal güvenliğe (ücretli hastalık izinleri dâhil) yönelik saldırılar başlattı. Ancak işçi hakları ve sosyal güvenliğin daha geniş kapsamlı saldırılara maruz kalması, Gerhard Schröder'in başında bulunduğu, Sosyal Demokratlar ile Yeşiller Partisi arasındaki koalisyon hükümeti döneminde (1998-

⁵ *Financial Times*'ta yayımlanan görüşme (25.02.1996), aktaran Wahl (1998, s. 209).

2005) yaşanacaktı.⁶ En ağır darbeyi alan işsizlik sigortası ve sosyal güvenlik ağı oldu. Emeklilik aylıkları ve maluliyet tazminatı da tırpanlandı.

Bu kapsamlı uzlaşma önerisinin reddedilmesi ve sosyal güvenliğe yapılan saldırılar, IG Metall içinde bir tutum değişikliğine yol açtı. Sendika durumun değişmiş ve sendikal hareketin faaliyetlerini yürütmek için başka yollar bulmak zorunda olduğunu kabul etti. Kendi üyelerini harekete geçirmeye ve sendikaların dışında kalan diğer hareket ve gruplarla ittifaklar kurmak için etkin çaba göstermeye artık çok daha fazla ağırlık veriyordu. Bu nedenle, IG Metall, 2001 yılında, Brezilya'nın Porto Alegre şehrinde düzenlenen ilk Dünya Sosyal Forumu'ndan bu yana tüm dünyaya yayılmış olan yeni sosyal forum hareketin içinde (bu konuda daha fazla bilgi için bkz. VIII. Bölüm) yer alan en etkin sendikalardan biri haline gelmiştir.

1980'lerde yaşanan belirgin gerilemenin ardından, Avrupa sendikal hareketinin önemli kesimleri 1990'larda yeniden toplanmaya başlamıştır. Neoliberal saldırıya karşı ilk büyük zafer Fransa'da kazanılmıştır. Bu ülkedeki militan gelenekler güçlüdür ve sınıf işbirliği, örneğin Kuzey ülkelerinde olduğundan daha az kurumsallaşmıştır. 1995 yılının Kasım ve Aralık aylarında işçiler –özellikle ulaştırma ve kamu sektöründe çalışanlar– Alain Juppé hükümetinin kamu bütçelerinde kesintiye gitme ve refah devletini zayıflatmaya yönelik planlarına karşı greve gittiler.

On binlerce kamu çalışanı, sert bir çatışma ortamı içinde, her gün Paris'in ve diğer büyük şehirlerin caddelerini doldurdular. Bu dev gösteriler uluslararası çapta ilgi uyandırdı ve yaşanmakta olan çatışma neoliberalizm ve sermayenin küresel saldırısına karşı genel bir direnişe dönüşme sürecine girdi. Grev aynı zamanda kamuoyundan da büyük destek gördü ve aslında Başbakan Juppé, üç buçuk hafta sonra pes ettiği ve –AB'nin Maast-

6 Bu, özellikle bir dizi sendika temsilcisinin Sosyal Demokratlar'dan ayrılmasıyla ve WASG'nin (Wahlalternative für Arbeit und Soziale Gerechtigkeit, İstihdam ve Sosyal Adalet yolunda Seçim Alternatifi) kurulmasıyla birlikte, sola doğru bir kopuşla sonuçlandı. Kopan grup içinde partinin eski genel başkanı ve maliye bakanı Oskar Lafontaine de yer alıyordu. Daha sonra, bu grup, Doğu Almanya'dan PDS ile birleşti ve 2005 yılında Alman parlamentosunda 53 sandalye kazanan sosyalist parti Die Linke'yi (Sol Parti) kurdu. Sandalye sayısı 2009 seçiminde 76'ya yükseldi.

richt ölçütlerine uyma gerekliliği ile haklı gösterilmeye çalışılmış olan— toplum karşıtı reform planlarının büyük bir kısmını geri çektiği sırada, direniş genel bir halk isyanına dönüşme noktasına gelmiş durumdaydı.⁷

Bu dönemde zaman zaman İtalya, Yunanistan ve Almanya'da da sendikalar tarafından büyük çaplı grevler ve gösteriler düzenlendi⁸ ancak sendikal hareketin daha atak bir konuma ulaşması mümkün olmadı. Toplumsal sözleşmenin çökmüş olmasının sosyal demokrat partilerde siyasi ve ideolojik bir krize yol açmış olması da durumu daha kolay bir hale getirmemekteydi. Etkisizleştirilmiş bir genel üye tabanı ve toplumdaki seçkinlerin bir parçası haline gelme yolunda ilerleyen ve giderek kendinden müteşekkil bir hale gelen bir önderlikle birlikte, bu partiler egemen neoliberal gündeme —özgün sağcı sürümünden biraz daha ılımlı bir biçimde de olsa— çabucak uyarlandılar.⁹

İşverenler Norveç'te Başarısızlığa Uğradılar

Norveç'te de işverenlerin, grevlerin Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta başarısız olmasından ve ortaya çıkmış olan yeni siyasi konjonktürden esinlenmiş oldukları açıktır. 1986 yılında yapılan toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sırasında, sendikalara hadleri bildirilecekti. Norveç İşverenleri Sendikası (NAF), büyük ölçekli bir lokavt ile karşılık verebilmek amacıyla, sendikaları greve gitmeleri için kışkırtmaya çalıştı.¹⁰ Amaç var olan

7 Maastricht ölçütleri, Avrupa Birliği'nde avronun dolaşıma girişiyle bağlantılı olarak ekonomik şartları açıkça belirlemiştir: Ulusal borcun GSMH'nın yüzde 60'ı aşmasına izin verilmeyecekti, devlet bütçesinin açığının GSMH'nın yüzde 3'ünün altında tutulması gerekiyordu ve enflasyon ile faiz oranlarının düzeyine ilişkin sıkı koşullar söz konusuydu. Bu ölçütleri yerine getirme gerekliliği birçok hükümetin kamu sektöründe kesintilere gitme ve özelleştirmeler yapmaya zorlanmalarını anlamına geliyordu. 8 1990'larda ve 2008 yılındaki mali krize kadar. Krize verilen tepkilere bir sonraki bölümde daha yakından bakıyoruz.

9 Birleşik Krallık'ta Tony Blair'in "üçüncü yolu" en piyasa odaklı sürüm olarak görülmektedir. Blair, Margaret Thatcher'ın özelleştirme politikasını sürdürdü ve onun hükümeti tarafından uygulamaya konulmuş olan sendika karşıtı mevzuatın büyük bölümünü değiştirmeden bıraktı. Üçüncü yolun ne olduğu konusunda temsiliyet niyetine sahip bir sunum, Tony Blair ve Gerhard Schroder'in 1999 yılında yayımladıkları ortak bir bildiri bulunabilir: www.thesargeants.net/üçüncü_yol-die-neu-mitte.html (Erişim tarihi 27 Temmuz 2011).

10 Bu durum, NAF'nin o tarihte işletme müdürü olan Pal Kraby tarafından, *Aftenposten*'a yaptığı bir görüşmede (30 Mart 1996) kabul edildi.

oldukça güçlü ve çıpalanmış bir asgari ücret güvencesini ortadan kaldırmak ve böylece daha büyük ücret farklılıklarının ortaya çıkmasını olası hale getirmektir. Ancak bu lokavt NAF için müthiş bir yenilgiyle sonuçlandı. İşverenler Norveç'teki fiili güç den- gesini yanlış değerlendirmişlerdi –ve özellikle kendi saflarında yeterli birliğin bulunmadığını görememişlerdi.

Üstelik işverenler sendikalara bir yenilgi yaşatmak üzere ha- rekete geçme konusunda oldukça geç kalmışlardı. Üç yıl önce, 1983 yılında, işsizlik, Norveç standartlarına göre oldukça yük- sek bir düzey olan 80.000'e yükselmişti. Ne var ki, ertesi yıl muhafazakâr hükümet kredi denetimlerini kaldırdı. Bu, banka- ların verdikleri kredilerde muazzam bir artışa ve ekonomik faa- liyette, 1986 lokavtından önce bir ekonomik hızlı büyüme döne- minin ve neredeyse tam istihdamın ortaya çıkmasına yol açan, kısmen yapay bir artışa neden oldu. Böyle bir durum, iyi bilindiği gibi, çatışma içine girmek isteyen işverenler için özellikle uygun bir durum değildir. Bu yapay hızlı ekonomik büyümenin büyük bölümünün daha sonra, hükümetin kuralsızlaştırma uygulama- larının etkileri 1990 yılında bir borç ve bankacılık kriziyle tüm gücüyle hissedildiği zaman çökmüş olması, bir başka konudur. O zamana kadar, işverenlerin lokavt uygulaması çoktan yenilgiye uğramıştı zaten.

Daha sonra, NAF ve onun halefi olan Norveç Girişimciler Konfederasyonu (NHO), çeşitli vesilelerle programlarına, diğer şeylerin yanı sıra, daha büyük ölçüde yerel ve bireysel ücret olu- şumu yoluyla sendikaların konumunun zayıflatılmasını ekledi- ler (Berntsen, 2007, s. 241 vd.). Bununla birlikte, 1986 yenilgisi onların bu konuda cepheden tam boy bir çatışmaya girmekten çekinmelerine neden oldu. Ayrıca, 1992 yılından yüzyılın dönü- müne kadar olan süre içinde, Norveç Sendikalar Konfederasyonu, ılımlı ücret artışlarıyla birlikte bir üçlü işbirliğini bizzat başlat- mış olduğundan, geçen zaman içinde bu ihtiyaç kendisini eskisi kadar güçlü bir biçimde hissettirmez olmuştu. Buna ek olarak, kâr payları üzerinden alınan vergiler Gro Harlem Brundtland'ın Sosyal Demokrat hükümeti tarafından tamamen kaldırıldı. Bu önlemler, bir arada hem hissedarların hem de iş dünyasının lider-

lerinin daha sonraki yıllarda gelir ve servetlerini artırabilecekleri anlamına geliyordu.

Dahası, iyi işleyen bir ekonomi, azalan işsizlikle birlikte, emek piyasasında çatışma düzeyini azaltan ücret artışlarına katkıda bulundu. Hammadde üretimine dayalı Norveç ekonomisi 1990'lı yılların sonlarında ve yeni yüzyılın ilk yıllarında yaşanan uluslararası kapitalizmin hızlı ekonomik büyüme döneminde iyi bir başarımla [performance] sergiledi. Yüksek ücret düzeyiyle başa çıkabilecek, ileri teknoloji kullanan petrolle bağlantılı bir yan sanayiyle birlikte, bu, örtülü bir çıkar çatışmasının hafifletilmesine epeyce katkıda bulunmuştur. Buna karşılık, Norveç emek piyasasının çeperinde, sosyal damping, iş kanunlarının sistematik bir biçimde ihlal edilmesi ve düşük ücretli hizmet sektörlerinde işçilerin acımasızca sömürülmeleri giderek artış göstermektedir.

Sendikal hareketin bir dereceye kadar —diğer etkenlerin yanı sıra, LO'nun esnek çalışmada belli bir artışı ve ücretlerin belirlenmesi sürecinin ihracat sektörünün rekabet gücüne tabi olmasını kabul etmesiyle birlikte— yumuşak başlı bir tutum sergilemiş olması da, işverenlerin saldırganlığını frenlemeye katkıda bulunmuş olabilir. Bu şekilde, Norveç'te uzlaşma politikası —bu ülkede de güç dengesi, esas olarak sermaye denetimleri ve diğer önemli piyasa düzenlemeleri kaldırılmış olduğu için, sermayeden yana değişmiş olduğu halde— bir bakıma, daha uzun bir ömre sahip oldu. Bu, işverenlerin eline, sendikalarla uğraştıkları sırada hem taktik hem de stratejik olarak kullanabilecekleri güçlü bir kart verdi. Dolayısıyla, görüldüğü kadarıyla, Norveç'te işverenler vidadaları daha fazla sıkılamak için sadece uygun bir fırsatın ortaya çıkmasını beklemektedirler. Birçoğu, hâlihazırda bir sonraki genel seçimde Muhafazakârlar ve sağcı İlerleme Partisi'nin egemen olduğu bir hükümetin kurulması için özellikle yoğun bir çaba göstermektedir.

Her halükarda, Norveç'teki daha elverişli duruma Kuzey modelinin daha gelişmiş, kolektif sağduyusunun katkıda bulunduğunu gösteren pek az şey bulunmaktadır. Bunu, komşu bir ülkeyi, İsveç'i ziyaret ederek doğrulayabiliriz. Bu ülkede, eskiden işbirliği yapmak konusunda istekli olan işverenler, sendikalara

karşı hem daha güçlü durdular hem de daha saldırgan bir tutum aldılar. Başka şeylerin yanı sıra, 1992'de bir gece içinde İsveç toplumunda yer alan çok sayıda üçlü konsey ve komitelerden çekilirlerken, sosyal ortaklık modeliyle köprüleri attıklarını açıkça ilân ettiler. Daha sonra işletme veya şirket düzeyinde müzakere yapmayı tercih ederek, LO ile merkezi düzeyde müzakerelerde bulunmayı reddettiler. Hem Sosyal Demokrat hem de sağcı hükümetler, refah devletinin —diğer Kuzey ülkelerine kıyasla çok daha büyük ölçüde— özelleştirilmesine, zayıflatılmasına ve yeniden yapılandırılmasına yardım ettiler.

Demokrasinin Zayıflatılması

Ne var ki, refah devletini önemli ölçüde piyasa yönelimli hale getirmek ve zayıflatabilmek ve dahası aşağıdan yukarıya doğru yeniden bölüşümü sağlayabilmek için, refah devletinin toplumdaki en güçlü kaleleri olan sendikaları zayıflatmak yeterli değildir. Refah devletinin kurumları ve hizmetleri halktan hatırı sayılır ölçüde destek gördüğünden, aynı zamanda demokrasinin de zayıflatılması gerekmektedir. Halktan hiçbir zaman özelleştirme ve bütçe kesintileri yapılması yönünde yaygın bir talep gelmemiştir. Tam aksi söz konusu olmuş, bu tür önlemler genellikle toplumun geniş kesimlerinin direnciyle karşılaşmıştır.

Refah devletine yapılan saldırıların ve onu piyasa yönelimli hale getirme girişimlerinin arkasındaki itici güçler, siyasi partiler ve seçkinler içindeki temsilcileriyle birlikte, güçlü ekonomik çıkarlar olmuştur. Kamu sektörünü küçültmek isteyen piyasacı hükümetlerin, halktan gelen direniş ve seçmenlerin tepkileri nedeniyle başarısız oldukları ya da kısmen başarısızlığa uğradıkları çeşit çeşit örnek mevcuttur.¹¹ Dolayısıyla, demokratik seçimler ve karar alma süreçleri, piyasa güçleri tarafından sosyal güvenlik ve kamu hizmetlerine yönelik olarak girişilen saldırılara karşı önemli bir engel oluşturabilirler.

Pierson (1994) ABD ve Birleşik Krallık'ta sosyal güvenlikle yapılan kesintilerin, özellikle, bu kesintilerden etkilenen grupların zayıf veya kolayca hareketsiz bırakılabildikleri ve yönlendiri-

¹¹ Hem Pierson (1994) hem de Lindert (2004) bu tür durumlarla ilgili ayrıntılı açıklamalar sunuyorlar.

lebildikleri yerlerde uygulamaya konulduğuna işaret etmektedir. Lindert (2004) demokrasinin araçlarının, özellikle genel oy hakkının, hem sosyal destek planlarının ve önemli refah devleti hizmetlerinin devreye sokulmaları hem de bunların tırpanlanmalarının engellenmesi bakımından yaşamsal öneme sahip olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Bununla birlikte, seçmenlerin oylarını sosyal kesintilere ya da kamu refahının güçten düşürülmesine set çekmek veya önlemek için kullanabilmeleri, halk tarafından seçilen organların ekonomiyi yönetme gücüne ve elbette, bu tür bir politikaya karşı direnmeye hazır olan siyasi partilerin bulunmasına bağlıdır. Dolayısıyla, kamu sektörünü küçültmek ve kamu refahını parça parça söküp ortadan kaldırmak isteyenlerin demokrasiyi –içeriğini boşaltarak veya demokratik süreçlerin etrafından dolanarak– zayıflatmaya belirli bir ilgi göstermelerini bekleyebiliriz.

Bu kulağa fazla acıklı gelebilir. Ne var ki aşağıda göreceğimiz gibi, böylesi süreçler hatırı sayılır bir süredir yaşanmaktadır. Ekonomi ile politika arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmaların büyük bölümü tam da bununla bağlantılıdır: Demokratik kararlar anlamında politikanın, toplumun gelişimi açısından en önemli şeyi –diğer bir deyişle, ekonomiyi– ne ölçüde denetleyebildiği ya da etkileyebildiğiyle ilgilidir.

İşverenler sanayiye yönelik siyasi müdahalelerde bulunulmaması konusunda sürekli olarak uyarılarda bulunmaktadırlar. Norveçli multi-milyarder Stein Erik Hagen'ın 2007 yılının Aralık ayında yaptığı bir açıklama bu bağlamda iyi bir örnek oluşturabilir: "İşadamları politikadan uzak durmalı ve kendi işleriyle uğraşmalılar. Politikacıların da iş dünyasından uzak durmaları gerekir. Tüm taraflar için en iyisi budur," (*Dagens Næringsliv*, 29 Aralık 2007). Bu tam da demokrasinin içeriğinin boşaltılmasıyla ilgilidir.

Hagen son genel seçim kampanyaları sırasında siyasal sağın partilerine bizzat milyonlarca Norveç kronu akıtmış olduğundan, onun "İşadamları[nın] politikadan uzak durma[sı]" gerektiğini belirttiği iddiasını ciddiye almak bir hayli güçtür. Bu açıklama piyasanın artan gücünün siyasi ihtirasları azaltmadığını açıkça

ortaya koymaktadır. Tam tersine, daha fazla güç iştahın kabarmasına neden olmaktadır. Hagen aynı görüşmede, 25 yıllık neoliberal gelişmenin ve politika alanından piyasaya doğru büyük ölçekli bir güç kayması yaşanmasının –bu onun kişisel olarak bir servet elde etmesini sağlayan bir politikaydı– ardından, şu anda “ülkesinde işlerin hiç olmadığı kadar kötü gittiğini” ve “eski Doğu Avrupa’da olduğu gibi sosyalist bir doğrultuda ilerlemekte olduğumuzu” öne sürdüğünden, onun görüşlerinin başka bir biçimde yorumlanması pek mümkün değildir.

Neoliberalizmin en yaygın temsilcilerinden biri, Britanya’da yayımlanan haftalık *Economist* dergisi, yayımladığı bir başyazısında şu açıklamayı yaparak, siyasetçilerin giderek artmakta olan iktidarsızlığını selamlamakta gecikmedi:

Mali piyasalar ekonomi politikalarının geliştirilmesinde yargıç ve jüri haline geldiler (...) [güçlerinin] bir bölümünü kaybetmelerinin [hükümetler üzerindeki] etkisi her bakımdan faydalı oldu: Piyasalar, uzun vadede daha iyi ekonomi politikalarını ve [bunların] başarımını teşvik edecek olan sağlıklı bir disiplin sağlıyorlar. (...) hükümetlerin kendi ekonomileri üzerindeki gücü, geleneksel olarak vergi alabilme, para basabilme ve borç alabilme becerilerine dayalı olmuştur. Serbestleştirilmiş ve küreselleşmiş sermaye piyasası her üç gücün de kötüye kullanımını sınırlandırmaktadır. Bir hükümetin işletmelere çok ağır vergiler koyması durumunda, şirketler üretimlerini kolaylıkla bir başka yere kaydıracaklardır. Benzer bir biçimde, bir hükümetin pervasızca borçlanması veya enflasyonun tırmanmasına izin vermesi durumunda, yatırımcılar kendilerine sığınacak başka bir para birimi bulacaklardır. İşçiler, şirketler ve tasarruf sahipleri için, bir hükümetin bu türden bir güç kaybına uğraması korkulması gereken değil, sevinçle karşılanması gereken bir durumdur: Kaybedilmiş olan şey tümüyle zararlı politikalar izleme ve enflasyonun yükselmesine izin vererek ekonomide aldatmacaya başvurma gücüdür. (...) Akıllı hükümetler piyasalara karşı değil, onlarla birlikte çalışmayı öğrenirler. (*Economist*, 07 Ekim 1995, s. 6 ve 38)

Bu tür demokrasi karşıtı eğilimler tarihte yeni değildir ve bunları ciddiye almak gerekmektedir. Bununla birlikte, burada sunulduğu biçimiyle, siyasetin ve dolayısıyla demokrasinin etkisizleşmesine bu kadar açık bir övgüde bulunulmasına çok sık rastlamayız

ve bu övgünün toplumdaki seçkinlerin belirli kesimlerince sevecenlikle karşılanmakta olduğu açıktır.

Norveç'te hükümet tarafından başlatılmış olan İktidar ve Demokrasi Projesi'nin (2003 yılında tamamlanmıştır) ulaştığı temel sonuçlardan biri, demokrasinin tam da piyasanın artan gücüne ve artan yargısallaşma pahasına zayıflatıldığı oldu. Örneğin, bir gazetede yer alan bir tartışmada, bu projenin lideri, "Sonuçta, siyasi olarak sorumlu olmayan ve bir seçime tabi tutulamayacak olan organlara ve aktörlere daha fazla güç devredilmiştir," sonucuna varmıştır (*Dagens Næringsliv*, 1 Mart 2004).

Aynı sorun, 2005 yılında Norveç'te seçimleri kazanmış olan Kırmızı-Yeşil hükümetinin siyasi platformunda da ifade edilmiştir:

Demokrasi baskı altında. Karar alma gücü giderek daha fazla piyasalardaki aktörlere, mali olarak güçlü özel bireylere, örgütlere, bürokratlara ve seçimlerde halka karşı sorumlu olmayan diğer kişilere aktarılmaktadır. Bu, güvenin azalmasına, bir çaresizlik hissine ve insanların toplumu ilgilendiren konularda genel olarak daha az müdahalede bulunmalarına ve katılım göstermelerine yol açmaktadır.

www.regjeringen.no/upload/kilde/srnk/rap/2005/0001/ddd/pdfv/260512-regjeringsplatform.pdf (erişim tarihi: 3.8.2011)

Buna karşılık, Norveç İşletme Okulu (BI) öğretim üyelerinden neoliberal Profesör Rune Sørensen, İktidar ve Demokrasi Projesi'nin ulaştığı sonuçlara karşı polemige giriştiği bir makalesinde, *Economist* dergisiyle aynı çizgiyi izleme eğilimi göstermektedir:

Oysa ki birey odaklı bir bakış açısıyla, çok sayıdaki parçalanma olgusu, tam da doğrudan halk tarafından seçilmiş denetim olasılığını ortadan kaldırdıkları ya da siyasi gündemi sınırlandırdıkları için, demokratik kazanımlar olarak görülebilirler (...) Ayrıca, tekil vakalarda bir kişi şirketlere kolaylıkla talimat verebileceğinden, kamu işletmelerinin hisselerinin satışı siyasi yönetime bir disiplin getirilmesi olarak kabul edilebilir.

(Sørensen, 2004, aktaran Eilertsen, 2005, s. 4)

Buradan hareketle, neoliberal ideolojinin daha aşırı sürümlerine göre piyasada bireylerin (tüketicilerin) özgür seçimde bulunması

demokrasinin başlıca ifadesidir. O halde, demokrasiyi güçlendirmek için halk tarafından seçim, temsili demokrasi bir kenara bırakılmalı ya da sınırlandırılmalıdır –evet, demokrasiyi güçlendirmek için! Demokrasi bu yolla mükemmel hale getirilmeden önce, halk tarafından seçilmenin, temsili demokrasinin ne ölçüde sınırlandırılması gerektiği söylenmemektedir ancak bu işleyiş kesinlikle devam etmektedir.

Aşağıda, toplumda demokrasinin zayıflamasına ve içinin boşaltılmasına katkıda bulunan üç önemli eğilimi kısaca özetleyeceğim:

- kuralsızlaştırma ve özelleştirme yoluyla siyasi geri çekilme,
- yeni örgütlenme ve yönetim biçimleri aracılığıyla siyasi engelleme,
- uluslarüstü anlaşmalar ve kurumlar aracılığıyla siyasi by-pas.

İlk iki eğilim, bu siyasi önlemler demokratik kararların alanını kısıtladıklarından, bir geri çekilmeyi temsil etmektedirler. Sözü edilen son eğilim, denetimlerin ulusal, demokratik karar alma organları ve süreçlerinden kaçırılması (ya da daha doğrusu bunların etrafından dolaşılması) anlamına gelmektedir. Böylelikle bunlar işlevsiz bırakılmaktadır. Buna göre, toplumsal gelişim için önemli kararlar dışarıdan –örneğin, Avrupa Birliği ya da Avrupa Ekonomik Alanı'nın oluşturduğu mevzuat yoluyla ya da Dünya Ticaret Örgütü'nde yapılan gizli görüşmelerin bir sonucu olarak– dayatıldığında söz konusu olmaktadır.

Kuralsızlaştırma ve Özelleştirme

Günümüz toplumunda sahip olduğumuz düzenlemelerin büyük bir kısmı, serbest piyasa kapitalizminin aşırılıklarına karşı işçileri, kadınları, çocukları ve çevreyi korumak için verilen sendikal ve toplumsal mücadelelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Refah devletinin altın çağını yaşadığı yıllarda elde ettiğimiz belli başlı toplumsal kazanımlar tamamen siyasi düzenlemeler aracılığıyla uygulamaya konulmuştur. İşçiler, düzenlemeler ve yaygınlaşan kamu mülkiyeti yoluyla çıkarlarını güvence altına aldılar ve toplumda daha fazla güç sahibi olmak için savaşım verdiler.

Bu bağlamda, düzenleme yapmak, sermaye ve piyasanın güçlerinin etkisini sınırlandıran ve aynı zamanda hem demokratik olarak seçilmiş organlara hem de işçilere ve örgütlerine daha fazla güç sağlayan yasalar ve kurallar koymak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, kurlsızlaşma ve piyasanın serbestleştirilmesi bunun tam tersi yönde bir gelişmeye —bu tür demokratik etkide bulunma araçlarının, sosyal güvenlik ve sendikal hakların ortadan kaldırılmasına— neden olmaktadır. Kararlar siyasi sistemden piyasaya devredilmektedir. Bu, kapitalistlerin ve çok uluslu şirketlerin gücünü artırmaktadır. Sermaye denetimlerinin kaldırılması, son birkaç on yıl içinde güç ilişkilerinde yaşanan değişimde en büyük rolü oynamış olan karardır. Hem hükümetlerin hem de sendikaların karşısında sermayenin gücünü artırmıştır.

Her ülkede, yatırımlar ve ekonomik kalkınma için sermayeye gereksinim duyulur. Sermaye özel ellerde bulunduğu ve sermaye hareketlerinin siyasi mevzuatı tarafından (sermaye denetimleri yoluyla) sınırlandırılmadığı durumlarda, yatırımları çekmenin sadece bir yolu vardır: Koşulları sermayeyi ülke içinde kalmasına yetecek ölçüde çekici —tercihen diğer ülkelerde olduğundan bir parça daha çekici— hale getirmek. Böylece, ulusal ekonomiyi demokratik bir şekilde yönetme olanağı sınırlandırılmış olur.

Birincisi, bu, kapitalistlere, talepleri yerine getirilmediği takdirde, mevcut faaliyetlerini başka ülkelere kaydırma ya da en azından gelecekteki yatırımlarını diğer ülkelerde yapma tehdidini kullanabilecekleri için, politikalar karşısında daha fazla güç sağlamaktadır. Bundan genellikle çıkış stratejileri olarak söz edilmektedir. Bu yolla, özellikle mali sermaye politikalarına karşı yaptırımlara başvurabilmektedir. Hiçbir hükümet mali sermayeye, bu türden sermaye kaçışına neden olacak bir biçimde meydan okumaya cesaret edememektedir. Bu nedenle, politikacılar sık sık bütçelerinin ve yaptıkları önerilerin mali piyasaların beklentilerini karşılaması gerektiğini belirtmektedirler. Bu, gücün demokratik yollarla seçilmiş organlardan mali sermayeye kaydırılmasının yollarından biridir.

İkincisi, işverenlere sendikal hareket karşısında daha büyük bir güç vermektedir. Faaliyetleri başka ülkelere kaydırma tehdidi —bu az ya da çok gerçek bir tehdit olabilir— ücret taleplerini aşı-

ğıya çekmek ve yeniden yapılandırma, daha fazla esnek çalışma, zayıflatılmış iş mevzuatı ve diğer popüler olmayan kararların kabul edilmesini sağlamak üzere kullanılmaktadır. Örneğin, birkaç yıl önce, çok uluslu bir şirket olan Kraft Foods, Oslo'daki Freia çikolata fabrikasında çalışan işçileri gece vardiyası yapmayı kabul etmeye işte bu şekilde zorladı. Şirket önerisinin kabul edilmemesi durumunda, diğer Avrupa ülkelerine yatırım yapmayı tercih edeceğini söyledi.

Üçüncüsü, ülkeler arasındaki vergi rekabetinin artmasına yol açmaktadır. Hükümetler şirketlerin koşullarını iyileştirmek ve ortamı yatırımcılar için daha cazip hale getirmek üzere şirketlerin üzerindeki vergi ve resim yükünü azaltmaları için baskı altına alınmaktadırlar. Çokuluslu şirketler, tüm ülkelerde, aşağı yönlü bir vergilendirme sarmalının ortaya çıkmasına neden olan, bu tür baskılara başvurmaktadırlar. Bu, bir bütün olarak değerlendirildiğinde sermayenin ortak keseye giderek daha az katkıda bulunması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, kamu sektörünün –refah devletinin– maliyetinin karşılanması için kullanılan önemli bir kaynak yavaş yavaş kurumaktadır. Siyasi manevra için sınırlı bir alan bulunmaktadır ve kamu hizmetleri tırpanlanmaktadır. Bu şekilde, rekabet gücü için verilen mücadele sadece şirketler ve ürünler arasında değil ama aynı zamanda sosyal sistemler arasında yapılan bir şey haline gelmektedir.

Konu refah modeli olduğunda, Tablo 4.2'nin gösterdiği gibi, ülkeler birbirlerinden farklı gruplara ayrılmaktadırlar. Anglo-Amerikan ülkeler yüzde 28-35 oranında, kıta ülkeleri ise esas olarak orta derecede bir vergi düzeyine sahipken, bu oran Kuzey ülkelerinde –bu alanda Kuzey topluluğundan kopmuş ve kıtasal düzeye inmiş olan Norveç hariç– yüzde 45-50 düzeyindedir.

İlginç bir olgu olarak, son birkaç on yıldır kamu refah programlarında en büyük saldırıların yaşanmış olduğu Birleşik Krallık, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi ülkelerin, aynı zamanda, başlangıç noktasında, sahip olduğu kaynaklardan sosyal güvenlik ve kamu hizmetlerine en düşük payı ayıran ülkeler olduklarına işaret etmek gerekmektedir. Diğer bir deyişle en şiddetli saldırılar refah devletinin en zayıf olduğu ülkelerde yaşanmaktadır, yani saldırıları ortaya çıkaran tek başına refah devletinin büyüklüğü

değildir. Buradan çıkan sonuç, belirleyici olan etmenin, asıl olarak toplumdaki çeşitli çıkar grupları arasındaki güç ilişkileri ve güç dengesi olduğudur. Saldırıların en şiddetli olduğu ülkeler, ille de maliyetlerin en fazla olduğu değil refah devletine verilen desteğin en zayıf olduğu ülkeler olmuştur.

Refah devletinin yüksek maliyetli olduğu eleştirisi, Kıta ve Kuzey geleneklerinin ağır bir mali yük altındaki OECD refah devletlerinden değil (...) Birleşik Krallık ve ABD gibi “daha az gelişmiş” veya “daha az pahalı” Batılı liberal refah devletlerinden kaynaklanmıştır. OECD bu eleştiriyi ve kuşkuculuğu *Refah Devletinin Krizi* başlıklı geniş kapsamlı bir raporla meşrulaştırmıştır. Bu kitap kuralsızlaştırma stratejisini, refah hizmetlerinin üretilmesinden önce dışarıdan satın alınmasını, kamu sektöründe piyasa odaklı çözümleri ve yeni bir yönetim aracı olarak taşeronlaştırmayı güçlü bir biçimde desteklemiştir.

(Veggeland 2007, s. 49)

Yüksek		Ortadan Düşük Düzeye	
İsveç	50,5	Kanada	35,7
Danimarka	49,0	Birleşik Krallık	35,5
Finlandiya	46,2	Yeni Zelanda	35,4
Belçika	44,9	Yunanistan	34,0
Fransa	43,4	Portekiz	33,6
		İspanya	33,0
Yüksekten Orta Düzeye		Düşük	
Avusturya	42,3	İrlanda	32,6
Hollanda	42,2	Avustralya	29,8
İtalya	42,1	İsviçre	28,0
Norveç	41,9	ABD	28,0
Almanya	36,5	Japonya	26,8

Tablo 4.2 OECD ülkelerinde, GSMH'nin yüzdesi olarak yıllık ortalama vergi düzeyleri, 1990-2002 Kaynak: Brooks ve Hwong (2006, s. 12).

Vergi tartışması sadece ne kadar vergi ödeneceğiyle değil, aynı zamanda onu kimin ödeyeceğiyle de ilgilidir. En pahalı refah modellerinin maliyetinin, emekten alınan artan oranlı vergilerin yanı sıra giderek daha fazla azalan oranlı hale gelen dolaylı vergiler yoluyla karşılandığı iyi bilinen bir görüngüdür. Kurumlar vergisi diğer benzer ülkelere göre daha yüksek değildir: Örneğin, Kuzey ülkelerinde kurumlar vergisi oranları yüzde 25 ile 28 arasında değişmektedir (OECD, <www.oecd.org/dataoecd/26/56/33717459.xls>, erişim tarihi, 23 Ağustos 2011). Aslında OECD ortalaması biraz daha yüksektir (2010 rakamlarına göre). Üstelik büyük çok uluslu şirketlerin ellerinde vergiden kaçınmak için büyük olanaklar bulunmaktadır. Dolayısıyla, çok uluslu şirketlerin Norveç'te ne kadar kurumlar vergisi ödediklerine bakmak ilginç olabilir. Özellikle Norveç'te geçerli olan, iş adamlarının ve sağcı politikacıların ifadesiyle *acımasız vergi oranlarının* baskısı altında ne kadar zarar görüyorlar? Haftalık gazete *Morgenbladet*'te 2004 yılının ilkbaharında yayımlanan makalelerden, bir dizi çok uluslu şirketin Norveç'te ne kadar vergi ödediklerine ilişkin genel bir fikir edinmiş durumdayız. Sonuçlar Tablo 4.3'de yer almaktadır. Vergi yükü katlanılamaz gibi görünmemektedir! Danimarka'da yapılan benzer araştırmalar da benzer sonuçlar vermiştir.¹²

Şirket	Faaliyet Geliri (Norveç Kronu)	Vergi
Shell	4,4 milyar	0
Canala Digital	0,9 milyar	0
GlaxoSmithKline	0,8 milyar	0
Findus Norge	0,6 milyar	0
Alcatel Norveç	0,6 milyar	0

Tablo 4.3 Çok uluslu şirketlerin Norveç'te faaliyet gösteren uzantılarının elde ettikleri gelirler ve ödedikleri vergi tutarları, 2002. Kaynak: *Morgenbladet* (23-29 Nisan 2004).

¹² Danimarka'da Kızıl-Yeşil İttifakı adlı siyasi parti yıllardır yabancı şirketlerin Danimarka'da vergi ödeyip ödemediklerini araştırmaktadır. Sonuçlar iç karartıcıdır. 2009 yılına ait bir rapor şu adreste bulunabilir: <http://multinasserne.dk/IMG/pdf/Multinationales_skattebetaling.pdf> (Erişim tarihi, 23 Ağustos 2011).

Bu tür kanıtlar, sermayenin ülkelerin sınırlarının ötesinde serbest dolaşımının, önemli ekonomik sonuçlarının olduğunu ortaya koymaktadır. Sermayenin hızla hareket etmesi, sık sık yaşanan mülkiyet değişiklikleriyle birlikte, aynı zamanda şirketlerdeki güç ilişkilerinin de değişmesine yol açmaktadır. İsveçli belediye işçileri sendikası, birkaç yıl önce, hem şirketlerin hem de sendikaların çok uluslu şirketler tarafından yapılan hızlı para transferlerinin kurbanı haline geldikleri dönemde, bunun ne anlama gelebileceğine bizzat şahit oldular. Britanyalı şirket Stagecoach İsveç'teki en büyük otobüs şirketlerinden biri olan Swebus'u satın almıştı. Sendika birkaç yıl boyunca –AB yönergelerine uygun olarak– Stagecoach'un Avrupa İş Konseyi'nde yer alabilmek için büyük çaba harcadı.

Bu girişim en nihayetinde başarıya ulaştıktan ve iş konseyi ilk toplantısı yaptıktan sonra, Stagecoach, Swebus'taki hisselerini sattı. Bu, sendikanın her şeye bir kez daha sıfırdan başlamak zorunda olduğu anlamına geliyordu.

Örgütlenme ve Yönetim Biçimleri

Geçen otuz yıl boyunca, kamu sektörü kapsamlı –aslında özel sektörden daha kapsamlı– bir yeniden yapılanma sürecinden geçmiştir. 2007 yılında Norveç'te yapılan bir araştırma, devlet tarafından istihdam edilenlerin, iş örgütlenmesindeki değişiklik, etkinlik ya da verimlilik artırma girişimleri, küçülme, taşeronlaştırma ya da işyerlerinin kapatılması uygulamalarından özel sektör ve belediyeler tarafından istihdam edilenlere göre çok daha fazla etkilendiklerini göstermiştir. Görüşme yapılan kişilerin yüzde 47'si dâhili iş örgütlenmesine dair değişiklikler yaşadıklarını belirtirken, bu oran devlet çalışanları için yüzde 61'in üzerinde yer almaktadır. Etkinlik ve verimlilik artırma girişimleri için rakamlar ortalama olarak yüzde 37 iken devlet sektöründe çalışanlar için bu yüzde 50 olmuştur (Braten, Andersen ve Svallund, 2008).

Kamu sektöründe örgütlenme ve yönetim biçimlerinin seçimi, demokratik yönetim ve denetim bakımından büyük önem taşımaktadır. Örneğin, kamu girişimlerinin anonim şirket haline getirilmesi ve ardından özelleştirilmesi yoluyla, demokratik organla-

rın bu kurumlara doğrudan etkide bulunma olanakları ellerinden alınmaktadır.¹³ Siyasetçileri kamu kuruluşlarından uzak tutmak hem sağcı, hem merkezde yer alan hem de sosyal demokrat partilerin ilân ettikleri ortak bir siyasi hedef olmuştur. Ayrıca, kamu sektörü anlamsızca bürokratik, zahmetli, katı ve çalışanların fazladan bir çaba göstermelerini sağlayacak özendiricilerden yoksun bir sektör olarak gösterilmiştir.

Özellikle Britanya'ya özgü (aynı zamanda İrlanda'da da çokça kullanılan) bir görüngü yarı-özerkler¹⁴ adı verilen örgütlerin kullanılmasıdır. Bu organlar ya da kurullar hükümet tarafından oluşturulmakta ancak resmen devletin bir parçası olarak tanımlanmamaktadır. Bunlar, yerel okullardan devlet kuruluşlarına varıncaya kadar her şeyi yönetmek için atanabilmektedir. Siyasetçilerin erişiminden uzak tutulan bu organların kullanımı, Thatcher 1979 yılında iktidara geldikten sonra keskin bir artış göstermiştir. Birleşik Krallık'ta yüzlerce yarı-özerk kurul kamu sektörünün büyük bölümünü yönetmiştir. Bunların yönetim kurullarına özel sektörden gelen üst düzey yöneticilerin sahip oldukları büyük ağırlık damgasını vurmaktadır. Bu organların sadece bazıları kamu denetimine tabidir.

Böylece yarı-özerkler hükümetin daha az demokratik hale getirilmesini, daha az şeffaflık ve hesap verebilirliği ve kamu gelirlerinin nasıl harcanacağı üzerindeki denetimin zayıflamasını temsil etmektedirler. Bu kurullar Birleşik Krallık'ta sürekli tartışma konusu olmuştur ama yine de Tony Blair 1997 yılında iktidara geldiği zaman bu eğilimde herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Yarı-özerkler Yeni İşçi Partisi'nin üçüncü yolu altında, Thatcherizmin diğer pek çok neoliberal reformunda olduğu gibi kullanılmaya devam edilmiştir. Aynı şey, çok kısa bir süre içinde neoliberal laf kalabalığının ağına düşmüş olan bürokrat ve siyasetçilerin tam desteğini alan Yeni Kamu Yönetimi (YKY) adı verilen kuramlar ve yöntemler için de söz konusu olmuştur.

Bu kavram, bugün Oxford Üniversitesi'nde profesör olan, Britanyalı siyaset bilimci Christopher Hood tarafından gündeme

¹³ Rune Sørensen'in yukarıda yer alan sözlerine bakın.

¹⁴ "Quasi-autonomous non-governmental organizations" (Yarı-özerk sivil toplum kuruluşları) teriminin kısaltılması "Quangos" karşılığı olarak kullandık -ç.n.

getirildi. Hood, YKY terimini 1991 yılında yayımlanan, aynı zamanda bu kavramın o zamandan bu yana genel olarak kabul edilen yorumlanışını da sunduğu bir makalesinde ortaya attı (bkz. Hood, 1991): YKY iç tutarlılığı olan bir kuram değil, 1980'lerden bu yana kamu sektörüne yönelik olarak uygulanan bir reformlar salkımıydı. Özel sektöre mümkün olduğunca benzemekte olan kamu sektöründe aşamalı bir biçimde uygulanan bu reformlar, böylece daha fazla özelleştirme ve taşeronlaştırmaya giden yolun taşlarını döşüyordu.

Kamu sektöründe yönetim ve örgütlenmeyle ilgili bu kuramlar başlangıçta Anglo-Amerika ülkelerinden geldi ve bunlar neoliberal saldırının önemli bir parçası haline geldiler. Alman Profesör Wolfgang Dreschler¹⁵ bu görüngüyü çok özlü bir biçimde anlatmaktadır:

YKY iş dünyası, piyasa ve ilkeleri ile yönetim tekniklerinin – devlet ve ekonominin simbiyotik [ortakyaşar] ve neoliberal bir kavranışı temelinde– özel sektörden kamu sektörüne aktarılmasıdır. Dolayısıyla, amaçlanan, her türlü kamusal faaliyetin azaltıldığı ve hiç olmazsa iş dünyasının verimlilik ilkelerine göre yürütüldüğü, küçük, daraltılmış, asgari büyüklükte bir devlettir. YKY tüm insan davranışlarının her zaman kişisel çıkar ve özellikle de kârın en çoklaştırılması tarafından güdülendiği anlayışına dayanmaktadır (...) SDKİ [standart ders kitabı iktisadi] ile nicelleştirme, yani ilgili her şeyin ölçülebilir olduğu; niteliksel değerlendirmelerin gerekli olmadığı efsanesini paylaşmaktadır. Genellikle proje yönetimi, yatay hiyerarşiler, tüketici odaklılık, devlet memurluğunun meslek olmaktan çıkarılması, siyasetten arındırma, toplam kalite yönetimi ve taşeronlaştırma gibi kavramlarla ifade edilmektedir.

YKY Anglo-Amerika'dan kaynaklanmakta ve Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası mali kuruluşların çoğu tarafından güçlü bir biçimde dayatılmaktadır. YKY 1980'li yıllarda neoliberal hükümetlerin (özellikle Thatcher ve Reagan hükümetlerinin) egemenliği ve refah devletinin krizde olduğu algısıyla birlikte ortaya çıkmış ancak olgunluk aşamasına 1990'lı yılların başlarında ulaşmıştır. YKY sosyal bilimler içindeki neo-klasik ekonomik emperyalizmin, yani tüm sorulara neo-klasik ekonomik yöntemlerle yaklaşma eğiliminin bir parçasıdır

(Dreschler, 2005)

¹⁵ Hâlihazırda, Estonya'da Tallinn Teknoloji Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmaktadır ve "Diğer Düzen" adlı eleştirel iktisatçılar grubunun bir üyesidir.

Bu eğilimin arkasında iki önemli itici güç yer almaktadır. *Birincisi*, çok uluslu şirketlerin yeni pazarlar ve yatırım olanakları, yatırımlarının karşılığında bir kazanç elde edebilecekleri yeni alanlar açılması için baskı yapmalarıdır. Burada ana fikir kamu sektörünün mümkün olduğu ölçüde özel sektöre benzetilmesi durumunda, bunun özel şirketlerin yerel yönetimler ve devlet tarafından verilen –sağlık, eğitim, bakım, enerji, su ve benzeri– hizmetlerin büyük bölümünü ellerine geçirmelerini daha kolay hale getireceğiydi. Somut piyasa reformları işçiler ve yerleşik halktan çok şiddetli protestoların gelmesini önlemek amacıyla, genellikle aşamalı bir biçimde uygulamaya konulmuştur.

İkincisi, bu reformların arkasında yer alanlar, özel sektörden alınan belirli yönetim yöntemleriyle birlikte, daha fazla rekabetin –bunun nesnel olarak doğrulanabilir olup olmadığından oldukça bağımsız olarak– en iyi seçenek olduğu düşüncesinde olmalarıdır. Diğer bir deyişle, tamamen ideolojik bir bakış açısına sahiptiler. Sonuç olarak bu reformlara iyi niyet dolu bir söylem eşlik etmiştir.

Kamu sektörüne yeni muhasebe sistemlerinin getirilmesi bu gelişmeyi teşvik için kullanılan araçlardan biridir ancak bu uygulama örgütlenmenin fiili biçimlerinden daha az ilgi çekti ve daha az tartışıldı. Bu yeni muhasebe sistemleri özellikle Birleşik Krallık, Avustralya ve Yeni Zelanda'da kullanılmaktadır.¹⁶ Özel sektörde kullanılan hesaplamaların kamusal alana taşınarak, giderek güçlenen piyasacı yönelişin ve taşeronlaştırmanın teşvik edildiği, aynı zamanda gelecekte yapılacak olan özelleştirmeleri kolaylaştıran bir ortam yaratılmıştır. Bu eğilim Uluslararası Mali Raporlama Standartları (IFRS) adı verilen düzenlemeyle dünya çapında teşvik edilmektedir. Bu standartlar, Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) tarafından hazırlanmaktadır. Bu, özel, hiç kuşkusuz bu muhasebe sistemlerinin nasıl geliştirildiği

16 Avustralya'da Sidney Üniversitesi'nde Yardımcı Doçent olarak görev yapan Sue Newbury bu konuda uluslararası düzeyde en önde gelen uzmanlardan biridir. Newbury uzun yıllar boyunca bu muhasebe modelleri üzerinde çalıştı ve bunların kamu sektöründe kullanıldıklarında ne tür bir işlev gördükleri ve ne tür bir rol oynadıklarına yönelik derinlemesine bir eleştiri geliştirdi. Newbury'in katkılarına yapılan birçok göndermeyi şu adreste bulabilirsiniz: <<http://sydney.edu.au/business/staff/suen>> (Erişim tarihi 23 Ağustos 2011).

konusunda güçlü kişisel çıkarları olan uluslararası danışmanlık ajansları ve çok uluslu şirketlerin temsilcilerinin egemenliği altında bulunan sözde bağımsız bir kuruluştur.

Uluslararası düzeyde, YKY uygulamaları çok tartışılmış - ve ihtilafli bir konu olagelmıştır. Akademik dünyada, egemen anlayış artık bu kuramların sahneden çekilmekte oldukları yolundadır. Neoliberal iktisatçıların beraberlerinde getirdikleri, gerçeklerden kopuk diğer pek çok kuram gibi, YKY de uygulamada o kadar iyi işlememektedir. YKY reformlarının özellikle yol açtığı bir sonuç, büyük kaynakları rekabetçi ihalelere ve satın alma-tedarik süreçlerine bağlayan, hatırı sayılır düzeyde bir bürokratikleşme olmuştur. Kurumların içinde, çalışanların temel görevlerini yapmaları için kullanıyor olmaları gereken zamanlarının çoğunu yutan raporlama rejimlerinin uygulamaya konulduğunu gördük. Dreschler (2005), “YKY reformlarının herhangi bir üretkenlik artışı ya da refahın yükseltilmesini sağladığına dair hiçbir görgül kanıt bulunmadığını” söyleyecek kadar ileri gitmektedir.

Buna rağmen, hâlâ kamu reformlarının YKY modellerine göre uygulanmakta olduklarını görüyoruz. Bu kuramlar ve sistemlerle eğitilmiş olan devlet bürokratları, hâlâ neoliberal hegemonyanın etkisi altında olan siyasetçiler ve hâlâ kamu sektörüne daha fazla büyümek isteyen güçlü ekonomik çıkarlar, hepsi birlikte bunun olmasını sağlamaktadır. Kamu hizmetleri ve kurumlarının demokratik denetimi zayıflatılırken, işçiler giderek daha sıkı bir şekilde tepeden denetime tabi tutulmakta ve çalışma ortamı bu reformlar eliyle yıkıma uğratılmaktadır (bu konu VI. Bölümde daha geniş bir biçimde ele alınacaktır).

Uluslarüstü Anlaşmalar ve Kurumlar

Yerel ve ulusal düzeyde demokratik kurumlar sermayenin küresel saldırısı önünde birer engel olarak durmaktadır. Demokratik süreçler zaman alıcı ya da başka bir deyişle, onların söyledikleri şekliyle verimsizdir ve bu süreçler genellikle özelleştirme ve piyasa yönelimi karşısında “yersiz” bir direnç oluşturmaktadır. Dolayısıyla, uluslarüstü kuruluşlar zayıf demokratik bağları, kamusal şeffaflıktan yoksun olmaları, gizli görüşmeler yürütmeleri

ve hesap verilebilirlik konusundaki belirsizlikleriyle uluslararası sermayenin çıkarları ve onların hükümetleri için cazip alternatifler olarak giderek daha önemli bir rol kazanmaktadırlar. Bu nedenle toplumun gelişimi bakımından yaşamsal önem taşıyan siyasi kararlar giderek daha fazla –konu hakkında bilgilendirilmiş kamuoyu tarafından yapılan tartışmaları, kamuoyuna danışılmasını ve siyasi çoğunluk yoluyla karar almayı içeren demokratik süreçler olmadan– bölgesel ve uluslararası kuruluşlar tarafından alınmaktadır.

Daha önce Dünya Bankası ve IMF'nin oynamakta oldukları rolü belirtmiştik. Bu kurumlar devamlı olarak yayımladıkları özeleştiril raporlar ve izledikleri doğrultuyu değiştirdiklerine dair yaptıkları açıklamalara rağmen, kuralsızlaştırma ve özelleştirme için baskı yapmaya devam etmektedirler (Bull ve diğerleri, 2006). Eleştiril raporları gizlemekte ve kendi politikalarının uygulanmasını sağlamak için, kredi verirken koşullar dayatan mekanizmalar yoluyla ekonomik baskı yapmaktadırlar. Birçok Latin Amerika ülkesi bu kurumlara olan kredi borcunu ödedi ve artık bu kurumlarla herhangi bir ilişki içinde olmak istemediklerini ilân etti. 2005'ten 2008'e kadar, Latin Amerika'nın ödenmemiş kredi borcu IMF'nin toplam kredi portföyünün yüzde 80'inden yüzde 1'ine geriledi. Çeşitli Latin Amerika ülkeleri kendi işbirliği örgütlerini (ALBA)¹⁷ kurma, ortak bir ticaret para birimi (SUCRE) oluşturma ve kendi bölgesel kalkınma bankalarını (Banco del Sur) kurma¹⁸ sürecine girmiş durumdadırlar.

IMF ve Dünya Bankası uzun süredir bir meşruiyet krizi yaşamakta ve her iki kurum da kendi fonları için borçlanacak ülke bulmakta güçlük çekmektedirler (Bello, 2006). Britanya'da yayımlanan *Guardian* gazetesi başyazısında, "Bu ilkbaharda, IMF'nin kullandırmış olduğu toplam kredi tutarı sadece dört yıl

17 ALBA'nın açılımı Alternativa Bolivariana de los Américas'dır [Amerika Kıtalarının Bolivarçı Alternatifi -ç.n] ve ABD'nin önyak olmasıyla kurulmuş olan, serbestleşme, kuralsızlaştırma ve özelleştirme odaklı Amerika Kıtaları Arası Serbest Ticaret Anlaşması'na karşı sosyal yönelimli bir karşı ağırlık oluşturmak amacıyla kurulmuştur. 2010 yılının Eylül ayı itibarıyla ALBA'nın üyeleri Küba, Venezüella, Bolivya, Nikaragua, Ekvator, Dominik ve Sen Vincent ve Grenadinler'den oluşmaktaydı ve Grenada, Haiti, Paraguay, Uruguay ve Suriye gözlemci statüsünde bulunuyorlardı.

18 Banco del Sur 2007 yılında Brezilya, Uruguay, Paraguay, Ekvator, Bolivya, Venezüella ve Arjantin tarafından kurulmuştur.

öncesine göre yüzde 10 daha azdı ve bu durum mali güçlükler yaşanmasına ve personel azaltımının gündeme alınmasına neden oldu” (29 Ekim 2008). Birçok insan, tam da bu kurumların dayattıkları politikalar 1930’lardan bu yana yaşanan en ağır krize neden olduğu için, mali krizin bu uluslararası mali kurumlarının meşruiyetini daha da zayıflatacağını düşünmekteydi. Ne var ki, bu gerçekleşmedi. Mali sermaye kurtarıldı ve soldan gelen yeterli bir karşı güç ve alternatif olmadığından, şimdi mali sermaye krizden çıkışta hangi reçetenin kullanılacağını kendi yazdırmaktadır. Bu, özellikle Avrupa’da, krizi halkın büyük çoğunluğu için daha da derinleştiren, büyük çaplı bir sosyal kesintiler politikasının uygulamaya konulmasına yol açmıştır. Aynı zamanda, Batılı hükümetler, IMF’nin borca batmış hükümetlere kredi veren ve acımasız kemer sıkma politikaları uygulayan bir kurum olarak oynadığı rolü canlandırma şansını yakaladılar.

Avrupa’da, Avrupa Birliği ve AEA, demokrasiden uzaklaşılmasına katkıda bulunan en önemli uluslarüstü kurumlar olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bir kurum olarak Avrupa Birliği’nin devasa bir demokrasi açığından mustarip olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Tüm AB yönetim organları içinde demokrasiden nasibini en az almış birim olan AB Komisyonu, en güçlü organ olarak öne çıkarken, Lizbon Antlaşması kendisine birazcık daha fazla özerklik verdikten sonra bile, seçilmiş AB parlamentosu sınırlı bir güce sahiptir. Mali sermaye, demokratik denetimin dışında yer alan Avrupa Merkez Bankası’nın kurulması yoluyla gücüne güç katarken, Avrupa Birliği’nin ekonomik ve parasal birliği (APB)¹⁹ aracılığıyla ekonomi politikalarının daha az demokratik hale getirilmesi büyük ölçüde kurumsallaşmış oldu. Ayrıca çeşitli konularda birbiri ardı sıra, ulusal ve yerel düzeyde manevra yapmak için gerekli olan siyasi alanı kısıtlayan kararlar alınmaktadır.

Son yıllardan bir örnek buna açıklık getirebilir. 2008 yılında, AB, üye ülkelerin, birkaç istisna dışında, toplu taşıma sistemleri için ihale yöntemine başvurmalarını zorunlu hale getiren yeni

¹⁹ EMU ve dolayısıyla ortak para birimi olarak avronun uygulamaya geçirilmesinin temelini oluşturan ekonomik talepler (Maastricht Ölçütleri) bu bölümün 7 numaralı dipnotunda açıklanmıştır.

bir düzenlemeyi onayladı.²⁰ Bu, yerel toplulukların kendi toplu taşıma sistemlerini nasıl örgütlemek istediklerine kendilerinin karar verme hakkından mahrum bırakılmaları anlamına geliyordu. Aynısı daha önce enerji tedariki, kamu ihaleleri, kamu desteklerinin kullanımı ve benzeri konularla ilgili olarak yapılmıştı. Sermayenin serbest dolaşımı, girişim özgürlüğü ve AB'nin rekabet kuralları –yerel toplulukların kendi işlerini nasıl düzenleyeceklerine kendilerinin belirleme hakları da dâhil olmak üzere– diğer tüm hususlar üzerinde öncelikli bir konuma sahiptir. Bir kurum olarak Avrupa Birliği demokratik olmayan niteliği, Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda (2005) önerilen anayasanın reddi karşısında aldığı tutumla da çok açık bir biçimde gözler önüne serdi. Halkın verdiği kararı kabul etmek yerine, anayasa üzerinde asgari düzeyde değişiklikler yapıldı ve yeni bir onaya sunma turundan önce Lizbon Antlaşması olarak adlandırıldı. Bu kez, bir referandum yoluyla halkın yargısına başvurma riskine girilmedi.

Ne var ki, İrlanda anayasası bu türden tüm kararların halka sorulması gerektiğini öngören demokratik bir koşul içerdiğinden, bu girişim bir kez daha başarısızlığa uğradı. Buna rağmen, varılan sonuç, Avrupa Birliği'nin kendi kurallarının öngördüğü biçimde Lizbon Antlaşması'nın reddedilmiş olmadığıydı –daha önce yaşanan, halkın çeşitli ülkelerde “yanlış oy kullandığı” bir dizi benzer durumda olduğu gibi, demokrasinin etrafından dolanmak için başka yollar arandı. Aynı uygulamaya bu kez de başvuruldu ve 2009 yılının sonbaharında, yoğun bir “Evet” propagandasıyla birlikte düzenlenen yeni bir referandum, İrlanda halkının kararından vazgeçmesini ve “doğru oy kullanmasını” sağlamayı başardı.

Şu anda DTÖ, Avrupa Birliği ile AEA'nın yanı sıra, uluslarüstü iktidar için en önemli örgüt konumundadır. Ne var ki, müzakerelerin hâlihazırdaki turunun (adını, 2001 yılında Bakanlar Konferansı'nda yeni bir anlaşmaya varmak için müzakerelerin başlatıldığı Katar'ın başkenti Doha'dan alan müzakereler turunun) tekrar tekrar çökmesinden sonra DTÖ'nün meşruluğu da zayıflamış durumdadır.

20 Karayolu ve demiryoluyla toplu yolcu taşımacılığı üzerine (AB) Tüzüğü 1370/2007.

DTÖ, adının ima ediyor olabileceği gibi, sadece ticaretle ilgili bir kurum değildir. Bu örgüt, ticaret politikalarının çok ötesine geçen ekonomik ilişkileri –ve her zaman çok uluslu şirketlerin çıkarları doğrultusunda– düzenlemektedir. DTÖ’nün ana amaçlarından biri ticaretin önündeki engelleri kaldırmaktır. Ne var ki, uygulamada, hangi ticaret engellerinin kaldırılacağı söz konusu olduğunda, DTÖ’nün son derece seçici olduğu görülmektedir. Örneğin, fikri mülkiyet hakları, gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferine engel olmasının yanı sıra, ticaretin önünde duran önemli engeldir. Ne var ki, DTÖ bu tür engelleri kaldırmaya çalışmamaktadır. Aksine, çok uluslu şirketlerin çıkarları doğrultusunda, fikri mülkiyet haklarına kapsamlı bir koruma sağlamak için mücadele etmektedir. Üstelik büyük güçler birkaç yıldır DTÖ’nün yetkilerinin kapsamının daha da genişlemesi için baskı yapmaktadır. Yatırımlar ve kamunun satın alma politikaları ateşli tartışmalara konu olan alanlardan iki tanesidir. Bu iki konu, diğer şeylerin yanı sıra, 2003 yılının sonbaharında Meksika’nın Cancun şehrinde yapılan Bakanlar Konferansı’nın başarısızlıkla sonuçlanmasında etkili olmuştur.

Bir önceki bölümde gösterildiği gibi, mali sermayenin kârlı yatırım arayışı kamu hizmetlerinin kuralıslılaştırılması ve özelleştirmesine yönelik talepleri güçlendirmektedir. Bu tür talepler genellikle yerel ve ulusal düzeyde halkın direnişiyile karşılaşmaktadır. Özellikle bu nedenle, güçlü ekonomik çıkarlar bu hizmetleri uluslararası düzeyde yapılan anlaşmalar yoluyla kuralıslılaştırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, DTÖ’nün Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) önemli bir rol oynamaktadır.

Anlaşma, çıkış noktası olarak, hizmet ticaretinin birbirini izleyen müzakereler yoluyla adım adım serbestleştirilmesi yükümlülüğünü getirmektedir.²¹ Bu anlaşma metnini ciddiye alacak olursak, sorun kamu hizmetlerinin kuralıslılaştırılıp kuralıslılaştırılmayacağı ve piyasa odaklı hale getirilip getirilmeyeceği değil, bunun ne zaman olacağı –ve dolayısıyla GATS yoluyla çok

21 Anlaşmanın 19-1. Maddesi: “Üye ülkeler (...) giderek artan bir serbestleşme düzeyine erişmek amacıyla birbirini izleyen müzakere turlarına gireceklerdir.” Anlaşmanın tamamına <www.wto.org/english/docs_e/legal_e/26-gats.pdf> adresinden erişilebilir (Erişim tarihi 23 Ağustos 2011).

uluslu şirketler ve serbest rekabete ne zaman açılacağıdır.²² Bir hükümetin bu tür bir kuralıslılaştırımayı tersine çevirmek istemesi durumunda, anlaşma bunu neredeyse olanaksız hale getirmektedir.²³ Bu haliyle, anlaşma herhangi bir duraklama yerinin bulunmadığı, tek yönlü bir caddeye benzetilebilir.

Hem ABD hem de Avrupa Birliği'nde, hizmet sektöründe yer alan işverenlerin çıkarları GATS'ın gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Hem Hizmet Sektörü Amerikan Koalisyonu (CSI) hem de Avrupa Hizmetler Forumu (ESF),²⁴ DTÖ müzakereleri sürecinde etkin bir lobi faaliyeti yürüttüler. Bunlara sadece danışılmamış, aynı zamanda –tıpkı bu süreçte yer alan tüm ülkelerin işverenlerin çıkarlarının gündeme getirilen ulusal taleplerin formüle edilmesinde belirleyici rol oynuyor olması gibi (ki bunlar da halktan gizlenmiştir)– müzakerelerde talep ve önerilerin hazırlanmasında da yer almaları sağlanmıştır.

Eğitim, özel sermaye yatırımlarının kamu sektöründe ele geçirmeyi istediği en büyük –ve bu nedenle en cazip– alanlardan biridir. Dolayısıyla, bu sektör, doğal olarak GATS müzakerelerinin odak noktasında yer almıştır. Amaç eğitim sektörünü uluslararası rekabet ve girişim özgürlüğüne açmak ya da bir başka deyişle eğitimi küresel pazarda bir meta haline getirmektir. Norveç Grubu gibi manidar bir isme sahip olan, gayri resmi bir çıkar grubu (DTÖ'de adlandırıldığı şekilde temas grubu veya arkadaş grubu) bu çalışmanın başını çekmektedir. Norveç bu gruba destek verdi. Verilen bu destek, o tarihte iktidarda olan merkez sağ hükümet tarafından halktan gizlendi ancak bir Avustralyalı

22 Kuşkusuz kimilerince kamu hizmetlerinin GATS'ın dışında tutulduğu iddia edilmektedir. Sorun şudur ki, bu bağlamda kamu hizmetleri o kadar dar bir biçimde tanımlanmaktadır ki, anlaşma gerçekte hemen hemen hiçbir koruma sağlamamaktadır (anlaşmanın 1-3. Madde'sinin b ve c bendlerine bakınız). Kamu yönetimine yönelik bir diğer sınırlama, önemli kamusal düzenlemelerin "ticaretin önünde gereksiz engelleri" oluşturamayacağını belirtildiği 6. Madde'de bulunabilir.

23 Tüm üye ülkelerin (şu anda sayıları 150'nin üzerindedir) ayrılma kararını kabul etmesi ayrıca en sonunda oluşacak mali kayıp için tazminat ödenmesi gerekmektedir. Böyle bir kabulün verilmesi durumunda, serbestleştirilmiş olan hizmetlerde toplum boyutu azaltılamayacağından, bir hizmet sektörünü GATS'tan çıkarmak isteyen ülke, aynı boyutta başka bir sektörü anlaşma kapsamına eklemek zorundadır.

24 (Başlangıçta Avrupa Hizmetleri Ağı olarak adlandırılmış olan) bu sonuncusu, görünüşe göre AB'de hizmet sektöründe sermayenin çıkarlarının çok zayıf bir biçimde temsil edilmekte olduğunu düşünen Avrupa Komisyonu'nun (!) girişimi üzerine kurulmuştur (bkz. Balanya, Doherty, Hoedemanetal ve diğerleri, 2000, sayfa 135-6).

hükümet görevlisi aracılığıyla bu durum açığa çıktı. 2005 yılında Kırmızı-Yeşil hükümet iktidara gelince, bu faaliyet sona erdi.

Norveç, uzun bir süre, eğitimin DTÖ'nün serbest ticaret anlaşmasına dâhil etme çabalarına uluslararası düzeyde önderlik etmiştir. Daha 1994 yılında, Gudmund Hernes'in eğitim bakanı olduğu Gro Harlem Brundtland'ın Sosyal Demokrat azınlık hükümeti, Norveç'in tüm ilk ve ortaokul eğitim sektörünü GATS'a dâhil etti. Sadece dört ülke –Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Sierra Leone ve Lesotho– bu alanda Norveç kadar ileri gitti. İlk ve orta öğretimde henüz yeterince gelişmiş bir uluslararası pazar bulunmadığından, bu girişimler şu ana kadar, herhangi bir önemli sonuç doğurmamıştır.

DTÖ'de yapılan tüm müzakereler gizlilik içinde yürütülmektedir. Dolayısıyla, halkın büyük bölümünün uzun yıllar boyunca uğruna savaşım verdikleri kamusal refah hizmetlerinin, çeşitli hükümetler tarafından, GATS yoluyla, gizlice uluslararası rekabete açılması riski bulunmaktadır. Bu aynı zamanda öyle bir yordamdır ki, zamanı gelip parlamentoya sunulduğu zaman, nihai DTÖ anlaşmasını durdurmak –veya değiştirmek– neredeyse olanaksızdır. Burada “ya bu deveyi güdersin ya bu diyardan gidersin” denmektedir –anlaşma ya tümüyle onaylanmak ya da tümüyle reddedilmek zorundadır. Yıllarca süren müzakerelerin ardından, bunun sorumluluğunu üstlenmeye kim cesaret edebilir?

Diğer bir deyişle, tüm bu uluslararası kurum ve anlaşmalar yoluyla, neoliberalizm küresel ekonomik sistem olarak kurum-sallaşmaktadır. Bunun sonucu olarak toplumun demokrasiden uzaklaşması çok tehlikeli ve geniş kapsamlı bir süreçtir.

Güçsüz Devlet Efsanesi

Neoliberal saldırıyı eleştirenler arasında ortak bir varsayım, piyasanın artan gücünün devletin zayıflamasına yol açmış olduğudur. Devletin piyasaya yönelik düzenlemelerinin zayıflamış olduğunu kolaylıkla görebildiğimizden, böyle bir sonuca varmak mümkündür. Fakat güçsüz devlet kuramı doğru mudur? Son yıllarda –2007 yılında başlayan mali kriz ile– devletlerin bankalar, mali kuruluşları, kâr ve kapitalistleri –belki de kapitalizmin ken-

disini— kurtarmak için nasıl müdahalede bulunduklarını görmedik mi?

Neoliberal saldırıya karşı olanların bir bölümü son birkaç yıldır devletin piyasanın genişlemesi sonucunda zayıflamış olduğu efsanesini reddetmektedirler.²⁵ Aslında bunun tersini, şimdi sermayenin küresel bir pazarda azami kâr elde edebilmek için devlete —her zamankinden daha fazla— bağımlı olduğunu iddia etmek mümkündür. Daha fazla liberalleşme ve özelleştirmeyi hayata geçirenler devletlerdir. Çok uluslu şirketler ve mali kurumların lehine giderek artan sayıda bölgesel ve uluslararası anlaşmalar yapmak için müzakerelerde bulunanlar devletlerdir. Devletler sermaye güçlerinin lehine tahttan feragat etmiş değildir. Aksine, giderek artan ölçüde sermayenin çıkarlarının araçları haline gelmektedirler.

Bu durumda, devlet güçsüz hale gelmemiştir. Daha ziyade, nitelik değiştirmiştir. Devletin üstlendiği çeşitli rolleri birbirinden ayırt edebilmemiz gerekir: Bir yanda refah ve demokratik süreçler için bir arena olan devlet, diğer yandan bir iktidar aygıtı ve mevcut ekonomik düzenin garantörü olarak devlet. Son birkaç on yıl içinde, bu rollerden ilki zayıflarken, ikincisi adım adım güçlenmiş ve değişim göstermiştir. Devlet, uluslararası piyasalardaki daha yoğun rekabet ve sermayenin ulusal sınırların ötesinde serbestçe hareket edebiliyor olması bakımından giderek artan bir baskıya maruz bırakılmaktadır. Devletin artan baskı ve sistemli zorlamaya maruz kalması onun zayıflamış olduğu anlamına gelmemektedir. Bu, aynı zamanda devletin —sadece onun konumunu güçlendirmiş olan ekonomik çıkarların bir aracı olarak— güçlenmesine de yol açabilir.

Yukarıda gösterildiği gibi, sermaye denetimleri yürürlükten kaldırıldığı zaman, bir ülke için yatırım çekmenin tek yolu vardır ve bu yol sermaye dostu bir ortam yaratmaktır. Sermaye kaçışını ve ekonomik durgunluğu önlemek için, devlet, böylesine bir rejimi yürürlüğe koyduğunu sergilemek üzere her türlü çabayı göstermektedir. Elbette bu, işçiler, çevreciler ve kendi sosyal güvenliklerini korumak için yüksek düzeyde vergilendirmeden yana olan insanlar gibi diğer ilgili tarafların direnişiyle karşılaşabilir.

25 Örneğin, bkz., Weiss (1998), Marcuse (2000), Wood (2002) ve Lindert (2004).

O halde, sosyal kesintileri ve sermaye-dostu bir rejimi dayatmak için güçlü bir devlete "ihtiyaç vardır." Sermaye denetimleri ve piyasaya yönelik diğer önemli düzenlemeler kaldırıldığı zaman, devletin ulusal ekonomiyi savunmak için kullanabileceği önlemler değişmiştir. Hâlâ güçlü, müdahalelerde bulunan ancak bunu artan ölçüde sermayenin ve piyasanın öncülleri doğrultusunda yapan bir devletle karşı karşıyayız.

Ne var ki, bu ekonomik olarak egemen konumda olan ülkeler için geçerlidir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, devletlerin içinde yer aldıkları uluslararası güç hiyerarşisinde tamamen farklı, bağımlı bir konumdadırlar. Bu ülkelerde, piyasa güç kazanması nedeniyle ve devletler ekonomik olarak egemen merkezler karşısında kendi ulusal sermayelerinin çıkarlarını desteklemek için yeterince güçlü olmadıklarından devletin zayıflamış olduğunu görüyoruz.

Piyasanın artan gücü ve giderek daha fazla sayıda kararın uluslararası düzeyde alınıyor olmasıyla birlikte, devletin demokrasiden uzaklaştığı ve aynı zamanda büyük şirketler ve işveren örgütleriyle her zamankinden daha güçlü bağlar kurduğu bir ortam oluşmuş durumda. Devletin niteliği en nihayetinde toplumdaki egemen sınıflar arasındaki güç dengesini yansıtır. Sendikalar ve diğer kitle örgütleri savunma konumuna itilmiş durumdadır. Emek hareketinin siyasi kolu derin bir siyasi ve ideolojik kriz içinde. Sermayenin serbest dolaşımı ve piyasaların her zamankinden daha fazla küreselleşmiş olmalarının yol açtığı artan rekabetle birlikte, devletler giderek daha fazla ulusal sermayenin rekabet gücünü sağlamanın araçları haline gelmektedirler.

Küresel rekabet tekil şirketlerin mal ve hizmetlerinin fiyatıyla sınırlı değildir. Kurlsız, sınırlardan azade bir kapitalizmde, bir ülkenin ekonomik ve sosyal ilişkileri bir bütün olarak o ülkenin rekabet gücü bakımından giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, bir ülke sadece emek maliyetleri ve üretkenliği ile değil, artan ölçüde daha geniş sosyal maliyetle –diğer bir deyişle, refah devletinin düzeyi– üzerinden rekabet etmektedir.²⁶

26 Almanca'da buna ilişkin güzel bir ifade bulunuyor: Bir ülkenin rekabet yeteneğinin tüm yönlerini –sosyal sistemi, sermayeye ne kadar cazip görüldüğü, yüksek nitelikli emek gücünü kendine çekme kapasitesi ve benzeri– kapsayan *Standort Wettbewerbs*.

Bir ülke rekabet gücünü, kamunun sosyal maliyetleri dâhil olmak üzere, toplam emek maliyetlerini azaltarak güçlendirebilir.

Bu aynı zamanda, pazarlar ve kaynaklar için verilen uluslararası mücadelenin daha da keskinleşmesi durumunda, devlet tarafından sosyal güvenlik ve hizmetlere yapılan saldırılarında şiddetleneyeceği anlamına gelmektedir. Böyle bir politika için halk desteği olmadığından, bu, devletin giderek daha otoriter bir doğrultuda gelişme göstereceği anlamına gelebilir. Bu, örgütlenme, pazarlık ve grev yapma gibi temel sendikal haklara yönelik saldırıların artmasına yol açabilir.

Şu anda Avrupa Birliği'nde tanık olduğumuz şey budur. 2000 yılında, Avrupa Birliği, 2010 yılından önce dünyanın en rekabetçi ve bilgiye dayalı ekonomisi haline gelme amacıyla Lizbon stratejisini uygulamaya koydu. Bu, açıkça ifade edilmeksizin, Avrupa Birliği'nin, ABD (ve yüksek teknoloji merdivenini tırmanmaya başladığından beridir giderek daha fazla rekabet edebilen Çin)'den daha rekabetçi olacağı anlamına geliyordu. Şimdi bu on yıllık süre geride kalmış ve Avrupa Birliği bu hedefe hiçbir bakımdan yaklaşamamışken, geriye düşmekte olan Avrupalı siyasi ve ekonomik seçkinler arasında çaresizlikten doğan gözü dönmürlük giderek büyüyor.

Şu anda, tüm gelişmiş ekonomilerde –gerek ABD gerekse de AB'de– hizmet sektörü ekonominin üçte ikisinden fazlasını oluşturmaktadır. Bu sektörün büyük bölümü emek-yoğun niteliktedir: Diğer bir deyişle, emek maliyetleri giderlerin çoğunu oluşturmaktadır. Yani, rekabet gücü artırılsaksa, bu emek maliyetleri aşağıya –Avrupa Birliği söz konusu olduğunda, kabaca ABD'deki düzeye– çekilmek zorundadır. Bunu başarabilmek için, emek piyasasını daha esnek hale getirmek üzere müthiş bir baskı uygulama (AB hâlihazırda esnek-güvence²⁷ kavramını kullanarak

27 Esnek-güvence [flexicurity] kavramı, esneklikle güvenliği, yani esnek emek piyasalarıyla sosyal güvenliği birleştirmeye çalışmaktadır. Danimarka bunu çok başarılı bir biçimde gerçekleştirmiş bir ülke örneği olarak kullanılmaktadır. Sorun şudur ki, hem Danimarka'da hem de Avrupa Birliği'nin geri kalanında sosyal güvenlik zayıflarken, esneklik artmaktadır. Bu nedenle, güvenceli esneklik sendikal hareketin geniş kesimlerince gerçek durumu gözlerden gizlemeye yönelik bir girişim olarak algılanmaktadır. Sendikalarda birçokları esnek-güvenceden, sömürü esnekliği [flexploitation] olarak söz etmektedir. Bu, gerçekte neler olup bittiğini daha iyi açıklayan bir kavramdır.

bunu daha kabul edilebilir bir hale getirmeye çalışmaktadır) ve toplam emek maliyetlerini azaltma yoluyla çaba harcanmaktadır. Bu amaçla, Orta ve Doğu Avrupa'daki yeni ülkelerin düşük ücret hadleri, Batı'da kapsamlı sosyal damping yaratmak için kullanılmaktadır. Ayrıca, sosyal güvenlik harcamaları, örneğin emeklilik aylıklarının azaltılması, artan kullanıcı harçları ve diğer sosyal düzenlemelerin zayıflaması yoluyla saldırıya uğramaktadır.

Avrupa Adalet Divanı'nın 2007-08 yıllarında almış olduğu, istisnasız bir biçimde tümü sendikaların grev yapma konusundaki yasal olanaklarını kısıtlayan dört yeni karar da (bkz. VI. Bölüm) bu bağlamda değerlendirilmelidir. O halde, bu durumda baskıcı önlemlere başvuranlar sadece ulus devletler değildir. Uluslarüstü AB devleti de aynı doğrultuda –ve demokratik temeli çok daha zayıf olduğundan muhtemelen daha büyük ölçüde– ilerlemektedir.

Özellikle Avrupa'daki mevcut borç krizi, bu eğilimi büyük ölçüde hızlandırabilir. Şimdi, mali piyasaları kurtarmak için kabul edilmiş olan kriz paketlerinin –mali sermaye tarafından değil, halk tarafından– geri ödenmesi talep edilmektedir. Bu, toplumsal zenginliğin muazzam bir yeniden paylaşımını gerektirmektedir ve sendikal hareket daha da fazla zayıflatılmadan uygulanması pek olası değildir. Bu, sendikalara karşı eskisine nazaran daha güçlü bir biçimde saldıran, onları daha fazla baskı altına almaya çalışan ve özel mülkiyet ile sermayenin gücünü korumayı temel öncelik olarak kabul eden daha baskıcı rejimlerin ortaya çıkmasından korkmamız gerektiği anlamına gelmektedir. Sorun sendikaların buna hazırlıklı olup olmadıklarıdır.

İşverenler cepheden saldırırlarken, böyle bir ortamda kolektif sağduyu, toplumsal ortaklık ideolojisi ile toplumsal ortaklık arasında sözde sosyal diyalogu kendimize temel olarak almamız, her halükarda riskli bir hareket olacaktır.

V. BÖLÜM

Saldırılar

Bu kitap kaleme alındığı sırada, refah devleti için verilen mücadele tüm Avrupa'yı sarmakla kalmayıp dünyanın başka bölgelerine de yayılmıştı. Mali kriz ve bunu takiben oluşan borç krizi durumu öylesine içler acısı bir hale getirdi ki, şu anda, kademeli kesintiler ya da sınırlı özelleştirmeler yoluyla sadece bazı sosyal hizmetlere saldırılmıyor, birçok ülkede kamu hizmetleri ve sosyal hizmetler aynı anda sistemli bir şekilde yok edilmeye başlanmış görünüyor. Başka hiçbirşeyi açıklamasa bile bu durum bize Avrupa'daki yeni güç ilişkilerinin sosyal devleti nasıl savunmasız bir kurban haline getirdiği konusunda açık bir ders vermekte. Mali kuruluşlar ve zenginler korunurken, kamu sektöründeki ücretler, emekli maaşları, sosyal güvenlik ağları ve sosyal yardım hizmetleriyle ilgili düzenlemeler cepheden saldırı altındalar.

Bu konuyu daha sonra ayrıntılı bir şekilde irdeleyeceğiz. Refah devletine yönelik bu saldırı mali krizle başlamadı elbette. Bu noktada neoliberal saldırıların geçtiğimiz birkaç on yıl içerisinde toplumsal yapımızın önemli unsurlarını nasıl değiştirdiğini yakından incelemekte fayda var. Fakat öncelikle refah devletinin zayıflamasının ne anlama geldiği hakkında bir kaç söz etmeliyiz. Onun biçimi ve içeriği, daha önce belirttiğim gibi toplum içerisindeki farklı çıkar gruplarının birbirleriyle mücadelelerinin sonucudur. 1980'lerden, bir başka deyişle neoliberal dönemin başlangıcından bu yana güç dengeleri piyasanın artan gücü lehinde çarpıcı bir şekilde değişti. Sosyal devlet hizmetlerine yönelik saldırılar güç dengelerindeki bu değişimin kaçınılmaz sonucu oldu.

Refah devleti, sistemli olarak kesintiler, özelleştirmeler ve yeniden yapılanmalarla güçsüzleştirildi. Fakat yine de yeni iktidar sahipleri gidebilecekleri son noktaya kadar gidemediler. Kurumsal isteksizlik, halkın direnmesi ve seçimler yoluyla politikacıların etki altında kalması aşamalı olarak hayata geçirilen bu süreçte engel oldu. Buna rağmen, mali ve ekonomik krizler halihazırda ekonominin ve politikanın seçkin tabakası tarafından karşı saldırılarını güçlendirmek için kullanılmaktadır.

Gerçek şu ki, refah devletine dayanak teşkil eden gücün zayıflaması, sosyal harcamaların GSMH'ya oranının bugüne kıyasla çok daha küçük oranlarda olduğu (Tüm OECD ülkelerinde II. Dünya Savaşı'na kadar yapılan sosyal transferler GSMH'nin yüzde beşinin altındaydı [Lindert 2004, s. 11]) refah devletinin ortaya çıkmadan önceki zamanlara dönme riskinin taşındığı anlamına gelmiyor. O zamanlardan beri büyük değişimler gösteren toplumun refahı maddi olarak önemli ölçüde arttı ve günümüz ekonomileri ve üretim biçimleri büyük ölçüde refah devleti hizmetlerine bağımlı hale geldi.

Refah devletinin zayıflaması kendisini yalnızca sosyal harcamalarda kesintiler olarak göstermez, aynı zamanda riskler karşısında kişisel sorumlulukların artması, daha otoriter bir yönetimin denetimi altına girme, sosyal olarak dışlanma, fakirliğin ve eşitsizliğin artması olarak da gösterir ve tabii bir de emeğin artan metalaşması olarak (Esping-Andersen 1990, s.35). Dahası,

refah devleti için verilen mücadele, bu devletin yönetimini ve idaresini, nasıl sınıflandırılacağını, bunun yanı sıra geliştirilmekte olan hizmetlerin niteliğini ve düzeyini de –özelleştirme düzeyi ve rekabet ortamı, tüketici vergileri, herkesi kapsayan sosyal güvenliklikten muhtaçlık sorgusuna geçiş vb.– etkileyecektir. Artan piyasa gücüyle birçok insan kendi işleri üzerindeki denetim yetkilerini kaybetmeye başladı, daha da insafsızlaştırılmış çalışma koşullarına maruz kaldılar ve toplumsal sorunlardaki genel artışın eşliğinde doğru düzgün bir barınma imkânına dahi erişim zorlaştı.

Bir başka deyişle, bizim refah devletinin dayandığı temeller konusundaki anlayışımız, onun bugünkü durumu hakkındaki değerlendirmelerimiz açısından oldukça yaşamsal bir öneme sahiptir. Burada niyetim II. Bölüm’de özetlenen geniş anlamıyla refah devleti kavramını –ki bu refah devleti kurumları ve kamu bütçesinden yapılan sosyal harcamalardan çok daha kapsamlı bir kavramdır– kendime esas almak. Dünyanın bizlerin yaşadığı kısmında birçok insan refah ve refah devleti hakkında olumlu bir bakışa sahiptir.¹ Bu nedenle, gelişmiş bir refah devleti yaşamak için daha iyi ve güvenli bir yer olarak tanımlanır. Refah devleti temel ihtiyaçlarımızı karşılamak zorundadır. Bu, toplumun insanileşmesinin bir parçasıdır ve birçok insana göre de refah devleti olmanın temel ayıncı özelliklerinden biridir.

Aynı zamanda hesaba katmamız gereken bir başka şey var ki o da refah devletinin en başından beri toplumsal işbirliğinin bir sonucu olduğudur. Biçimi ve içeriği toplumdaki farklı çıkar gruplarının mücadelesinden türer ve günümüzde de bu çıkarlar arasındaki güç dengesi hâlâ onu şekillendirmeye devam etmektedir. Refah devletinin gelişmesi işte bu nedenle toplumun refahında bir artış olmadığı halde sosyal harcamaların hızla arttığı farklı yönlerle doğru bir seyir izleyebilir. Örneğin, bir ülkede iş-

¹ Refah (Welfare) kavramının ABD’de biraz farklı bir anlamı vardır. “Refah” daha çok kelimenin dar anlamıyla, sosyal yardım anlamında kullanıldığı ve bu yardımdan yararlananlar için bu kendisinden kuşku duyulan ve utancın eşlik ettiği bir alının var olması nedeniyle kavram birçoklarıncı olumsuz bir anlam taşımaktadır. Page’e göre (2007, s. 88) aynı şey İngiltere içinde geçerlidir. Özellikle de Thatcher döneminde Sosyal İşler Bakanı olan John Moore sayesinde, “Kendisi refah sözcüğünün bir vatandaşlık hakkı olmasından ziyade aciz ve muhtaç durumdaki bağımlı kişi olarak algılanması konusunda epey çaba harcamıştır.”

sizlik oranı arttığında refah devletinin sosyal harcamaları da o oranda artar fakat o ülke insanları için refahın arttığını söylemek pek doğru olmaz. İşsizlik her ne kadar refah devletinde zararı karşılanan ve telafi edilmeye çalışılan bir olgu da olsa, özellikle etkilenenler tarafından, olumsuz bir durum olarak değerlendirilmeye devam eder.

İş piyasasından soyutlanmış insanlara verilen sosyal yardımlar ve emeklilik maaşları kuzeyli ülkelerde son 30 yıl içerisinde ciddi bir artış gösterdi. Nedenlerden biri, iş piyasasıyla olan bağlantıları sonucunda daha fazla insanın emeklilik hakkı kazanmasıydı. Diğer taraftan birçoğu da erken emekli olmaya mecbur bırakıldı çünkü piyasa içerisinde birçok sektör çalışanlardan çok daha fazlasını bekler hale geldi. Bu gelişmeler refah devleti için pek hayra yorulamayacak olsa da zoraki işten çıkarmalar ve iş hayatının dışına itilme durumu –sağlık ve sosyal yardım masraflarıyla birlikte– hızla artmaya devam ediyor. Elbette ki, sosyal yardımlar mali güvenliği teminat altına alıp işsizliğin doğurabileceği olumsuz sonuçları önemli ölçüde azaltmıştır fakat yine de bu nedenle doğan başka sıkıntıları tamamen engelleyememiştir.

Bu bağlantıda, ekonomik gelişmeler çerçevesinde sıkça ekonomik büyüme ve kişi başına gayri safi milli hasılayla hesaplanan zenginlik ile refahı karıştırmamak ayrıca önemlidir. Bu ikisi aynı yönde hareket edebilir fakat tam tersine zıt yönlerde doğru da gidebilir. Zenginliğin, –meydana gelişi ve ne şekilde dağıtıldığına bağlı olarak– artış oranı refahın da artmasına olanak sağlar. Bu konuda, belirleyici etmen şüphesiz ki toplumdaki güç ilişkileridir. Günümüzde, ekonomik büyüme uğruna pek çok insanın büyük bedeller ödediğine dair çok sayıda gösterge mevcut –aşırı rekabet ortamı, kurum içerisindeki hızlı ve sürekli yeniden yapılandırmalar, sürekli daha fazlasını talep eden ve merhametsiz çalışma hayatı (VI. Bölüm) ve aynı anda bu büyümenin getirdiği zenginliğin en kaymaklı tarafını silip süpüren zengin seçkinler– fakat bu büyüme, geniş kesimlerin yaşam kalitesine yaptığı etki anlamında, refah devletini güçlendirmekten çok altını oyuyor.²

2 Bu biz çevreyle ilgili ciddi problemleri tabloya dahil etmeden önceki durumdur -ki iktisadi büyüme ile de yakından ilişkilidir. Kısa yada uzun vadede (iklim sorunu gibi) insanlar için ayrılan refah hizmetlerinin düşürülmesine katkıda bulunur. Fakat bu burada ele aldığımız ana konunun dışında kalmaktadır.

Refah hizmetleri olarak tanımladığımız şeylerin hepsi işçi sendikalarının, işçi hareketlerinin ya da kapitalizme karşı savaşanların çabalarıyla elde edilmemiştir. Refah devletlerinin doğası zaten iki yüzlü olduğundan bu hizmetlerin çoğu ekonomilerinin işlevlerini etkili bir şekilde yerine getirmeleri için kendi çıkarları için kesinlikle gereklidir. Akli başında bir kamu yönetimi, toplu taşıma hatta eğitim sistemi bile bu hizmetlerin içinden ilk akla gelen alanlardır. Örneğin, günümüz ekonomisinde gelişmiş sanayilerin geniş bir kısmında şimdiye kadar hiç olmadığı kadar vasıflı işçiye ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla da kapitalistler ve patronlar gelişmiş eğitim sistemiyle oldukça yakından ilgilenmektedirler.

Eğitim, bir refah devletinin vermesi gereken hizmetler arasında ilk sıralarda yer almakta ve gelişmiş ülkelerin kamu bütçelerinde en geniş bölümü temsil etmektedir. Her ne kadar iyi bir eğitim sistemine olan ihtiyaç konusunda geniş bir mutabakat bulunsa da bu onun toplumda farklı gruplar arasında çok farklı görüşlere sahip olunmasını engelleyememiştir. Neoliberaler, eğitim sektörünü ele geçirmek için çok çaba sarfettiler ve bunda büyük ölçüde de başarılı oldular.³ Bu mücadele sadece –belki de öncelikli olarak– kamu bütçesinden eğitime ayrılan payın büyüklüğüyle değil bir sosyal devlet kurumu olarak eğitimin ne ölçüde zayıflatıldığı ya da güçlendirildiğiyle ilgilidir ki bu nedenle bir çok niteliksel ölçüt bakımından değerlendirilmelidir. Bir başka deyişle, eğitimin hedeflerine, örgütlenişine, içeriğine, genişliğine ve düzeyine daha yakından bakmalıyız.

Kendimize şu soruları sormalıyız: Okullarda kâr amacı gütmeyen öğrencilerin özel ilgi alanları yönünde ilerlemelerine izin verilmesinin etkileri neler olur? Farklı toplumsal kökenlerden gelen çocukların eşit şartlara sahip olması nasıl sağlanır? Okullarda öğrencilere hangi değerler öğretilmelidir ve bu nasıl başarılı? Okulda verilen eğitimin içeriği öncelikli olarak ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak mı olmalıdır yoksa daha kapsamlı amaçlara mı hizmet etmelidir? Dünya Ticaret Örgütü ve BP Yönetim Kurulu Eski Başkanı Peter Sutherland'ın Avrupalı Sanayiciler

3 Eğitim sektörünün neoliberal fethinin büyüleyici tarihini burada daha fazla ele alamayacağız! Fakat bu konuda çok daha fazla ve değerli bilgi şu kaynaklarda bulunabilir. Kohn ve Shannon (2002), Apple (2006), Dale ve Robertson (2009).

Toplantısı'nda başkanlığını yaptığı bir çalışma grubuna mesajı oldukça açtı:

Sanayi kayıtsız şartsız eğitimin sorumluluğunu üzerine almalıdır (...) eğitim ekonomiye hizmet edecek şekilde tasarlanmalıdır.

(Kalafdités 2001, s. 27).

Buna ek olarak kendimize, sistemli olarak kaybetmeye mahkum insanlar üreten okullardaki yanlışın ne olduğunu sormak zorundayız. Dış dünyadaki hakim eğilimlerle –gerek reklam ve medya gerekse seçkin sınıfın kesenin ağzını açmasıyla– değerleri aşındırılan okullar tepkilerini nasıl koymalıdır? Eğitim alanındaki gelişmeler, farklı çıkar gruplarının okulları ve eğitimi etkileme çabaları nedeniyle birbirleriyle girdikleri mücadeleler sonucu belirlenecektir.

Benim burada vurgulamak istediğim bu sosyal devlet kurumlarının kamu bütçesinden aldıkları payda gözle görülür bir azalma olmaksızında saldırıya maruz kalıp zayıflatılabileceği. Dolayısıyla içerik ve farklı çıkarların ifade edildiği gerçeği de dikkate alınmalı.

Her ne kadar, kamu harcamaları bütçesine yapılacak birkaç ilave refah devletinin gerçek anlamında değerlendirmesinde yeterli olmasa da genel eğilim tam da bu yönde. Bana göre, bu değerlendirmeler insanlar üzerinde geniş bir etki alanına sahip –en azından araştırmacılar ve Kuzey Avrupalı politikacılar üzerinde-. Örneğin Kuzey Avrupa'da seçim kazanma derdi olan tarafların artık refah devletini kurcalamaktan vazgeçmek zorunda kalmalarının ardından birçok insan “Tehlike Bitti” diye sevinç çılgınlıkları attı. “Artık her şey olması gerektiği yerdeydi...” (Ayrıca, I. Bölüm, sayfa 32'ye bakınız.)

Pierson (1994) ve Lindert (2004) oldukça ilginç çözümlemelerini refah devletinin 1980'lerde başlayan sağcı saldırılara karşı koymada oldukça başarılı olduğu tesbitiyle bağlıyorlardı. Halkın direnci hem Birleşik Krallık'ta hem de ABD'deki saldırıları zayıflatmış ve sosyal haklar üzerinde sistemli ve hızlı değişiklikler yapmaya çalışmanın ne kadar zor olacağını kanıtlamıştır.⁴

4 “Refah devletini etkisiz hale getirmek” Thatcher'a atfen ve O'nun hayattaki en büyük siyasi hedeflerinden biri olarak söylenir.

Pierson'ın refah devletini bir istikrar adası olarak betimleyişi bir yandan her iki ülkede de gelir eşitsizliğinin artışından bahsederken biraz abartılı durmaktadır. Ona göre, her ne kadar işsizlik sigortası ve konut yardımları azaltılmış olsa da diğer sosyal yardım programlarının hepsi tam gaz devam etmekteydi. Yerel ve mücadeleyle alınmış haklardan çok evrensel programlar tehdit altındaydı. Kesintiler genellikle etkilenen gubun zayıf ya da kolaylıkla sindirilebileceği yerlere geliyor ve sendikalar bu her iki ülkede de gücünü kaybediyor bu da ileride doğabilecek yeni kesintilerin müjdesini veriyordu.

Reagan ve Thatcher'ın ulusal sosyal harcamaları çok hızlı ve acımasızca azaltmak için hazırladıkları en acımasız planlarının başarısızlıkla sonuçlanmasından alınacak çok önemli dersler var. Her ne kadar en az iki etmenin sonucu olsa da Pierson ve Lindert'in bu konuya yaklaşımları abartılı bir şekilde olumlu: *İlki*, uygulanan kesintilerin onların bakışını gölgelemiş olmasıdır. Oysa oldukça ciddi miktarlarda olmasına karşın hükümetin sosyal hizmetleri ıslah etme hırslarının büyüklüğü karşısında çok yetersiz kaldıkları aşikardı. *İkincisi*, Pierson ve Lindert'in refah devletini asıl ve ilk ölçütün sosyal haklar olduğu yer olarak tanımlayarak çok dar bir açıdan yaklaşmaları. Oysa ki daha önce yukarıda da tartıştığım gibi, refah devletinin içeriği ve niteliği bundan çok daha önemlidir. Örneğin, geniş kapsamlı özelleştirmeler, muhafazakâr hükümetlerin geçirdiği sendika karşıtı yasalar ve yapısal değişiklikler refah devletinin gelişiminde sosyal yardımlardan yapılan kesintilerden çok daha ciddi önem taşır.

Üçüncü olarak, hükümetlerin güç dengelerini gözeterek, değişiklikleri büyük bir tedirginlik yaratarak devrimci bir ayaklanmaya yolaçacak bir hızda gerçekleştirmektense adım adım yapılan reformlarla hayata geçirmeyi daha makul bulmasıdır. Tabii bir de rüzgarı arkalarına aldıklarını eklemek lazım. Neoliberalizm hegemonyasını kurma sürecindeydi, hem ideolojik düzeyde hem de günlük iktisat politikaları uygulamalarında.

Pierson ve Lindert'in bir konuda hakkını vermek gerekiyor: Halkın direnişi işe yarıyor. Lindert önemli bir noktanın altını çiziyor, kamu hizmetleri bir kez sağlanmaya başlandı mı iki önemli

destekçisini de kendi yaratıyor: *Biri* o kamu hizmetinde çalışan işçiler, *diğeri* de o hizmetten faydalananlar. Kamu sektöründeki güçlü sendikalar, bu hizmetlerden faydalananların oluşturduğu iyi örgütlenmiş hareketler ve bunların toplumsal hareketlerdeki destekleyicileri ve gönüllü örgütleri sosyal hizmetler ve sosyal politikalar üzerindeki saldırılara karşı durmada, bu saldırıları püskürtmede ve sınırlamada çok önemlidir. Bunun örneklerini bir çok ülkede görmekteyiz.

Diğer taraftan tüm bu gelişmeler, doğal olarak, Sağ siyasetin; özelleştirmeler, rekabetçi pazarlık ve taşeronlaştırma için savaşma isteğini kaşıyan ve iyice kızıştıran fazladan bir neden olarak durur. Kapitalist genişleme için yeni ele geçirilen alanlara ilave olarak kamu sektöründe çalışan işçilerin azaltılması da soldaki partilere olan desteği zayıflatmanın bir yolu olarak kendi başına bir hedef haline geliyor.

Aşağıda, refah devletine yönelik bu saldırıların onun bazı hayatı unsurları üzerindeki etkilerini –özellikle de yoksulluk, toplumsal eşitsizlik ve emeklilik sistemine dair– daha yakından inceleyeceğiz. Buna özel bir önem veriyorum çünkü Kuzey Avrupa ülkelerinin bunlardan bağışık olduğuna dair yaygın bir kanaat var. Daha sonra Avrupa'daki mali kriz ve kamu borcu krizinin hemen ardından refah devletine karşı girilen ve şu anda süren toptan saldırının ana unsurlarını tarif edeceğim. Son olarak ise yeni güç dengelerinin basıncı ile refah devletinde yaşanan niteliksel değişimin özetini sunacağım.

Yoksulluk ve Artan Eşitsizlik

Yoksulluğa karşı mücadele ile sosyal ve ekonomik eşitlik için verilen kavga refah devletinin gelişimindeki kilit noktadır ve en parlak döneminde hem eşitsizlik hem de yoksulluk azaltılmıştır. Fakat ne yazık ki son on yıllarda Batı ülkelerinde en zenginlerle en fakirler arasındaki uçurum çarpıcı bir şekilde artarken yoksul insan sayısı da bir o kadar fazlalaştı. Bu iki gösterge bize refah devletinin toplumsal ilerleyişinin tersine çevrildiğini ve bir sosyal model olarak zayıfladığını göstermektedir. Zenginliğin yeniden dağıtımı, artık yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru

olmaktadır. Bu durum, neoliberal saldırının şafağında toplumsal kutuplaşmanın da önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Zengin ve fakir arasındaki uçurum ve yoksulluk sınırının altındaki insanların sayısı geçtiğimiz yirmi yıl içerisinde sürekli büyüdü. Bu büyüme oldukça geniş çapta ve OECD ülkelerinin dörtte üçünü etkiler durumda (...) 2000’li yılların başında Kanada, Almanya, Norveç ve ABD’de gelir eşitsizliği önemli ölçüde arttı.

(www.oecd.org/dataoecd/48/56/41494435.pdf 23.08.2011)

Bu dünyanın bizim yaşadığımız kısmında –refah devletlerinde⁵– mutlak yoksulluk değil nispi yoksulluk sorunudur. Nispi yoksulluk, belli bir toplumda o toplumun yaşam standartları içerisinde kabul edilemez olarak değerlendirilen gelir seviyesi olarak tanımlanır. OECD, nispi yoksulluk sınırını medyan ortalama gelirin yarısı⁶ olarak belirledi. AB’de bu oran medyan ortalama gelirin yüzde 60’ı olarak kabul edilir.

Bu tanıma göre 2007 yılında, (bir başka deyişle mali krizden önce) 500 milyon civarında AB vatandaşının 85 milyonu yoksul kabul ediliyordu. Bu rakam nüfusun yüzde 17’si demek oluyor. Ne var ki AB’nin kendi içerisinde de önemli farklılıklar mevcut. Örneğin Letonya ve Romanya yüzde 26 ve yüzde 23’lük oranlarla listenin liderleri. ABD’de bu oran daha da yüksek. Çocuk yoksulluğu nüfus ortalamasının da üstünde –ki bu oran tüm Avrupa Birliği ülkeleri için yüzde 20’nin altında değil (Kaynak: Avrostat). Macarov’a göre yaşlılar ise daha kötü durumda:

1997-98 yılları arasında İngiltere’de yaşayan üç çocuktan en az bir tanesi (4,4 milyon) yoksulluk içindeydi. Bu rakam, medyan ortalama gelirin yüzde ellisine denk gelen yoksulluk sınırı baz alınarak hesaplandı. Amerikan yoksulluk formülü hesaplamalarına göre, ABD’deki çocukların yüzde 20’si fakir. Bu sayıyı, Avustralya, Kanada ve İrlanda takip ediyor –Dünyanın “en gelişmiş” ülkelerinden bazıları (...) Eğer aylık ortalama kazancın

5 Kabul etmek gerekirse AB içinde bazı eski Doğu bloku ülkeleri bu yüksek mutlak yoksulluk istatistiklerine katkıda bulunmaktadır. Her ne kadar Portekiz, Yunanistan, İspanya ve İtalya’da mutlak yoksulluk dikkat çekici bir düzeyde de olsa (yüzde 3-8 arası, Kaynak: Lzelkes ve Zolyomi (2008), bu özellikle Baltık ülkeleri, Polonya, Macaristan ve Slovakya için geçerlidir.

6 Medyan nüfusun yarısı bu değerden fazla bir gelir elde ederken yarısının altında olması demek.

yüzde 60'ı yoksulluk sınırı olarak kabul edilirse o zaman da rakamlar Hollanda için yüzde 6, İsveç için yüzde 15 iken Amerika için yüzde 34 ve Avusturalya için yüzde 58 olacak şekilde değişiyor.

(Macarov, 2003, s. 30-31)

Bu araştırma, tıpkı Macarov gibi bize de, “Görülmemiş bir refahın içinde yaşayan dünyanın en zengin ülkelerinin nasıl oluyor da nüfusunun en az yüzde on ya da on beşlik bir kısmının açlık sınırında yaşıyor olmasını umursamıyor?” sorusunu sorduruyor (2003, s.11). Her ne kadar yoksulluk, zengin ülkelerin içinde de hâlâ önemli ölçüde var olmaya ve artmaya devam etse de, son 30 yıl içerisindeki en göze çarpıcı eğilim zenginliğin toplumsal seçkinler elindeki aşırı yoğunlaşması oldu. Bu oran ABD’de korkunç boyutlara ulaştı. İşte bu durumu açıklayıcı ilgili birkaç veri: 2005 yılında, en zengin yüzde 1’e ait yıllık hane halkı geliri neredeyse en alttaki yüzde 60’ın geliri kadardı. Servetin dağılımındaki eşitsizlik daha da büyüktü. Burada en zengin yüzde 1, en alttakilerin yüzde 95’ine denk (Sklar, 2010); 2009 yılında 50 milyon doların üzerinde kazanan 74 kişinin ortalama geliri neredeyse 520 milyon dolar idi, başka bir deyişle haftada 10 milyon dolar kazandılar. Toplamda, bu 74 insanın geliri Amerika’da yaşayan en yoksul 19 milyon insanın gelirinden daha fazla (Johnston, 2010). Bu rakamlar maalesef hasta bir toplumun belirtilerinden başka bir şey olamaz.

Diğer taraftan, Avrupa ülkelerinin gelir farklılıkları Amerika kadar uç olmasa da eğilim tabii ki yine aynı yönde. Yoksullar daha da gerilerken en zengin yüzde 10 durumunu pekiştirdi. Bu durum sadece İngiltere ya da İrlanda gibi ülkelerde değil daha eşitlikçi olan kuzey ülkelerinde de aynı. Birleşik Krallık’ta Thatcher döneminde sınıflar arası gelir farkı 1980’lerde oldukça hızlı bir şekilde arttı (Gini katsayısı⁷ yaklaşık olarak 0,27’den 0,37’ye çıktı) ve o zamandan beri de o yüksek seviyesinde kaldı.

Birleşik Krallık’ta yaşayan en yoksul yüzde 10’luk kesim uzun zamandır zor günler geçiriyor, buna son on yıldaki İşçi Partisi iktidarı dönemide dahil. 1998-2008 arasında gerçek gelirleri

7 Gini katsayısı 0 ile 1 arasında seyreder. 0, herkesin aynı gelire sahip olmasını, 1 ise tüm gelire aynı kişinin sahip olmasını temsil eder.

yüzde 12 düştü ve en zengin yüzde 10'un ülke gelirinden aldığı pay yüzde 31 iken onların aldıkları pay yüzde 1,3 olarak açıklandı. Ek olarak en zengin yüzde 10 aynı dönemde gelirini toplumdaki tüm kesimlerden daha çok arttıran grup oldu. Son on yıl boyunca, nüfusun daha zengin olan yüzde 50'lik kısmı Birleşik Krallık'ta toplam gelirdeki artışın yüzde 80'ini kendilerine mal ettiler ki bunun da yarısı en zengin yüzde 10'a gitti.

(Yoksulluk websitesi: www.poverty.org.uk/09/index.shtml
Erişim tarihi, 23 Ağustos 2011)

Terazinin Dengesi: Eşitlik Neden Herkes İçin Daha İyidir (2009) isimli öncü eserlerinde Profesör Richard Wilkinson ve Kate Pickett toplumda yoksul ile zengin arasında büyüyen uçurumun insanların refahları ve sağlıkları üzerinde hemen beklenilenden çok daha fazla olumsuz sonuçlar doğurduğunu kanıtladılar. Artan eşitsizlik beraberinde birçok toplumsal sorunu da depreştirip güçlendirmekte ve oluşan olumsuz sonuçlardan sadece hiyerarşinin en alt tabakası etkilenmemektedir.

Yıllardır bilindiği gibi hastalıklar ve şiddet eşitsizliğin daha çok olduğu toplumlarda daha yaygındır. Fakat yaptığımız araştırma sırasında fark ettik ki sadece sağlık ve şiddet değil bir toplumun en alt seviyesinde oluşan hemen hemen her toplumsal soruna eşitsiz toplumlarda daha sık rastlanıyor. Dahası, bu sorunların hepsi de ne kadar zengin olurlarsa olsunlar modern toplumları yıkıma götüreceği yönünde derin bir endişe yaratıyor.

(Wilkinson ve Pickett, 2009, s.18)

Profesör Vicente Navarro (2004), Wilkinson ve Peter'in tespitlerine yakın olarak dünyada şu anda tanık olduğumuz artan gelir ve servet farklarının tüm dünya nüfusunun yaşam kalitesi ve sağlığını olumsuz etkileyeceğini vurgulamıştı. O'nun çalışmalarında eşitsizliklerin bizzat kendisinin olumsuz sonuçlar yarattığını, diğer bir ifadeyle toplumsal gruplar ve bireyler arasındaki farkın ve dayanışma eksikliğinin nedeninin eşitsizliğin kendisi olduğunu ortaya koyuyordu.

Neoliberal reformların ekonomik ve toplumsal farkları tetiklemesi ve toplumsal farklılıkların daha büyük sosyal ve sağlık temelli sorunlarla geri dönüşü bize şunu göstermektedir, neoli-

beralizm hem sağlığımıza zararlı hem de toplumsal olarak tahrip edicidir.

Emekli Maaşları Saldırı Altında

Emeklilik sistemi, refah devletinin en önemli ayaklarından biridir. Aynı zamanda bütçelerindeki en büyük kalemlerden de biridir ve yeterliliğinin yanında iyi bir örgütlenme de toplumlarımızda gittikçe artan yaşlı nüfusun hayat standartlarının korunması bakımından çok önemlidir. Bu nedenden dolayı, sanayileşmiş ülkelerin birçoğunda yeni güç ilişkileri sayesinde kuvvetli saldırılara uğraması şaşırtıcı değildir. Bu ülkelerin büyük bir kısmında kapsamlı kesintiler ve emeklilik sisteminde kısıtlamalar uygulanmış diğerlerinde ise buna benzer reformlar kapıda beklemektedir.

Uygulamada Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) neoliberal beyin takımı olan uluslararası mali kuruluşları yapılacak reformlar için yolu yapmaya çoktan başladılar bile. Dünya Bankası'nın 1994'ten bu yana yayınlamakta olduğu etkili *Yaşlılık Krizini Engelleme* raporu elbetteki emeklilik sistemindeki yeni ilkelerin benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Sonuç olarak, bu durum daha çok özelleştirme, riskin bireyselleştirilmesinin artışı, gelirin aşağıdan yukarıya yeniden dağıtımı ve şimdiye dek görülmemiş ölçüde güçlenen mali sermaye ile daha sıkı bir bütünleşme demektir.

OECD ülkelerinin bir çoğunda, emeklilik birçok katılımcının kaynaşmış birlikteliğidir. En temel kamu emekliliği meslek sigortasının çeşitli biçimlerinin birleştirilmesiyle meydana gelmiş ve son olarak da sanıyorum ki bireysel emeklilik sigortasıyla tamamlanmıştır. Ek olarak, erken emeklilik ve sağlık problemleri nedeniyle çalışma yetisini yitiren engelli fonlarıyla çeşitlenmiştir. Birçok insan için genel bütçe hesaplı sosyal yardımlar ya da özel bütçe hesaplı yardımlar (konut kira yardımı, yakıt parası ve ulaşım yardımı vs.) ayrıca oldukça faydalı gerçek katkılardır.

Sistemdeki değişikliklerin uygulanması için öne sürülen gerekçe toplumda yaşayan yaşlı insan sayısının faal çalışanlara oranla arttığı gerçeğidir. Daha sağlıklı ve daha uzun bir ortalama ömür kutlanması gereken niteliksel gelişmeler değil mi diye dü-

şünebilirsiniz fakat kullanılan “gri dalga” ya da “demografik saatli bomba” kavramları insanları maalesef korkutmak için kullanılmaktadır. Bu korkutma taktikleri, devlet maliyesini darboğaza sokmak ve artan emeklilik masraflarını yüksek vergiler yoluyla ödemek zorunda bırakılan çalışanlara başa çıkılmaz bir sorumluluk ve sıkıntı vermek için ileriki dönemlerde kullanılacaktır.

Peki, bu korkunun herhangi bir dayanağı var mı? Streissler’e göre (2009) eğer Avrupa Birliği içerisindeki üretkenlik kısmen artar ve işgücüne katılım oranları 2060’dan önce yüzde 70 oranına gelirse (onaylanmış Avrupa Birliği hedefi 2020’den önce yüzde 75 olarak belirlenmiştir) şu anki emeklilik sistemi sürdürülebilir. Her ne kadar şartlar bazı üye ülkelerde farklılıklar gösterse de bugün GSMH’e oranı yüzde 10,2 olan kamu emekliliği masrafları 2060’a gelindiğinde yüzde 12,6 dan daha fazla artmayacaktır. Bu yüzden de korku edebiyatına sarılmanın hiç bir gerekçesi yoktur çünkü bu tutar vergi sistemi içerisinde karşılıklı finansmanla kolaylıkla tedarik edilebilir.

Streissler genel emeklilik sistemini devam ettirmek için ilginç bir nedenden daha bahsediyor:

Genel olarak kamu sistemleri özelliklere kıyasla daha fazla büyüme odaklıdır ve yeri geldiğinde döngüsel olana karşı hareket edebilirler. Mali kriz zamanlarında kamu emeklilik sistemleri yerel tüketimin sürmesini sağlayan güvenlik ağları gibi hareket ederler. Özel sistemlerde ise, kriz dönemlerinde hem gelirlerin hemde tüketimin aynı anda düşme riski söz konusudur çünkü hem mali piyasalar hemde katkı paylarını ödemediği şirketler zor durumdadır. Tümünüyle şirketlerin karşıladığı emeklilik sisteminde bu riskler daha çok şirketlerin üzerindeyken çalışan katkılı emeklilik sistemlerinde bu riski taşıyacak olanlar bireylerin kendisidir.

(Streissler, 2009, s. 4)

Bir başka tecrübeyle sabit konu da özel sektör emekliliği ve tamamlayıcı emeklilik sisteminin idare ve yönetim maliyetleri kamu emeklilik fonlarınınkinden çok daha yüksek olmasıdır. Bunun yanında, ödenen sigorta primlerinin sigorta şirketleri tarafından edilen milyonlarca dolar kâra da katkı sağlaması gerekmektedir. Yani bu da bir çeşit yeniden dağıtım politikasıdır:

Çalışanlardan alıp kodamanlara ve mali kurumların ortaklarına veren bir politika veyahut Minns ve Sexton'dan alıntı yapacak olursak "Emeklilik sisteminin özelleştirilmesi aslında tam olarak emeklilikle değil, daha çok sermaye piyasalarının genişlemesi, sermayenin serbest dolaşımı ve devletin değişen rolü ile alakalıdır," (2006, s. 35).

Bu yeniden dağıtım politikası herkes için yeterince kötüdür. Ama tehlikeli mesleklerde çalışanlar için durum daha da kötüdür. Sadece ağır ve tehlikeli işlerde çalışıp sağlıklarını daha genç yaşlarda yitirmek ve gönüllü ya da gönülsüz erken emekli olmak zorunda kalmazlar, aynı zamanda daha erken ölürlere. Oysa bu yeni emeklilik sisteminde işler öyle bir şekilde örgütlenmiştir ki iş hayatından o ya da bu şekilde erken ayrılanlar ekonomik olarak cezalandırılmaktadırlar. Kısacası bu, çalış-haket politikasının emeklilik sistemine aktarılmasıdır. Bu şekilde, işçi hareketlerinin dayanışmacı felsefesi ekonominin ustalarının ve siyaset erbabının yarattığı şüphe ortamıyla yer değiştirmiştir. Pazarın güvensizliğine karşı insanları koruyacağına emeklilik sistemi şimdi onları piyasanın risklerine çok daha açık hale getirmektedir.

Halbuki bundan sadece yirmi yıl önce refah politikaları; işsizler, hastalar, engelliler ve yaşlılar için piyasaya ya da onun krizlerine karşı bir sigorta olarak kabul ediliyordu. Şimdi ise birçok devlet bu politikaları bizatihi "piyasa"nın kendisini desteklemek ve cesaretlendirmek için kullanıyor.

(Minns ve Sexton, 2006, s. 3)

Emeklilik sistemleri günümüz ekonomik modelleri ile yakın ilişkisi içinde kavranmalı. Kıta Avrupa'sına ait emeklilik modeliyle Anglo-Sakson model arasında bariz bir farklılık vardır. Anglo-Sakson modelinde görece düşük ve sabit prim ödemeli kamu emeklilik sigortası yanında onu tamamlayıcı ve genellikle özel fonlar ya da sigorta şirketleri tarafından işletilen ilave emeklilik programları hakim düzendir. Bu tamamlayıcı emeklilik programları özel yatırım fonlarının kazançlı işletilmesine bağımlıdır. Birleşik Krallık'ta 1975'te İşçi Partisi hükümeti tarafından başlatılan Kazanca Bağlı Devlet Emeklilik Sistemi (SERPS) olarak adlandırılır.

lan zorunlu meslek sigortası da sonraki yıllarda muhafazakarlar tarafından bozulup zayıflatılmıştır:

Kısmen maliyet ama daha çok ideolojik nedenlerle Margaret Thatcher'ın Muhafazakar Hükümeti 1986'da yaptığı radikal bir reformla (Fowler Reformu olarak da bilinir) SERPS'i fiilen ortadan kaldırmıştır. Amaç bir yandan SERPS'in gelecekte oluşuracağı maliyeti düşürürken aynı zamanda da devletin emeklilik sistemindeki rolünü azaltarak insanları özel emeklilik fonlarına yönlendirmektir.

(Mayhew, 2001,s. 20)

Emekli olurken SERPS'i değil de özel emeklilik programını seçecek insanların SERPS'e ödedikleri primlerin geri ödenmeyeceği haberi tam bir skandala dönüşürken, sigorta şirketleri milyonlarca çalışana kaybedecekleri emekliliğe ait sigorta poliçeleri satmaya başladı. Ayrıca büyük çaplı tazminat hesaplarının yapılmasına neden oldu. 1993'te ise SERPS John Major hükümeti tarafından daha da zayıflatılmış (Page, 2007, s. 94) ve sonunda Blair tarafından çok daha sınırlı olan İkinci Emeklilik Planı ile yer değiştirmiştir. "Çalış-haket" ideolojisi böylece –iktidarda hangi hükümet olursa olsun– İngiliz emeklilik sistemi "reform"larına dayanak olmuştur.

Kıta Avrupa'sında, devlet hem temel emekliliğin hem de tamamlayıcı mesleki sigortaların dahil olduğu daha kapsamlı bir emeklilik programından sorumludur. Anglo-Sakson model temel olarak biriken emeklilik primlerini kaynak alsa da Avrupa'da "çalışan öder⁸ [pay as you go]" modeli uygulanmaktadır. Fakat ne yazık ki neoliberal reformlarla, Avrupa'da benimsenen bu sistem dereceli olarak Anglo-Sakson sistemine geçiş yapmaktadır. Yeni reformlardaki başlıca anlaşmazlıklar emeklilik yaşı, kamu mu özel kurumlar mı, birikimli mi çalışan öderli model mi, şirket katkılı mı, çalışan katkılı mı olacağı hususları üzerine gerçekleşmiştir ve tabii bir de fonun büyüklüğü hakkında. Sonuçta neoliberal gerici reformların amacı ve arkasındaki güçler dört maddede özetlenebilir:

⁸ Bu model emeklilere verilen maaşların ve diğer giderlerin çalışan nüfustan kesilen emeklilik primleriyle ve toplandığı kadar karşılanmasına dayanır -y.n.

Masrafları Azaltma

Hükümetlerin, Avrupa Birliği'nin ve IMF'nin başlıca amaçlarından biri emeklilik masraflarını kısmaktır. Bu amaca ulaşmak için emekliliğin seviyesi değiştirilebilir, emeklilik yaşı arttırılabilir,⁹ ya da işçilerin daha uzun süre çalışmalarını özendiren ekonomik ortam yaratılabilir. Örneğin, kişi erken emekli olmak isterse öncelikle emeklilik maaşı düşürülür ardından da diğer kesintilere maruz bırakılır. Aynı zamanda, emekliliğe hak kazanma süresi uzatılabilir; eskiden 30 yıl çalışmayı gerektiren tam emeklilik hakkının şu anda 40 olması gibi. Yani emeklilik sisteminin düzenlenmesi demek aslında bu amaçlara ulaşmak için yapılan çalışmalar anlamına gelir.

Eğer emeklilik maaşları daha önce artan ücretler ve aylıklara uygun olarak düzenlenmişse, değiştirilebilir ve Birleşik Krallık'ta olduğu gibi fiyat artışlarını ya da Norveç'te olduğu gibi fiyat ve ücret artışlarının biraradalığını izleyebilir.

Yeniden Dağıtım

Kişisel ödenen primlerle geri alınan arasında daha büyük bir ilişki olması gerektiği iddia edilmektedir. Bu özellikle kıta Avrupası ve kuzey Avrupa'da savaş sonrası yapılandırılan emeklilik sistemlerindeki yeniden dağıtım etkisini zayıflatır. Dolayısıyla reformlar düşük maaşlılardan çok yüksek gelirlielerin yararına işler. Gerçek hayatta yeniden dağıtım çeşitli toplum grupları arasındaki ortalama yaşam sürelerindeki farklar nedeniyle (Örneğin Oslo'nun bazı doğu ile batı bölgelerindeki fark 12 yıldır) zaten tersine işler. Bu yüzden en sağlıksız işlerde çalışanlar hayatları boyunca üç kez darbe almış oluyorlar. *Öncelikle* büyük bir çoğunluğu herkesten önce yıpranıyor ve sağlık sorunları yaşıyor, *ikincisi* bu sorunlar yüzünden erken emekli olmak zorunda kaldıklarından maaşları kesintiye uğruyor ve *son olarak da* ortalama ömürleri diğerlerine göre daha kısa olduğu için emekli olarak geçirdikleri süreleri azalıyor.

9 2002 yılında Barcelona'da toplanan Avrupa Komisyonu emeklilik yaşını beş yıl yükseltmeye karar verdi.

Artan Bireysel Risk

Kolektif Kamu Emeklilik programı insanlar için yaşlılıklarında güvence altında olmak demektir. Fakat yapılan reformlardan sonra vurgunun daha çok özel emeklilik programlarına yapılması yetmiyormuş gibi emeklilik sisteminden tam olarak faydalanma için gereken yaş sınırı da yükseltildi. Tanımlanmış zorunlu meslek sigortasının (maliyeti işveren tarafından karşılanan) tanımlanmış katkı paylı olanla (çalışanın da katkıda bulunduğu) değiştirilmesi gelecekte emeklilik maaşlarının tamamen mali piyasalardan elde edilecek gelire bağımlı hale geleceğinin göstergesidir. Bu yolla, sorumluluklar ve riskler kolektiften bireysele çevrilirken bireylerin banka hesapları ve özel cüzdanları ileriki yaşlarındaki güvenlikleri için daha önemli hale geliyor.

Finans Sermayesinin Güçlendirilmesi

“Çalışan öder” sisteminden katkı paylı emeklilik sistemine yapılan geçiş piyasaya daha yüksek bağımlılığı getirmesinin yanında mali sermayeyi de güçlendirmiştir. III. Bölüm’de anlatıldığı üzere emeklilik fonları ve sigorta şirketleri özellikle mali sermayenin son on yıllardaki olağanüstü büyümesine katkıda bulunmuşlardır. Dünya çapında emeklilik fonlarının elinde tuttuğu varlıklar mali krizin yaşandığı yıl dünya gayri safi hasılasının yüzde 40’ından fazlasını temsil etmekteydi. Amerika ve İngilterede özel emeklilik fonları her iki ülkede de yüzde 30’dan fazla payla menkul kıymetler borsasındaki en büyük kurumsal yatırımcıdır (Minns ve Sexton, 2006, s. 5). Vurgun ekonomisi ise artık eskisi gibi, diğer bir deyişle özel emeklilik fonları olmaksızın, var olamayacak.

Emeklilik herşeyden önce ekonomik büyüme, verimlilik artışı, istihdam oranı ve yeniden dağıtım politikası sorunudur. Emeklilerin durumu ekonominin o anda emekliler için sahip olduğu kapasiteye bağlıdır. Toplumun belli bir anda hizmetindeki kaynaklarla karşılaştırıldığında daha önce edilmiş tasarrufların önemi son derece azdır. Bu sistem sadece burada hayati öneme sahip olan yeniden dağıtım politikası gerçeğini perdelemeye yardımcı olur. Sonuç olarak “çalışan öder” sisteminden katkı paylı biri-

kimli emeklilik fonları sistemine geçiş için alınan tedbirler mali sermayenin çıkarlarını kollamak içindir emeklilerin değil.

Emeklilik reformu en gelişmiş refah devleti ilkelerine göre yapılırsa insanların hayat standartlarını korumalarına dayanan, toplumun artan refahına ayak uydurmalarını sağlayan, kabul edilebilir minimum seviyeyi teminat altına almak için tavandan tabana yeniden dağıtımın yapıldığı ve bunun garanti edildiği bir seviye sağlanır. Böyle bir sigortaya sahip sistemde elbette ki ilave meslek sigortalarının tüm tamamlayıcı modelleri gereksiz olurdu. Eğer ulusal çalışma sigortası projesiyle –primlerinin hem çalışanlar hem de işverenler tarafından ödendiği– bütün sıradan çalışanlar bu sigorta kapsamına alınsa tüm çalışanlar için en iyi ve ekonomik çözüm olurdu.

Süregelen emeklilik reformu, önemli bir sistem değişikliğini temsil etmektedir. İçeriği, çıkış noktası insanoğlunun istikrarlı bir şekilde kendi çıkarları doğrultusunda hareket edeceğini ileri süren neoliberal “homo economicus”dur ve buna göre insan doğrudan ödüllendirme ve cezalandırma sistemine göre hareket eder. Bu görüş hiç kimsenin rekabet baskısı ve ekonomik bir teşvik olmadan elinden gelenin en iyisini yapmayacağını iddia eder. Bu yüzdendir ki bu düşünceyi savunanlar arasında (sanki zaten böyle değilmiş gibi) çalış kazan başlıca slogan olmuştur. Bu insanlık hakkında hiçbir bilimsel temele dayanmayan bir bakış açısidir ve su katılmamış bir politik-ideolojik kurgudur. Aynı zamanda işçi sınıfı ve toplumsal hareketlerin dayanışma geleneğine taban tabana zıttır.

Birey olarak insan toplumsal, dayanışmaya değer veren ve başkasına bağımlıdır. Halk güçleri iktidara geldiğinde toplumu ve sosyal güvenlik sistemlerini bu değerlerle –karşılıklılığa dayalı ve dayanışmacı– örgütlerler. Bu değerleri sarsıp zarar veren seçkin kesim onların yerini şüphe ve disiplinle değiştirip idare ve yönetimi ekonomik teşvikle tanıştırdı.

Norveç Eski İşçi Partisi Lideri Reiulf Steen, Norveç emeklilik reformunu oldukça yerinde bir şekilde şöyle nitelendirilmiştir:

Bu değişim modernleşme ve reform olarak adlandırılmıştır. Eğer artan toplumsal eşitsizlik modernlik olarak tanımlanıyorsa İşçi

Partisi bundan böyle “modern” olmaktan vazgeçmiştir. Reform, birşeyin daha iyi olması için yapılan değişikliğe denir. Oysa ki önerilen emeklilik sisteminde reformlar halihazırda zengin olanları ve özel finans kurumlarındaki hissedarları daha da zenginleştirecek diğer taraftan geleceğin emeklisi olacak büyük bir orta gelir kitlesini de daha kötü bir duruma sürükleyecektir.

(*Aftenposten*, 3 Mart 2005)

Gel Gör ki Norveç En İyisidir...

Peki ya dünya çapında hâlâ en başarılı model olarak gösterilen Kuzeyli modelde durum nedir? Örneğin Norveç, dünyada hâlâ en eşitlikçi toplumlardan biri. Daha çok önem verilen uluslararası güzellik yarışmalarını bir kenara bırakırsak, Norveç 2010 yılında sekizinci kere BM İnsani Gelişmişlik Endeksi’nde birinci sırada yer aldı. Bunun sebebi Norveç’in kendisini uluslararası eğilimlerin tamamen dışında bırakması değil her ne kadar yanlış yönlere doğru hareketlenmeler olsa da ülkenin konumunu koruyacak ve devam ettirecek bir yönetime sahip olmasıdır. Bu nedenle görünen şu ki, Norveç genel olarak tüm Kuzey ülkeleri arasında en üst güvertedeki –ama bu Titanik’in en üst güvertesidir!– konumunu hiç şüphesiz korumaya devam edecektir.

OECD ölçütlerine göre, Norveç nüfusunun 2005 yılında yüzde 5,6’sı yoksuldu. Eğer AB ölçütlerini kullanacak olursak bu oran yüzde 11,4’tür (2008 Norveç İstatistikleri, s. 29). 1983’te ise aynı ölçütlere göre sırasıyla yüzde 3,7 ve yüzde 8,0’dı (Flotten, 2007, s. 264). Bunun anlamı yoksulluğun geçtiğimiz yıllar içerisinde aşağı yukarı aynı kaldığı ve 1980’lerin başına göre yüzde 2 ila 3,5 oranında arttığıdır. Yoksul ailelerde yaşayan çocukların sayısı ise yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında ikiye katlanarak 50.000’den 100.000’e çıktı (*Norveç Haber Ajansı-NTB*, 16 Aralık 2010).

Ne yazık ki, diğer zengin ülkelerin hepsinde olduğu gibi, toplumun tavanı ile tabanı arasındaki fark Kuzey modelinde de artış gösterdi. Kısa bir süre içinde, sosyal pramidin en üst tabakasındaki en zengin küçük katmanda güçlü bir servet yoğunlaşması oldu. Toplumun seçkinleri arasında yaşanan bu varlık patlamasının en önemli sebebinin sermayenin toplumsal servetten aldığı

payın büyümesi olduğu anlaşıldı. Toplumun artan zenginliğine sermaye tarafından el konurken, ücretlerin payı ise giderek azalmaktadır (IV. Bölüm'de anlatıldığı gibi).

Sermaye gelirleri son derece eşitsizleşti. Örneğin; 2004 yılında Norveç'in en zengin yüzde 10'u ülkenin toplam sermaye gelirlerinin yüzde 94'üne sahip oldu –oysa sadece on yıl önce bu oran yüzde 70 idi (Christensen, 2007). 1992'de Gro Harlem Brundtland Sosyal Demokrat Hükümeti tarafından gerçekleştirilen, hisse senedi başına düşen kâr paylarının dağıtılmasından önce kârlılığı çok daha fazla arttıran, vergi reformu bu gelişmeye oldukça önemli bir katkıda bulundu. Bu örnekte görüldüğü gibi Norveç'te de servetin yeniden dağıtımı ülkenin sermayedarlarının güçlerini, başka her yerde olduğu gibi, daha da arttırmalarına yolaçmakta ve kamu müdahalesinin olmadığı neoliberal ekonomi koşullarında Sosyal Demokrasi'nin de sağa kaymasına neden olmaktadır.

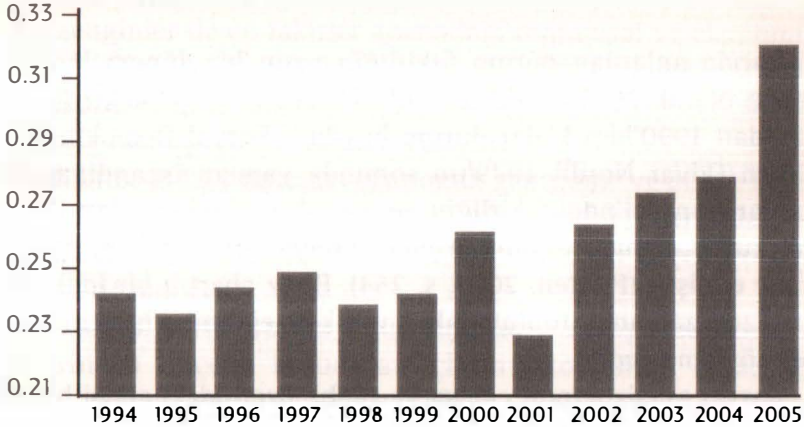
Sonuç, nüfusun en zengin yüzde onluk kısmı 1990 ile 2005 tarihleri arasında, toplumun toplam gelirinde paylarına düşen kısmı yüzde 20'den neredeyse yüzde 30'a kadar çıkarmıştır. Diğer taraftan en yoksul yüzde onluk kesimin aynı dönem içerisinde haklarına düşen pay yüzde 4'ten 3,3'e düşmüştür (Flotten, 2007, s. 262, 264). Servetin dağılımı ise aynı dönemde daha da eşitsizleşmiştir. Norveç'in en zengin yüzde 10'luk kesimi 1998'de Norveç'teki toplam mali varlıkların yüzde 66'sına sahipti (Halvorsen ve Stjerno, 2008, s. 37). Toplumun diğer gelir gruplarındaki farkta küçük değişiklikler meydana gelirken, tavan ve taban arasındaki uçurum güçlü bir şekilde arttı. Şekil 5.1'de görüldüğü üzere, Gini katsayısı son on yıl içerisinde Norveç'te ciddi oranda yükseldi.

Bu gelişmenin ardından, liberal gazete *Dagbladet* 2001 yılında yayınladığı bir raporda "Kartpostallık Norveç Resmi Kırıştı," diye başlık atmış ve BM raporlarına dayanarak verdiği haber-yoruma şu şekilde devam etmiştir:

Norveç'te yoksul ve zengin arasındaki fark son derece açılmıştır (...) öyle ki durum şu an Slovakya, Macaristan ve Avusturya gibi ülkelerden daha kötüdür. Yirmi sekiz OECD ülkesi içerisinde

Yeni Zelanda'dan sonra servetin dağılım eğiliminde en kötü ülke Norveç'tir (...) zengin ve yoksul halk arasındaki fark ülkenin başkenti Oslo'da 1986'dan 1996'ya kadar yüzde 9 artmıştır, -tıpkı 1979-1989 arasında Thatcher'ın Londrasında olduğu gibi...

(Dagbladet, 12 Temmuz 2001)

Şekil 5.1 Norveç'te 1994-2005 yılları arasında gelir dağılımı eşitsizliğinin gelişimi (Gini katsayısı temelinde). Kaynak: Norveç İstatistik Kurumu

Ülkedeki eşitsizlik ve yoksulluğun artması konuyla alakalı politik farkındalığın artmasına neden olsa da maalesef hiçbir hatırı sayılır karşı tedbir alınmadı. Aksine, artan toplumsal sorunları bireyselleştirme, küçültme ve sınırlama eğilimleri görüldü. Oslo Üniversitesi Sosyoloji Profesörü Marianne Nordli Hansen bu durumu şöyle tanımlıyor:

Maalesef Norveç'teki siyasi tartışma sayısız yanlış kavram ve efsanelerle bezenmiştir. Bir tanesi refah devletinin herkese eşit fırsatlar tanıdığıdır. Bir diğeri, toplumdaki gelişmelerin doğru bir istikamette olduğu ve toplumdan dışlanan insan sayısının giderek azaldığıdır. Üçüncü olarak ise dışlanmayı kötü talih ve şans ile açıklamanın yaygınlığıdır.

(...) Açıkça görülmektedir ki, aileler ne kadar fakirleşirse bunun daha zor hayat şartları doğurması riskide o kadar artmaktadır.

(...) Sonuçlar göstermektedir ki, işlerin ve gelirin daha adil dağılımı amacı yerine getirilememiştir (...)

Yoksulluğun sonuçları ve yoksulların tüketim mallarına diğer kesimlere oranla daha az sahip olması, sosyal etkinliklere katılamamaları vb. üzerine ciddi bir ilgi olmuştur fakat araştırmalarımız, düşük gelirli bir ailede büyümenin uzun vadede çok daha ciddi etkileri olduğunu göstermektedir.

(*Afternposten*, Temmuz 19, 2008)

Yukarıda anlatılan durum fakirliğin uzun bir dönem boyunca sorun olarak görülmediği bir ülkede meydana gelmektedir –en azından 1990'lara kadar durum buydu.¹⁰ Sosyal Demokrat Başbakan Odvar Nordli 1979'un sonunda yapılan İskandinav Bakanlar Konseyi'nde, fakirliğin ve sosyal yardımlara olan ihtiyacın kuzey Avrupa toplumlarında tümüyle ortadan kaldırıldığını ifade etmiştir (Flotten, 2007, s. 254). Biraz abartılı bir iddia olsa da bize o zamanlar toplumdaki öncelik ve eğilimler hakkında çok şey söylemektedir.

Sosyal eşitsizliklerin eğitim ve sağlık üzerindeki etkisi her geçen gün artmaktadır. Ayrıca, –Profesör Nordli Hansen'in işaret ettiği üzere– sosyal sorunlardaki bu kaygı verici eğilim artan bir şekilde ebeveynlerden çocuklara doğru kaymaktadır. Bu eğilim toplumun sayısız farklı alanlarında gözlemlenebilir. Örneğin, sosyal yardımlardan yararlanan her dört çocuktan biri yetişkin olduktan sonra da sosyal güvenlik yardımına ihtiyaç duymaya devam ediyor (Lorentzen ve Nielsen, 2008).

Sosyal eşitsizlik aynı zamanda eğitim sektöründe de hızla büyümektedir (Bakken, 2010). Söz konusu sağlık olduğunda Trondheim'deki Norveç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Tıp Enstitüsü'nden Profesör Steinar Westin "Norveç'te sağlık sektöründeki eşitsizlik sandığımızdan çok daha büyük –daha da kötüsü hâlâ artmaya devam ediyor," demektedir (2005, s. 3081). Başka bir yazısında ise Oslo'nun farklı bölgeleri arasındaki sosyal eşitsizliğin neredeyse on dokuzuncu yüzyıl seviyesine kadar gerilediğini belirtmektedir (Westin, 2004, s. 354). Ne yazık ki başarılması zor bu yeniden dağıtım böylece gerçekleşmişti –tabii zenginlerin lehine olacak bir şekilde– ve bu ekonomik güç artan

¹⁰ Düzenli bir geliri olmayanlara yapılan sosyal yardımlar için yapılan ödemelerin payı 1950-1980 arasında yüzde 11'den yüzde 1'e düşmüştür (Hvinden, 2005).

bir politik güce, toplumun değişik alanlarındaki gelişmeleri etkileme imkânına yolu açıyordu.

Özetle söyleyebiliriz ki Norveç'teki yoksulluk ve eşitsizlik konusunda aşağıdaki ciddi sorunlarla yüz yüzeyiz:

- Yoksulluk son yirmi beş yıl boyunca arttı ve 1980'lerin başına kıyasla yüzde 2 ila 3,5 daha yüksek bir düzeyde sabitlendi.
- En zenginler ile en fakirler arasındaki toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler feci bir şekilde arttı. Genç nüfus artan bir oranda okullardan, iş hayatından ve toplumdan dışlanırken küçük bir azınlık lüks içinde pervasızca yaşıyor.
- Mali krize gidiş yolundaki ekonomik genişleme ve düşük işsizlik yılları boyunca dahi yoksulluk yükseldiği en ileri düzeyde kalmaya, toplumsal ve ekonomik eşitsizlik her geçen yıl artmaya devam etti.
- Tüm siyasi partiler artan yoksulluğa karşı savaş sözü verdiler. İçlerinden birçoğu başlıca amaçlarının toplumsal eşitsizliğe karşı gelmek olduğunu dile getirdiler —her ne kadar hiç kimse gözle görülür bir sonuç elde edemese de. Bu durum sağ popülizmin değirmenine su taşımaktadır.

Geçtiğimiz yirmi yılda Norveç'te bir yandan eşitsizlik ve yoksulluk artarken aynı zamanda refah devletinin diğer temel alanlarında önemli değişiklikler meydana geldi. Bu değişiklikler daha çok sistem odaklı ve sosyal yardımların kısıtlanması hedefliydi. Birkaç alanda ise bu haklar ve yardımlar güçlendirildi. Bunlar özellikle hamilelik ve doğum izinleri başta olmak üzere aile politikalarına yönelik oldu.

Emeklilik sistemi de Kuzey Avrupa modelinde zayıflatılanlardan biri oldu. Örneğin İsveç'te 1990'ların ortalarında çok daha piyasa odaklı hale geldi çünkü başka birçok düzenlemeyle birlikte zorunlu emeklilik sigortasının bir kısmı tanımlanmış katkı payı modeline dönüştü ve her birey kendi birikimini kendi tercih ettiği emeklilik fonuna yatırabilir hale geldi. Norveç'te ise, 2000'lerde kamu emekliliğine yeni üç ilke eklendi: Ortalama yaşam süresi düzenlemesi, bir değişkene çıpalama ve iş hayatında etkin olduğu yıllara dayalı emeklilik maaşı. Çalış-haket ideolo-

jisinin baskıcı unsurları (VI. Bölüm'de) böylece yürürlüğe konu ve insanlar erken emeklilik söz konusu olduğunda ekonomik olarak cezalandırılmış oldular.

Ortalama yaşam süresine bağlı sigorta düzenlemesi, nüfusun ortalama yaşama süresinin artmasıyla birlikte otomatik olarak yükselen emeklilik yaşı demektir –ortalama ömürde artan her bir yıl için emekliliğe eklenen sekiz ay. Değişkene çıpalama, emeklilik maaşlarının ilk ödenmeye başladığı tarihten itibaren nüfusun geri kalanının refahındaki artışa uyum sağlayacak şekilde iyileştirilmesi yerine fiyat artışlarıyla ücret artışları arası bir düzenlemeye tabi tutulması demektir. Etkin olarak çalışılan yıllara bağlı sigortada ise, artık emeklilik maaşları eskiden olduğu gibi gelirin en yüksek olduğu yirmi yıla dayanılarak değil emekli olana kadar çalışılan tüm zamanlar üzerinden hesaplanacaktır. Uzun vadede bu reformlar eskileriyle kıyaslandığında yüzde yirmi oranında tasarruf sağlamak demek olacak. Yeni düzenlemeler ileri yaşlarda olan vatandaşların yaşam standartlarını çalışanlara oranla önemli ölçüde düşürecek.

Emeklilik reformunun onaylanmasında kullanılan savlar birçok ülkede neler yaşandığını apaçık bir şekilde gözler önüne seriyor. Şu anda uygulanan emeklilik şiteminin iki nedenden dolayı çok maliyetli olduğu iddia edildi. *İlki*, emekli başına çalışan insan sayısının sürekli azalacağı; *ikincisi* de artık daha uzun yaşadığımız için daha uzun süre emeklilik maaşına ihtiyacımızın olacağıydı ki bu da karşılanamazdı.

Öte yandan 2050 yılına kadar satın alma gücünün şu anki düzeyin iki katı olacağı hükümetin kendi tahminleri arasındaydı ve bu Norveç hükümetinin paylaşmak için çok da hevesli olmadığı bir bilgiydi. Bunun anlamı, halk eğer yüzde 80-85 oranındaki satın alma gücünün artmasını kabullendiğinde vergi gelirlerinin, mevcut durumdan daha iyi ve daha birleştirici olması düşünülen ulusal sosyal güvenlik tasarısının maliyetini karşılamakta hiçbir sıkıntı yaşanmayacağıydı. Fakat ne yazık ki hiç kimseye böyle bir seçenek verilmedi.

Bu arada, bu reformun toplumun emeklilikle ilgili harcamalarını düşüreceği de tartışmalıdır zira bu kısıtlamayı maddi olarak telafi edebilecek durumda olanlar özel birikimlerini ve özel

emeklilik sigortalarını kullanacaklardır. Başlıca sigorta şirketlerinin hisse senetlerinin Norveç emeklilik sözleşmesinin kabulünden hemen sonra aniden yükselmesi bu şüphenin doğrulanması için belki de yeterli bir göstergedir. Hükümet ve diğer politikacıların onayladığı esas şey, maliyeti kamusal yeniden dağıtımçı refah sistemi yoluyla karşılanan emeklilere yapılan ödeme ve giderlerin bir kısmını kısmak ve azaltmaktır.

Hem Anglo-Sakson hem de daha uzun süreli çalışmaya dayalı kıta Avrupa'sı bazlı modelin unsurlarının Norveç sosyal güvenlik sistemine sızma eğilimini açıkça görebiliriz. Danimarkalı profesör Bent Greve, Kuzey Avrupa modelinde genel ve kamusal olan sosyal güvenlik hizmetleri ile emek piyasasında oluşturulan model arasındaki ilişkilerin gelişimini, uzun çalışmaya dayalı kıta Avrupa'sındaki seyriyle karşılaştırarak inceledi. Bu ikinci modelin güç kazanmakta olduğunu gösteren —çok güçlü olmasa da belirginleşen— bazı eğilimlere rastladı ve aşağıdaki sonuçlara ulaştı:

Kuzey ülkeleri rotayı bariz bir şekilde maliyetinin kamu tarafından karşılanan sosyal güvenlik sisteminden ikili bir modele çevirmekte (...) Bunun anlamı, kamusal sosyal güvenliğin çok daha küçük bir kitleye hitap etme riskidir. Dar bir kitle için sosyal güvenlik, sadece kötü bir sosyal güvenlik sistemi riski demek olmaz aynı zamanda refah devletinin meşruiyetini de sorgulanır hale getirir.

(Greve 2007, s.229-230)

Bir diğer sistem değişikliği de —kuşkusuz ki yavaş ve kademeli olarak ama tabi ki belirsizliğe yer vermeden— herkese verilen hizmetlerin daha seçici davranılarak ve muhtaçlık sorgulamasına tabi kılınarak verilmesine geçiştir. Her ne kadar anlamı ve içeriği aynı olsa da olumsuz bir anlamla yüklü *sorgulama* terimi artık kullanılmamakta, yerine daha süslü duran *hedefeleme*, *ihtiyaca uygunluk* (ölçüp biçme), *iyice titizlenme* (ince eleyip sık dokumak) [targeting, tailoring, accuracy] terimleri tercih edilmektedir.

Genel planın aslında gerçek ihtiyaç sahiplerinin doğru ihtiyaçlarını dikkate almadığı ve sağlanan faydaların çok cılız bir şekilde herkese dağıtıldığı iddiasıdır tartışmanın özü. Bu neden-

ten dolayı ihtiyaca göre ölçölüp biçilmesinin ya da başka bir deyişle muhtaçlık başvurularının sorgulanmasının bir zaruret olduğu söylenmektedir. Fakat bu iddiaların hiçbirinin dayandığı bilimsel bir dayanak yoktur. Aksine refah ülkesi olarak adlandırılan ülkelerin ortak geçmişlerine bakıldığında somut tarihi tecrübeler ve kapsamlı refah ve sosyal güvenlik politikaları araştırmaları gösteriyor ki bu ülkelerdeki kamusal ve genel sosyal güvenlik planları, hem gelirin en eşit şekilde dağılmasına hem de sağlanan fayda ve hizmetlerin en çok ihtiyacı olanlara ulaşmasını sağlamıştır.

Diğer taraftan, en düşük standartlar ve muhtaçlık sorgulaması ilkelerini uygulamaya koymuş –ABD, İngiltere ve Yeni Zelanda gibi– ülkeler, sanayileşmiş ülkeler arasında yoksulluğun en yaygın olduğu ülkelerdir. Yine bu ülkelerde fakirlik en çok 1980’li ve 1990’lı yıllarda artmıştı. Yani aslına bakılırsa muhtaçlık sorgulaması, yoksullara yardım değil, onlara yapılan bir nevi saldırıydı.

Profesör Steinar Westin Dünya Sağlık Örgütü’nün son sağlık raporuna (*Closing the Gap in a Generation*, CSDH, 2008) dayanarak konu ile ilgili aşağıdakileri söylemiştir.

Temel soru şudur: Hedefleme ve sorgulama yolu ile kaynakları sadece ihtiyaç sahiplerine ve sadece ihtiyaç duyduğu alanlara yönlendiren bir sistem daha iyi bir genel sağlık hizmeti sağlayabilir mi? Örneğin bazıları Norveç’te çocuk yardımlarının sorgulanarak verilmesini talep etmekte ve bunun sadece ihtiyacı olanlar için sağlanmasını istemektedir. Sloganları da şöyledir: Daha İyi Hedefleme. Bu tez, 18 OECD ülkesi üzerinde sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerinin karşılaştırılmasına dayanılarak hazırlanan İsveç alt raporunda gösterildiği gibi tamamen çökmüştür. Genel sosyal güvenlik ve genel sağlık sigortası sistemleri hem zengin hem de yoksul ülkelerde halk sağlığı konusunda en etkin işleyen sistemlerdir.

(Adresseavisen, 3 Kasım 2008)

Her ne kadar eğilim uzun vadede sistemik bir değişim olsa da, ki en büyük etkiyi Norveç sosyal güvenlik sisteminde yaratacaktır, şu anda da çok önemli sayılabilecek bazı alanlarda kesintiler kolayca meydana gelmektedir. Emekli maaşlarında, engelli maaşlarında, çocuk yardımları, işsizlik maaşı, hastalık ödenekleri

ve diğer sosyal yardımlarda (verilen yardıma karşılık çalışma zorunluluğunu dayatma ihtimalini dahil eden) kısıtlamalar ya da kesintiler meydana geldi, hem de emeklilik reformu denen düzenleme henüz gelmemişken.¹¹ Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi bu dönemde bazı olumlu gelişmeler de meydana geldi ki bu gelişmelerin içinden en başarılısı kadınlar için ücretli doğum izniydi.

Piyasa güçleri ve demokrat denetim arasındaki mücadele refah devletinin tarihi boyunca neredeyse tüm ekonomik ve sosyal alanlarda meydana gelmiştir. Toplumun örgütlenişi de bu güç mücadelesinden nasibini aldı tabii. Sendikal ve işçi hareketi açısından bu sosyal ve ekonomik güvenlik için, insanlık onuru için, ekonomik dalgalanma ve krizlerle ilişkilendirilmeye karşı çıkmak için verilen bir mücadeleydi. Norveç'te bu mücadeleden en fazla etkilenen iki alan konut ve enerji piyasasıdır.

Bu iki alandaki gelişmeler o kadar açık bir şekilde göstermiştir ki toplumdaki güç dengeleri değiştiğinde, son birkaç on yıldır hepimizin yakından tecrübe ettiği üzere, piyasa siyasal yönetim karşısında güç kazandığında bunun önemli sonuçları olmaktadır.

Enerji ve konut piyasasındaki liberalleşme böylece bizlere refah devletinin neoliberal dönemde nasıl zayıfladığını gösteren canlı bir örnek olmuştur. Norveç, güçlü siyasi denetim ve düzenlemeler içeren bir sosyal konut politikasına sahipti –aynı durum enerji piyasası için de geçerliydi. Ne var ki bugün, her iki alana da piyasa hükmetmektedir.

Sosyal konut politikası II. Dünya Savaşı'ndan sonra refah devletinin kuruluşunda başrolü oynamıştı. Norveç Devlet Emlak Bankası 1946 yılında kuruldu ve ardından 30 ya da 40 yıllık süreçte konut politikasının en önemli aracı oldu. Konut krizinin çözümünde yaşamsal bir rol oynamış, sıradan işçilerin uygun fiyatlarla ev sahibi olmasına ve toplumsal olarak düzgün standartlarda evler inşa edilmesine vesile olmuştur. Devlet yardım-

¹¹ Bu değişiklik 60 yıldır ilk kez sosyal yardım alan birine aldığı yardıma karşılık çalışma şartı getirmektedir. Norveç –Danimarka ile birlikte– Avrupa'da sosyal yardım karşılığı çalışma zorunluluğu getiren ilk ülkedir. Araştırmacı Ivar Lodemel buna "workfare –çalış-haket– politikalarının kamçısı" demektedir. Bu Norveç'te sağ partiler tarafından 1991'de yasalaştırıldı. İşçi Partisi ve Sosyalist Sol yasaya karşı oy kullandı ama İşçi Partisi 1995'teki kongresinde bu uygulamayı destekleme kararı aldı (Lodemel, 1997, s. 9, 32, 43).

ları, düşük ve sabit faizler ile uzun vadede verilen emlak kredileri bu krizin çözümünde kullanılan yöntemlerdi. Amaç konut masrafının ortalama bir sanayi işçisinin maaşının yüzde 20'sini geçmemesiydi.

1980'ler boyunca ve 90'a gelindiğinde kamusal konut politikası –daha büyük başka politik programların parçası olarak– yavaş yavaş ortadan kaldırılmaya başlandı. Bu durum konut alanında refah devleti politikalarından aşamalı bir şekilde uzaklaşarak konunun tamamen ekonomik bir mesele olarak değerlendirildiği piyasa ekonomisi anlayışına doğru yön değiştirdi. Bu değişim bize ayrıca yine genel sosyal güvenlik sisteminden nasıl uzaklaşarak muhtaçlık sorgusu esaslı sisteme doğru bir dönüşüm yaşandığını da göstermektedir. Genel olarak herkes için sabit faiz oranlarıyla verilen konut kredileri yerine, sadece muhtaçlık sorgulamasıyla ihtiyaç sahiplerine verilen sadaka babından ödeme uygulamasına geçildi. Bu değişim savaş sonrası yıllardaki refah devleti uygulamalarından en ciddi geri dönüşü temsil etmektedir.

Elektrik sektörünün serbestleşmesinin ise daha kısa bir öyküsü var. Norveç'in hidroelektrik güce dayanan elektrik üretimini ayırt edici kılan, 1990'a kadar ulusal ya da yerel düzeyde kamu mülkiyeti olması ve kamunun çıkarları gereği sabitlenmiş bir fiyat üzerinden –hem ulusal hem yerel düzeyde– temin edilmesiydi. Hatta uzun bir süre boyunca, mutfak ve ısınma için gereken asgari enerjinin daha düşük fiyatlandığı, daha fazla tüketim yapanlar için giderek yükselen oranlarda fiyatlandırmaların yapıldığı iki kademeli sistem uygulanıyordu. 1990'ın başlarında ise sektörün üzerinden devlet denetimi kaldırıldı ve elektrik bir toplumsal ihtiyaç olmaktan çıkarıldı. Elektrik şu anda iç ve dış piyasada ticari bir meta olarak satılıyor. Enerji piyasalarının serbestleştirilmesinden bu yana fiyatlar arz ve talebe bağlı olarak belirlenmekle birlikte piyasanın el altından yönlendirilmesi ve güçlü piyasa denetimi –aşına olduğumuz üzere– kötüye kullanılmaktadır.

1998 yılında ortak bir Kuzeyli ülkeler piyasası yapılandırıldı fakat daha sonra aktarma hatları genişletilerek daha büyük çaptaki Avrupa enerji piyasası ile bütünleştirildi. Bu durum, Avrupa Birliği'nden özelleştirme için yapılan çağrılarını arttırdı ve Norveç

yetkililerinin şu ana kadar boyun eğmediği bir baskı oluşturdu –özellikle de halktaki direnişin yüksek olması yüzünden. Sonuç yine de elektrik piyasasında tüm yıl boyunca –sadece soğuk kış aylarında değil– fiyatların hızla yükselmesine neden oldu. Birçok insan, özellikle de yaşlı olanlar artan enerji faturalarını ödeyebilmek için muhtaçlık sorgulaması yoluyla verilen sosyal yardımlara el açar oldu. Böylece, Norveç'te refah devletinin önemli unsurları son yirmi-otuz yılda sürekli zayıfladı –insanlar için daha az öngörülebilirlik ve daha az sosyal güvenlik olacak şekilde, konut ve enerjide de durum bundan farklı değildi.

Avrupa ülkeleri arasında bu ülkeyi ayrıcalıklı kılan petrol zenginliğine¹² rağmen açıkça görüyoruz ki Norveç'teki ekonomik büyüme sistematik olarak işçiden patrona, fakirden zengine –tabi ki kamudan özel sektöre– doğru eşitsiz bir şekilde dağıtılmaktadır. Bunun anlamı, refah devletinin altın çağından itibaren hayat bulmuş olan geliri yeniden dağıtma mekanizmalarının Kuzeyli ülkelerde de –geriye kalan heryerdeki gibi– tepetaklak olduğudur. Bu eğilimlerin yıllar içinde yaratacağı birikim servetin de toplum içerisindeki yeniden dağıtımının geniş alanlara yayılmasına öncülük edecek ve tabii dolayısıyla güç ilişkilerindeki daha köklü bir değişime.

Kriz ve Şok Tedavisi

Daha önce bahsedildiği üzere, Avrupadaki borç krizi refah devleti için durumu acınası bir şekilde değiştirdiği gibi bu krizin büyümesi bir çok alanda da aydınlatıcı oldu. *İlk olarak*, bu kriz son on yıllar boyunca emek ve sermaye ya da sağ ve sol görüşlü siyasiler arasındaki güç dengelerinde meydana gelen muazzam değişiklikleri her zamankinden daha fazla ortaya çıkardı. *İkinci olarak* yeni güç dengeleriyle birlikte refah devletinin nasıl ve ne boyutta şekil değiştirdiğini gösterdi. *Üçüncü olarak da*, krizin refah devletine karşı daha büyük ve şiddetli saldırıların bahanesi olarak nasıl kullanıldığını, şok terapisi şeklinde, gözler önüne serdi.

¹² Norveç yaşanan mali krizden sonra bile Avrupa'da bütçe fazlası veren, dışarıya borcu olmayan ve Petrol Fonu'nda (2006'da adı Norveç Emeklilik Fonu olarak değiştirildi) 3 trilyon Norveç Kronu'ndan fazla (yaklaşık 400 milyar avro) parası olan tek ülkedir.

Borç krizi aslen 2008 sonbaharında kriz tüm Avrupayı vurduğunda, hükümetler tarafından dünya mali piyasalarının çöküşünü engellemek için öne sürülen büyük ekonomik kurtuluş paketinin sonucudur. Bu paketler son yirmi yılda sınırsızca izin verilmiş olan vurguncu ekonomik hareketlerin yolaçtığı ekonomik çöküşün engellenmesi için çok önemliydi.

Buna rağmen birçok insan, krizin yıkıcı sonuçlarıyla beraber neoliberalizme, vurguncu hareketlere ve serbest piyasa güçlerinin hakimiyetine sonunda "Hoşça kal!" deneceği umuduna kapıldı. Bu politika servetin emekçilerden sermaye sahibine, kamudan özel sektöre, fakirden zengine doğru, önemli ölçüde, yeniden dağıtımına neden oldu. Bu yüzden de sistem saygınlığını yitirdi. Ardından politikacılar sistematik serbestleşme ve kuralsızlaşmanın, özelleştirmelerin ve serbestçe dolaşan sermayenin işe yaramadığını hatta yıkıcı bir etkisi olduğunu fark etmek zorunda kaldılar. Avrupa'daki benzerleri içerisinde en aşırı İzlanda olan kumarhane ekonomisi artık durmak zorunda kalmıştır. Tüm ekonomi para içinde yüzen küçük gruplardan başka herkesin kaybettiği bir bahisin oynandığı kumarhaneye dönmüştü ve bu kabul edilemezdi. Diğer bir deyişle zaman, denetim ve düzen zamanıydı. En azından halk böyle olacağını sanıyordu.

Fakat durum düşünüldüğü gibi sonuçlanmadı. Hükümet, demokratik denetimi artırma ve mali kuruluşlar üzerinde kamu mülkiyetini tesis etme fırsatını kullanmadı. Kuşkusuz ki krizin patlamasıyla gündem mali piyasaları düzenlemek hakkında sunulan sayısız teklif, mali kuruluşlara ve mali işlemlere uygulanacak yeni vergilerle meşguldü. Bu teklifler hızla yumuşatıldı ve bilinmeyen bir geleceğe ertelendi. Bu durum, Haziran 2010'da Toronto'da düzenlenen G20 toplantısında, sermaye ile mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının önündeki engelleri kaldırmak için oldukça iyi bilinen neoliberal önerilerin biraz daha fazlasını içeren nihai bildirgede açıklığa kavuştu. Vergilerin yükseltilmesi ve mali sermayenin yeniden düzenlenmesi tekliflerinden sadece bir kaç kırıntı kalmıştı bildirgede. Görünüşe göre sendikalar, işçi hareketi ve Sol siyasi güçlerin herhangi bir ortak muhalefeti seferber etmeyi veya ortaya ciddiye alınacak bir alternatif

çıkarmayı beceremediği bir ortamda tüm bu kuralsızlaştırmalar toplum hayatı içinde sermayenin elinde çok fazla gücün toplanmasıyla sonuçlanmıştı.

Hem kriz anına kadar ne olduğu hem de kriz baş gösterdiğinde yaşananlar toplum içerisindeki güç ilişkilerini etkilemektedir. Hangi “çözümlerin” seçileceğine karar veren toplumun sağduyusu değil, toplumdaki baskın olan güç ilişkisidir. Eğer nedenler ortadan kaldırılmak istense, hükümetler elbette ki bankaların ve diğer mali kuruluşların üzerine demokratik denetim uygulayarak açığa satışı, havuz-fonlarını [hedge fund], yüksek riskle yapılan mali işlemleri yasaklayarak, yeni düzenlemeler aracılığıyla bu anlamsız vurgun ekonomisini durdurmalıydı. Sermayenin sınır ötesi serbest hareketlerini sınırlamalı zenginlerin rahat hareket etmesini sağlayan ve paradan para kazanmanın denetimsizliğine izin veren vergi ve gümrük düzenlemelerini baştan aşağı yenilemeliydi.

Mevcut güçler dengesi göz önüne alındığında bu pek gerçekçi bir politika değildi. Krize en çok sebebiyet verenlerin başında olan neoliberaler ve vurguncu borsacılar kriz önlemleri alınıp hesaplar düzenlenirken bile hâlâ şoför koltuğunda oturmaya devam ediyorlardı. Sonuçtada kayıplar toplumsallaştırıldı, kazançlar ise özelleştirildi. Daha sonra devlet tarafından korunan borsacılar ve mali kuruluşlar memnuniyetlerini göstermek için kriz sırasında büyük sorunlar yaşayan başka ülkelerin –Batı Avrupada özellikle Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İtalya ve İspanya– ekonomilerine ve para birimlerine büyük ve vurgun amaçlı saldırılarda bulundular. Bu durum faiz oranlarının yükselmesine ve krizin daha da kötüleşmesine neden oldu.

Ek olarak, uygulanan kemer kısıma politikaları krizin daha da yoğunlaşmasına neden oldu. Bu politikalarla sıkı kurallar koyarak aynı etkiyi yaratan ekonomik önlemler uygulandı: Bir başka deyişle, krizin olumsuz etkilerine karşı bir tutum sergilemektense onunla aynı yöne doğru savrulundu. Mali sermayenin çıkarlarına öncelik verildi. Bir çok insanın zannettiği gibi Avrupa Birliği kurtarma paketi Yunanistan’ın, İrlanda’nın ve buna benzer zor durumda olan diğer ülkelerin öncelikli ihtiyaçları için değil Al-

manya, Fransa ve İngiliz bankalarına ve bu ülkelerin borç aldığı tüm mali kuruluşlara yardım etmek için hazırlandı.

Bu elbette ki avroyu hatta Avrupa Birliğini tüm bunlardan korumak için seçeneklerden biriydi. Ortak para birimi olarak avro-nun zayıf noktaları krizle birlikte iyice açığa çıktı. Avro ekonomik bir simgeden çok politik-ideolojik bir simge idi. Artık farklı ekonomiler ve üretimdeki verimliliğin gelişimindeki farklılıklar özellikle de ihracat bazlı güçlü Alman ekonomisi¹³ ile iç tüketime dayalı (Yunanistan ve İspanya gibi) diğerleri arasındaki farklar iyice ortaya çıkmıştı. Almanya, Avrupa Birliği ekonomisinin en güçlü ülkesi olduğundan kendi çıkarları doğrultusunda istediği gibi baskı yapabiliyordu. Burada soru herhalde krizden en derin şekilde etkilenen ülkelerin krizi derinleştiren bu politikalara daha ne kadar süre onay vereceğidir.

Değişen ölçülerde de olsa, Avrupalı seçkinler projelerinin çökmesinden derin endişe duymaktaydı. AB başkanı Herman van Rompuy'un kendi sözleriyle: "Bir varoluş krizi yaşamaktayız. Hepimiz avro bölgesi vatandaşları olarak hayatta kalmak için beraber çalışmak zorundayız çünkü eğer avro bölgesindeki varlığımızı sürdüremezsek Avrupa Birliği'nin de bekası mümkün olmayacaktır."¹⁴ Diğer taraftan fatura, krizin yaratılmasında en azı payı olanlara kesildi. Gerekli olan şey ekonomiyi harekete geçirmek, altyapıya yatırım yapmak, yeni iş alanları yaratmak ve bir o kadar da sosyal güvenlik ağını güçlendirmekken maalesef hep tam tersine tanık olduk.

Avrupa Birliği'nin Avrupa kıtası için şu anda oynadığı rol yamsal bir öneme sahiptir. AB kurumları kuruluşlarından gelen demokrasi açığına ek olarak bugünkü biçim ve içeriklerine büyük ölçüde neoliberal dönem sırasında sahip oldular. Bu nedenle bu kurumlar tamamen sermayenin, özelde de mali sermayenin çıkarları tarafından yönlendirildiler. Lizbon Anlaşması kanalıyla, ne-

13 Gerhard Schröder'in kızıl-yeşil hükümeti Gündem 2010 programıyla ve özellikle Hartz-IV diye anılan reform programıyla 2000'lerin başında sendikalar ve sosyal güvenlik sistemine karşı büyük bir saldırı gerçekleştirdi. Bu Alman sermayesinin kendisini krizden sakınmasını sağladı, tabii diğer AB ülkelerinin zararı pahasına. Bir ortaklıkta yer alan ortak için oldukça bencil bir politika.

14 Telegraph gazetesi blog'larından alınan bir konuşma, 16 Kasım 2010. <http://blogs.telegraph.co.uk/finance/ambroseevans-pritchard/100008667/the-horrible-truth-starts-to-dawn-on-avropes-leaders> (Erişim tarihi, 23 Ağustos 2011)

oliberalizm Avrupa Birliği'nin anayasal ekonomik sistemi haline geldi. Eğer sahne gerisindeki çıkarları tehlikeye girerse, Avrupalı seçkinler, tıpkı anayasa bozgununda olduğu gibi sadece sözlerinden dönmezler kurtarma paketlerini de bir çırpıda kırpıverirler. Özellikle Almanya, AB İstikrar Pakti'na (bkz. Maastricht Ölçütleri, IV. Bölüm) ölçütlerini yerine getirmeyenlere yaptırımların uygulanabilmesi için Lizbon Anlaşması'nı "hızlı geçiş" sistemini kullanarak değiştirmeyi talep ediyor.

Hükümetler, Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası ve IMF krizi kullanıyorlar diğer bir deyişle mali sermayenin çıkarları için toplumlara yeniden şekil veriyorlar. Örneğin IMF, şu ana kadar IMF ve Merkez Bankası denetimi altında olan ve yapısal değişiklik programıyla vaktiyle gelişmekte olan ülkelere zorla dayatılan tedbirleri şimdi Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında borç yükü fazla olan AB ülkelerine de uyguluyor. Böylece bu ülkeler büyük çaplı özelleştirmelerin kurbanları haline geliyor. Sosyal güvenlik/refah sistem ve kurumlarına geniş çaplı saldırılar ve kesintiler uygulanıyor. Bu, ekonomik ve sosyal buhranın reçetesi olarak 1930'ların siyasetinin tekrarıdır.

Amerikalı Profesör James K. Galbraith makalesinde tüm bu yaşananları şu şekilde özetliyor:

IMF'den bir yetkili başbakan George Papandreu'ya tek çıkış yolunun Yunanistan refah devletini parçalayarak ortadan kaldırmak olduğunu açıkça söyledi (...) Her "kurtarılacak" ülke sırasıyla borcunu geri ödeyecek kadar yardım alacak. Bedeli ise her seferinde kamu bütçesinden yapılacak büyük kesintiler olacak. Bankalar güvende olacak fakat büyüme, istihdam ve refah devletin bugüne kadarki kazanımları zarar görecek. Sonuç olarak IMF yetkilisi istediğini alır ve durgunluk Avrupa'da derinleştiği-çe derinleşir.

(Galbraith, 2010)

Denetlenemeyen vurgunlar ve zenginliğin aşağıdan yukarı sert bir şekilde yeniden dağıtımı krize çok güçlü bir katkıda bulundu. Oysa ki şu anda Avrupalı seçkinlerin yaratmaya çalıştıkları izlenim krize neden olan başlıca sorunun insanların yaşam standartlarının "imkânlarının ötesinde" olduğudur. Efsaneye göre, emekli maaşları ve kamu hizmetleri öylesine cömerttir ki ülkeler

tam da bu yüzden krize girmektedirler. Bilhassa, toplumsal seçkinler ve ana akım medya Yunanistan'da çalışan insanların ortada hiçbir ekonomik temel olmaksızın nasıl ayrıcalıklı bir şekilde "kendilerini ödüllendirdiği" ile ilgili yalan yanlış haberler yayıyor. Ardından bu haberler bir yandan mali sermayeyi koruyup kollarken diğer yandan refah devleti üzerine yapılacak büyük çaplı saldırıları yasallaştırmak için propaganda malzemesi olarak kullanılıyor. Gerçek şu ki Avrupa'da anaakım medyaya ve siyasi hayata egemen olan bu mesaj bize mevcut güç dengeleri hakkında çok şey söylemekte ve tabii aynı zamanda Sol'un politik ve ideolojik krizi hakkında da. Brüksel Avrupa Politika Çalışmaları Merkezi'nden Paul De Grauwe; borç krizinin halkın aşırı tüketimi yüzünden ortaya çıktığını savunan her iddianın gerçeğe son derece aykırı olduğuna dikkat çekmiştir.

Borç sorununu yaratan ana neden borçları sürdürülemez şekilde büyüyen özel sektörde bulunacaktır. 1999'dan 2008'e ekonomik krizin patladığı ana dek avro bölgesindeki hane halkı borçlarını GSMH'nin yüzde 50'sinden yüzde 70'ine çıkardı. Aynı dönemde avro bölgesinde banka borçları adeta patlıyor ve 2008'de GSMH'nin yüzde 250'sine ulaşıyordu. Şaşırtıcı bir şekilde bu dönem boyunca borç seviyesinde hiçbir artışın yaşanmadığı tek sektör kamu oldu ve borç oranı GSMH'nin yüzde 72'sinden yüzde 68'e düştü. Bugün en ağır kamu borcu sorunu yaşayan ülkelerden ikisi olan İrlanda ve İspanya devlet borçlarında en büyük azalma oranlarını ne ilginçtir ki krizden hemen önce tecrübe etmişlerdir. (De Grauwe, 2010)

Avrupa Ticaret Birliği Enstitüsü (ETUI) "imkânlarının ötesinde yaşayan" Yunan işçiler hakkında bir araştırma yaptı. Araştırma sonucunda raporda ortaya çıkan gerçekler yalan ve efsane haberlerden biraz (!) farklılıklar gösteriyor. Örneğin iş verimliliği açısından 1999-2009 yılları arasında Yunanistan Almanya'dan iki kat daha ilerde. OECD istatistiklerine göre, Yunan çalışanların toplam bir yıl içerisindeki çalışma saatleri (2.512) hem Almanlardan (1.430) hem de Norveçlilerden (1.422) çok daha fazla. Bu arada zaten çok küçük bir mesleki grubun sahip olduğu erken emeklilik hakkı söz konusu olduğunda maaşlar öyle düşük ki zaten insanların o ücretlerle geçinmesi neredeyse imkânsız. Örneğin

Atina'da 20.000 otobüs şoföründen sadece 30-40 tanesinin, kağıt üzerinde, 53 yaşında emekli olma imkânı var. Bunun yanında Yunanistan'daki gerçek ortalama emeklilik yaşı ise kadınlar için 60,9 erkekler içinse 62,4 –yani insanları bu efsaneye inandırmak için türlü girişimlerde bulunan Almanya'dan daha yüksek.

Fransız ekonomist Laurent Cordonnier ayrıca devletin borç krizinin bilinçli bir şekilde planlanan yeniden dağıtım politikasının bir sonucu olduğunu belirtiyor: "Thatcher-Reagan döneminden beri, neoliberal hükümetler devletin borçları lakırdısını büyük bir pişkinlikle; kamu bütçesinden kesintilere, devlet şirketlerinin özelleştirilmesine, kamu hizmetlerinin kısıtlanmasına ve sosyal güvenlik ağının zayıflatılmasına bir mazeret olarak kullandılar –oysa bu borçların hepsi zenginlere vergi indirimi yapabilmek adına yaratılmıştı," (2010).

Şimdi ise Avrupa Komisyonu'nun, Avrupa Merkez Bankası'nın IMF ve birçok hükümetin "çözüm planında" ücretleri ve fiyatları aşağıya çekmek için sayısız işsiz yaratmak var. Para birimi avro olan ülkeler (ve kendi para birimlerini avro ile ilişkilendirenler) artık kendi para birimlerinin değerini düşüremeyecekler –ki bu onların durumunda yapılabilecek en makul şeydir– onun yerine adeta bir "iç devalüasyon" yaratıp iç rekabeti arttırmaları tavsiye ediliyor. Ücretler, çalışma şartları, emekli maaşları ve sendikal haklar bundan dolayı açık bir saldırıyla karşı karşıya. Emekli maaşları ortalama yüzde 15-20 kesilirken, kamu sektöründe ücretler yüzde 5'ten (İspanya) yüzde 40'a varan oranlarda (Baltık ülkeleri) kesintiye uğratılıyor.

İçinde bulunulan durum kamu sektörüne yapılan büyük çaplı saldırılarla kötüye kullanılıyor. Yunanistanda, kamu sektöründen ayrılmak zorunda kalan insanların yerine kimse alınmıyor, İspanya'da ise sadece on kişiden birinin yerine yeni biri işe alınıyor, İtalya'da beş kişiden birinin, Fransa'da ise sadece iki kişiden birinin yeri dolduruluyor. Almanya'da şimdiye kadar 10.000 kamu işçisinin işine son verilmesi onaylandı, İngiltere'de ise yarım milyon işçinin –ki bu, özel sektörden de bir o kadar kişinin işini kaybetmesine neden olacak. KDV özellikle bazı ülkelerde önemli ölçüde artarken, ücret harici yan ödemeler [giydirilmiş

ücret] azaltılıyor –özellikle de engelliler ve işsizler için. Maaşlar kesintiye uğruyor ve işten atma kolaylaştırılıyor. Sermayenin vergilendirilmesinde herhangi bir değişiklik yapılmazken –hatta yer yer indirimler görülebilirken– asgari ücret düşürülüyor ve tıpkı İngiltere'deki çocuk yardımında olduğu gibi genel haklar sadece muhtaç olduğunu kanıtlayanlara verilen haklarla yer değiştiriyor.

Toplu sözleşmeler ve sendikal haklar bir kenara konuluyor –kararlar, işçi sendikaları ile yapılan müzakereler yolu değil hükümetin resmi emirleri ve siyasi kararlarla alınıyor. Bu kitabı yazdığım süre içerisinde bu söz etmekte olduğum durum en az sekiz AB ülkesinde gerçekleşti (Baltık ülkeleri, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, İspanya ve İrlanda). Bunun anlamı Avrupa'nın oldukça acınası bir durumun içine girmeye başladığıdır. Şu an Kansas City Missouri Üniversitesi'nde profesör olan eski *The Wall Street* ekonomisti Michael Hudson emeğe karşı çok büyük bir savaşın başlatılmış olduğunu belirtiyor:

AB bankaların ipotek karşılığı verdiği konut kredileri krizini –merkez bankalarının bütçe açıklarını kapatmak için tedavüle sokması gereken parayı gereksiz bir şekilde yasaklayarak– çalışan maaşlarını düşürmeyi kabul etmemesi halinde hükümetleri cezalandırmak hatta iflasa sürüklemek için bir fırsat olarak kullanıyor (...) AB hükümetlere kısaca “Emeğe karşı verdiğimiz mücadeleye katılın yoksa sizi de yok ederiz!” diyor. Bunu hayata geçirmek bir diktatörlük anlayışı gerektiriyor ve Avrupa Merkez Bankası bu gücü seçilmiş hükümetlerden alıyor. Onun siyasi denetimden bağımsız oluşu ise günümüzün yeni mali oligarşi tarafından demokrasinin alamet-i farikası olarak gösteriliyor (...) Böylece, Avrupa totaliter neoliberal saltanatlık çağını başlatmış oldu.

(Hudson, 2010)

Bu muazzam ölçekteki kemer sıkma politikaları ve işçi sendikalarına yapılan saldırılar, sosyal ve politik dille söylersek, ölümcül bir kokteyl –özellikle de Avrupa'da şu an olup bitenler tarihsel anlamda son derece korkutucu. Krize karşı bulunabilecek müşterek çözümler toplumdaki güç ilişkilerini değiştirecek büyük çaplı seferberlikle mümkün olabilir ancak. Bu nedenle şu anda nerede olursa olsun –Yunanistan, Romanya, Portekiz, İrlanda, İspanya

ya da Birleşik Krallık— kesintilerin devam etmemesi için verilen mücadelelere verilecek destek hayati önemde. Eğer işçi sendikaları ve işçi hareketleri bu seferberliği sağlayamazsa sonuç Avrupa için nihai bir tarihsel yenilgi olacaktır.

Refahın Dönüşümü

Bir toplumsal işbirliği olarak da nitelenebilecek refah devletine ait güç dengelerinde son on yıllarda —neoliberal dönemde— yaşanan değişim tam anlamıyla içler acısıdır. Tabii ki bu değişimden refah devletinin içerisindeki hizmetlerin ve kurumların içeriği, şekli ve boyutu da etkilendi. Refah devletinin gelişimi elbette ki insanların ihtiyaçlarını ve taleplerini ne kadar karşıladığıyla değerlendirilmelidir. İşçi hareketi, sendikalar ve halkın büyük bir çoğunluğu için, refah devleti, genel yaşam koşullarımızı etkileme ve belirleyebilme ihtimalini arttırmalıdır. Halkın kültürel, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının temel alındığı bir sosyal gelişimi hedeflemelidir. Yaşlılık, hastalık ve kazalarla alakalı kişisel riskleri sınırlandırmalıdır. Sadece zor ve müdahale ile değil, yetenek ve becerilerimizi geliştirecek fırsatları yaratarak toplumun ilerlemesini sağlamalıdır. Yetenek ve becerilerimize göre katkı verdiğimiz, ihtiyaçlarımıza göre paylaştığımız bir düzen olmalıdır. O özgürleştirmelidir.

Evet, refah devletine yapılan saldırılar sadece —hatta birçok durumda ilk ya da en önemli olmayan— kesinti problemi değil. Bu saldırılar, aynı zamanda refah devletinin örgütlenişini değiştirme ile alakalıdır ve dolayısıyla başka amaçlara hizmet etmeye başlamıştır. Bu değişim süreci yedi farklı alanda uygulamaya sokuluyor ve bir zamanlar toplumun gelişimi için halkın mücadelesiyle elde edilen birçok değer ve kazanım adım adım zayıflatılıyor.

Kutuplaşma

Elbette ki Refah Devleti'nin zayıflamasından herkes olumsuz yönde etkilenmemiş fakat bu durum toplum içerisindeki varlıklılar ve yoksullar arasında kutuplaşmaya neden olmuştur.

Toplum içindeki görece geniş bir grup refah devletinin parçalanması ve altının oyulmasından, kelimenin dar anlamıyla, kazanç bile sağlayabilir (her ne kadar bunu yapabileceğini

zanneden herkes için bu pek kolay olmasa da –sadece ABD’ye bakalım; nüfusun yüzde 70’inden fazlasının varlıkları neoliberal dönemde küçüldü). Kimileri çok daha fazla kazanır, daha iyi evlerde oturur, daha büyük yazlık evleri olur, daha hızlı, daha güvenli, daha büyük arabalara sahip olurlar. Diğerleri ise kaybeder, hem de fena. Ekonomik ve sosyal eşitsizlikler artar. Sağlıktaki uçurum genişler. Eğitim sistemindeki sosyal eşitsizlikler yeniden üretilir ve daha da derinlere kök salar. Emeklilik sisteminde yapılan reformlar yüzünden yaşlandıkça durum daha da kötüleşir ve böyle devam edip gider...

Riskin Bireyselleştirilmesi

Refah devletindeki sosyal politikaların önemli bir bölümü, çalışan birey ve grupların, ücretli emeğe dayalı bir sistemde, maruz kaldığı sayısız riske karşı korunması ile alâkalıdır. Bir başka deyişle, devletin, genel sosyal sigortalar sistemiyle riskin eşit bir şekilde dağılımının örgütlenmesidir.

İlk ve en önemli olarak bu hastalık, işsizlik ve yaşlılık hallerinde gelir garantisi yolu ile sağlandı ve tabii bir de ücretsiz sağlık hizmetiyle. Birçok ülkede, uzun bir süre sosyal konut politikası, sabit faiz oranları ve karşılanabilir uzun dönem ödeme planlarıyla bireysel ekonomik riskin azalmasına önemli bir katkı sağladı. Şimdi ise bu alanlar ya büyük ölçüde zayıflatılarak ya da piyasaya devredilerek risk yeniden bireyselleştirildi. Sağlık hizmetlerinde arttırılan fiyatlar ve azalan işsizlik hakları, engelli maaşlarındaki kısıtlamalar ve daha niceleri bireysel riskin arttırıldığı diğer alanlar oldu.

Piyanın Artan Etkisi

Bu bölüm aslında yukarıda değindiğimiz konuyla oldukça alâkalıdır. İşçi hareketinin ilk zamanlarından itibaren sosyal mücadelenin büyük bir kısmı emeğin kendisini piyanın iniş çıkışlarına, rekabet baskısına ve öngörülemezliğine karşı koruması üzerineydi. Ekonominin büyük bir parçası piyasadın çekilmiş ve demokratik denetime tabi tutulmuştu. Çalışanlar, çalışma ortamını, iş güvenliğini, çalışma saatlerini, izin ve tatil haklarını

düzenleyen kapsamlı kanunlarla piyasanın sömürü ve istismarının en kötü biçimlerine karşı korunuyorlardı ayrıca kamuda çalışanlar iş güvencesi koruması altındaydılar.

Fakat daha sonraki dönemlerde artan serbest piyasa gücü ve liberalleşme yüzünden işçilerin üzerindeki baskı gün be gün arttı. Ağırlık işçi haklarından ve güvenliğinden, piyasanın artan risk ve güvencesizliğine doğru kaydı. Bu duruma gelinmesinin en büyük sebebi ise esnek çalışma yönünde yapılan düzenlemeler oldu –özellikle de “çalış-haket” politikasının uygulamaya konmasıyla (IV. Bölüm).

Yeniden Dağıtımın Tersine Çevrilmesi

En parlak döneminde, refah devleti üç farklı seviyedeki yeniden dağılımlara destek veriyordu –özelden kamuya, sermayeden emeğe, zenginden fakire ama artık bu alanların hepsinde yeniden dağıtım tersine çevrilmiştir. Bu tersine döngü refah devletinin gelişiminde son yirmi yıldır yaşanan en feci geriye gidiştir. Yaygın kuralıslaştırma ve piyasanın artan gücüyle kaynakların ve gücün belli ellerde merkezileşmesi ve yoğunlaşması buna önemli bir katkıda bulundu. Böylece doğrudan ve artan oranlı vergilendirmeden, dolaylı vergilendirmeye geçilirken ki bunun en önemli örneği KDV’dir, aynı zamanda vergi oranları artan dilimler için düşürülmüştür. Bu, tavandan tabana yeniden dağıtımı sağlayan vergi sisteminden herkes için daha düz ve eşit oranlı bir vergi sistemine geçiş demektir. Dahası, vergi sisteminde şu anda toplumun en zengin kesimi için oldukça geniş yasal boşluklar bulunmaktadır.

Sosyal güvenlik sisteminde inşa edilen yeniden dağıtım oldukça zayıflatılmış ve hâlâ da zayıflatılmaya devam edilmektedir. Emeklilik maaşları üzerine yapılan reformlar tartışmasız bir şekilde yeniden dağıtılan öğelerin zayıflamasına yol açmaktadır. Sosyal güvenlik sistemlerine yapılan diğer düzenlemeler ve kesintiler (çocuk ödeneği, sosyal yardımlar) aynı yönde yapılan hareketlerdir.

Tüm bu değişimlerin sonucu ise, ne yazık ki toplum içersinde büyüyen sosyal ve ekonomik eşitsizlik ve gittikçe artmakta olan yoksulluk oranlarıdır.

Genel Yardımdan

Muhtaçlık Sorgusuna Dayalı Yardıma Geçiş

Herkes için sosyal yardım hizmetleri sıklıkla eleştirilir. Çünkü dört dörtlük değildir. Örneğin yoksulluğa karşı verilen mücadelede hedef, başka türlü değerlendirilmelere en fazla ihtiyaç duyan, yani diğer bir deyişle gerçekten fakir olan kesim olmalıdır. Birçok ülkenin II. Dünya Savaşı sonrasındaki on yıllar içerisinde geliştirdiği herkesi ev sahibi yapmayı hedefleyen sosyal konut politikası ise maalesef tamamen dönüştürülerek elektrik ve kiranın ana belirleyici olduğu muhtaçlık sorgusuna dayanan aylık devlet sadakasına dönüşmüştür. Bunun anlamı damgalayıcı, güvensiz ve onur kırıcı bir modele kapsamlı bir geri dönüştür. Bu değişimin, kitleleri artan bir şekilde toplum ve iş hayatının dışına iterken “çalış-haket” programının kurbanları yapacağı apaçık ortadadır.

Yönetim ve Örgütlenmede Kamudan

Özel Modele Geçiş

Kâr etme güdüsü, giderleri kamu tarafından karşılanan sosyal hizmetlerde hızla zemin kazanıyor. Yeni Kamu Yönetimleri, özel sektörden transfer edilen bütçe ve muhasebe sistemleri, müşteri-hizmet sağlayıcı modelleri, rekabetçi ihale modelleri dolayısıyla oluşturulan yapay piyasalar yüzünden böylesine bir tablo ortaya çıktı. Dolayısıyla bu durum dikkatleri –kelimenin özel sektörde kullanılan dar anlamıyla– ne ödendiğine yöneltiyor. Birçok ülkede, özel sağlık sigortası planları, belediyeler kadar özel şirketlerde ve diğer kuruluşlarda da çalışanlarına herhangi bir hastalık ya da kaza durumunda sağlık sistemi içerisinde öne geçme garantisi verecek şekilde hazırlanıyor. Bu yolla, müşterek düşünme ve dayanışmanın adım adım ortadan kaldırılması hedefleniyor. Böylece emek piyasasının ihtiyaçları bireysel sosyal haklardan daha üstün kılınıyor.

Güçten Güçsüzlüğe Gidiş

Kuralsızlaştırma ve artan taşeronlaşma yüzünden güç, demokratik organlardan piyasa ve hukuk sistemine doğru el değiştirdi. Sosyal gelişmenin politik yönetimi hafifletildi bir başka deyişle

serbest rekabet ve piyasa, demokratik uygulamalar ve kararlar aracılığıyla toplumların kendi yaşam şartlarını belirleme ve kendi haklarında karar verme olasılıklarının temellerini çürüttü. Aynı durum emek piyasasında da yaşanıyor. Günümüzde, sermayenin çıkış stratejileri (başka yere yatırım yapma tehdidiyle) çalışanların iş yerlerindeki etkilerini ve güçlerini azaltmaktadır. Bugün birçok çalışan, iş yerlerinde dışarıdan gelen bir danışman ya da uzman tarafından bilgi, deneyim ve becerilerine bakılmaksızın tepeden aşağıya yeniden yapılanmalara ve düzenlemelere maruz bırakılıyor. Taşeronlaşma, işi yurt dışına taşıma, personel sayısı azaltma ve artan esneklik hem bireysel olarak çalışanın gücünü hem de sendikaların gücünü zayıflatıyor.

Bir arada düşünecek olursak, bu dönüşümlerin hepsi refah devletinin gelişiminde bir paradigma değişikliğine¹⁵ öncülük etti. Yeni bir şekle dönüştürüldü ve yeniden dağıtıma hizmet eden bir unsur olarak zayıflatıldı. İnsanları piyasanın güvensizliğinden ve rekabet baskısından koruyacak bir araçken o kadar zayıflatıldı ki toplumu piyasaya daha da mecbur olmak zorunda bıraktı. Görevi önceleri toplumun ihtiyaçlarını temin etmek olan refah devleti kurumları piyasaya bu hizmetleri tedarik eden üreticilere dönüştürüldüler.

Toplumsal güç ilişkilerinde yaşanan kaymanın bir sonucu olarak maalesef refah devletinin biçimindeki ve içeriğindeki değişim halen devam ediyor. Bunun anlamı piyasa güçlerinin toplumda sürekli daha fazla alana yayılmasıdır ki bu refah devleti için asıl tehdidi oluşturmaktadır. Asıl önemli olan şey, emek piyasasında ve işyerinde değişen şeyin ne olduğudur. Günümüzde güçler dengesinde yaşanan acınası değişimin bir sonucu olarak, refah devletinin II. Dünya Savaşı'ndan sonraki en parlak döneminde kazandığı tüm başarıları tersine çevrilmektedir. Bir sonraki bölümün konusu işte bu içler acısı değişimdir.

15 Paradigma değişikliği kavramı, bilimde, yeni ve büyük buluşların insanların düşünüş tarzında, düşünce sisteminde yarattığı/yaratacağı büyük değişime katkısını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.

VI. BÖLÜM

İşin İnsafsızlaştırılması

Bir sendikacı olarak, 1982'den beridir Norveç ve diğer uluslararası işçi sendikası hareketinin içerisindeyim. Bu örgütün yürüttüğü oldukça kapsamlı Refah Devleti Kampanyalarının baş sorumlusu olarak (1999'dan beri) uzun yıllardır Norveç'in her yerine seyahat ettim (bir o kadar da yurt dışına tabi ki) ve sayısız toplantılarda yer aldım. Sendika toplantılarında, katılımcıların, insanlığın on yıllar boyunca geliştirdiği toplumların ve değerlerin altını oyan mevcut ekonomi çılgınlığı hakkında daha fazla bilgilenmek arzusuyla yanıp tutuştuklarını bizzat tecrübe ettim. İnsanlar bu çılgınlığın altında yatan nedenler ve belirleyici güçlerle –özellikle de, aslında refahın daha önce hiç olmadığı kadar arttığı bir toplumda, önemli ekonomik gelişme eğilimlerinin neden tersine döndüğüyle– oldukça ilgileniyorlar. Hiçbir yerde

karşılaştığım insanlardan özelleştirme, liberalleşme ve rekabet piyasası ile ilgili olumlu bir şey duymadım. Sonuç olarak açık olan bir şey var ki bu politika, alttan gelen herhangi bir baskı ya da ısrar olmaksızın, sadece seçkinler için tasarlanmıştır ve onlara ait kalacaktır.

Diğer taraftan, iş hayatındaki ve çalışma koşullarındaki gelişmeler birçok insanı fazlasıyla içine alan bir konudur. Bu gelişmeler özellikle de, bizim “işin insafsızlaştırılması”¹ diye adlandırdığımız nedenlerden dolayı iş hayatından dışlanan çalışanları etkilemektedir. Gittiğim değişik yerlerde kötü sağlık koşullarıyla mücadele etmek zorunda kalan ve çok zor şartlar altında çalışmalarına rağmen daha fazla iş beklenen insanlardan sayısız trajik hikâye dinledim. Bu insanların hepsi sözde “sosyal destek sistemi” başlığı altında endişe ve aşağılanma duvarıyla karşı karşıya idiler. Bu kitabın giriş bölümünde aktarılan, Moss’dan Jane’in başına gelenler bu durumun tipik bir örneğidir.

Bu insanların “çalış-haket” politikalarının yarattığı kurbanlar olduğu gerçeği gittikçe gözümde daha da belirginleşirken yıllar içerisinde bu kurbanların sayısı hiç beklenmedik bir şekilde arttı. Çok geçmeden “çalış-haket” kavramının gerçek anlamının kullanılandan çok farklı olduğu da anlaşıldı zaten. “Çalış-haket” sistemi vaat edildiği gibi insanlara yeni iş imkânı yaratmıyordu. İşyerinde ya da emek piyasasındaki yapısal ilişkilere ve güç ilişkilerine odaklanmıyordu. Var olan düzen öylesine kanıksanmıştı ki emek piyasasının dışında kalanlara, sanki onlarda bir sorun varmış gibi yaklaşıyordu. Norveç İşçi ve Toplumsal Araştırmalar Kurumu bu konuyu güzel bir şekilde özetlemektedir:

Emek piyasasından [emekçilerden] karşılaması beklenen standartlar çeşitliliğe giderek daha az imkân tanırken iş hayatına giriş kapıları giderek yükseliyor. Elbette ki herkes bu kapıya sı-

¹ Bu kitabın yazarı olarak “brutalization of work” (iş ve çalışma koşullarının ağırlaştırılması anlamında “işin insafsızlaştırılması” -y.n) ifadesinin bir kavram olarak yerleşmesindeki sorumluluğu üstlenebilirim. Bu ilk olarak 2002 yılındaki “Refah Devleti’ni Savunalım” kampanyası sırasında örgütlenen “Neoliberal Düzendeki İşin Zallimce Ağırlaştırılması” başlıklı ulusal konferans sırasında gündeme geldi. Hem işveren kuruluşlarından hem de neoliberal düşünce kuruluşlarından kavrama ciddi bir karşı çıkış oldu ve orada öldürülmeye çalışıldı. Fakat tam tersine kavram Norveç sosyal düşünce ve tartışma dünyasında kendisine geniş bir yer buldu çünkü tarif ettiği şeyler birçok insanın bizzat tanık olduğu gerçeklerdi.

ğamadığı ve bunun için bir çözüm bulunamadığı için çağımızın ana stratejisi, ne yazık ki çalışanları yaptıkları işe “layık” elemanlar haline getirmek.

(Fløtten, 2007, s. 281)

Daha sonrası işte herkesin bildiği gibi içinde bulunduğumuz durum. Elbette ki herkes günümüz çalışma hayatının ağır koşullarına uyum sağlayamadı. Böyle olunca da yeni strateji “bireyleri yaptıkları işe layık elemanlar haline getirmek,” şeklinde değiştirildi. Daha acımasız olan bir diğer gerçek ise bürokratik güç dilinin arkasında saklanıyor ki o da işçi hareketini temsil eden siyasi partilerin bile “çalış-haket” politikalarını büyük ölçüde benimsemeleridir. Ne yazıktır ki bu gerçek, politik hegemonyanın ne kadar sağa doğru kaydığını gösteren en bariz örneklerden biri olarak karşımızda duruyor.

Ticari Mal Olarak İşgücü

Refah devletinin dönüştürülmesi sürecindeki ana unsurlardan biri de işin insafsızlaştırılmasıdır. İş süreçleri, toplumun başlıca güç ilişkilerinin en açık sergilendiği yerdir. Bilhassa iş hayatının düzenlenmesi, ürünlerin dağıtımı ve işin hangi koşullarda yerine getirildiği konularında, çatışan çıkar ilişkileri yasayla düzenlenir. İşte bu arena en önemli mücadelelerin verildiği asıl yerdir. Diğer bir deyişle burada refah devletinin sayısız düzenlemelerinin ve kurumlarının siyasal egemenliğinin temeli atılır.

İşgücünün, kapitalizmin altında piyasada alınıp satılan ticari bir mala dönüşmesi, o malın alınıp satılma koşullarının nasıl olması gerektiği konusunda da, sürekli bir mücadeleyi başlatmıştır. Ücretler ve çalışma şartları, çalışma saatlerindeki düzenlemeler bu mücadelenin can damarlarını oluşturmaktadır. Fakat ne yazık ki mücadeleler bunlarla sınırlı kalmaz. Sayısız kere sürekli değişen şiddetiyle bu mücadele piyasa işlemlerinin de çok ilerisine giden bir içerik sunar. Çalışanlar, bir mala (eşyaya) dönüştürülmeye karşı hep gizli bir direnç gösterdiler –işgücünüzü satın almak isteyecek kadar etkileyici bulmuş olan işverene ya da kapitaliste bağımlı hale getirilmeye olan direnç.

Bu direnme üç şekilde ifade bulur. *İlki*, iş piyasasındaki rekabeti ve çalışanları birbirine düşürmeye çalışan sistemi zayıflat-

maya destek olan tam istihdam için politik mücadele yoluyla. *İkincisi*, üretim sürecinin üzerindeki artan güç için verilen mücadele yoluyla. Bu sadece işgücünden ibaret olmayıp aynı zamanda yaratıcı ve özenli bir üretici olmak için gerekli ölçütleri gerçekleştirmiş olur. *Üçüncüsü* ise, piyasadaki herhangi bir ürün gibi alınıp satılma durumunu zayıflatacak düzenlemeler aracılığıyla. Bu başka diğer şeylerin yanısıra herkesi kapsayan sosyal sigorta ve sendikal haklar mücadelesiyle başarıya ulaştı.

Buradaki en göze çarpan nokta, çalışanlar arasındaki rekabeti –önce yerel olarak daha sonra ülke çapında şimdilerde ise uluslararası boyutta– ortadan kaldıran ya da en azından azaltan toplu iş sözleşmeleridir oldu. Diğer bir deyişle, sendikalaşma bu mücadelenin tam merkezindedir. İşçiler sadece ortak örgütlenmeler ve toplu eylem yoluyla, emek piyasasında işçiler arasındaki son derece yıkıcı ve parçalayıcı rekabetti ortadan kaldırabilir. Aksi taktirde bu rekabet, –özellikle de işsizlik oranlarının yüksek olduğu dönemde– işçilerin birbirlerinin ücretlerini kırmasıyla sonuçlanacaktır. İlk ortak, toplu sigorta uygulaması sendikaların içinde kurumsallaştırıldı, bu genelde işçilerin hastalık ya da kaza durumlarında yararlanabilecekleri hastalık yardım fonu, cenaze yardımı ve benzeri dayanışma biçimlerinden ibaretti.

İşçi hareketinin sendikalar ve toplu sözleşmelerle *tek elden* yönetilmesi işgücü piyasasında rekabetin azalmasına katkı sağlayan diğer bir etmen oldu. Bu *tekel*, insanların elde etmek için mücadeleler verdikleri çok sayıdaki refah devleti kurumuyla birlikte, işgücünün piyasada bir meta olarak kullanılmasını mümkün kılan doğasını zayıflattı. Esping-Andersen terim dağıcığında, emeği meta olmaktan çıkarılması diye adlandırılan bu durum, Kuzey ülkelerinin refah sistemi modellerindeki en önemli, en ayırt edici özelliklerden biri olarak vurgulanmıştır (Esping-Andersen, 1990, s. 21). Herkes için refah devleti kurumları işte tam da bu yüzden emek ile sermaye arasındaki çatışmanın ana muharebe alanıdır ve toplumsal bünye dahilinde, bu kuvvetler arasındaki güç dengesindeki değişimi doğrudan yansıtacaklardır.

Refah devleti düzenlemeleri ve toplu sözleşme şartları zayıflatıldığı ölçüde –ister bazı yan hakların tırpanlanması yolu ile isterse de toplu sözleşmeden uzaklaşan bireysel sözleşmeye dö-

nüş yolu ile olsun— bu süreç tersine dönüyor demektir. Bu sonuç bizim bu son on yıllar boyunca ne yazık ki tecrübe etmek zorunda bırakıldığımız neoliberal saldırının ta kendisidir. Emeğin meta olmaktan çıkarılması için verilen mücadele tam tersine dönerek, emeğin yeniden metalaştırılmasına ve giderek daha korumasız ve aracsız olarak piyasaya itilmesine neden olmakta, bu da kaçınılmaz olarak artan risk ve güvensizlik ortamını oluşturmaktadır.

Daha önceki bölümlerde tanımladığım piyasanın serbestleşmesi bu eğilimin önemli bir parçasını oluşturmakta ve pek çok insan için daha katı, daha acımasız çalışma şartları ve işgücü piyasaları yaratılmasına destek olmaktadır. Çalışma hayatının büyük bir kısmına niteliğini veren artan rekabet, yeniden yapılanma, iş yoğunluğu, esnek çalışma ve güvencesizlik günümüzde, refah devleti tarihinde daha önce görülmemiş ölçüde işin insafsızlaştırılmasına ve emeğin dışlanmasına katkı sunmaktadır.

Mevcut hakların tırpanlanmasından ziyade, bu durum günümüz refah devletinin en feci değişikliğini temsil etmektedir. Sadece ölçme ve ağırlıklandırma görüngülerine odaklanarak ya da kamu bütçesinde yapılan kesintiler üzerine çalışarak ne yazık ki bu eğilimler zamanında kavranamaz. Bu durum insanları gelişigüzel araştırmalar yaparak I. Bölüm’de bahsedilmiş olan “Birçok şey şimdi doğru yöne işaret ediyor,” sonucuna vardırı. Eğer bu başlıca değişiklikleri kavramayı istiyorsak konuyu daha da derinlemesine incelemememiz gerekmektedir. Bu eğilimler II. Bölüm’de açıklandığı üzere daha kapsamlı bir refah devleti kavramına dayanarak çözümlenmelidir. Burada vurgu, toplumdaki temel güç ilişkilerine ve onları etkileyen değişikliklere olmalıdır. Değişen refah devletinin içeriği de tam da bunlarla ilgilidir.

Emeğin pazarda alınıp satılan bir meta haline gelmesiyle ortaya çıkan risk ve güvensizlik ortamının işçi sendikaları ve diğer işçi hareketleri ile ortadan kaldırılma ve azaltılma mücadelesiyle son elli yılda gerçekleşen birçok reform tam tersi bir yöne çevrilmekten kurtulamadı. (Artan esnek çalışma, işgüvencesi getiren bir çok yasanın gevşetilmesi, çalışma saatleri düzenlemesinin zayıflaması, ücretlerin daha yerel ölçekte ayarlanması v.b). Politika, toplum ve sistem odaklı, herkes için çalışma hakkını savunan uygulamadan, birey odaklı, herkesin istese de istemese

de (istemekten asıl kasıt yeterli olması) çalışmasını talep eden bir uygulamaya dönüştürüldü. İşçi sendikalarının uzun yıllardır verdiği insanları güvencesiz ve piyasa baskısının olduğu çalışma ortamlarından uzaklaştırma mücadelesi ve insanların ihtiyaçlarını karşılayacak yeni iş alanları yaratma çabası; yukarıdakilerin, gitgide daha talepkâr bir işgücü piyasasını, onun tasarrufuna sunmak üzere, uyarlayan yönergeleriyle gölgede bırakıldı.

Norveç'te refah devleti politikalarının yeniden düzenlenmesini gözler önüne seren ilginç simgesel değişikliklerden biri *sosyal* kelimesinin kamusal dilden çıkarılma sürecinde olmasıdır. Artık sosyal işler bakanımız, sosyal bakanlığımız, sağlık ve sosyal genel müdürlüğümüz yok. Şimdi her şey çalışma, faal olma ve uyum gösterme ile ilgili –sorunlar birey ile bağlantılıdır toplumla değil. Sosyal hizmet kurumları çok yakın bir gelecekte tamamen yeni Norveç Sosyal Sigortalar Kurumu (NAV) bünyesinde toplanırken “sosyal” kelimesi de yerelde tamamen ortadan kalkmış olacak. Diğer taraftan elbette bu değişimin nedeni sosyal sorunların yok olması değil sadece yeniden tanımlanmasıdır. Şimdi artık her şey, sadece işe ve topluma uyum sorunu yaşayan bireylerle ilişkili. Değişime bu yüzden sadece simgesel diyemeyiz. Malmö Üniversitesi'nden İsveçli ekonomist Daniel Anlarkoo, bu durumu gayet güzel bir şekilde betimliyor:

Sosyal politikalar artık piyasayı dengeleyen bir unsur olarak görülmüyor ve rolü giderek piyasanın güçlenmesine destek olacak şekilde tanımlanıyor: Kilit sözcükler; rekabet, eğitim ve esneklik. Sosyal güvenlik, yardım bağımlılığı olarak yeniden adlandırılıyor. Sosyal politika, bu stratejinin içerisinde gittikçe emeğin meta olmaktan çıkarılması hedefinden uzaklaşıyor ve gitgide daha da açık bir şekilde yeniden metalaştırma eylemlerini gerçekleştiriyor. Örneğin: işgücü piyasasına artan bağımlılık gibi.

(Ankarloo, 2005, s. 75)

Bu durum “çalış-haket” programını, refah devletinin süregelen dönüşümü için kullanılabilecek en önemli unsurlardan biri haline getirmektedir. “Çalış-haket” programının politik içeriğine ve rolüne daha ayrıntılı bir şekilde bakmadan önce asıl göz atmamız şey gerçekten emek piyasasında hangi değişikliklerin meydana geldiğidir.

İşin İnsafsızlaştırılması ve Emek Piyasasından Dışlanma

İşin insafsızlaştırılması, emek piyasasından dışlanma ve giderek artan sosyal damping toplumda son otuz yılda güçler dengesinde meydana gelen değişikliklerin en önemli olumsuz sonuçlarıdır. Birçok insan işyerindeki baskının ne kadar arttığını tecrübe ederken günlük hayatta işçi haklarının ve sözleşmelerin sık sık zayıflatıldığını ve hatta iptal edildiğini görmektedir. Her geçen gün daha fazla işçi, emek piyasasından uzaklaştırılırken, diğer taraftan insanlar daha ağır çalışma şartları altında malulen emekli olmaya veya erken emekliliğe zorlanıyorlar.

Elbette ki yeni emek piyasasının kazananları da var. I. Bölüm'de belirttiğim gibi özellikle sosyal ve ekonomik ilişkilerin kutuplaşması, süregelen eğilimin asli özelliğidir. Sonuç olarak bazıları iyi yerlere gelirken bazıları kaybetti. Farklılıklar arttı ve toplumsal dayanışma ruhuna kapitalist güçler tarafından meydan okundu. Kazananlar, (toplumun seçkinlerine ek olarak) eğitim seviyesi yüksek ve her sektör tarafından talep edilen ortak özelliklere sahip olan çalışanlardan çıkmaktadır. Kabul görmüş yüksek düzeyde uzmanlık becerilerinin arandığı bu piyasada, işgücü normalde kuvvetli bir pazarlık gücüne sahiptir. Aynı zamanda işin örgütlenmesinde, iş sürecinin denetiminde ve makul bir maaş seviyesinin belirlenmesinde de oldukça etkili bir güce sahiptir.

Basında, bu çalışanlar, genellikle bugünün ya da yarının işçisini temsilen resmedilmektedir. Oysa ki onlar işgücünün azınlığını oluşturmaktadırlar. Diğer bir uçta ise emek piyasasının düşük maaşlı çalışanları özellikle de hizmet sektöründe kitleler halinde büyümektedir. Burada karşıt bir eğilim görüyoruz. Teknoloji ve iş örgütlenmesi çeşitli ve ilginç işler yaratmak için değil işin içeriğini boşaltıp işçileri aşırı denetim altında tutmayı sağlamak için kullanılıyor.

Norveç İş Müfettişleri Konseyi bu kutuplaşmayı şu şekilde tanımlamıştır:

Bir çok göstergenin işaret ettiği gibi; Kenara itilmiş bir grup işçinin, diğerlerinden daha kötü koşullarda ve iş ortamında kısa

vadeli ve vasıfsız işlerde çalıştığı, bölünmüş bir işgücü piyasasına doğru gittiğimizin ana hatlarını görebiliriz.

(Norveç İş Müfettişleri Konseyi 2007, s. 29)

Bu durum bize belirgin bir şekilde giderek ikiye ayrılan iş piyasasının büyüdüğünü gösteriyor ve kenara itilmiş/uç olarak adlandırılan bir grup işçi hızla çoğalmaya devam ediyor. Elstad (2008) Norveç'in en büyük zincir otellerinden birinde (Thon Hotels) çalışmak hakkında yazılmış bir kitaptan aktardıklarıyla, bize yukarıda belirttiğim şartlar altında çalışmakla alakalı çok yararlı ipuçları sunmuştu. Marketlerde giderek otomatikleşen kasalardaki kasiyerler (yeni bant işçileri) iş örgütlenmesinin ve teknolojinin; tekdüzeliği, tekrarı ve sağlığı tehdit eden işleri desteklediğinin bir diğer örneğidir. Örgütlenme yapıları ve teknolojik çözümler tarafsız değildirler aksine güç ilişkilerini fazlasıyla yansıtıyorlar.

Elstad bize ayrıca iş piyasasının geleceğinin politikacıların, kamuya mal olmuş insanların ve halkın orta kesiminin inandığı gibi sadece gelişmiş bilgi endüstrisinden ibaret olmayacağını hatırlatıyor ve Norveç'teki durumu şu şekilde özetliyor:

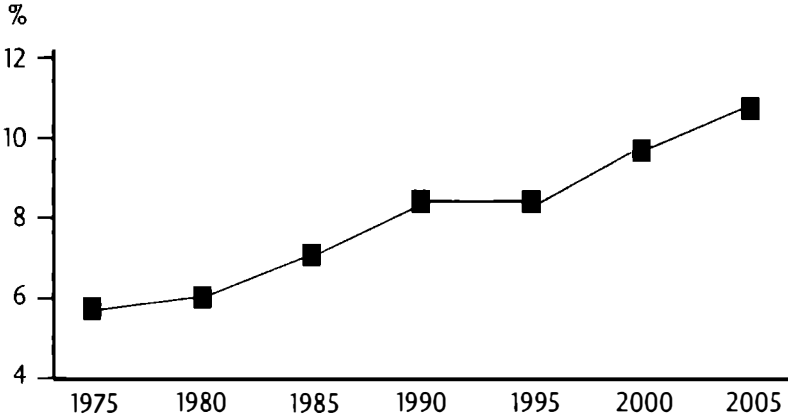
2006 yılında toplam 834.000 insan yüksek öğrenimde edinilmiş nitelikler gerektiren işlerde çalışırken büyük bir çoğunluksa bu niteliklere sahip değildi. 166.000 işçi müşteri kabul, sekreter ya da mektup ayırıcısı olarak ofislerde çalışıyordu. 574.000 kişi satış ve hizmet sektöründe; 64.000 kişi ise çiftçi ya da balıkçıydı. 266.000 esnaf 177.000 şoför ve makinist 177.000 kişi de temizlik, bulaşıkçılık, çöp toplama, güvenlik, kurye ya da yardımcı olarak çalışıyorlardı ve bu da toplamda 1.357.000 çalışan demek oluyordu.

(Elstad, 2008, s.198)

Özellikle de ikinci kısımda bahsettiğimiz meslekler içinde 16-66 yaş arasındaki şu anda Norveç'te malulen emekli olan işçi oranı yüzde 11'dir (bkz: Şekil 6.1) Eğer bu orana sözde geçici engellilik yardımını² da eklersek bu oran yüzde 15'e yaklaşır. Bu rakam

2 Üç farklı sosyal hak, "mesleki hastalık tedavi yardımı, tedavi ödeneği" ve "belirli süreli işgöremezlik desteği" 2010 yılında "geçici engellilik yardımı" adı altında birleştirildi. Verimsizliği ortadan kaldırmak olarak sunulsa da asıl niyet emeğin yeniden metalaşmasını sağlayan bir adım daha atmaktı. "Çalış-haket" programıyla uyumlu bir şekilde yardım son derece düşük ve vergiye tabi tutuldu.

sadece 20 yıl öncesinin iki katı. Norveç'te işçilerin sadece üçte birlik kısmı normal emeklilik yaşı olan 67 yaşına kadar çalışmaya devam edebiliyor. (Ayrıca toplu sözleşme yapılan bazı şirketlerde bu sınır 62 olarak da değişebiliyor.)

Şekil 6.1 16-66 yaş aralığındaki Norveç nüfusunda engelli maaşı alanların oranı. 1990'ların başlarında görülen duraksama eğilimi, çalışma koşullarında yapılan herhangi bir düzeltmenin sonucu değildir, sadece Sosyal Demokrat hükümetin bu maaşların alınmasına getirdiği kısıtlamaların sonucudur. Kaynak: Ulusal Sosyal Sigortalar Kurumu/NAV

Norveç Ulusal Meslek Hastalıkları Kurumu iş ortamının durumunu şöyle özetliyor; Norveç iş hayatında aşırı yüklenme giderek azalırken –özellikle de fiziksel ve kimyasal olanlar– diğerleri artıyordu. Elbette ki iş hayatında aşırı yüklenmenin olduğu alanlar hâlâ yüksek oranda mevcut. Aşağıdaki tabloda en önemli aşırı yüklenmelerin olduğu bazı alanlardaki artışları ya da yoğunlaşmaları görebilirsiniz (Norveç Ulusal Meslek Hastalıkları Kurumu 2008 ve Norveç İstatikleri 2007):

- Çalışan nüfusun üçte biri, son üç yıl içerisinde çalışma şartlarını oldukça etkileyen yeniden yapılandırma çalışmaları yaşadıklarını raporlamışlardır.

- Rutin iş yapanların oranı (iş gününün yarısı ya da daha fazla) 1989'da yüzde 31'den 2006'da yüzde 41'e çıkmıştır.
- Her beş çalışandan ikisi bir ay içerisinde boyun, omuz veya sırtın üst kısımlarında ağrılar yaşamış ve bu insanlardan yüzde 60'ı da bu tip rahatsızlıklarının nedeninin kısmen ya da tamamen işleriyle ilgili olduğunu söylemiştir.
- Bir ay içerisinde çalışanların yüzde 32'sinde bel ve sırt bölgesinde ağrıların olduğu görüldü.
- Bir ay içerisinde işçilerin beşte birinde kol ve el ağrıları görüldü.
- İşçilerin yüzde 8'i için ağır ve zor çalışma şartları mevcut, kendi iş durumları üzerinde denetimleri neredeyse yok ve neredeyse hiç yardım alamadıkları halde işte kendilerinden çok şey beklendiğinden yakınıyor.
- Her dört kişiden biri üstlerinden ya hiç ya da nadiren geribildirim aldığını belirtti.
- Her üç kişiden birinde her hafta tamamladıkları iş gününün ardından fiziksel olarak kuvvetten düşme ve bitkinlik yaşıyor.
- İş kaygıları yüzünden yaşanan uykusuzluk probleminin yüzde 8 olan 2003 yılı oranları 2006'da yüzde 11'e yükselmiş.
- Neredeyse her üç kişiden biri çalışma şartlarıyla ilgili eleştiri yapmaları halinde patronlarının hoşnutsuz ve öfkeli tavırlarına maruz kaldıklarını belirtti.
- Çalışanlar arasında, iş arkadaşlarıyla ve yönetim kadrosuyla kötü deneyimler yaşayan işçilerin oranı giderek artıyor.
- Çalışanların en az beşte biri yılda en az dört kez kendilerini hasta hissetmelerine rağmen işe gitmek mecburiyetinde bırakılıyor.

Bir başka raporda (Braten, Andersen ve Svalund, 2008, s. 132) her on çalışandan dört tanesi çalışma temposunu iş hayatındaki sorunlardan biri olarak görüyor. Diğer bir deyişle çalışanların birçoğu işyerlerinde aşırı yüklenme, stres ve tamamen tükenmeden şikayetçi. Kısacası, sayısız işaret iş piyasasında çalışma hayatlarımıza ilişkin durumun giderek acınası hale geldiğini açıkça gözler

önüne seriyor. Tüm olumsuz etmenlerin bir arada olduğu ve aşırı yüklenmeden en fazla zarar gören üç meslek grubu temizlikçiler; otel, restoran ve kuaförlerdeki servis personelleri ve bir de mutfak şefleri ile yamaklarıdır.

Giderek daha çok meslek grubunda günümüzde işten ayrılmanın en olağan yolu, normal emeklilik yaşına ulaşmadan, maluliyet maaşı bağlanmasıdır. Bu durum uzun bir süredir en yaygın olarak temizlik sektöründe görülmektedir. Onu takiben, hem yük hem de yolcu taşıyan şoförler de aşırı yüklenmeden en az temizlik işçileri kadar etkilenmiş durumda –sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler sektörüyle birlikte madencilik ve sanayi sektöründe de malulen emekliliğin sayısı giderek artıyor. Birçok meslek alanında kadınlar işlerini erkeklerden daha erken yaşlarda bırakıyor. En belirgin rahatsızlıklar kas ve iskelet sisteminde bir o kadar da ruh sağlıklarında görülüyor. Pek çok işte patronlar öylesine talepkâr oldu ki artık normal donanımlı bir insanın tüm iş hayatı boyunca giderek artan bu beklentiye karşılaması neredeyse imkânsız.

1990'larda aşırı iş yükü yüzünden malulen emekli olmak zorunda kalan işçilere yeni bir meslek grubu daha eklendi –Kuzey Denizi'ndeki petrol işçileri. İşlerinden birçoğu ellilerine geldiğinde işlerini bırakmak zorunda kaldılar ve 1990'ların sonunda Kuzey Denizinde çalışan işçilerin yüzde 70'i normal emeklilik yaşlarına kadar işlerinin başında kalamadılar.³ Norveç İş Müfettişleri Teşkilatı'ndan bir denetçi bu durumun nedenlerinden birinin “zaman baskısı” olduğunu kaydetti, yani az zamana çok iş sığdırma zorunluluğu “petrol sektöründe sağlığı tehdit eden en büyük etkenlerden biridir.”

2002 yılında yapılan anketler gösterdi ki; düşük sosyo-ekonomik konum, eğitim seviyesi, iş süreçlerinin denetimlerinin zayıflığı ve fiziksel olarak ağır ve yorucu işler tıbbi olmayan fakat malulen emeklilikle doğrudan ilgili olan etmenlerdir. Bir başka araştırma iş kaybının (işten çıkarılmanın), hemen akabindeki yıllarda malulen emekliye ayrılma riskini üç-dört kat arttırabileceğini gösteriyor. 1993 yılında kas ve iskelet sistemlerindeki rahatsızlıklar yüzünden malulen emeklilik maaşı bağlanan tüm

3 Norveç Petrol İşçileri Örgütü (şimdi SAFE) eski lideri Terje Nustad'a göre, Klassekampen, 17 Şubat 1998.

kadınlarda yapılan araştırma, bu hastaların üçte birinin üç meslek grubundan olduğunu gösterdi: hasta bakıcılık, tezgahtarlık ve temizlikçilik.

(Eriksen ve Mehlum, 2007, s.7)

Şüphesiz ki medya, iş dünyasındaki eğilimlerle oldukça yakından ilgili. Özellikle de toplumun günümüz moda görüngüsü haline gelen tükenmişlik sendromuyla yüzleşen yüksek öğrenimlilerden oluşan küçük sınıfının bireyleriyle. Bu durumdan en çok etkilenen grup sözde “yeni” ya da “sınırsız” işler olarak bilinen cep telefonlarının ve diz üstü bilgisayarlarının çalışma ortamları olarak belirlendiği; tüm gün ve gece ofis dışında, evde ya da herhangi başka bir yerde de donanımlı olarak çalışanlardır. Genellikle bu tarz insanlar kariyer odaklı, yükselmek isteyen ve işi için her şeyden fedakarlık edebilecek insanlardır –ta ki tamamen tükenip bir hafta sonu ekinde “duvara toslama” hikâyelerini anlatırken görüne kadar.

Bu suretle, medyanın iş hayatında bu tarz sorunlar yaşayan bireylere odaklanma eğilimi aynı zamanda oldukça yaygın ve büyümekte olan toplumsal bir sorunun da bireyselleştirilmeye çalışıldığı anlamına geliyor. Bu insanlar özel hayatları ile iş hayatları arasında bir set çekmeyi başaramayan bireylerdir. Diğer taraftan asıl dikkat çekilmesi gereken çok ciddi ve giderek artan sayıda çalışanı etkileyen bir sorun olan işten çıkarılma ve yoğun baskının olduğu iş alanlarındaki engellilik durumu medyadan aynı desteği görmemektedir. Bu sorunların, bireylerin ardındaki insani sıkıntılardan çok, ülke ekonomisi ve kamu bütçesiyle ilişkilendirilmiş endişelerle bağlantılı olduğu istatistiklerde mükemmel bir şekilde resmedilmektedir.

Elbette ki tükenmişlik halinin bugün iş hayatında birçok insanı etkilediği yadsınamaz. Farklı meslek gruplarından sayısız örnek farklı şekillerde “duvara toslamaktadır.” Her ne kadar medya sadece yüksek öğrenimli bireylerin tükenmişlikleriyle yakından ilgilense de yazılı kaynaklar sıkıntının çok daha geniş çaplı olduğunu gösteriyor. Hemşireler ve hasta bakıcılar, öğretmenler ve kamu hizmetlileri, inşaat işçileri ve geçimini sağlamak için iki

iş yapan veya yasal çalışma saatlerinin çok üzerinde çalışmak zorunda kalan düşük ücretli işçiler de aynı sorunu yaşamaktadır. Hepsinin de –her ne kadar bu tanıya uymadıkları sıkça söylene de– ayrı ayrı yeni ve yaygınlaşmakta olan iş yerindeki tükenmişlik hali ile ilgili istatistiklerde büyük payları var.

Bahsetmiş olduğumuz meslek gruplarından pek çoğu iş yerlerinde aşırı yüklenmeye maruz kalıyorlar. Hızlıca uygulamaya sokulan yeni iş örgütlenmeleri ve yapılandırmalar genellikle yukarıdan yani işyeri sahipleri, yönetici kadrosu ya da destek alınan bir uzman tarafından uygulanıyor. Bu yeniden yapılanmaların pek çoğunun bir gerekçesi yok ve işçilerin gerçekten katılımlarını sağlamadan gerçekleştiriliyorlar. Çalışanlar, pek çok yeniden yapılandırma işleminin tamamen manasız olduğunu düşünüyorlar. Profesör Westin bu durumu şu sözlerle dile getiriyor:

Biz doktorlar olarak, yakın mesafeden, piyasa ekonomisinin aldığı önlemlerin, işlerin modernleştirilme ve yeniden düzenlenmelerinin, nasıl devasa bir canavar gibi insanları sosyal yardımın kucağına savurduğunu görüyoruz. Tüm bu yeniden düzenlemeler ve modernleştirmelerin sonunda insanlar, kendilerini, üzerlerinden kamyon geçmiş gibi yarı baygın halde kısmen hasta ve çalışamayacak halde buluyorlar.

(Klassekampen, 12 Nisan 2006, röportaj)

Geçtiğimiz birkaç on yılda geniş kitleler masrafların kısılması veya kazancın arttırılması için küçülmelerle yüzleşmek zorunda kaldı. Yeni teknolojinin kullanılmasına ve örgütsel şekillenmelere hızlıca uyarlanması için uygulanan baskı yüzünden pek çok işçiye yukarıdan yapılan denetim arttı. Küçültme ve daha sıkı zaman sınırlamalarıyla çalışma nedeniyle iş yerlerindeki gerilim artıyor ve sonuç olarak birçok işçi işlerini bırakmak zorunda kalıyor.

Hayat şartları üzerine yapılan araştırma (2003), yeniden yapılanmalara ve küçülmelere maruz kalan çalışanların, iş yükündeki artıştan daha sıklıkla bahsettiklerini gösteriyor: Bu durumdaki çalışanların yüzde 60.2'si her bir çalışan için iş yükünün arttığını bildiriyor. Kamu sektöründeki bu gibi değişikliklerle ilgili yapılan araştırmalar iş stresinin arttığını, iş memnuniyeti-

nin azaldığını ve birçok vakada artan iş yükü gerçeğini ortaya çıkardı.

(Norveç İş Denetimi Müdürlüğü, 2007, s.31)

Ciddi tükenmişlik ve moral bozukluğu yaşayan çalışanlar ne yazık ki bu durumun neredeyse hiç farkında olmuyorlar çünkü bu kavram sözü geçen mesleklerde neredeyse hiç kullanılmıyor. Danışmanlar, mühendisler, müşavirler ve borsacılar iş yoğunluğundan tükenebilirler fakat temizlik personeli “ancak” engelli ve malul hale gelir. Bu işlerde insanların uzun süre çalışamayacağı gerçeğine alışkınız. Er geç çalışma hayatının dışına itilirler –fakat şimdilerde bu, çok büyük ölçekte oluyor. Birçok insan özellikle de kadınlar aşırı iş yükünden kaynaklanan sakatlanmalar yaşarlarken bunlar iş yaralanmaları olarak kabul edilmiyor. Üstelik bir de Moss’dan Jane’nin durumunda olduğu gibi (Bakınız I. Bölüm) aşağılanıyorlar, hatta güvenilir bir çalışan olarak resmedilmiyorlardı.

“Çalış-haket” ideolojisinin içerisine inşa edilmiş olan bu şüpheci yaklaşım, elbette ki malulen emeklilik maaşının kötüye kullanıldığıyla ilgili ortaya atılan efsanelerin güçlenmesini destekliyor. Buna rağmen, Bergen Üniversitesi sosyal tıp profesörü John Gunnar Maeland, günümüz toplumunda emeklilik maaşının insanların rahatlıkla alabilecekleri bir şey olmadığına dikkat çekiyor.

Malulen emeklilik maaşı, insanların genellikle belirli aralıklarla rahatsızlıklarının tekrarı yüzünden aldıkları hastalık izinleri ya da uzun süreli tedavi süreçlerinin ardından almaya hak kazandıkları bir maaş ve söylenilenin aksine elde edilmesi oldukça zor olan bir gelir.

(Maeland, 2008)

İşçilerin zorlu ve emek isteyen meslek gruplarında yaşadıkları sıkıntılara ek olarak son dönemlerde kenara itilme yönünde de artan eğilimler görülmektedir –özellikle genç çalışanlar arasında. Bu nedenle de genç çalışanlar kendi aralarında rekabetin yaratıldığı bir çalışma ortamında performansla ilişkin olarak öyle taleplere ve baskılara maruz kalıyorlar ki daha önce hiç olmadığı

kadar fazla bir oranda işlerini bırakmak durumunda kalıyorlar (Gogstad ve Bjerkedal, 2001, s.1452). Hızla sayısı artan bir kitle, iş için yeterli kapasiteye sahip olmadığı gerekçesiyle işlerini kaybederken, (alaycı ve küçümseyici bir ifade olan “vasıf yetersizliği,” bu konuyla bağlantılı olarak dile girmiştir), bu nedenden dolayı aynı kitle daha önceki gelirlerine dayanarak sosyal yardım planlarının da dışında bırakılmış oluyor.

Bugün Norveç’te, 30 yaşın altında olup engelli maaşı alan neredeyse 10.000 insan var. 2005 yılından 2006’ya kadar, engelli genç insanların sayısı yaklaşık olarak yüzde 10 kadar arttı – genel nüfusa oranla üç kat daha hızlı (...) Fakat uzmanların, bazı genç insanların modern iş piyasasının zorlu görevlerine ve güçlüklerine basitçe direnemedikleri için işi bıraktıklarına dair en ufak bir kuşku yoktur (...) Diğer taraftan, Ulusal Meslek Hastalıkları Kurumu emekli araştırmacısı Asbjørn Grimsmo bu konudaki endişelerini şu şekilde ifade ediyor:

Günümüz çalışma hayatında kişi, konu ister sosyal yetenek, yaratıcılık veya aynı anda birçok farklı görevle mücadele etmek olsun kendisinden gitgide daha fazla ödün vermek zorunda. Oysa ki bence, işçilere konulan bazı zihinsel ve ruhsal problem tanıları aslında belki de dosdoğru işin kendisine konulmalı.

(*A-magasinet*, 13 Nisan 2008)

Neoliberalizmin Talepleri

Bir çok kişi, artan iş hastalıklarının ve sakatlanmalarının nedeni, Norveç’te istihdam oranının çok yüksek olmasıyla izah etmeye çalışıyor. Bu nedenle, çalışma öncesinde de sağlığı kötü olanların, şimdi işgücü piyasasına dahil edildiği mantığını yürütüyorlar. Hastalık nedeniyle işe gelememe konusunda, haklı olabilirler. Ne var ki, daha uzun süreli hastalık izinlerinde, bu sav aşağıdaki üç gerekçeyle ters düşer:

- Eğer kanunda ve resmi demeçlerde iş hayatının insan ihtiyaçlarına ve yeteneklerine uyarlanmak zorunda olduğu ifade ediliyorsa, o zaman doğal olarak iş hayatı içerisinde olup da kapasitesi herhangi bir nedenle daha az olan kişilere de uyarlanmak durumundadır.

- Norveç istihdam oranlarındaki en hızlı artışını kitlesel işsizliğin en düşük olduğu 1990'ların ilk yarısında yaşadı. Fakat yine de bu dönemi takip eden yıllarda bir diğer deyişle istihdam oranları sabitlendikten sonra, işten dışlanmalar hızla artmaya devam etti. Sonuç olarak da kaçınılmaz bir şekilde artmakta olan toplumsal bir sorunla yüz yüze geldik.
- Sorun sadece Norveç ile sınırlı değil. Artan istihdam oranlarının, neoliberalizmin iş baskısını arttırdığı her yerde bu eğilimlerin ortaya çıkmasını engelleme konusunda hemen hemen hiç bir etkisi yok. Avrupa'da bir araştırma bu tezi şu şekilde destekliyor:

Avrupa'daki iş ortamı daha sıkı rekabet ve değişen çalışma şartları sonucunda kötüye gidiyor. "Uyarı zillerinin çalınmasının zamanı geldi," diyor Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı müdürü Raymond Pierre Bodin.

Endişenin sebebi Avrupa Birliği'nde yer alan 15 üye ülkede işyerlerindeki sağlık problemleri ile ilgili yapılan yeni bir araştırmayla alakalı. Kurum 21.500 insanla karşılıklı görüştü. Bu Avrupa Birliği'ndeki iş ortamı hakkında yapılan üçüncü araştırma. Daha önce yapılan iki araştırmanın yılları 1990 ve 1995...

Avrupa'da yapılan araştırmaların her satırı, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) geçtiğimiz sonbaharda yayınlanan raporu tarafından da tescil edilmektedir. Bu araştırmalarda, stres çalışma hayatının en fazla artış gösteren sorunların başında gelmekle birlikte günlük hayatta depresyona ve tükenmişliğe neden oluyor.

(LÖnytt, 5 Şubat 2001)

Bu durum işyerindeki sağlık ve güvenlik problemlerinin, ekonomideki daha temel ilişkilere dayandığını akla getiriyor. Sert rekabetler, piyasa içerisinde kendiliğinden gelmez; genellikle hükümet denetimi azaltılmış piyasanın sonucudur. İşyerindeki güvensizlik ve belirsizlik, yine aynı iş yerindeki güç ve hakimiyetle yakın ilişki içerisinde.

Avustralya New South Wales Üniversitesi'nden Michael Quinlan iş yerlerindeki ilişkiler konusunda dünyanın en önemli araştırmalarını yapan profesörlerden biridir. Neoliberal iş reformları ve bu reformların iş ortamı ve işçi sağlığına etkilerini araştıran kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Profesör Philip Bohle ile birlikte

dünyanın her tarafından çalışma şartlarına dair 106 araştırmayı inceledi. Sonuçlar, reformların iş ortamındaki olumsuz etkilerine dair önsavları destekler yönde (Quinlan ve Bohle, 2009).⁴ Tablo 6.1 bağlantıları gösteriyor.

İstihdam Kategorisi	Olumsuz Etki	Karışık Etki	Olumlu Etki
Emniyetsiz*/Küçültülmüş	53 (% 87)	3 (% 5)	5 (% 8)
Taşeron/Ev Temelli	23 (% 100)	0 (% 0)	0 (% 0)
Geçici İş/Kiralama İş	15 (% 68)	4 (% 18)	3 (% 15)
Toplam	91 (% 86)	7 (% 6,5)	8 (% 7,5)

Tablo 6.1 Farklı sektörlerden emniyetsiz işlerin sağlık ve iş ortamı üzerindeki etkileri.

Bulguların sunulduğu bir makalede yazarlar ayrıca aşağıdaki düşüncelerini ifade ediyorlar:

Çalışanların sağlıklarına, güvenliklerine ve esenliklerine ağır zarar vermesinin yanı sıra, aynı zamanda toplum üzerinde de ciddi olumsuz etkileri olabilecek iş ve çalışma biçimlerine yönelen bir akımı, vatandaşlarının refahını düşünen uygar toplumun işaretleri olarak değerlendirmek oldukça zordur. OSH araştırmaları, neoliberal ideolojinin ve onun teşvik ettiği çalışma biçimlerinin, sağlığa zararlı etkileriyle ilgili kesin kanıtlar sunuyor.

(Quinlan ve Bohle, 2009, s. 20-1)

Birçok insan hızla artan hastalık nedeni işten dışlanmaların aslında toplumda ilişkilendirildikleri hastalıklarla aynı zamana denk gelmediğine dikkat çekiyor. Benim cevabım ise sağlık problemleriyle işlevsel kapasitenin birbirine yakın mevcudiyetler olduğudur. Her ikisi de toplumun ve işyerlerinin farklı insan ihtiyaçlarına nasıl uyum sağladığına bağlıdır. Bir başka deyişle, hızlı bir şekilde artan işten dışlama, sadece işçilere bireysel olarak uygulanan baskının artmasından kaynaklanmamaktadır. Sanki işverenler de artık çalışanlarından eskiden olduğundan daha erken bir evrede kurtulmak istiyor. İşyerlerindeki beklenti, yani işçinin

⁴ Araştırmalarının konusu bu değişikliklerin mesleki hastalıklar ve işgüvenliği üzerindeki etkisi idi.

kendini işe adama eşiği Norveç hükümetinin de 1998'den beri beyaz bültende kabul ettiği üzere yükseltilmiştir:

İşyerlerindeki beklentiler ve talepler bu süreçte daha zorlu bir hale gelmiş olabilir ve çeşitli nedenlerle işlevsel ve tam verimli olmayan işçilerin için, çalışma hayatındaki beklenti eşiği yükseltilmiştir —en azından çalışma hayatının bazı kesimlerinde.

(St. Meld., 1998-99, s.14)

Ulusal ekonomi bakımından elbette ki işgörürülüğü kısmen azalmış olmasına rağmen halen çalışma konusunda istekli olan kişilerin kapasitelerini kullanmalarına izin verilerek topluma değer katmalarındansa engelli maaşı ile kısıtlanmaları anlamsızdır. Özel sektördeki rekabetin artan baskısı ve kamu sektöründe iddialı ekonomik hedeflere ulaşmak için uygulanan baskı, her nasılsa işine her şeyini veremeyen ve sürekli olarak yüzde 110 kapasitede çalışamayan işçilerden kurtulmak için kullanılan güçlü bir neden oldu.

İmalat sektöründe işten dışlanmaların çoğu, 1980'lerde meydana gelen geniş çaplı verimliliği artırma dalgasının sonucudur. 1990'larda ise benzer bir proje kamu sektöründe yapım aşamasındaydı. Bütçe kısıtlamasına yönelik eğilimler, yönetim bazlı oldukça dar içeriklerle tanımlanmış ekonomik ölçütler ve verim oranlarının yükselmesine yönelik durmaksızın artan talepler, bu gitgide yükselen beklentileri eksiksiz bir biçimde yerine getiremeyen işçiler için ne yazık ki işlerinden acımasızca ihraç edilmesi anlamına gelmişti.

Kamu sektörünün etkinliklerini yeniden örgütleme yöntemi —kısmen Yeni Kamu Yönetimi (YKY) tarafından (IV. Bölüm'de)— sadece süreci daha da kötüleştirdi. Birbiri ardına bir çok alan küçük kâr merkezlerine bölündü ve bu merkezlere kâr artırma becerilerine göre yöneticiler atandı. Yönetimin gözüne girebilmek için elbette ki verilen hedeflerin üzerine çıkmaları gerekiyordu. Sonuçta bu mekanizma, var güçleriyle çalışamayan işçilerden bir an önce kurtulmaları için kışkırtıcı bir işleve sahipti. Rekabetçi ihaleleri alabilmek için artan talepler, verimliliğin artırılması, küçülme ve taşeronlaştırma işyerinde gerilimlerin artmasına ve daha güvensiz bir çalışma ortamına neden oldu —bu kuralların

hepsi politikacılar tarafından belirlenmektedir. Norveç İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden Profesör William Brochs-Haukedal, Yeni Kamu Yönetimi yöntemlerinin çok ciddi hayal kırıklıklarına ve bastırılmışlıklara öncülük ettiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Çalışanların güdülenmesi ve mesleki tatminini öldüren, bütçe, çalışma düzeni ve hedeflerden ibaret, gayri şahsi ve otoriter bir sistemdir bu (...) Kamu sektöründe, çalışanların yabancılaştırılması –başlıca sağlık işletmelerinde olduğu gibi– mutlaka durdurulmalıdır. Bir denetim aracı olarak YKY aşamalı olarak kaldırılmalı ve çalışanların yaptıkları işin yönetimine dahil edilmeleri desteklenmelidir. Günümüzde otoriter YKY ile, çalışanların ne yazık ki müşterileriyle, hastalarıyla ve öğrencileriyle ilişkileri zorla bitiriliyor. Günlük hayata anlam veren insanlar arasındaki toplantıların hiçbirinde YKY'nin herhangi bir parametresi olmadığı gibi, bu katılımlar ölçülemez. Bu ölçümlerin insanları daha fazla yormaktan ve şevkini kırmaktan başka hiçbir işe yarar yanı da yok.

(*Ukeavisen Ledelse* röportajından, 26 Ağustos 2009, s. 48)

Kamu sektörü eskiden iş piyasasında uygulanan baskının azaltılması gerektiğini destekleyen güvenilir iyi bir iş ortamı olarak bilinirdi –öncelikle kendi çalışanları dolaylı olarak da özel sektörde çalışanlar için. Son yıllarda durum birçok açıdan tamamen tersine döndü. Piyasadan esinlenmiş yeniden düzenleme teknikleri ve örgütlenme modelleriyle kamu sektörünün büyük bir kısmı 1990'lar boyunca çalışma koşullarının içler acısı bir hal almasına bir hayli yardımcı oldu.

Kamu yönetiminde çalışıp engelli hale gelenlerin sayısı eğitim sektöründe, posta servisi ve devlet demiryolları gibi hükümete ait işletmelerde, 1996'dan beri en az yüzde 35,9 oranında arttı. Aynı süreçte yeni engelli emeklilerin sayısı nüfusun geri kalan kısmında yüzde 16,8 oranında yükseldi...

Verimlilik amaçlı tasarruflar için artan baskı ve işin insafsızlaştırılması malulen emekli olmak zorunda kalan işçilerin sayısının artmasına neden oldu. Dahası Norveç Kamu Hizmeti Birliği başkan vekili Tor-Arne Solbakken'in dediği gibi daha önce hiç yapılmayan faaliyetlerin taşeronla verilmesi, çeşitli aşırı yüklenme arazları görülen işçilerin yerlerinin değiştirmesinde gösterilecek esnekliğin kısıtlanmasına yol açtı.

(*Aftenposten*, Nisan 2001)

Yeni yönetim yöntemleri, görevlendirilmedeki yeni biçimler, işletmelerin ve şirketlerin örgütlenmelerinde kullandıkları yeni usuller ve tabii ki artan rekabet iş çevresinin gelişmesi kadar insanların işlerinde kalabilmeleri⁵ için de çok büyük önem taşıyor.

Stres ve zihnen aşırı yüklenme geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca toplumda hızla arttı. "Depresyon giderek daha çok insanı özellikle de gençleri etkiliyor (...) Norveç nüfusunun yüzde 15-20'i her zaman için bir ruh sağlığı sorunu yaşıyor," (Kolstad, 2008, s. 43). "1994'ten 1999'a kadarki süreçte ise 'ruh sağlığı sorunları' yüzünden işten uzak kalan insanların oranı yüzde 150 arttı," (Gostad ve Bjerkedal, 2001, s. 1455).

Bir parça yuvarlatarak söylersek, görünen o ki stres adeta muazzam salgın bir hastalık haline gelmiştir.⁶ Bu iddia hem Norveç Kamusal Değerlendirme Raporu'nda (NOU, 2000) hem de 1996'da Norveç İstatistik Kurumu tarafından gerçekleştirilen ve ertesi yıl da yayınlanan Yaşam ve Çalışma Şartları Araştırması tarafından destekleniyor. Anket sonuçlarında neredeyse nüfusumuzun yarısının işyerinde aşırı baskı altında olduğu ve iş saatleri içersinde çalışmaktan, iş konuşmaktan ya da iş düşünmekten başka hiçbir şey için zamanı olmadığı sonuçlarına varılıyor. Çalışan nüfusun dörtte üçü için çalışma temposu, süre tanımlı ve basmakalıp iş programlarından ibaret.

Ağır iş yükü altında çalışan işçilerin sayısı 1990'larda hızla arttı. Bu çalışanların yüzde 32'lik bir oranı 1989 yılında iş yerlerindeki durumu benzer sözlerle ifade ederken bu oran 1993'te yüzde 37'ye 1996'da da yüzde 44'e ulaştı. (*Weekly Statistics*, Sayı: 47, 1997). İnsanların önemli bir kısmı için işin içeriği giderek kötüleşirken baskı aynı oranda arttı. Bu sadece iş yerindeki stresi ve ona bağlı olarak gelişen sorunları parçınlemekle kalmadı, beraberinde pek çok çalışanın iş üzerindeki bağımsızlığını ve denetimini de sınırladı. Günümüzde çalışma usulleri, çalışan bireylerin kendilerine saygıları için yaşamsal olan güç ve güçsüzlük ilişkilerini yansıtacak şekilde örgütleniyor.

5 Trygstad, Lorentsen, Loken (2006) çalışmalarında 1990-2004 arası dönemde devletteki birçok yeniden yapılanmayı inceliyor ve başka bir çok şeyin yanında değişimin çalışanlar ve çalışma koşulları üzerindeki etkilerini belgeliyorlar.

6 Stresin kendisi bir hastalık değildir ama bir hastalığın nedeni olabilir. Bir kişiden istenenler kişisel tecrübesi ve kapasitesinin çok üzerindeyse, fiziksel ve zihinsel aşırı yüklenme hastalığa yol açabilir.

Bu durum refah devletinin ilk yıllarındaki kazanımlardan ciddi bir kopuşun yaşandığını gösteriyor. O dönemde birçok insan, uzun vadede aşamalı olarak çalışma şartlarında iyiye gidişi biz-zat yaşamıştı: Rekabetten kaynaklı baskıların azalması, daha kısa ve daha iyi düzenlenmiş çalışma saatleri, daha fazla iş güvenliği, hastalık ödeneğinin başlatılıp geliştirilmesi, azalan iş yoğunluğu ve buna bağlı olarak daha az iş stresi... Çok sayıda tehlikeli işyeri daha güvenli hale getirilmiş ve çalışma ortamlarıyla ilgili mev-zuat sürekli iyileştirilmişti. Bu düzenlemeler refah devletindeki istihdam oranlarının artmasıyla, sendika haklarının güçlendiril-mesiyle, işçilerin iş yeri ve şirket yönetimlerinde giderek daha fazla söz sahibi olma hakkı kazanmalarıyla aynı zamanda oldu.

Bu durum elbette ki çalışma ortamının ideal olduğu anlamına gelmiyordu. Bilakis düzenlemeler sayısız problemi ve büyük zor-lukları da beraberinde getirmişti. Fakat önemli olan şey gelişimin doğru yönlü hedefler doğrultusunda gerçekleşiyor olmasıydı ki, sonucunda artan refahtan toplum içerisindeki herkes faydala-nıyordu; en azından neredeyse herkes. İş koşulları ve çalışma ortamı giderek iyileşti. İşte bu noktada sözünü ettiğimiz ciddi kırılma meydana geldi. Uygulamalar her nasılsa tamamen tersine çevrildi ve değişimler birçok alanda öylesine tüyler ürpertici bir şekilde gelişti ki çalışan insanların kendilerine olan saygıları ve güvenleri arka arkaya ciddi darbeler aldı.

Sosyal Damping

Son yıllarda sosyal damping⁷ tüm Avrupa'da giderek artan bir sorun haline gelmiştir. İşçi sendikalarının ve toplu sözleşme-lerin öncelikli görevi işçileri iş piyasası içerisindeki rekabetten kurtarmaktı. İşçinin emek gücünün satışı üzerinde tekel kurma mücadeleleri patronların üretim araçlarının mülkiyeti üzerinde tekel kurmalarına bir karşılıktı. Bu süreç, ortalama ulusal ücret seviyesini oluşturan ulusal toplu sözleşmelerin yapılmasıyla so-nuçlandı.

⁷ Bir işte çalışmaya devam edebilmek ya da iş bulabilmek için sigortalı çalışma ve kı-dem tazminatı dahil olmak üzere, fazla mesai, prim, yıllık ücretli izin ve bunun süresi gibi sosyal haklardan "indirim" gidilmesi, taviz verilmesi, hatta tamamen vazgeçil-mesi ya da yoksun bırakılma -y.n.

Sosyal damping, emek gücünün satışı üzerindeki bu tekelin oyulmasıyla ilgilidir ki böylelikle patronlar bir kez daha işçiler arasındaki rekabetin arttığı bir ortama kavuşmuş oldular. Bugünün Avrupa'sında, Avrupa Birliği genel emek piyasası ve AEA (Avrupa Ekonomik Alanı) içerisindeki büyük ücret farkları, patronlar tarafından sömürülerek sosyal damping destekleniyor ve bu nedenle daha önce ulusal işçi sendikaları tarafından hazırlanan toplu sözleşmelerle elde edilen çalışma şartlarındaki ve ücretlerdeki iyileşmelerin kuyusu kazanıyor.

Bu sorun geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde mantar gibi her yerde bitti. Basında çıkan haberlerde işçi ücretleri, çalışma saatleri, sağlık ve güvenlik, genel olarak çalışma koşulları konularında –hatta genellikle hayat şartları da dahil olmak üzere – ne kadar aleyhlerinde kararlar alındığını gösteren ciddi örnekler bulunmaktadır. Bu durum özellikle en zengin AB ülkelerinin işverenleri tarafından oldukça ilgi görüyor ve zengin olmayan AB/AEA ülkelerinden en düşük ücrete çalıştırabilecekleri ve onları sömürmek için ulusal toplu sözleşmelerde yer alan diğer koşulları uygulamayacakları işçileri temin ediyorlar.

Yüksek ücretlerin ödendiği Kuzey ülkeleri de bu açıdan oldukça çekici görünüyor. İşçi sendikaları, işverenlerin mevcut kanun ve anlaşmalara bağlı kalacağını varsayarak bu ülkelerden gelen Avrupalı işçi arkadaşlarını sıcak karşılarken, çok sayıda işçi haklarından vazgeçerek çalışmaya razı oluyor. Bu gibi durumlarda aslında Kuzeyli modelin simgesi olması gereken uzlaşma siyasetini ya da sözde kolektif sağduyuyu pek az görüyoruz. Norveç İş Müfettişlerinin inşaat endüstrisinin durumu ile ilgili 2006 yılındaki raporuna göre:

Çalışma Teftiş Kurumu bu yıl denetlediği toplam 700 şantiye sahasının her ikisinden birinde çalışma koşullarında yasalara aykırılıklar tespit etmiştir.

“Bu incelemeler sırasında bazı son derece kaba saba, insanlık dışı koşullar ortaya çıkarılmıştır,” diyor İş Müfettişleri Yönetim Kurulu Başkanı Ingrid Finboe Svendsen (...) “Ücretler ve eksik güvenlik önlemleri bu konulardan bir tanesi. Diğer bir konu ise kabul edilemez barınma şartları. Fabrikaların temin ettiği yerlerde ısıtması hatta akan suyu bile olmadan kalan yabancı uyruklu inşaat işçileri gördük.”

Başkan, ilkesiz ve vicdansız işverenlerin yabancı işçileri sık sık iş sözleşmelerinin üç farklı sürümüyle çalıştırdığını ekledi.

“İlki bizim için, ikincisi vergi yetkililerine, üçüncüsü ise çalışanlara. Ayrıca biliyoruz ki, bazıları yaptıkları sözleşmelerde işçilerin maaşlarından bir kısmını işverenlerine geri ödemelerini mecbur koşuyor,” diyor Ingrid Finboe Svendsen.

(Adresseavisen, 23 Kasım 2006)

Ayrıca Kuzeyli ülkelerin olağan iş piyasalarında sosyal dampin-ge doğru artan bir eğilim gözlemliyoruz –özellikle de işçi sendikasının zayıf olduğu bölgelerde. Otelcilik ve restoran sektöründe, temizlik, inşaat sektörü ve ticaret sektöründe standartların altında gidişat uzun zamandan beridir mevcut. İş sözleşmelerinin olmaması, işverenlerin değişen ihtiyaçlarına göre görevlendirilmek üzere iş olduğunda çağrılan ve genelde “alo-işçi” olarak adlandırılanlar, toplu sözleşmelerde belirtilen ücretlerin çok altında yapılan ödemeler, yürürlükteki kanunda belirtilen çalışma saatlerinin çiğnenmesi özellikle gençlerin ve kadınların çok fazla sayıda maruz kaldıkları neredeyse herkes tarafından bilinen olgulardır.⁸

Bir diğer deyişle sosyal damping sadece yabancı işçiler sömürülmesinde kullanılmıyor. Bu sadece yabancı işçilere karşı ulusal işçiler meselesi değil, işyerindeki ve toplumdaki güç dengesi meselesidir. Artan sosyal damping geçtiğimiz on yıllar boyunca saldırgan neoliberalizmin yürürlüğe koymayı başardığı güçler dengesindeki değişiklikleri bire bir yansıtmaktadır. Daha fazla piyasa, daha az demokratik denetim, artan rekabet ve işverenlere verilen iktidarın artması elbette ki ücretlere ve çalışma şartlarına saldırılar yapılmasına yolu açtı. Sonuç olarak diyebiliriz ki sosyal damping şu anda tesadüfen meydana gelen bir şey değil toplumda yer değiştiren güç dengesinin bir sonucudur.

Birçok açıdan sosyal damping, kanun ve sözleşmelerin sistematik bir şekilde ihlal edilmesi yoluyla, kendini göstermektedir. İşverenler oldukça yaratıcı olduklarını kanıtladılar. Sahte iş sözleşmelerine ek olarak yukarıda söylediğimiz gibi, on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki ilk iş güvencesi yasasından sonra illegal olan, uzun çalışma saatleri dayatılıyor. Yabancı işçilerin sada-

⁸ Elstad (2008) de ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

katsizlik halinde evlerine geri gönderileceği tehdidi de medya tarafından ortaya çıkarılan bir başka olgudur.

Norveç İş Müfettişleri Kurumu yetkililerine göre büyük binalardaki çalışma ortamı ve göçmen işçilerin çalıştırıldığı yapı endüstrisi için şu ayırt edici özellikler tanımlanmıştır:

- Daha sıklıkla güvenlik düzenlemelerinin ciddi ihlali
- Çalışma şartları ve ödemelerle ilgili eksik belgeler
- İş sözleşmelerinin eksikliği
- Norveç düzenlemelerini fazlasıyla aşan çalışma saatleri
- Asgari ücretin altında maaş ödemeleri
- Sayısız kanun ve düzenlemeyi ihlal eden dehşet verici barınma koşulları.

(Norveç İş Denetimi Raporu, 2007, s. 28)

Bir diğer deyişle sosyal damping, aslında ciddi bir suç işlemektir. Hal böyleyken, sosyal dampingi raporlayan on vakanın dokuzunu polis, takip etmiyor. Görünen o ki işlenen bütün suçlar eşit derecede önemli değil. Norveç günlük gazetesi *Nationen*'den bir yorumcu bu durumla alâkalı olarak aşağıdaki sonuca varmıştır:

Toplum sosyal dampinge gözlerini yummuş. Çok sayıda Polonyalı ve Litvanyalı işçi düşük ücretlerle Norveç'e geldiğinde, sıklıkla iş kuralları çiğneniyor. Buna rağmen, on vakadan dokuzunda polis takipsizlik kararı alıyor. Bu da bize işgücünün ucuz ve bu şartlarda çalışacak çok işçi olduğu sürece, durumun çok da ciddiye alınmadığı işaretini verdi.

(*Nationen*, 23 Ağustos 2006)

Sosyal damping alanında, ayrıca demokrasinin hiçe sayılmasının ve sendikalara saldırıların, nasıl el ele yürüdüğünü görebiliriz. Bunun apaçık kanıtı toplu sözleşme yasaları ve iş mevzuatı alanlarında Aralık 2007'den Haziran 2008'e kadar Avrupa Yüksek Mahkemesi'nde sendikalar birliğinin aleyhine alınan dört karardır (VIII. Bölüm'de daha ayrıntılı anlatılacaktır). Bu kararlar elbette ki işçi sendikalarını silahlarından ve kaynaklarından mahrum bırakmış ve sosyal dampingi meşrulaştırmıştır. Sonuç olarak demokratik bir şekilde geçerliliği kabul edilmiş ulusal kanunlar

lkeler st –ok daha az demokratik bir yapısı olan– Avrupa toplulukları adalet divanı tarafından kısmen geçersiz kılınmıştır.

Beklendiği üzere artık işverenler ücretleri ve işçilerin sendikal haklarını ellerinden geldiği kadar ihlal etmek için –bir başka deyişle, sendikaların konumunu daha da güçsüzleştirmek için– yargıyı kullanıyor. Mali krizin sonucu olarak hızla artan işsizlik oranları yüzünden sendikaların iş piyasasındaki ağırlıkları iyice zayıfladı ve bu durum işverenler, politikacılar ve AB kurumları tarafından, büyük bir iştahla, iliklerine kadar smrld.

İtici Kuvvetler

Her yıl on binlerce çalışan işlerinden olurken ve sosyal damping hızla artarken, bu gelişmenin arkasındaki gerçek nedenlere odaklanan insan sayısı oldukça az. Çok sayıda politikacı ve işveren –toplumun derinliklerine kök salmış gelişmelerden ve g işliklerinden çok, bireysel iş etiğine nahoş bir vurgu yaparak– arazlarla gönülsüzce ilgileniyor. Hatta görünen o ki işçi sendikaları bile yüzeyin altına inebilecek gibi görünmüyor. (Bir sonraki bölümde bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşabilirsiniz.) Burada yapmak istediğim en önemli ve öncelikli şey, son yıllarda ekonomide ve toplumda yaşayıp gördüğümüz kayda değer yapısal değişiklikler ile sregitmekte olan çalışma koşullarının insafsızca ağırlaştırılması arasındaki bağlantıyı kurmak.

Malulen emekliliğin, giderek daha fazla meslek grubunda, genel geçer bir işten ayrılma şekli haline geldiğine iler acısı bir gelişme olarak tanık oluyoruz. Sorunu bireyselleştirmek ve bu duruma ahlaki açıdan bakmak ya da çalışanları damgalamak yerine ben, görünenle yetinmeyip sorunun derinlerine inmeye ve bu dışlanmayı arttıran, insanları toplumda ötekileştirmeye iten kuvvetleri bulmaya çalışıyorum. Bu bölümde çalışma dünyasını ele alıyoruz fakat aynı eğilim okullarda ve toplumun genelinde de büyüyor.

Geçtiğimiz yirmi yıl içinde ekonomik ve politik kalkınma eğilimlerinin, toplumdaki g işliklerini ve buna bağlı olarak çalışmanın niteliğini değiştirme konusundaki güçlü etkisini dikkate almadan, konunun anlaşılması çok zor. İş hayatında yaşadığımız baskının artışı, artan işten uzaklaştırılmalar, yine giderek azal-

makta olan iş güvencesi dünyanın büyük bir kısmında görülen tipik neoliberal çalışma ortamı özelliklerindendir.

İşin insafsızlaştırılması, durup dururken ortaya çıkmış bir şey değil, bu durum güncel güç ilişkileri ve alınan politik kararlardan kaynaklanıyor. İşçilerin güvencelerini zayıflatan ekonomik, toplumsal ve iş hayatındaki değişikliklerin arkasında güçlü ekonomik çıkarlar var. Son yıllarda, iş hukukunu, çalışma saatleri düzenlemesini, ücretleri ve toplu sözleşmeleri zayıflatmaya çalışan bu güçleri tanımlamak çok zor değil. İşverenler ve onların işbirlikçileri bu itibarsızlaştırmanın elbette ki başını çekenler –çok sayıda politikacı tarafından da şiddetle destekleniyorlar.

Birçok açıdan ABD bu ekonomik gelişimin lokomotifidir. Eğer iddia etmiş olduğum gibi piyasa liberalizmi ile işin insafsızlaştırılması arasındaki bağlantı doğruysa, bunun en güçlü kanıtını ABD toplumunda ve çalışma hayatında görüyoruz. Bu konuda fikir ayrılığı veya şüpheye düşen yok gibi. Ekonomik ve toplumsal farkların en fazla açıldığı yer orasıdır (ABD). Çalışma şartlarına ve toplumsal güvenliğe en kuvvetli saldırılar ABD’de yapılmıştır –zaten en başında da bu koşulların ne kadar zayıf olduğu herkes tarafından kabul görmektedir. Yine bu ülkede Ronald Reagan, hava trafik kontrol görevlilerinin grevini bozguna uğrattığında işçi sendikalarına cepheden hücumlarla neoliberal saldırıları başlatmıştır (Bkz. IV. Bölüm).

O zamandan beri, işçi sendikalarının güçsüzleşmesi, liberalleşme ve ekonominin kürselleşmesi, işçilerin üzerinde oldukça kötü etkiler bırakmıştır. ABD 1970’lerin sonunda yüksek ücretli ülke olmaktan yavaş yavaş çıkarak 1990’lar boyunca düşük ücretli ülkeler arasında yerini almıştır.⁹ İşgücü piyasasının esnekleştirilmesi normal hayat standartlarını koruyacak kadar bile para kazanamayan işçi ordusu yaratılmasına neden olmuştur –diğer bir deyişle çalışan yoksullar. ABD’de 1990 yılında işçiler haftada 40 saat ve yılda 50 hafta çalışmalarına rağmen 15 milyon işçi, işgücünün de yüzde 18’i resmi yoksulluk sınırının altındaydı (Skarstein, 2008, s. 194).

9 1970’lerin başındaki bir yükselişin ardından gerçek ücretler ABD’de yirmi yıldır istikrarlı bir şekilde düşmektedir ve hâlâ 1970’in gerisindedir (Harvey, 2005, s.25).

Bu işçilerden çok büyük bir çoğunluğunun ayrıca çalıştıkları iki ya da daha fazla kısmi zamanlı [part-time] işleri var ve buna rağmen hâlâ kendileri ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomik zorunlulukları yerine getirmek için gerekli olan ücreti kazanmak adına yeni fırsat arayışındalar. Dahası bu işlerin genellikle fiziksel olarak da güçlü olmayı gerektirdiği yetmezmiş gibi, içinde bulundukları durum işçiler üzerinde aşırı bir zihinsel yorgunluk ve stres yükü de oluşturuyor. Kendi yaşamları üzerinde denetimi ellerinden kaçınıyorlar ve giderek kendilerini topluma yabancılaşmış hissediyorlar ve artan bir ölçüde kenara itiliyor ve kendi toplumlarının dışına atılıyorlar.¹⁰

Avrupa'da da durum pek farklı sayılmaz. İşçi sendikaları savunma konumuna itiliyorlar. AB ülkelerindeki çalışanların yüzde 14'ü yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayacak kadar para kazanamıyor ve işlerin yüzde 25'i istikrarsız [precarious]. Özellikle İtalya'da son zamanlarda sabit bir iş sözleşmesi olmaksızın çalışan işçilerde patlama yaşanıyor: Burada işçilerin yüzde 60'ı kendilerini tanımsız çalışma koşulları içerisinde değerlendiriyor (Riccheri 2005). Almanya'da ise sanayinin pek çok dalında işçi sendikalarına, resmi çalışma haftasını hiçbir mali karşılığı olmaksızın 35'den 40 saate çıkarılmasını kabul etmesi için baskı uygulanıyor ve buna ek olarak, özellikle hizmet sektörü için de düşük ücretli büyük bir kitle yaratılıyor.

Tüm bu terslikler ve yenilgilere rağmen Avrupa işçi sendikaları ABD'den daha geniş bir kapsamla işçi hakları ve ücret seviyeleri için savaşıyor ve direniyor. Bu yüzden iki kıtada birbirinden farklı gelişmeler yaşanıyor. Örneğin Amerika'da çalışan fakirler büyük bir oranı oluştururken, Avrupa'daki işsizlik oranı Amerika'ya oranla daha fazla —bu rakamlar en azından 2008-2009'daki mali krize kadar bu şekildeydi. Şimdi kitlesel işsizlik 1930'lardaki bunalımdan beri neredeyse hiç görülmeyen bir seviyeye ulaştı. Her iki kıtada da kalıcı işler dönemsel geçici işlerle, tam zamanlı işler de kısmi zamanlı işlerle yer değiştiriyor. 1990'ların sonuna gelindiğinde General Motors, AT&T ve IBM gibi büyük şirketler artık

10 Shulman (2005) ve Shipler (2005) ABD'de milyonlarca yoksul ve düşük ücretli çalışanın nasıl hiçbir güvencesiz ve ağır koşullarda çalıştığını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

ABD'nin en büyük işverenleri değildi. Onların yerini iş ve işçi bulma şirketi olan Manpower aldı ki artık en fazla çalışanı olan şirket haline gelmiştir (Martin ve Schumann, 1997, s. 168).

Üretimin uluslararasılaştırılması ve sermaye hareketinin serbestleştirilmesinin sonucu doğan rekabetin değişen yapıları şirketler için üretimi bir ülkeden diğer bir ülkeye kaydırmayı kolaylaştırdı. Bu durum ulusal bazdaki işçi sendikaları tarafından temsil edilen gizil karşı gücün güçsüzleşmesi anlamına geliyor. Ulusal hükümetler kadar hızla büyüyen ve inanılmaz bir şekilde hareketli olan mali sermayeye işçi sendikalarına şantaj yapması için daha fazla güç verilmesinin yanı sıra, ulus devletler de işçi hareketlerinin politik gücünü kullanmasını çok daha zorlaştırdı –hâlâ bu gücü kullanmak istediğini ve kullanabildiğini farz edersek.

Daha önce bahsettiğimiz gibi, sermaye denetiminin ortadan kaldırılmasının en önemli sonuçlarından biri şüphesiz, işçilerin çıkarlarına ve güçler dengesindeki yerine yönelik, geçtiğimiz son birkaç on yıl içerisinde yapılan ciddi saldırılardır. Elbette ki bu süreç çokuluslu şirketlerin yer değiştirme stratejilerini uygulamalarını olanaklı kıldı. Yer değiştirebilirler ya da üretim ile yatırımı başka ülkelere taşımakla tehdit edebilirler –ki bu tehdit olanca ağırlığıyla hem işçilere hem de devlete karşı doğrudan kullanıldı.

Eskiden, işçi sendikası ve işçi hareketleri yeni çıkan ve gittikçe sertleşen işçi mevzuatlarıyla, işverenin çıkarlarıyla ve bitmeyen talepleriyle başarılı bir şekilde savaşılabiliyordu. Hatta daha sonraları da bu mevzuatlar işyeri şartlarının iyileştirilmesi için araç olarak kullanılmıştı. Bugün ise, birçok işveren, üretimini ve yatırımlarını işçi sendikalarının, toplu sözleşmelerin ve iş kanunlarının çok daha zayıf olduğu başka ülkelere taşıyarak, var olan tüm bu düzenlemelerden ve kanunlardan rahatlıkla kaçabiliyor.

Bu sözde kaçış stratejisi, tabii ki bütün şirketlerde uygulanmıyor ve iddia edildiği kadar yaygın olarak kullanılmıyor. Yine de, yer değiştirme tehdidi daha sık ve etkili olarak kullanılıyor. Bu durumdan faydalanmaya çalışan sayısız büyük şirket oldu. Gemi nakliyeciliğinde bu durum on yıllardır mevcut, II. Dünya Savaşı'ndan sonra gemilere kayıtlı oldukları ülkenin bayrağıyla

dolaşım hakkı sağlanmıştı. Almanya da neredeyse bir milyon sanayi iři 1990'ların ilk yarısında daha dūřuk vergilerin alındığı ve işgücünün daha ucuz olduğu űlkelere taşındı (Balanya, Doherty ve Hoedeman et al., 2000, s. 7-8).

Volkswagen űrneęi, 1990'ların sonunda iřverenler için yer deęiřtirme tehdidinin ne kadar etkili olabileceęini kanıtlamaktadır. Araba satıřlarının iyi olduęu dűnemde marka, 5.000 yeni çalıřan alacaęı bir fabrika amayı planlıyordu. Fakat nasıl olduysa fabrika Almanya'da inřa edilmedi űnkű yűnetime gűre burada maliyet çok yűksekti. Elbette ki bu kararın ardından çok bűyűk çapta protestolar oldu űnkű savař sonrası dűnemde Alman ekonomisinde mucize řirketlerden birisi, ana űretim birimlerinden birini Almanya'nın dıřına tařımak niyetindeydi. Dűnyanın en bűyűk ve gűlű sendikalarından biri olarak bilinen IG Metall, Volkswagen ile bir gűrűřme yaptı ve bu gűrűřmenin sonucunda, 5.000 yeni iřçinin standart űcretin daha altında bir űcretle űstelik daha esnek çalıřma saatleriyle çalıřtırılması konusunda anlařmaya varıldı. Aynı zamanda IG Metall, eęitim ve karar alma sűrelerine dahil olma ayrıcalıęı da elde etmiř oldu. Sonuç olarak Volkswagen için yer deęiřtirme tehdidiyle istedięini elde ettikten sonra yeni fabrikasını amaması için hiçbir engel kalmadı (www.avrofound.avropa.eu/eiro/2001/09/feature/de0109201f.htm, eriřim tarihi 23 Aęustos 2011).

Çalıřma kořulları ve sosyal gűvenlik dűzeyi, űlkenin gű iliřkileriyle baęlantılı olduęu için geçtięimiz on yıllar boyunca tecrűbe etmiř olduęumuz gűler dengesindeki kayma, çalıřma hayatındaki baskıların artıřında belirleyici etken oldu. Zaman zaman bu konuyla alakalı olarak politikacılarla karřı karřıya gelip ve onlara piyasayı serbestleřtirmelerinin, kamu sektűrűnű piyasaya yűneliminin ve artan rekabetin emek cephesinde iřin insafsızlařtırılması ve iřten dıřlanmayı nasıl etkiledięine dikkat çekerim. řařırtıcı bir řekilde her birinden aldıęım ortak cevap ise "Fakat biz her zaman iřçiyi koruyan yasalara uyulduęunu kabul ederek hareket ediyoruz," olmuřtur.

Çalışma ortamındaki işçi-işveren ilişkilerini etkileyen şeyin ne olduğuna dair bu hazin sığ bakış açısı, hem durumu açıklayıcı,

hem de çok korkutucu. Eğer politikacılar birkaç resmi düzenleme sayesinde piyasanın demir kanunlarının serbest bırakılmasının emek piyasasını darbelemeyeceğine inanıyorlarsa bu, açıkça, zorunlu temel bağlantıları gözden geçiriyorlar demektir. II. Bölüm'de de bahsetmiş olduğum gibi, savaş sonrası dönemde sermaye güçlerinin dizginlenmesi, sendikalara ve işçi hareketlerine güç kazandırılması ve bu sayede çalışma hayatını kanunla verilen herhangi bir haktan çok daha fazla olumlu yönde geliştirmesi açısından önemliydi. Başka bir deyişle, sermayenin ve piyasa güçlerinin düzenlenmesi, işçi sendikalarının resmi haklarının hayata geçirilmesine katkı sağladı. Özetle, iş güvencesi mevzuatı, sermayenin denetlediği veya denetleyemediği duruma göre, birbirinden tamamen farklı iki şeydir.

İzninizle ne demek istediğimi biraz daha somut bir örnekle açıklamaya çalışayım. Bildiğiniz gibi toplumda hem özel hem de kamu sektöründe ihalelerle en fazla rekabete maruz kalan iş alanlarından birisi temizliktir. Bu iş, fiziksel olarak son derece talepkâr ve bir işçinin normal emeklilik yaşına kadar üstesinden gelmesinin hayli zor olduğu bir iştir. Hepimiz bu işin ihaleye çıkarılmasının ne anlama geldiğini çok iyi biliyoruz. Dahası bir şirket bu tarz bir ihaleyi kazanmak için temizlik giderlerini düşürmek zorundadır ki bu girişimin asıl amacı da budur. Bunun doğrudan sonucu, bu işlerin ihaleyle yapılmasından önceki döneme kıyasla, ihaleli işlerde bir işçinin bireysel olarak temizleyeceği alanın büyüklüğü artarken işi bitirmesi gereken süre azalır. Ne yazık ki hiçbir iş mevzuatı bu durumun kötü etkilerini değiştiremez ki bunun anlamı ister istemez daha fazla dışlanma ve daha fazla işçi için malulen emeklilik demektir.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere güçlü mevzuatlara rağmen, çok fazla işçi işlerini normal emeklilik yaşlarından çok daha önce rekabet uğruna feda etmek zorunda kalıyor. Hemşireler çalışan yetersizliği yüzünden psikolojik olarak tükendiklerinde —ki hasta ve yaralılara karşı duydukları görev sorumluluğu nedeniyle çalışan açığını telafi etmek için çift vardiya çalışmaktadırlar— bunun nedeni, kötü düzenlenmiş iş kanunları değildir. Bunun nedeni, iş kanunlarının eksik ve sorunlu olarak uygulan-

ması ve kaynakların verimsiz önceliklendirilmesidir. Gerçi, bu durumun ilk ve en önemli sebebi bu yolla işgücünün istismar edilmesine olanak sağlayan güç ilişkileridir.

İyi bir iş güvencesi kanununa ve toplu iş sözleşmesine sahip olmak çok önemlidir fakat asla yeterli değildir. Toplumun genel havasında bu tarz değerler onaylanmadan ya da desteklenmeden, piyasa rekabetinden kaynaklı baskıyı azaltan demokratik denetimler ve düzenlemeler olmadan, piyasa güçlerine karşı müdahale eden güç ilişkileri çoğalmadan, düzenlemelerin düzgün bir şekilde uygulanacağını garantiye alacak güçlü sendikalar kurulmadan, çalışma koşullarının niteliği ve değeri ne yazık ki azalmaya devam edecektir.

Çalış-Haket Programını Yıkılım

Toplumdaki sermaye güçleri şu anda refah devletinin altın yılları boyunca ulaşılan sayısız başarıyı zayıflatmak ve altını oymak için uğraşıyorlar. Peki ya politikacılar içinde bulunduğumuz bu feci durum karşısında ne yapmayı düşünüyorlar? Cevap “Çalış-Haket Programı” diye adlandırılan politika. Bu politikalar 1990’lı yıllarda tüm Batı dünyasında, hakim sosyal güvenlik ve iş piyasası politikaları oldu. Çıkış noktası ABD olan bu politikalar, “çalış-ki-yardıma-haket”¹¹ olarak yaftalananarak, ilk defa Ronald Reagan’ın başkanlığı sırasında kullanıldı.

O zamandan beri, *çalış-haket* sözcüğü haline dönüşerek Anglo-Amerikan ülkelerde uygulanan bu –çoğu zaman da çalışamaz durumda olanlara verilen sosyal yardıma alternatif ve hatta ona muhalif– politikaların en gözde ifadesi haline geldi. İyi bir neo-lojizm (yeni-mantık) olmadığı söylenemez –program aslen refah devletinin bazı temel ilkelerinin ihlal edilmesini temsil eder. Bu kavram daha önceki bölümde bahsetmiş olduğum refah devleti modelindeki kaydırmanın en önemli kısmını oluşturur.

Çalış-haket programının etkileyici söyleme sahip pazarlama sloganlarından bir tanesi *çalışana ödeme* [make work pay] şeklindeydi. Yeni Orwell’ci dilde bunun anlamı, eğer çalışmıyor-

11 Welfare-to-work, *çalışmaya/çalışana yardım* anlamıyla alaycı bir ifadeyken bu kelimelerinden uydurulan yeni bir sözcüğe dönüşerek “kurumsallaştı:” *workfare* -y.n.

san cezalandırılırsın idi.¹² Bu yüzden sosyal yardım ve güvenlik sisteminin [welfare], çalış-haket programı [workfare] adı altında ödül ve ceza sistemine dönüştürülmesine yönelik girişimler başladı. Çalış-haket ideolojisi geçtiğimiz son yirmi yıl içerisinde gerçekleşen birçok kapsamlı ve çok amaçlı emekli maaşı reformunun temelini oluşturmaktadır. Emek piyasası politikası işçi hareketinin başlangıcında sistemi sorgulayan ve çalışma hakkı politikasını savunan bir yapıya sahipken şu anda sisteme sadık ve yukarıdan verilen bireysel teşviklere bağlı bir şekilde varlığını sürdürüyor.

Bu gelişme, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde işçi sendikaları içerisindeki ideolojiden arınma ve seferberliğin bitmesi ortamında mümkün oldu (II. Bölüm). İşçi hareketinin ilk zamanlarında piyasanın, sermaye güçlerinin sömürülerinden ve baskılarından kendilerini korumak için kendi işçi sendikalarını ve politik oluşumlarını yaratanlar işçiler ve yoksulların ta kendisiydi. Bunlar zamanın tarih sahnesinde kendi oyunlarını kendileri oynayan önemli aktörlerdi. Şimdi ise emek piyasasından dışlanmış ve kenara itilmiş figüran rolündeler; artık onlar ekonominin ve toplumsal hayatın seçkinleri tarafından politika mühendisliğinin nesnesi haline getirildiler. Aynı mantık eski zamanlarda da uygulanmış ve burjuva sınıfı, aşağı tabaka halkı, ödül ve cezadan oluşan bir sistem ile eğitmek için farklı yollar ararmış... Günümüzün seçkinleri de bireylerin tam anlamıyla işe layık birer çalışan olmaları için, ekonomik özendirmeleri ve teşvikleri kullanıyor.

Çalış-haket programının temelindeki ideoloji, güvensizlik ve şüpheyi dayanıyor. Her ne kadar her zaman açıkça ifade edilmesede –bilgi çağı danışmanları ve akıl hocaları çağında, bu açıkça yapılmıyor– her bağlamda gözümüzü çıkaran çalışma ahlakının yokluğu başlıca sorun olarak görülmektedir. Sağlık sorunları nedeniyle işe gelememe ve malulen emekliliğin artmasının arkasında yatan nedenin bu olduğu, basın, sağcı popülistler, işverenler ve üst düzey politikacılar tarafından açıkça ima edilmektedir.

12 İngiliz yazar George Orwell 1984 isimli ünlü eserinde “newspeak-yenidil” kavramını kurgulamış, romanda etkin bir propaganda sistemiyle gerçeğin tersyüz edilebileceğini anlatmıştır: Buna göre; savaş barıştır, barışta savaş. Şimdi bu uygulama ile de çalışmadığı için ekonomik olarak mağdur olan birinin durumu “kişi ödenecek parayı çalışarak hak etsin”e dönüştürülüyor.

Bence bu politikanın en nahoş yanlarından bir tanesi de işten dışlanan birçok çalışanın yüzleşmek zorunda kaldığı ağır karalamalar, şüphe ve ahlaki değerlendirmelerdir. Moss'tan Jane (I. Bölüm) bu duruma tam bir örnektir ki onunla aynı gemide olan sayısız insan gördüm. Bu insanlar sadece iş yerindeki artan güvensizlik ortamına, zihnen ve bedenen uygulanan baskılara maruz kalmıyorlar, onlar aynı zamanda sürekli olarak kusurlarını bulmaya çalışan eleştirel bakışlara ve toplumsal seçkinler kadar basında yer alan başarılı orta sınıf tarafından yapılan ahlaki suçlamalara da tahammül etmek zorunda kalıyorlar –bu yetmezmiş gibi bir de maddi cezalar, işe katılım teşvikinin arttırılması kılıfıyla çalışanların çoğuna uygulanıyor. Uygulanmaya uğraşılın tüm bu tedbirlerle ima edilen şey, kusurun iş ortamında değil, sizde olduğudur. Bir şekilde zamanımızın en büyük toplumsal sorunu bireyselleştiriliyor ve sağcı popülist “böl ve yönet” politikasına dönüştürülüyor. Gruplar birbirine karşı kıskırtılıyor ve omuz omuza çalışarak haklarını beraber arayabilecek insanlar arasındaki dayanışma giderek zayıflıyor.

Pek dillendirilmeyen bir gerçek de çalış-haket programının, yürümediğidir –program öne sürülen amacına tam anlamıyla ulaşamamıştır (etkileriyle ilgili daha fazla bilgiye gelecek bölümde değineceğiz). Programın bunun yanında önemli yan etkileri de olmuştur: Sadece uzun süreli rahatsızlıkları olanların ve sosyal yardım alanların değil çalışmakta olduğu halde iş güvencesi olmadığının farkında olan işçilerin dahi disipline edilmelerine katkı sağlamıştır. Bu arada araştırmalar gösteriyor ki çalış-haket programının en fazla kullanıldığı ülkelerdeki olumsuz etkileri hem yoksulları hem de işçileri büyük oranda etkilemiştir. Örneğin, ABD'nin “çalış-ki-yardımlı-haket” programı ile çalışanların hakları zayıflatılmış ve toplumdaki eşitsizlik desteklenmiştir (Handler, 2000).

Çalışma ahlakçılığı tarihinde yeni görülen bir şey değil elbette ki. Eski çağlarda da iş ahlakı ve ekonomik teşvik, toplumun işsizlere ve yoksul insanlara bakışını ve tutumunu belirlemekte hakim olmuştu. Aşağıdaki alıntı bu durumu kuşkuyla yer vermeyecek şekilde açıklamaktadır:

İşsizlik ve yokluk kadar manevi yetersizlik de herkesin kabul ettiği bir gerçektir: “Bu durumun çalışma isteksizliğinin, tembelliğin ve başıboşluğun arkasına saklandığı,” işverenlerden birinin temel düşüncesi idi. Kristiana’da işsizlere bağış dağıtmak işçi kaybına yol açıyordu ve bir süre sonra “herhangi bir iş için çalışacak işçi bulmak neredeyse imkânsız hale geliyordu...” diye de eklemişti.

1932 de yerel yetkililere Adalet Bakanlığından gelen bir yönerge alınmıştı. Yapacak olursak, işsizlere verilen sosyal yardımın ancak “ölmeyecek” kadar yaşamalarına yetecek seviyelere düşürülmesi isteniyor ki, bu terim daha 1853 yılında komisyon tarafından yoksulları kastederek kullanıma sokulmuştu.

(Seip, 1981 s. 66-76)

Diğer bir deyişle Çalış-haket programının bugünkü sürümünün güçlü tarihsel kökleri mevcut. İşçi hareketleri, bu bakış açısıyla savaşmış ve 1930’ların sonunda “işsizlik, bireysel ya da manevi problem olmaktan çıkarak sistemin ekonomik problemi olarak tanınmıştır,” (Seip, 1981, s. 94). Çalış-haket politikaları ise daha sonra bizi 1920 ve 1930’ların sosyo-politik anlayışına geri götürdü.

Bunun en ciddi etkilerinden biri, çalışma hayatını etkileyen güç ilişkilerine yapılan vurgunun ve işyerindeki örgütlenmenin ve işle ilgili düzenlemelerin, artık üzerinde konuşulan, tartışılan bir konu olmaktan çıkmış olmasıdır. İşçi sendikaları örgütlenmelerinde, çok sayıda işyeri ve büyük şirkette hâlâ örgütlenmeler, güç ve yönetim hakkında etkinlikler, projeler ve tartışmalar düzenlenmektedir. Fakat her nasılsa bu konular tüm basın organlarından kalktı ve dahası bu konuyu merkez politik çevrelerde tartışma girişimleri anlayışsız ve tahammülsüz bir gözle karşılıyor. Neoliberal projeleri keskin bir dille eleştiren İsveçli Sosyal Demokrat Ingemar Lindberg, görünüşe göre aynı şeyleri tecrübe ediyor:

İş örgütlenmesi, insan sağlığını ve yaşam şartlarını etkileyen en önemli etmenlerden biridir. Burada var olan sağlık kaynaklı sınıf farklılıklarının asıl sebebini bulabiliriz. Ama bu durumu belirleyen ana etmenlerin halihazırda tartışılmasının tabu olduğunu görüyoruz –işverenin yönetim şekliyle ilgili bir soru

yöneltmek pek mümkün olmadığından. Geçtiğimiz 20-30 yıl içerisinde psiko-sosyal anlamda çalışma ortamının ve zihin sağlığının giderek zayıflaması, güç ilişkileri konularını gündeme taşıyor. Oysa ki var olan düzenin sorgulanması, işverenlerin karakterlerinin tartışılması değil, sistemin yanlışlarının denetlenip düzeltilmesiyle ilgilidir.

(Lindberg, 2007, s. 67)

Norveç'te 1977 yılında yeni Çalışma Ortamı Yasası yürürlüğe girdiğinde üzerinde durulan nokta, çalışanların işe uyumunun sağlanması değil işin çalışanların ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi idi. Fakat bu anlayış bugünkü görüşmelerde gündemden çıkarıldı ve bizlere ahlakçılık, şüphe ve disiplin kaldı –ki işten uzaklaştırmaların artmasıyla birlikte işlerin daha da kötüye gideceğine dair korkular yaşıyoruz. Norveç dünyanın en gelişmiş çalışma ortamı mevzuatına sahip birkaç ülkeden bir tanesi. Bu mevzuat iyi işler yaratılması için kullanılacak teferruatlı bir araç olarak geliştirildi. Günümüz işin insafsızlaştırılması gerçeği karşısında bu mevzuattan bir bölümü aktarmakta fayda var:

Taahhüt edilen çalışma ortamı kesinlikle her yönden tatmin edici olmalıdır. Diğer taraftan bu çalışma ortamında işçilerin psikolojileri ve fiziksel sağlıkları ile huzurlu olup olmamalarını etkileyen bu etmenlerin her biri ayrı ayrı olduğu kadar kolektif bir şekilde de incelenmelidir (...) düzenlemeler, örgütlenmeler, iş yönetimi, çalışma saatleri, teknoloji, ödeme sistemleri vb. işçiler herhangi bir zihinsel ya da fiziksel zorlamaya maruz kalmayacakları ve güvenlikleri öncelikli olarak göz önünde bulundurulacak şekilde düzenlenmelidir.

Her işçi için çalışma şartları aşağıdaki maddeler gözetilerek tasarlanmalıdır.

- Düzenlemeler çalışanın işyerindeki profesyonel ve kişisel gelişimini sağlayacak şekilde olmalıdır.
- İşin kendisi, işçinin bireysel kapasitesi, tecrübesi, yaşı ve diğer koşullar dikkate alınarak örgütlenmeli ve düzenlenmelidir.
- Vurgu, çalışana kendi kendisini yönetme, etkileme ve girişimde bulunma şansı vermesine yapılmalıdır.
- Çalışanlara mümkün olduğunca değişik görevler arasındaki ilişkileri anlama fırsatı ve iş çeşitliliği imkânı sağlanacaktır.

Sonuç olarak işyerindeki konumu ne olursa olsun görevler çalışanların itibarını ve onurunu koruyacak şekilde düzenlenmelidir. İşçilerin kurumun diğer bölümlerindeki iş arkadaşlarıyla ilişki ve iletişim kurabilmesine olanak sağlanmasına çaba gösterilmelidir (...) işyeri, çalışanların üzerindeki olumsuz fiziksel baskıyı engelleyecek bir donanım ve düzenlemeye sahip olmalıdır.

(...) Düzenlemeler çalışanlara ağır iş yükü, tekdüze ve kendini tekrar eden, tek düze işler vermekten kaçınılarak, iş çeşitliliği sağlanacak şekilde yapılmalıdır.¹³

(Çalışma Ortamı Yasası, 1977)

Yukarıdaki maddelerle açıklanan iddialı amaçların büyük bir kısmının iş hayatında yok sayıldığını ve ihmal edildiğini söylersek abartmış olmayız. Daha önceleri var olan, iş örgütlenmesi konusuna ciddiyetle yaklaşım, en hafif deyişle ortadan kayboldu. Çok uzun bir zamandır işin insanların ihtiyaçlarına göre uyarlanmadığı açık seçik görülen bir vaka idi. Şimdi de toplum seçkinlerinin nazarında “herkesin işe uygun olmadığı” açıkça görülüyor. Amaç artık daha çok (daha önce de belirtildiği üzere), günümüz talepkâr iş hayatı içerisinde “bireylerin her anlamda uyumlu ve yeterli birer çalışan haline gelebilmelerini sağlamaktır,” günümüz iş hayatının *talepleri* kavramından bahsederken, sanki iş hayatı ekonomik çıkarlardan de güç ilişkilerinden de etkilenmeyen nesnel bir oluşum gibi anlatılmaktadır.

Tüm politik kuruluşlar, çalış-haket programı politikalarını sonuna kadar destekliyorlar. Politik açıdan en trajik olanı ise, Reagan'ın ABD'sinden politik miras olarak alınan bu politikaların çoğunun, Avrupa'daki ana mimarlarının Sosyal Demokratlar olmasıdır. Geleneksel sol görüşlü partilerin çoğu da –bir kaç istisna hariç– bu baskıcı ve ezici iş ahlakçılığının lehine birbirlerine destek olmuşlardır. Sağ görüşlü partiler ise olan biteni uzaktan seyredip, bunun meyvesini yemekten gayet memnunar. Hatta işçi sendikaları bile son zamanlarda her ne kadar eleştirel birkaç eleştirel çıkış işitilse de çoğunlukla çalış-haket programını desteklediler.

13 Alıntılar 41. ve 44. paragraflar arasından alınmıştır, eski 12. paragraf birçokları tarafından “iyi iş”e örnek olarak gösterilir. Maalesef yasa 2006'da değiştiğinde bu ifadeler epey bir düzeltme ve değişiklik gördü!

Refah Devletinin Kayboluşu

Çok sayıda işaret bizlere iş dünyasında hükmünü süren eğilimlerin farklı boyutları hakkında –ekonomik büyüme, üretkenliğin ve verimliliğin arttırılması konusundaki büyük baskının nedeni de dahil olmak üzere– daha temel ve gerekli sorular sorulması gerektiğinin zamanının geldiğini gösteriyor. Hem daha verimli üretim hem de toplumun içerisindeki kaynakların daha etkili kullanımı başlıca hedeflerdir. Belirli alanlarda giderek yükselen üretkenlik, kaynakların daha öncelikli işler için serbest kalmasını sağlar. Ekonomik büyüme genel anlamıyla –tabi ki uygun koşullar sağlandığı ve bizler de geniş bakış açılarımızı kaybetmediğimiz sürece– daha fazla insanın daha iyi yaşam şartlarında yaşamasına yardımcı olur. Günümüzün en önemli problemlerinden çoğu da zaten bu noktada yatıyor.

Mesele şu ki, hesaplama yaparken toplam tutarları yani bu sürecin giderlerini de hesaplıyoruz. Bu hesaplama özellikle sosyal maliyetlere uygulanıyor. Teknolojik gelişmeler ve iş hayatının daha iyi bir şekilde örgütlenmesi sonucunda verimliliğin arttırılması –iş baskısının artması, çalışma ortamının ve işin niteliğinin bozulması pahasına değilse, gözetmeye değer bir amaç. Ama küçülme sonucu artan iş yoğunluğundan, kısalan dinlenme aralarından ve daraltılan kâr oranlarından doğan “verimlilik” tamamen farklı bir şeydir.

Milli gelir çözümlemelerinde sıklıkla tanık olduğumuz gibi, işin yarattığı baskının ve rekabetteki kızışmanın artmasıyla, bir yerde yapılan tasarruf başka bir yerde masrafların çoğalmasına neden olabiliyor. Burada, iki ayrı bütçeyle çalışıyor olmamız elbette ki sorun teşkil ediyor. Tasarruflar şirket bütçesinde yer alırken harcamalar kamu sigorta bütçesinin bir parçasıdır. Zaten bu olaya tek ilgi gösteren insanlar işçi sendikasına bağlı olanlar değildir. Oslo Belediyesi’nin birkaç yıl önceki atık bertarafı için sayısız ihale sürecinden ve münakaşalı turlardan sonra, belediyenin sahip olduğu atık boşaltma şirketi yöneticisi ancak emekli olduktan sonra, aşağıdaki açıklamayı yaptı:

Rekabete inanıyorum fakat madalyonun bir de öteki yüzü var (...) daha genel konuşacak olursam gerekli miktardaki fiziksel emek öyle bir noktaya ulaştı ki evsel atık toplamak sadece genç-

lerin yapabileceği bir işe dönüştü. Emeklilik bütçesine yükleyeceği masraf, yapılacak tasarrufun iki katıysa, atık toplama işinde bir kaç kuruş tasarruf yapmaya çalışmanın hiç anlamı yok.

(Kretslopetno, No: 5, 1998)

İşçilerin bakış açısına göre başlarına gelenler izaha gerek bırakmayacak kadar açık –rekabetçi ihalelere ve diğer piyasa deneyimlerine karşı direnci kuvvetlendiren bir şey. Politikacılar ve bürokratlar, “daha sıkı değil daha akıllıca çalışmak” klişesini benimzediler. Diğer taraftan işyerlerindeki çalışanlardan gelen şikayetler gösteriyor ki iş yoğunluğu daha önce hiç bu kadar fazla olmamıştı. Bu durumun en çok, iş hayatını sonlandırmak için halihazırda en çok kullanılan yolun işten çıkarmalar ve malulen emeklilik olduğu meslek gruplarında ve endüstrilerde meydana geliyor olması (temizlik sektörü gibi), sonuçlarının ne olacağını kestirmeyi kolaylaştırıyor. Bu durumdan etkilenen pek çok kişi, çalışanlara kabaca “satın al ve kullan at” zihniyetinin uygulandığını bizzat yaşayarak görüyor. Bu da artan piyasa rekabetlerinde ödenmesi gereken bedel oluyor.

İktisatçılarla her tartıştığımda, genellikle karşıma gelen soru şu oluyor: Eğer ekonomik büyümeyi geriletmeye öncülük edecek önlemleri uygularsak bu, halkın refah kaybına yol açmaz mı? Son derece dar olan bu bakış açısı bize bilançoda borçlu tarafı düzgün işleyemediklerini gösteriyor. Oysa ki iktisatçıların işi de tam da bu. Eğer artan iş yoğunluğunun, esnekliğin ve işteki baskının sonucu olarak ekonomik büyüme artarken beri yandan da hastalık sebebiyle işten ayrılmalar, sağlık problemleri ve işten çıkarmalar da artıyorsa bu bilanço dikkate değer bir eksi veriyor demektir.

Eğer tüm bunların sonucunda bilançoda olumlu tek bir sonuç varsa, o da, bugünün dünyasında her şekilde kesin olan tek şeydir: Az sayıda insan parsayı toplarken diğerleri, asıl yükü taşımak zorunda kalacaktır. Yüksek olasılıkla gerçekleşecek diğer bir ihtimal de genel toplamın olumsuz olacağıdır.¹⁴ O durum-

¹⁴ Bu kitabın kapsamı dışında kaldığını daha önce belirttiğim çevre sorunları da var tabii ve bahsedilen tasarrufların bu nedenle topluma daha büyük maliyetleri olduğu hususunu bir kez daha hatırlatmakta fayda var.

da, sadece insani değil ekonomik olarak da atılması gereken tek kazançlı adım işyerindeki zihinsel ve fiziksel baskıyı azaltacak geniş çapta reformların yapılması olacaktır.

Refah ekonomisi altında insanlar ekonomik büyüme ile daha iyi yaşam ve çalışma şartlarının arasındaki doğrudan bir bağ olduğunu bizzat yaşayıp gördüler. İşte bu bağ neoliberalizmin koşullarında koparılıp atıldı. Daha önceki dönemler kadar olmasa da 1980'ler ve 1990'lar boyunca ekonomi büyümeye devam etti fakat çok sayıda insan için bu büyüme ilerleme yerine gerilemeye neden oldu. Nüfusun epey büyük bir kısmı ekonomik büyümenin ve verimlilik arayışının daha iyi yaşam şartları sağlamadığını fark etti. Aksine, gitgide daha talepkâr ve pek çokları için güvensiz iş ortamında, bireyler üzerindeki baskılar çoğaldı, belirsizlikler arttı, fiziksel ve zihinsel gerilim tavan yaptı.

Bu durum memnuniyetsizlik yarattı ki hâlâ da yaratmaya devam ediyor. Bu memnuniyetsizliği, geleceğe dair güvensizlik, gündelik yaşantıdaki belirsizlik, iş süreçleri üzerinde daha az etkili olma ve kuvvetli bir çaresizlik duygusuyla ilişkilendirebiliriz. Diğerlerinden beklenen görevlerden muaf tutulan ve sürekli kendileri için yeni ayrıcalıklar kazanan toplumun seçkin tabakasını görebiliriz. Bu eğilimler mevcut ekonomik düzenin altını oymaya aşama aşama büyük katkı sunuyor.

Son zamanlarda ögle aralarında işyerinizin yemekhanesinde bulunuyorsanız insanların bu eğilimlerden duyduğu endişeyi ve memnuniyetsizliği mutlaka duymuşsunuzdur. Diğer taraftan politik seçkinler ve hatta işçi hareketinin içinde olan bir sürü insan iş yerlerinde olup bitenden gitgide bihaber görünüyor. Verdikleri demeçler defalarca kanıtıyor ki çoğu işçinin yaşamlarının gerçekliğinden çok uzaktalar. Bu durum elbette ki toplumun seçkin kesimiyle sıradan halkın arasındaki uçurumu arttırıyor. Sağcı popülistler de hiç saklama gereği duymadan hoşnutsuzluğun yaratıldığı bu tehlikeli sulara avlanıyorlar.

Eğer gelişimin, verimliliğin ve ekonomik büyümenin maliyeti nihai getirisinden daha fazlaysa —özellikle de toplum piramidi- nin en tepesindeki azınlık bu kazancın kaymağını yiyorsa ve hesap işçilere ödetiliyorsa— artan verimlilik, üretkenlik ve ekonomik büyüme, desteklenen ve ulaşılmaya çalışılan şeyler olma-

malıdır. Gerçekten işçilerden böyle bir şey beklenebilir mi? Hem tüm bedeli ödeyen, hem de iş hayatının insafsızca ağırlaştırılmış koşullarıyla baş etmek zorunda kalan işçilerin, artan büyüme ve verimlilik için şevk ve coşku duymasını bekleyebilir miyiz? Bu koşullarda işteki güdülenmenin –haklı nedenlerle– ciddi şekilde düşmesini beklemek daha gerçekçi olmaz mı?

Bu koşullar altındaki tüm hastalıklar ve maluliyet, aslında vücudun iş yerindeki stres ve baskı sonucunda ortaya çıkardığı zihinsel ve fiziksel savunma mekanizmasından başka bir şey değildir. Bir başka deyişle hastalıklar, sakatlıklar ve iş kaybetme korkularının hepsi işyerlerindeki artan zorluklara ve toplum içerisindeki artan eşitsizliklere karşı verilen makul ve anlaşılabilen bir cevaptır.

Mevcut borç krizi ile işsizlikte artış ve halihazırda süregelen toplumda aşağıdan yukarıya doğru servetin büyük çapta yeniden dağılımını görüyoruz ve daha önceki bölümlerde de anlattığımız gibi, daha da baskıcı bir sosyal ve işgücü piyasası politikası geliyor. Böylece refah devletinin yeniden yapılandırılması ve tasfiye edilmesi, güç ilişkilerinin daha da fazla sermayenin lehine gelişmesini pekiştiriyor.

Bu politika tepedekiler tarafından, toplumun seçkinleri tarafından değiştirilmeyecek. Tüm tarihsel deneyimler bizlere ancak tabandan başlayan hareketliliğin toplumda kayda değer değişiklikler yaratabileceğini ve güç ilişkilerinin yönünü değiştirmeyi mümkün hale getireceğini öğretti. Ayrıca bizler kesin olarak sorunlulukları –bunların içerisine toplumun içindeki işten dışlanmayı ve zor çalışma şartlarını destekleyen güçler de dahil olmak üzere– ait oldukları yerlere teslim etmek zorundayız. Çünkü eğer iş hayatındaki gücümüzü kaybedersek, refah devletinin bildiğimiz haliyle sona ermesini ve en iyi ihtimalle, acımasız olan toplumsal yaşamın ve iş hayatının kurbanlarının onarıldığı bir sosyal atölyeye dönüşmesi riskini göze almış oluruz. Kısaca Kuzeyli model kadar “Sosyal Avrupa”ya da hoşça kal demek durumunda kalınız.

Bir şeyleri değiştirmenin zamanı çoktan geldi. Artık insafsız iş koşullarının kurbanlarınaa yapılan saldırıları durdurun. So-

rulması gereken soru, artan zenginliğin yanısıra, yukarıda saydığımız problemleri sürekli artarak üreten ekonomik sistemde, toplumda ve iş hayatında gerçekte yanlış gidenin ne olduğudur. Bizlerin, insan ihtiyacı, becerisi, hayalleri ve beklentilerine göre şekillenen bir toplum düzenimiz ve çalışma hayatlarımız olmasını engelleyen şey nedir? Günümüzün kapitalist düzeninde, hayallerimizdeki hayat standardıyla bize sunulan arasındaki bu dev uçurumu yaratan şey nedir? Son olarak bizleri gelecekte daha da çağdışı uygulamalara maruz bırakmaya yönelten mevcut hakim güçler ve toplumsal nedenleri saptamak konusunda duruşumuz nedir? Tüm bu soruların cevabını bir sonraki bölümde ele alıyoruz.

VII. BÖLÜM

Simge Politikalarının Sefaleti

Toplumdaki güç dengelerinin çözömlenmesi politik çözümlerin geliştirilmesinde, dolayısıyla da müttefiklerin, stratejilerin ve taktiklerin seçiminde belirleyici bir öneme sahiptir. Ne var ki işçi hareketinin siyasetten arındırılması ve ılımlılaşıması, onun çözümlemeci gücünü zayıflatmış durumdadır. Eğer toplumda nedenler ve itici kuvvetlere dair temel çözümlmelerde bir yoksunluk yaşıyorsa, bu durumun politik karşılığının bize arazlara müdahale eden simgesel [göz boyayan] politikalar olarak dönme tehlikesi vardır. Son yirmi-otuz yılda kendini giderek daha fazla gösteren durum da budur. İktidar, siyasetin alanından piyasanın alanına giderek daha çok kaydıkça ve manevra yapılabilecek politik uzam daraldıkça, araz ve simge politikalarının kendilerine yer bulacakları gizil mekan da genişlemiştir. Politikacılar eğer nedenlerle uğraşıyorlarsa en azından arazlarla mücadele yönünde kapsamlı programlar açıklayıp uygulayabilirler!

Nedenlerden arazlara doğru böylesi bir değişikliğin doğurduğu sorun, sonuçsuzluktur. Toplumsal sorunlar “çözülemez” hale gelirler. Buysa, peşinden, politikacılara yönelik bir küçümsemeyi getirir. Bu tür simgesel içerikteki politikaları uğraş edinenler sol-kanat siyasetçiler olduğunda bu, toplumsal sorunlarla mücadele noktasında tarihsel olarak Sol’un çok daha güvenilir olduğu görüşünün zayıflamasına da katkı sunmaktadır. Bu da, sorunların gerçek nedenleri ve itici kuvvetleriyle uğraşmak yerine mücadele bayrağını diğer gruplara karşı sallayan sağ-kanat popülist partilerin ekmeğine yağ sürmektedir.

Son birkaç yıl içinde yoksulluk, işgücü piyasasından dışlanma, artan eşitsizlik gibi merkezi sorunlarla mücadele sırasında simge politikalarının toplumun bir dizi alanına nasıl yayıldığına şahit olduk. Simge politikaları ilk ve her şeyden önce bugünün dizginsiz kapitalizminin en olumsuz etkilerine tanık olduğumuz alanlara yayılmaktadır. Bu alanlarda herşey, beyan edilmiş siyasi hedeflerin aksi yönünde hareket etmeye eğilimlidir. Buna rağmen gerçekte işe yaramayan bu politik hedef ve yöntemler çoğunlukla şaşırtıcı bir itibar ve rağbet görmeye devam ederler. Politik seçkinler, sonuçsuzluğun herhangi bir surette kendilerini etki altına almasından sakınırlar –ve siyasi partiler arasında bu konuda sıra dışı bir uzlaşma vardır.

Bu eğilimin bir diğer tehlikeli olumsuz etkisi de toplumsal sorunların bireyselleştirilmeleridir: Eğer yoksullukla mücadele politikası işe yaramıyorsa hata yoksulun kendisinde olmalıdır. Eğer “çalış-haket” işgücünün dışında kalmış nüfusu azaltmayı başaramıyorsa, sorun bu dışarıda kalanlarda aranmalıdır. Eğer sanayinin önde gelenleri, yapmamaları yönündeki daimi taleplere rağmen muazzam ölçüde teşvik primleri ve hisse senedi alım satımlarıyla ceplerini dolduruyorlarsa sorun sistemde veya iktidar yapılarında değil, o bireylerin açgözlülüklerindedir.

Araz politikalarının sonuçları başarısız olursa, sürekli dışlayıcı bir toplumun kurbanlarına giderek daha baskılayıcı bir disiplin politikası dayatılır. Bu, bireyselleştirilmiş simge politikalarının izlenmesinin mantıksal sonucudur. Şayet bu önlemlerin bir faydası olmuyorsa doğal olarak sayıları arttırılmalı ve çok daha sıkı-

laştırılmalıdır. Eğer hastalık izinleri gerilemiyorsa veya işgücü piyasasının dışında kalan ve maluliyet maaşından yararlanan insan sayısı azalmıyorsa, tedbirler sertleşir ve hızlanır: daha çok denetim, daha sıkı düzenlemeler, yardımlarda kesinti vb.

Bu suretle bu tür alanlardaki politikalar giderek daha az insani ve tepkisel bir hale gelerek geniş çaplı bir tatminsizlik, kayıtsızlık ve tepkisizlikle sonuçlanırlar. Trajik olan şu ki bu politika geleneksel olarak Sol'da görülen kimseler tarafından bile desteklenmektedir. Sosyal demokrat partilerin kendileri de son yirmiotuz yıldaki araz ve simge politikalarının bir çoğunun mimarları olmuşlardır. Merkez-sol hükümetler artan işsizlik, dışlanma ve toplumun kuyusına sürüklenme sorunlarını ele alıp bunları çözümlmeye veya anlamaya ancak sağ-kanat hükümetler kadar bir çaba göstermişlerdir. Sol kanatın bazı kesimlerinin yoksullar adına olan ahlaki öfkeleri, artan toplumsal eşitsizlik ve kenarda bırakılmanın toplumsal nedenlerine yönelik ciddi bir çözümleme ve iş görü eksikliğini maalesef telafi edememektedir.

"Çalış-Haket" Fiyaskosu

Şimdi bir önceki bölümde bıraktığım yere –refah devletinin dönüşümünde kilit bir rol oynayan "çalış-haket" meselesine– döneyim. Orada "çalış-haket" programının politik içeriğini eleştirmiştim. Şimdi bu eleştirinin üzerine, işgücü piyasasının gerçek gelişiminin, geniş anlamda söylersek, bu politikayla niyetlenilenin bütünüyle aksi yönde seyretmesi şeklinde hiç de önemsiz olmayan bir hakikat ekleniyor. Diğer bir deyişle –şayet onu kendi ilân ettiği hedeflerle yargılayacaksak– "çalış-haket" programı politik bir fiyasko olmuştur.

"Çalış-haket" programının amacı sosyal yardım ödemeleri kapsamındaki insan sayısını azaltmak –ve onları tekrar işe sokmaktır. Maluliyet maaşı azaltılacak, hastalık izni aşağı çekilecektir– amaç işçiye yapılacak ödeme için işçiye çalıştırmaktır yani "iş yapana ödeme" yapmaktır. İnsanlar böylece kendi geçimlerini sağlayabilme şansına sahip olacaklardır –kendi içinde elbette kusursuz bir hedef. Fakat tam da hedeflenen gruplar için başarılı olunamamıştır. Maluliyet maaşlarına yapılan genel harcama yavaşça ama sürekli bir biçimde artmıştır. Hastalık izni aşağı

ve yukarı biraz dalgalanmış ama fazla yüksek olmasa da sabit bir seviyede kalmıştır. Uzun süreli ücretsiz izinler gerçekte hafif şekilde yükselmiştir. Oysa fiili olarak bir iş talep eden engelli insanların neredeyse hepsi hâlâ istihdam edilmeyi beklemektedir. Ve sonuç olarak hâlâ çalışana ödeme yapılmaktadır –her zaman olduğu gibi.

Daha kapsayıcı bir çalışma yaşamı yaratmaya yönelik muhtelif kampanyalar neredeyse tamamen yenilgiye uğradılar çünkü onlar da “çalış-haket” programının dayandığı aynı dar, yetersiz perspektif üzerine kurulmuşlardı. İnsanlar, kapsayıcı bir çalışma yaşamının tesisinin toplum ve iş hayatındaki güç ilişkilerine değil de iyi niyete ve hoş gönüllü çağrılara dair bir mesele olduğuna inandıkları zaman ortaya çıkan şey budur. Aynı şekilde sendikalar da, dikkatleri iyi niyetlerden çekip, işin insafsızlaştırılmasının ardındaki asıl güçlere yöneltme konusunda bir beceri gösterememiştir.

Başarısız olduğu halde toplumda ciddi bir tartışma doğurmak-sızın bu kadar uzun süre uygulanmaya devam eden pek az başka toplumsal alan olmuştur. Galiba en çarpıcı olan şey de, “çalış-haket” programına yönelik destekleri konusunda bütünüyle fikir birliği halinde olan başlıca siyasi parti mensuplarının sanki istenilen sonuç elde ediliyormuşçasına konuşup eylemlerine devam etmeleridir. Bu, bir çeşit gerçeküstü politik tiyatroya dönüşüm sürecinin bir unsurudur.

İyi niyetler ile iş dünyasında gerçekte olup bitenler arasındaki geniş uçurumun giderek büyümesi politikacıları öyle çok da fazla etkiliyor görünmediği içindir ki “çalış-haket” hakkındaki lakırdının imalatı, işyerinin zorlu ekonomik gerçeklerinden artan oranda bir kopuş göstermiştir. Tıp profesörü Anders Gogstad bu meseleyi uygulamaya dair gayet sert bir gerçekçilikle şöyle özetlemiştir: “Giderek daha alenileşiyor ki mevcut politikalara kurulu ‘işleyiş’ bizi hiçbir yere götürmüyor. 1991-92’deki ‘İyileştirme Kitapçığı’nda yer alan düzenlemeler ve gerekliliklerin anlamsızlığı kanıtlanmıştır,” (*Dagbladet*, 19 Haziran 2000).

“Çalış-haket” programının sorunlarının toplumsal tartışmalarda hak ettiği yeri edinememiş olmasının birkaç nedeni var.

Birincisi bu, çeşitlilik ve cazibe arz eden mesleklere sahip kentli, postmodern üst orta sınıf için başlıca gündem maddesi değildir. Medyaya onlar hükmediyorlar ve bu yüzden kamusal tartışmaların gündemi üzerinde güçlü bir etkileri var. *İkincisi*, yönetenler ve yönetilenler giderek daha ayrıışan toplumsal katmanlardan geliyorlar. Diğer bir deyişle, yönetenler, halkın gündelik problemleri hakkında oldukça az bilgiye sahipler. *Üçüncüsü*, toplumdaki egemen fikirlerin etkisi altına girenler sorunu bireyselleştirip içselleştirme eğilimindedir: Yeterince iyi olmayan benim; işin yeni taleplerini kavrayamayan benim.

Tartışma eksikliğinin daha ileri bir sebebi de işçi hareketinin sınıf uzlaşısı dönemindeki ideolojisizleşme ve siyasetten arındırılma olgusunda aranmalıdır (bkz. II. Bölüm). Bu eğilimin uzunvadeli etkileri, bu tip simge politikalarına yönelik siyasi uyanıklığın zayıflamasına ciddi ölçüde katkı sunmuştur. Buna ek olarak “Çalış-haket” istihdam politikası mevcut akıl hocaları çağında doğal olarak daha da dokunulmaz hale gelmiştir zira mesajlar, toplumdaki gerçek güç ve iktidar ilişkilerini etkili şekilde maskeleyen bir laf kalabalığıyla süslenmiştir.

“Çalış-haket” programı ideolojisinin, Sağ-Sol eksenini keserek toplumun siyasi seçkinlerinin paylaştığı kavramsal bir çerçeve haline dönüşmesinin sebebi de budur. Bu politikanın işçiler üzerinde disipline edici bir etkisinin olduğu görünmektedir ve basbayağı toplumsal olan sorunların kişisel sorumluluklar alanına çekilmesine katkı sağlamaktadır. Bütün bunlar iyi bilinen sağ-kanat erdemleridir. Politik Sağ için bu diğerine nazaran daha tercih edildir çünkü diğeri, sorumluluğu insafsızlaştırılmış iş düzeninin kurbanlarının üzerinden almak ve iş yaşamındaki iktidar ilişkilerine, yani bir sistem eleştirisi girişimini şart koşacak bir alana yöneltmek, yani tam bir hedef değişimi anlamına gelir.

Sendikal harekette, her şeye rağmen bu politikanın etkilerini çok daha yakından gören bu kesimde de, “çalış-haket” politikasının köklü bir eleştirisi yapılmamıştır. Somut örnekler bağlamında söz konusu politikanın etkilerine yönelik hoşnutsuzlukların ifade edildiği bazı eleştirel eğilimler meydana gelmiş ama genellikle tam da bu aşamada sonlanmıştır. Kimse, dışlanmayı ve kenara itilmeyi önlemek için toplum ve iş hayatındaki iktidar ilişkilerini-

le ilgili neler yapılması gerektiği üzerine layıkıyla sorular ortaya koyamamıştır.

Bunun bir sebebi sendikal hareketin kendisini büyük çapta çalışanların durumuyla sınırlamış olması olabilir: Hareketin çekirdek kitlesi, bilfiil iş yaşamında olanlardır. Bu, kendi örgütlenmelerini oluşturan yoksul, kenara itilmiş ve işsiz kesimlerin birçoğu tarafından sendikalara karşı ara sıra yükseltilen bir eleştiridir. Ne var ki, çalışma hayatından dışlanan veya iş yerinde şüphe ile bakılan, daimi çaba gerektiren iş ortamında işleriyle baş etmek konusunda sorunlar yaşadıklarında da karalanıp kötülenen, tüm bunlardan etkilenen pek çok sendika üyesi de mevcuttur.

Sendikalardan gelmesi gereken eleştirel tepkilerin eksikliği, hareketin geniş kesimlerinin, sosyal demokrat/sosyalist partilerin verili herhangi bir zamanda destekledikleri politikalara duydukları güçlü ama yanlış konumlanmış sadakatlerinin de bir sonucu olabilir. Bu sadakat son yıllarda, bireyselleştirici, disipline edici “çalış-haket” politikalarıyla ilgili herhangi bir değişimin olmamasıyla beraber, kuşkusuz zayıflamıştır. Hiç şüphesiz sendikal hareket, son yıllarda “çalış-haket” sürecinden geçen üyelerin deneyimlerini, söz konusu sahayı politikleştirme ve daha insani bir toplum ve emek piyasası politikası geliştirme maksadıyla derleyip çözümlemekle ileri bir adım atmış olurdu.

“Çalış-haket”i böylesine yanlış kılan nedir? Neden işe yaramamaktadır? Bir önceki bölümde değindiğim üzere çalış-haket, emeğin artan oranda dışarıda bırakılma nedenlerine yönelmemekte, arazlar üzerinden yürümektedir. Tam da bu yüzden politikacılar aslında –bilinçli yahut bilinçsiz olarak– işin büyük yanılmasa diyebileceğim bir yanını önemsiyorlar. Eğer çözümlemeyi boş verirsek veya işin insafsızlaştırılmasının altında yatan iktidar yapıları ile hakim güçlerin varlığını fiilen reddetmeye kalkışırsak doğal olarak bu eğilimle mücadele etmeye gücümüz yetmeyecektir. Nedenler vardır ve de sonuçlar; şayet sonuçlar üzerinde etkide bulunmak istiyorsanız –doğal olarak– nedenlerle uğraşmalısınız.

“Çalış-haket” kendi öncülleri dikkate alındığında dahi bütünüyle başarısızdır. Sosyal yardımların azaltılmasının, iş arayışını

teşvik ettiği iddiası doğru değildir. Tersine, gidişat aksi yöndedir. Giderek artan sayıda inceleme bunu göstermektedir. Karşılaştırmalı bir araştırma, bireyin iş bulma yönelimini arttıran şeyin yardımlardaki düşüş değil, aksine, cömert yardım planları olduğunu belirtmektedir (Halvorsen ve Stjernø, 2008, 53. not). İyi bir sosyal güvence insanların toplumda etkin birer oyuncu olmalarını mümkün kılacak, o çok ihtiyaç duydukları özgüveni sağlar.

Aşağıdaki benzetme politikacıların rolünü olduğu gibi sergilemektedir: Bir yandan piyasa güçlerini serbest bırakır ve onlara kamu sektöründekiler de dâhil olmak üzere daimi kazanç kapıları ile daha güçlü verimlilik imânları sunarken beri yandan da bu politikanın olumsuz arazlarına karşı tek-tarafli politik araçlarla yaklaşımları, bent kapaklarını kaldırıp sonra suyun akışını yasaklamaya benzetmektedir. Çoğu insan bunun nafile olduğunu anlar. Önlemler, kurallar ve düzenlemeler, toplumda bir sahadan öbürüne serbestleştirilmekte olan piyasanın demirden iktisat yasalarıyla karşı karşıya getirildiğinde zayıflıkları çabucak ispatlanmaktadır.

Yaşam ve Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi İçin Avrupa Fonu'nun bir raporu aynı sonuca varmaktadır:

Raporundan çıkan sonuç, 1990'larda [uygulanan] hiçbir önlemin sağlığımızı daha iyi bir aşamaya taşıyamadığını göstermektedir. Güvenlik ve dinlenmeyle ilgili asgari standartları da içermek üzere çeşitli alanlardaki bir düzine yasa ve düzenlemeye rağmen çalışma ortamı kötüye gitmektedir. Şirketler dünya piyasasında artan rekabetle baş etmeye çalışıyorlar. Çalışma saatleri düşürülmüş olsa da işin gerilimi ve gereksinimleri çok daha yüksektir. Buysa daha sıkı zaman sınırlamalarına ve strese neden olmaktadır, şeklinde durumu neticelendiriyor Avrupa Fonu.

(LÖnytti, 5 Şubat 2001)

Öyleyse alınan tedbirler bir işe yaramamaktadır çünkü arazlara saldırmak suretiyle problemleri azaltabileceğiniz yanılsamasına dayanmaktadır. Bu başarısız politikanın hayli uç bir örneği, 1990'larda emeğin dışlanması hususunda gerçekten kötü bir siciili olan Norveç posta hizmeti kurumu Posten vakasıdır. Hastalık izni, azaltılması yönünde mücadele verilmesinden sonra fiilen artmıştır (*Aftenposten*, 11 Eylül 2000). Vahşi bir yeniden yapı-

lanma sürecinin sonuçları, haliyle, iyi niyetli bir mücadeleyle hafifletilemezdi.

İşin insafsızlaştırılmasının politik olmaktan çıkarılması ve nedenlerin bireyselleştirilmesi yalnızca siyasal seçkinler ve işverenler tarafından değil ama aynı zamanda “bireysel uzmanlaşma stratejileri”yle hazırda bekleyen az çok özgün bir dizi meslek tarafından da desteklenmektedir. Bir kez daha, insan ihtiyaçlarına uyumlulaştırılması gereken şey iş değil ama asıl insan her zamankinden daha çetin çalışma yaşamının yüküyle başa çıkmayı öğrenmek zorundadır. Tavsiyelerden yana bir yoksunluk yaşamayız; sigarayı bırakmak, spor yapmak, kişisel koç edinmek veya Çin *chi gong* tekniklerini kullanmak gibi –bir zamanki Norveç dışişleri bakanı Thorbjørn Jagland’ın bir ara verdiği o yaratıcı, cömert tavsiyeyi söylemeye bile gerek yok: İş saatlerinde yoga, nefes egzersizleri ve beden eğitimi yapmak (*Nationen*, 6 Ocak 2001).

Kişisel becerilerimizi geliştirip bilemek, bedensel ve zihinsel yükü başa çıkabilmek için, pek çok konuda, elbette faydalı olabilir. Çalışma yaşamının artan yükü sorunu bütünüyle bireysel uzmanlık meselesine indirgendiğinde bu, hem işçi hareketindeki hem de genel olarak toplumun genelindeki siyasetten arındırılmayı muhtemelen daha da büyük ölçüde yansıtmaktadır. Bu, sorunun kökeniyle, piyasa güçlerinin serbest bırakılmasının akabinde bizzat yaşadığımız “işin insafsızlaştırılması” ile mücadele etmek konusunda bir isteksizlik gibi görünüyör.

Daha fazla disiplin ve yaptırım için son yıllarda geliştirilen ve simge politikaları işe yaramadığında devreye giren gerçek resmî tasarılar aslında yalnızca simgesel değillerdir. Kendisinden etkilenecek olanlara yönelik ciddi sonuçlar içeren hayli açık ve somut bir içeriktedirler. Gene de hâlâ yalnızca arazlarla uğraşmaya çalışmaktadırlar. Teklif edilen –ve kısmen uygulamaya konulan– pek çok çare arasında, maluliyet maaşı için daha katı eleyici koşullar, düşük yardım oranları,¹ yardım hakkının onayından önce bir bekleme süresi önşartı, düşürülmüş hastalık

¹ Bu ilk iki kısıtlama 1992-93'te Norveç'te, Sosyal Demokrat bir hükümet tarafından uygulamaya konuldular.

ücreti, daimi bir iş eğitimi ve değişimi² görüyoruz. Politikacıların dile getirdikleri kaygılar temelde emeklilik bütçesine yapılan harcamaya odaklanmıştır –kesinti mağdurlarının karşılaştıkları sonuçlara değil.

“Çalış-haket” programı, insan doğası hakkında piyasacı-liberal bir bakış üzerine tesis edilmiştir. Bu aynı zamanda kendi çıkarının katmerlenmesine odaklanmış ve tatmin edici bir teşvik olmaksızın çalışmayacak olan *homo economicus* ile de (bkz. V. Bölüm) ilgilidir. Hemcinsleriyle birlikte toplumun üretici eylemliliğinde yer almak isteyecek topluluk-odaklı zihne ve toplumsal sorumluluğa sahip kimseler olarak insanlar, neoliberal ideolojide yer almamaktadırlar. Bu, insan doğasının, işçi hareketinin tarihsel ve geleneksel asli değerleriyle bütünüyle karşıtlık içinde olan araçsal ve tepkisel bir yorumudur ve araştırmaya dayanan güvenilir bir temeli de yoktur (Kohn, 1992). Bu yüzden böylesi bir yorumun işçi hareketinin kendi saflarından gelecek güçlü tepkilere maruz kalmadan ve karşı önlemler alınmadan yayılıp gitmesine müsaade edilmesi çok ciddi bir sorundur.

Sendikaların ve işçi hareketlerinin tarihinde iyileştirilmiş çalışma koşulları ve ortamları toplumsal mücadelelerin bir eseridir. İşçiler için yüksek refaha ve daha iyi çalışma koşullarına doğru atılan her adım toplumdaki güçlü ekonomik ve politik kuvvetlerle girilen kavganın birer sonucudur. İyileşmeler, sermaye güçlerinin zaptıyla, piyasalara müdahaleyle, yıkıcı rekabetin azaltılmasıyla ve ekonominin artan oranda bir bölümünün toplumun demokratik denetimine verilmesiyle sağlanmıştır. Piyasanın gücünü sınırlama ve çalışma koşullarını iyileştirme aynı madalyonun iki yüzüydü ve hâlâ da öyledir. Oysa şimdi politik seçkinler sendikal hareketin aşağıdan yukarı mücadelesini “çalış-haket” aracılığıyla baskıcı, tepeden inme bir toplum mühendisliğiyle ikame etmeye kalkışmaktadır.

2 Bahsedilen bu son madde Norveçli sosyal yardım araştırmacısı Kåre Hagen (2003) tarafından önerilmişti. Bağımsız araştırmacının kendisini egemen güçten ve toplumdaki tahakküm ilişkilerinden özgürleştirememesi bir bakıma ilginçtir. Bu aynı zamanda işçilerin fazla zor olduğunu duyumsadıkları bir çalışma yaşamına uyum sağlamak için ne yapabilecekleri meselesidir. Zaten bu yüzden daimi iş eğitimi ve değişimini önermektedir, böylece bedeninizin ve zihninizin maruz kaldığı şeyi değiştirmek mümkün olacaktır.

Kutsananlar Yoksullar mı?

“Çalış-haket” programından yoksulluğa giden yol kısadır.³ Böyledir çünkü yoksulluk büyük ölçüde dışarıda duran veya çalışma yaşamıyla arasındaki bağlar esnek olan insanlarla bağlantılıdır. Her ne kadar ayın sonunu getirebilmek için hayli sıkı çalışan düşük ücretli artan sayıda işçi bulunsa da, yoksullaşanlar çoğunlukla sosyal yardımlara ve muhtelif emeklilik planlarına bağımlı olarak yaşayanlardır. Bu, özellikle –*ilkin* ve en başta büyük kentlerdeki– konut patlamasının etkilediği insanlar için geçerlidir. *İkincisi*, “çalış-haket” programı esasen yoksullukla mücadelelenin zorlaşmasına katkıda bulunmaktadır:

Bunun işe yaraması için sosyal yardım miktarlarının, işgücü piyasasının en düşük ödeme yapılan iş kollarındaki ücretleri aşmamasına dikkat etmek önemlidir. Bu yüzden “çalış-haket” programına vurgu yapmak Norveç yetkililerinin yoksulluk sorunlarına çözüm yollarını sosyal yardımın miktarını pek yükseltmeden bulmak zorunda oldukları anlamına gelmektedir.

(Fløtten vd., 2007, s. 89)

İnsanların bir işleri olmadıkları takdirde ekonomik yönden cezalandırılmalarını söyleyen “çalış-haket” ideolojisi, böylelikle, sosyal yardımları yeterli bir seviyeye gelmekten alıkoyan bir engele dönüşmektedir. Politikacılar halkın çalışma ahlakı ile çalışma arzusunun temel meseleyi oluşturduğunu iddia etmeye başladıklarında iş harici yaşamı olabildiğince tatsız kılmak önem kazanır. Sisteme sadakatle bağlı olan araştırmacılarca burada tarif edilen Gordiyon düğümü yoksullara daha fazla kaynak aktarmadan yoksulluk sorununa bir çözümün bulunması gerekliliğidir. Bu gerçekten zahmetli bir görevdir.

“Emek piyasasının en düşük ödeme yapılan iş kollarındaki ücretler”in sosyal yardımların miktarını belirleyecek olması “iş yapana ödeme” politikasının bir başka ilginç yüzüdür. Soruna başka yönden yaklaşmayı da düşünebiliriz –mesela sol veya merkez sol bir hükümet tarafından– sosyal yardımlarda, toplumda aşırı düşük ücretli bir tabakanın ortaya çıkışının önlenmesine yardımcı olacak bir düzenleme yapılacağını hayal edelim. Bu du-

³ Veya Norveçli doktor ve iş ortamı uzmanı Ebba Wergeland'dan alıntılırsak, “İş-hattı yoksulluğa çıkan birkaç yoldan biridir,” (2006, s. 27).

rumda çalışan yoksulların sayısındaki artışı, ABD’de toplumsal bir sorun olarak hızla yükselen ve şimdide Avrupa çalışma yaşamına sirayet eden bu eğilimi, etkisiz hale getirmek mümkün olacaktır.

Bu tür düşük ücret gruplarının İskandinav modeli içinde de, özellikle sendikalaşmanın hayli seyrek olduğu hizmet sektöründe gelişme eğilimi gösterdiklerini izliyoruz. Bazıları yeni burger proletaryasından söz ediyor; bu isim, işporta sektörünün bir kolu olan sokakta köfte-ekmek satanlardan geliyor; ne var ki sorun bundan çok daha geniş kapsamlı. Eğer böylesi bir gelişmenin toplumda yaşanmasını istemiyorsak bu, sosyal yardımların emek piyasasındaki zayıf grupların arsız kapitalistler ve işverenlerce sömürülmelerini güçleştirecek bir seviyede düzenlenmesinden geçmektedir.

2010 yılı Avrupa Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmayla Mücadele Yılı olarak kabul edildi. Bu yolla herhalde yoksullukla kapsamlı bir mücadeleye yönelik etkili önlemlerin sunulmasını ve yoksulluk istatistiklerinin düşüşe geçmesini bekleyebilirdik. Ne var ki böyle olmadı. Avrupa Birliği’nde hâlâ 80 milyondan fazla yoksul insan var ve son yılların mali ve ekonomik krizi daha fazla insanı ekonomik güvensizlik ve sosyal dışlanmaya sürükledi. Güvencesiz çalışma artıyor tıpkı, çalışan yoksulların sayısının artması gibi.

AB yoksulluk yılı boyunca iyi niyetlerden ve hedeflerden yana da bir yoksunluk yaşamadık. Geniş kapsamlı belgeler kaleme alındı ve bir dizi hükümet dışı kuruluş ile sosyal ağ, yoksulluk ve dışlanmaya karşı savaş olarak adlandırdıkları ortak bir kampanyada yer aldılar –göze batacak denli bir sonuçsuzlukla. Buna rağmen pek az insan bu seferberliklerin içeriğini sorguluyor. Neden başarılı olamadılar ve neden hiç kimse –tüm bu seferberliklerin, yoksulluğun ardındaki gerçek nedenler ile hakim güçleri hedefleyip hedeflemedikleri gibi– daha esastan sorular sormuyor?

Gelgelelim, burada da sonuç bellidir: Yoksullukla mücadele, gösterilen ilginin yoğun olduğu, buna paralel bir değişim iradesi ve yeteneğinin ise sınırlı kaldığı salt bir simge politikasına dönüşmüştür. Yoksulluk ve toplum ile iş hayatından dışlanma, sıklıkla geniş kapsamlı tartışmaların odağına alınmıştır. Seçim

kampanyalarında iki hükümet alternatifi arasında kimin en çok iş yapıp destekte bulunduğuna dair seviyeli tartışmalara nadiren tanık oluyor değiliz. Sorun, mevcut hükümetlerin beyan ettikleri tüm çabalara rağmen yoksulluğun artmaya devam etmesi olmuştur. Her şey simgesel politikalardan ibaret kalmıştır. Seçmenler siyasetin tepesindeki bu lafazan çatışmadan giderek yorulmaktadır, özellikle de bir sürü çaba harcanmasının ardından dişe dokunur herhangi bir sonuç elde edemediklerinde.

Yoksulluğun altında yatan toplumsal güçlere ve nedenlere dair daha köklü çözümlemeler yolunda pek bir şey görebilmiş değiliz. Öte yandan, yoksullukla bu başarısız mücadelenin bil-hassa İskandinav refah devletinin temel bir unsuruna –genellik ilkesine– saldırmak üzere kullanıldığına tanık olduk. Bize “genel ve herkes için” olan modellerin çok pahalı oldukları ve yeterince doğru hazırlanmış olmadıkları söylendi. Yoksullukla mücadele etmek için gereken şey doğrudan yoksulları *hedefleyen*, onların ihtiyaçlarına göre *ölçülüp biçilmiş*, (*uygun*) tedbirlerdi. Diğer bir deyişle, yeniden yoksulluğun sorgulanması (gelir testi) zamanıydı ama bu akıl hocaları çağında kavramlar, elbette ortaya güncellenmiş etiketleriyle çıkacaklardı: hedefleme ve uygunluk (ölçüp biçme) [targeting and tailoring]. Şayet yoksulluğun nedenleri açığa çıkarılmayacak ve bunlarla mücadele edilmeyecekse hak eden yoksullara yönelik şu bilindik hayırseverliğin –kuşkusuz allanıp pullanmış– bir sürümüne dönmek dışında geriye pek fazla seçenek kalmıyor.

Bu eğilim, iktidardaki partiler neredeyse hiç hesaba katılmaksızın galip geldi. Neoliberalizm hem kuramda, hem de uygulamada öyle büyük bir tahakküm sağladı ki, iktidarda ister sağ, ister merkez veya merkez-sol olsun, Norveç’teki yoksullara ve dışlananlara yönelik politikaları birbirlerinden ayırt etmek genel itibarıyla zorlaştı. Bu yüzden Kırmızı-Yeşil Norveç hükümetinin, 2005’teki bildirgesinin amacının Norveç’te yoksulluğu ortadan kaldırmak olduğunu söylemesi hem şaşırtıcıydı, hem de iddialı. Bu, söz konusu dönemde kendisini Avrupa’daki en sol-kanat olarak ayrı bir yere koyan hükümet programının bir parçasıydı. (Hemen itiraf edilmelidir ki son on yılda bu alandaki rekabet pek de şaşılmamıştır.)

Ne var ki bu, hem hükümetteki en radikal parti olan Sosyalist Sol Parti'nin sonradan maliye bakanı da olan liderinin, hem de Norveç İşçi Partisi'nden gelen çalışma bakanının insanların beklentilerini aşağı çekmekte telaşa düştükleri zamana kadar, yani pek kısa sürdü. Her ikisi de bu hedefe ulaşmanın zorluğunu itiraf ettiler. Yoksulluğu ortadan kaldırma vaadi, bu kişilerin ikincisi tarafından "birkaç on yıl ileride bekleyen" bir hevese indirgendi (*Bergens Tidende BT. Magasinet*, 29 Temmuz 2006, s. 16).

Norveç Kırmızı-Yeşil hükümeti, yoksulluğun ortadan kaldırılmasındaki zorluğu ortaya koyarken bütünüyle haklıydı, zira fazla bir şey başarılabilmiş değildi. Gene de esas sorun, geleneksel sol-kanat partilerin de, yoksulluk sorununa dair Merkez yahut Sağ'ın sahip olduğundan başkaca bir çözümlemeye veya anlayışa sahip olmamasıdır. Nedenlerin mevcudiyetine dair derinlemesine bir çözümleme yok, sistem eleştirisi yok –yalnızca yüzeysel açıklamalar ve sorumluluğun bireyselleştirilmesi var. Böylesi bir durumda arazların üzerinden gidecek simgesel politikalar haricinde bir sonuç almak zordur.

Siyasetçiler esasında bir alanda –tamamen araz politikaları aracılığıyla– yoksulların çok küçük bir kesiminin hayatının kolaylaştırılmasına katkı sunabilirdi: Sosyal yardımları arttırmak yoluyla. Bu, nedenlerle veya hakim güçlerle mücadeleye yardımcı olmaz ama mağdur olanların mağduriyetlerini azaltabilir ve onlara daha düzgün bir hayat sunabilir. Norveç'te, Ulusal Tüketici Araştırmaları Kurumu, toplumumuz içinde hayli mütevazı bir yaşam sürdürmek için ne kadar gerektiğini araştırdı. Mevcut sosyal yardımlar bu rakamların epey altında kalıyorlar. Burada sorun ne gizemli küreselleşmedir, ne de ekonomik yetersizliktir. Ama siyasetçilerin "çalış-haket" ideolojisi, sosyal yardımların artışının önüne aşılmaz bir engel dikmektedir.

Öyleyse sosyal yardımların arttırılmaması sadece ekonomik gerekçelerle ilgili değildir, ihtiyaç sahiplerini yoksulluk sınırının altında tutmaya yönelik bilinçli, küçümseyici bir arzunun sonucudur. Eğer hükümetler "ödemeyi işe yapacaklarsa," çalışma hayatının dışında durmayı ekonomik yönden sıkıntılı hale getirmek durumundadırlar. Bu durum hakkında pek çok şey söylenebilir ama bu her halükarda bilinçli bir politik tercihtir. Bu zalimce-

dir, utanmazcadır ve Kırmızı-Yeşil hükümetin bildirgesinde –ve diğer pek çok hükümetin politikalarında– yer alan, yoksullukla mücadeleye dair vaatlerle donatılmış hedeflerin apaçık bir ihlalidir.

Yoksullukla mücadeleyle ilgili toplumda her zaman karşıt görüşler bulunmuştur. Bu konuda iki temel konumlanış vardır: Yoksulluğu toplumdaki geniş kapsamlı kalkınma eğilimlerine bağlayanlar ve daha bireysel, daha ahlaki bir perspektifi destekleyenler. Tartışmanın çok kutuplu doğası, büyük ölçüde Sol ve Sağ politikalar arasındaki açıda karşılığını buldu. Çekişme, modern toplumun erken aşamasında herkesi kapsayan kamusal refah modeli ile özel-şahsi hayırseverlik arasındaki mücadelede de ifadesini bulmuştu.

Buna rağmen yoksullukla ilgili tartışma bugüne nazaran nadiren daha az kutupluluk arz ediyordu çünkü böylesi tartışmalarda daha kapsamlı bir toplumsal perspektif artık hayli güçlükle belirmektedir. Bireyselci yaklaşım üzerinde, sağ kanatın ilgili ideolojik mücadeleyi kazanmış bulunduğu geniş bir partiler-arası anlaşma vardır. Sistem eleştirisi, son yirmi yılda Avrupa Birliği ve Avrupalı ulusal hükümetlerin kabul ettikleri politikalarda açıkça görüldüğü üzere suskunluğa gömülmüştür. Solun bu politik yozlaşmasının bir örneği, Norveç Kırmızı-Yeşil hükümeti 2008’de yoksullukla mücadele için bir iletişim komitesi kurduğunda, bu komitenin müdürlüğünün özel ve dini bir hayırseverlik kurumuna yerleştirilmiş olmasında görülmektedir.

Mademki yoksulluğun doğası ve nedenleri üzerine olan tartışma on yıllar boyunca alevlenerek sürdü, o halde iyi bir tavsiye için dönüp tarihe bakabilir miyiz? Refah tarihçisi Anne-Lise Seip, refahın savunması ile yoksulluğun nedenleri üzerine olan tartışmanın “katılımcılar ister idrak etsin, ister etmesinler toplumun iktisadi düzeni hakkında örtülü bir tartışma” olduğunu belirtiyor (Westin’den alıntı, 1999, s. 4512). Şimdi bunu idrak edenlerden birinin ne söylemesi gerektiğine bakalım.

İngiliz İşçi Partisi’nin önde gelen siyasetçisi; yazar, iktisatçı ve tarihçi Richard H. Tawney (1880-1962) yoksulluğa dair başta nispeten ahlakçı bir bakışa sahipti ama hem sosyo-politik çalış-

malarından, hem de yoksullara yönelik fiili desteğinden sonra bu görüşünü değiştirdi ve emeğin yapısının gelişimi ile soruna güç-eleştirisini odaklı yaklaşımda kilit bir simaya dönüştü. 1931'deki ufuk açıcı makalesi "Eşitlik"te, sol-kanat siyasetçilerin bugün dahi esinlenebilecekleri bir şeyden bahsediyordu: "Yoksulluk sorunu (...) her şeyden önce kendi kaynaklarında çalışılmalıdır, görünüşleri ikincil planda gelmelidir," (Seip'ten alıntı, 1981, s. 20).

Tawney'in kavrayışı, bir görüngü olarak yoksulluğun toplumdaki iktidar yapılarına ve güç ilişkilerine kuvvetle bağlı olduğu yönündeydi. O bu fikri kendi siyasi yaşantısında savaş sonrası Birleşik Krallık'ta izledi, tıpkı savaş sonrası Norveç'te de yaptığı gibi. Norveç Başbakanı Odvar Nordli 1979'da İskandinav ülkelerinde yoksulluğun bütünüyle ortadan kaldırıldığını ilân etti (bkz. V. Bölüm), bu açıklama piyasa güçlerinin geniş ölçekte gemlendiği, dolayısıyla rekabetin ve bu suretle işçiler üzerindeki baskının da azaldığı bir süreçten sonra gelmişti. Aynı zamanda, yeni emeklilik ve sosyal güvence tasarılarının yanı sıra barınma ve enerji politikasının da bilhassa önem arz ettiği geniş erimli bir yeniden dağıtım politikası uygulamaya konulmuştu.

Siyasetçiler şayet yoksulluğu gerçekten ortadan kaldırmak istiyorlarsa, savaş-sonrası dönemde bunun başarıyla yapılmasının neden mümkün olduğunu araştırmaları iyi olur. Tawney'in, işe yoksulluğun nedenlerine dair bir araştırmayla başlama hakkındaki tavsiyesini deneyin. Geçerli bir varsayım, en azından, kapsamlı bir düzenlemeyle piyasaların denetimi arasında ve yeniden dağıtım politikasıyla toplumdaki yoksulluğun azaltılması arasında bir bağlantı olduğu yönünde olabilir. Bu durumda artan yoksulluk ile sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin, piyasa güçlerinin kuralılaştırılmasının zorunlu birer sonucu olduğunu ileri sürmek ne imkânsız, ne de mantıksız olacaktır. Bunun sonucu ise yoksulluk sorununun, neoliberal çerçeve dâhilinde "hedeflenmiş" veya diğer bir deyişle yoksulluk-denetimi önlemleriyle dikiş tutmayacağı yönünde olacaktır.

Bu benim kişisel olarak desteklediğim bir izahattır. Artan toplumsal eşitsizlik, yoksulluk ve sosyal sorunlar toplumda piyasa güçleri esnek bırakıldığında kaçınılmaz yol arkadaşlarıdır.

Toplumda sermaye ile iktidarın yoğunlaşp merkezileşmesine sunulan destek, kapitalist ekonominin asli bir niteliğidir –ve ne kadar kuralıslazlaştırılırsa, bu, bir o kadar öyledir. Bundan kaçınmak istiyorsak bu güçler zapt edilmeli ve zenginlik politik bir yeniden dağıtımdan geçirilmelidir.

Sermaye üzerindeki denetimin kaldırılmasıyla kapitalistler, zenginliğin politik yeniden dağıtımını önleme veya yaptırma tabi tutma konusunda etkili araçlara sahip oldular. Bu düşüncede yalnız değilim. Liberal bir Amerikalı iktisat profesörü şöyle ifade ediyor:

McKenzie, yeniden dağıtıma konu sosyal yardımlara ayrılan kamu harcamalarının azami bir dikkatle düşünülmesi gerektiği öğüdünde bulunuyor: “Aksi halde memurlar ve politika yapıcılar, mali sıkıntılarının sermaye bir başka yere kaydıkça veya dünyanın bir başka yerinde yaratıldıkça derinleşmesini bekleyebilirler. Yoksulların durumuyla alakadar olanlar idrak etmelidirler ki, sermaye hareketliliği hesaba katıldığında bir toplumun yoksullar için yapabileceklerinin ekonomik bir sınırı vardır.”⁴

(Gilbert, 2004, s. 53)

McKenzie’nin, bu liberal iktisatçının hangi görüş açısını desteklemek istediğinden tam olarak emin değilim. Gelgelelim ki işaret ettiği nokta, “sermaye hareketliliği hesaba katıldığında” yoksullar için bir şeyler yapmak isteyecek kişinin sınırları olduğudur. İster bilinçli olsun ister olmasın, bu formülleştirmeye içkin olan fikir, bir değişim olasılığının gerçekten de mevcut olduğudur: Yoksullukla savaşılabılır ama sermayenin serbest dolaşımını sınırlamaya yönelik eş zamanlı mücadelemizden ayrı tutulmaksızın.

Eğer McKenzie tarafından ifade edilenlere benzer değerlendirmeler, toplumda artan yoksulluk ve sosyal eşitsizlikle mücadelede Avrupa Birliği’nin ve muhtelif hükümetlerin bir kabiliyet veya irade eksikliğini temellendiriyorsa, bu durum açıkça belirtilmelidir. Sermaye akımlarının ve piyasaların kuralıslazlaştırılması lehine bir güç kayması anlamıyla küreselleşme, şayet bizi toplum ve iş hayatını insanileştirme ve yoksulluk ile artan eşitsizliğin karşısına çıkma mücadelesinden alıkoyuyorsa, bu sorunu gündeme

⁴ McKenzie California Üniversitesi’nde iktisat ve işletme profesörüdür.

getirmek zorunludur. Problemleri karşımıza alabilmenin önemli bir önkoşulu, bunlara neden olan unsurların belirlenmesidir.

Toplumdaki yoksulluk ve artan işsizlikle şayet daha kökten bir biçimde mücadele edeceksek, –işe yaramayan– simge politikaları bir kenara bırakılmalıdır. İhtiyacımız olan şey, güç ilişkilerinde değişim, piyasaların düzenlenmesi ve toplumsal yeniden dağıtımı hedefleyen geniş kapsamlı bir halk hareketliliğidir. Bu süreçte yoksulluk arazları da artan sosyal yardımlar ve hali hazırda büyümekte olan baskıcı ve disipline edici politikanın azaltılması suretiyle belirli bir dereceye kadar geriletilebilir.

İktidar Mücadelesinden Yasal Biçimciliğe

İktidar çözümülemesi ve iktidar-bağılantılı meseleler yalnızca siyasetin gündeminden kaybolmuş değillerdir. Sendikal harekette de, tarihinin büyük bir bölümünün bütünüyle toplumdaki güçler dengesindeki değişimden ibaret olduğu gerçeğine rağmen, aynı doğrultuda kuvvetli eğilimler vardır. Bu gelişmelerin pek çoğu, daha önce tartıştığım üzere, sınıf işbirliğinin ideolojik mirasının bir parçası olan ideolojiden ve siyasetten arındırılma ile bağlantılıdır. Burada da eğilim, nedenler ve itici kuvvetlerden ziyade daha çok arazlar üzerinde odaklanmak yönündedir.

Sanayileşmiş ülkelerdeki sendikalar arasında –özellikle 1990'larda– ekonominin kuralsızlaştırılıp serbestleştirilmesini yanına “sosyal hükümler” eşlik ettiği sürece, genel itibarıyla kabul etmek yönünde güçlü bir eğilim vardı. Bu “sosyal hükümler” temel sendikal hakları koruma anlamında düzenlemelerdi.⁵ Yani odak noktası, güç ilişkileri ile piyasaya gerçek müdahalelerden ziyade daha çok biçimsel yasal haklar ve talepler üzerindiydi. Ulusal bazda pek çok ülkede ama özellikle DTÖ ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ile Avrupa Birliği içinde uygulanan da buydu.

O halde bu politika, piyasaların serbestleştirilmesi ve buna bağlı olarak ekonomi ile toplumdaki güç ilişkilerinin dönüşümü–

⁵ Beş ana çalışma alanını kapsayan sekiz ILO (International Labour Organization- Uluslararası Çalışma Örgütü) şartı vardır. Bunlar işçilerin temel hakları olarak tanımlanmışlardır: örgütlenme hakkı (anlaşma 87), müzakere hakkı (anlaşma 98), zorunlu emek anlaşmaları (29 ve 105), çocuk emeği anlaşmaları (138 ve 182) ve cinsiyet eşitliği (100 ve 111).

ne karşı verilen mücadeleyle değil, bu serbestleştirmenin işçiler üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasıyla ilgiliydi. Diğer bir deyişle, sendikalar, eğer insanlar için en olumsuz sonuçlarından sakınıldığı sürece piyasalardaki serbestleştirmeyi kabul edebilirlerdi. Kulağa aykırı bir kanı gibi geliyor –ve kesinlikle de öyle. Dahası, bu tür bir politikanın gerçek dünyada sahiden işe yaradığını gösterecek oldukça az şey var.

Sendikal hakların ve çalışma koşullarının altını oyan şey bütününü piyasaların kuralsızlaştırılmasından kaynaklanan rekabet artışı, emeğin yoğunlaştırılması, şirketlerin bölünmesi, taşeronlaşma ve iş yerlerinin başka bölgelere taşınması olgusudur. Biçimsel bir yasal düzenlemeler paketi için verilen dar kapsamlı mücadelenin, sözgelimi DTÖ çıkıp neoliberal politikalar aracılığıyla işin insafsızlaştırılmasına ve sendikal hakların altının kazılmasına neden olan toplumsal güçleri kati surette güçlendirdiği müddetçe, pek bir kıymeti harbiyesi yoktur.

Neoliberalizmin arazlarına karşı girişilen bu mücadele 1990'lar da uluslararası sendikal hareket içinde yaygınlık kazandı. Geniş kapsamlı toplumsal hareketler dünya çapında DTÖ'nün neoliberal politikalarına ve Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nın (MAI-Multilateral Agreement on Investment)⁶ tesisine karşı eyleme geçerlerken, Uluslararası Bağımsız Sendikalar Konfederasyonu'nda (ICFTU-International Confederation of Free Trade Unions)⁷ bütün uğraşlar bu anlaşmaya eklenecek bir sosyal şartı elde etmeye yöneltmişti. Dünya ekonomisinin sistematik kuralsızlaştırılması ve serbestleştirilmesi konuları, ki bu görüşmelerin amacını teşkil ediyordu, tamamıyla görmezden gelindi. Avrupa sendika konfederasyonları –özellikle İskandinav ülkelerindekiler– ICFTU'nun bu politik yönelimini kuvvetle desteklediler.

Yeterince anlaşılırdır ki bu politika bir başarı sağlamadı. Hem ILO, hem de ICFTU/ITUC'un yıllık raporlarına göre sendikal haklar üzerindeki dünya çapında saldırılar son 15-20 yılda yükselişe

6 Çok Taraflı Yatırım Anlaşması görüşmeleri OECD ülkeleri arasında başladı ve yatırımcıların çıkarlarında korkunç bir güçlenme teşkil edecekti. Ne var ki direniş güçlüydü ve görüşmeler 1998'te başarısızlığa uğradı.

7 2006'da Hristiyan-demokrat-doğrultulu Dünya Emek Konfederasyonu ile (World Confederation of Labour) birleştikten sonra adını Uluslararası Sendika Konfederasyonu (ITUC-International Trade Union Confederation) olarak değiştirdi.

geçti. Bu saldırılar biçimsel haklardan yoksun olduğumuz için falan gerçekleşmedi, tam tersine pek çok yerde görece katı çalışma yasaları ve düzenlemelerine karşın meydana geldi. Daha önce değindiğim üzere, başımıza gelenler işin insafsızlaştırılmasının, kuralsızlaştırmanın ve artan rekabetin bir sonucudur. Diğer bir deyişle çalışma koşulları ve sendikal haklar, biçimsel yasal düzenlemelerin ilk ve öncelikli sonucu değil ama toplum ve iş hayatındaki güç ilişkilerinin bir sonucudur –tıpkı refah devleti yolundaki mücadelenin olduğu gibi (bkz. II. Bölüm).

Sendika ve işçi hareketleri savunmaya itilip zayıfladıkça ve piyasa düzenlemeleri ortadan kalktıkça yükselen iktidar boşluğunda yeni bir uluslararası eğilim belirmeye başladı. Halkın dikkatini gerekli düzenlemeler ve şirketler ile piyasaların kontrolünden tamamiyle çekebilmek için, şirketlerin riayet etme sözü verdikleri, ama zorlama veya yaptırımların da olmayacağı sözde *kurumsal sosyal sorumluluk*-KSS (Corporate Social Responsibility-CSR), veya gönüllü etik standartların tesisine odaklanmış bütünüyle yeni bir sektör sökün etti –Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi buna iyi bir örnektir.

Bir dizi çokuluslu şirket bu kervana katıldı, zira KSS iyi bir *halkla ilişkiler*-Hİ (Public Relations-PR) sağlıyordu ve aynı zamanda hiçbir noktada bağlayıcılığı da yoktu. Birçok akademisyen, hayatlarını parasal yönden hayli cömert olan bu sektörden kazanıyorlar. Böylece birçok araştırma kurumu –aynı zamanda pek çok saf hükümet dışı örgütlenme– gerçek dünyada sermaye güçlerinin lehine sahnelenen korkunç güç değişimini gizleyen ideolojik sis perdesinin yaratılmasına yardım ediyorlar.

Pek çok ulusal ve uluslararası sendikal örgütlenme de bu simge politikasına derinlemesine iştirak ettiler. Bunu anlamak pek kolay değildir, zira sendikal deneyimler ayan beyan ortadadırlar. [Bu deneyimler] çokuluslu şirketlerin bukalemun gibi faaliyet göstermek yönünde güçlü bir eğilim taşıdıklarını, kendilerini çevreleyen unsurlarla birleşmek için renk değiştirdiklerini göstermektedir. Düzenlemeler ile iş mevzuatının katı olduğu ve sendikaların güçlü olduğu ülkelerde bu şirketler işbirliğine yatkın olabilirler. Zayıf düzenlemeler ve iş mevzuatı ile zayıf sendika-

ların bulunduğu ülkelerde ise temelde saldırgan –gerekli görülsürse gerçek bir sendika-kırıcılığı tarzında– bir işveren politikası izlerler. İskandinav ortak sağduyusu burada da belirleyici bir rol oynamışa benzemiyor. Norveç iletişim şirketi Telenor’un 2008’de Bangladeş’te garip çalışma koşulları altında çocuk emeği kullanmış olmasının açığa çıkışı açıklayıcı bir örnektir. İşte gönüllü sosyal sorumluluğun hâli.

Bu araz mücadelesinin somut sonuçları ve başarısızlığı görüldükçe, sendikal haklar yolundaki bu dar açılı yaklaşım da sendikal hareketin büyümekte olan kesimlerince giderek terk edilmektedir. [Anlaşmalarda gözetilecek] sosyal şartlar üzerindeki ısrar elbette gene baki kalmıştır ama bu unsur şimdi, temel vurgunun ekonominin daha fazla kuralsızlaştırılıp serbestleştirilmesini önleme arayışı üzerinde durduğu daha kapsamlı bir paket programın bir parçası haline gelmektedir. Uluslararası Kamu Hizmetleri (Public Services International-PSI) uluslararası sendika federasyonları arasında en geriden gelenidir ama diğer küresel sendikalar, esas olarak uluslararası ticaret politikasına ve DTÖ’ye yönelik, daha sistem-eleştirel bir tavır geliştirdiler.

Günümüzde bu alanda uluslararası sendikal hareketi en son- dan takip edenler İskandinav sendika konfederasyonlarıdır. Burada hâlâ en önemli olanın uluslararası ticaret anlaşmalarına bir sosyal şart-hüküm eklemek olduğu yönünde bir tutum mevcuttur; beri yandan da “ulusal ihracat çıkarları”nın lehine olduğu sürece dünya ekonomisinin daha da kuralsızlaştırılması –DTÖ’de veya bir başka yerde– söz konusu anlaşmalar aracılığıyla tümüyle eleştirdiden muaf vaziyette desteklenmektedir. Buysa, anlayışınıza sığınarak söylüyorum, kişinin kendi patronuyla olan dayanışmasını, enternasyonal işçi dayanışmasına tercih etmektir.

Uluslararası ölçekte, başlıca gelişmekte olan ülkelerdeki sendikal örgütlerden oluşan geniş bir koalisyon, ülkelerinin sanayisizleşmesine yol açacağı endişesiyle, sanayi ürünleri ticaretinin daha fazla serbestleştirilmesi⁸ yönündeki resmî tekliflere karşı

8 Bu Tarını Dışı Piyasalara Giriş Anlaşması (NAMA) (*Non-Agricultural Market Access*) için de geçerlidir. Diğer şeylerin yanı sıra bu, başka ülkelerin yerel üretim ve istihdamı korumak yönünde gümrük tarifeleri uygulama olasılıklarını da düzenlemektedir. Bütün sanayileşmiş ülkeler, başlangıç safhalarında bu tarz korumacı tedbirleri kullanmışlardır. Bugünkü gelişmekte olan ülkelere, diğer yandan, bu tür tedbirleri

kampanyalar yükseltiyorlar. Norveç Kırmızı-Yeşil hükümeti, liberalleştirme tasarılarının Norveç İşçi Sendikaları Konfederasyonu [LO-LandsOrganisasjonen i Norge] tarafından da desteklenen bu geliştirilme sürecine kısmen iştirak etmiş durumdadır. Bu tasarı-lara karşı mücadele veren sendikal örgütlenmeler arasında Güney Afrika'dan COSATU'yu, Brezilya'dan CUT'u, aynı zamanda Ar-jantin, Mısır, Hindistan, Endonezya, Namibya, Filipinler, Tunus ve Venezüella'dan sendika konfederasyonlarını buluyoruz.

2008 yazında Avrupa Metal İşçileri Federasyonu (EMF-European Metalworker Federation) otomobil sanayinin patron-larıyla, DTÖ müzakereleri sürecinden geçen gelişmekte olan ül-kelere yönelik vergi indirimi talebi hususunda birleştiler. Metal işçileri, dış pazarlara yapılan ihracat yoluyla açıkça işlerini ga-rantiye alma arayışındaydılar. Bir COSATU temsilcisi bunun "Ti-cari çıkarların enternasyonal işçi dayanışmasının önüne geçtiği saçma sapan ve hazin bir gün," olduğunu söyleyerek söz konusu talebe karşı sesini yükseltmişti. İşçi sınıfının istihdam yarışında bölünmelerine müsaade etmemeleri ama ortak çıkarları yönünde beraber mücadele vermeleri gereğini savundu (Bank ve Wahl, 2008). Bu, işçi hareketi tarihinin gayet iyi bilinen bir ilkesidir ve tarihte var olmaya devam etmesi için canla başla sahiplenilme-lidir.

Araz ve simge siyasetinin uluslararası sendika hareketinde ta-hakküm kurar olduğu bir ayrı saha ise "düzgün iş [decent work]" kampanyasıdır. Bu elbette kendi içinde soylu bir hedeftir ve şayet slogana belirgin bir içerik ve adres verilmiş olsaydı güçlü bir uluslararası seferberliğin yolunu açabilirdi. Sorun şudur ki bu tasarım, güç ilişkileri ve yapılarının herhangi bir somut çözümle-mesinden bütünüyle bağımsız olarak dolaşıma sokulmuştu.

Bizi düzgün iş koşulları geliştirmekten alıkoyan şey nedir? Eğer iş düzgün bir hale sokulacaksa hangi şartlar yerine geti-rilmelidir? Hangi karşıt güçler mevcuttur? Düzgün iş geliştirme stratejisi nedir? Bunlar hakkında herhangi bir şey söylenmiş de-ğildir. Bu da söz konusu talebin daha çok, en kötü ihtimalle ha-vaların iyileşmesi için temennide bulunmaya benzediği anlamına

kaldırmak yönünde muazzam bir baskıya maruz kalmaktadırlar. Buysa genelde sana-yisizleşmeyle, artan işsizlikle ve yoksullukla sonuçlanıyor.

gelir. Uluslararası sendikal hareketten gelen mevcut en önemli talep bile hareketin kendisince değil ama kendini tertemiz ifade eden ILO tarafından geliştirildi. ILO durumu şu şekilde açıklıyor:

Düzgün iş, ülkelerin ve uluslararası sistemin toplumsal, ekonomik ve politik gündemindeki öncelikleri yansıtır. Bu kavram, görece kısa bir zaman dilimi içinde hükümetler, işverenler, işçiler ve sivil toplum arasında, üretken istihdam ile düzgün işin adil bir küreselleşme, düşük yoksulluk, eşitlikçi, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir kalkınma için kilit önemde unsurlar olduğu yönünde uluslararası bir görüş birliği oluşturdur (...) ILO ekonomik ve sosyal politikalara “düzgün iş” yönelimli yaklaşımlar geliştirmek için çokuluslu sistemin ve küresel ekonominin temel kurumları ve aktörleri ortaklığıyla çaba gösterir.

(www.ilo.org/global/about-the-ilo/decent-work-agenda/lang--en/index.htm, erişim tarihi, 23 Ağustos 2011)

Bütün aktörler arasındaki bu görüş birliğini gerçek dünyada saptamak, özellikle işverenlerin gücü ellerinde tuttuğu ve düzgün iş denilebilecek şey üzerindeki saldırıların pek bir hacimli olduğu durumlarda hayli zordur. Buna rağmen söz konusu kampanyanın anlamlı bir hale gelmesine katkı sağlayabilecek şey, az sayıda ulusal sendikal örgütlenmenin bu kavramı içini doldurup ona daha belirgin bir muhatap bulmalarıdır; örneğin Almanya'daki IG Metal buna çabalamaktadır.

Düşük karbonlu ekonomiye “adil geçiş” talebi, bu tip siyaset gelişimine eklenen en son halkadır ve şimdilerde uluslararası sendikal harekette oldukça yaygındır. “Adil geçiş” ifadesinin uluslararası iklim anlaşmalarında kaleme alınması ısrarı bu alandaki sendikal hareketin başlıca hedefi olmuştur. Diğer bir deyişle, sendikal hareket, ekonomiye yönelik, bir afete dönüşen küresel ısınmayı önlemek için hiç kuşkusuz zorunlu olan, geniş kapsamlı bir geçişin adil olması gerektiğinde ısrar etmektedir. İstihdam, sosyal güvence ve söz konusu geçiş üzerinde nüfuz talep ettiği gibi, ortaya çıkabilecek yeni işleri alabilmek için eğitim ve yenden eğitimde de ısrar etmektedir.

Bu talepler fazlaca meşru ve kendi içlerinde de mükemmeldirler. [Uluslararası anlaşmalara eklenecek] bir sosyal hüküm, düzgün iş ve adil geçiş için yürütülen kampanyaların sorunu,

gerçi bunların bir kısmı belirsiz de olsa, bu taleplerin kendileri değildir ama yasal biçimcilik diyebileceğim şeye böylesine tek-tarafli odaklanılmış olunmasıdır. Uluslararası sendikal örgütlenmeler, sözü edilen ifadeleri uluslararası sözleşmelere sokabilmek için kaynaklarını korkunç bir ölçüde kullanmaktadırlar ama beriyandan bu taleplerin içeriğinin uygulamada gerçekleştirilmesine yönelik gerçek mücadele hayli gerilerde kalmaktadır –yerel ve ulusal sendikal örgütlenmelerin her gün yürüttükleri ücret ve çalışma koşulları mücadelesi de, elbette, bu hesabın dışında tutulmaktadır.

Eğer düzgün iş ve adil geçiş hayata geçirilecekse bu, toplumda geniş bir güç seferberliği, güçlü ittifakların oluşturulması, son on yıllarda inanılmaz güç kazanmış karşıt taraflarla mücadeleye girilmesi suretiyle gerçekleşecektir. Bu talepler veya idealler ancak toplumdaki, bilhassa emek ile sermaye arasındaki güç dengesinin tam tekmil bir dönüşümü yoluyla gerçekleşebilir. Bunu başarmaya yönelik stratejiler ve politikalar uluslararası sendikal harekette pek az dikkat çekmiştir. Öyleyse başlıca mücadele sahası, yasal biçimcilik üzerinde aşırı yoğunlaşmış dikkatleri güç gerçekliği odağına kaydırmaktır.

Toplumun gelişimindeki nedenlerin ve egemen güçlerin kökten bir çözümlemesinin yapılmamasından ötürü, siyasi karşılıkların araz ve simge politikalarına doğru yozlaşma eğilimi gösterdiklerini görüyoruz. Bunu damgalayıcı, disipline edici istihdam programında görüyoruz, yoksulluğa karşı verilen bireyselleştirici, ahlakileştirici kavgada görüyoruz ve bunu, sendikal hareketin sistem-eleştirisini potansiyelini geliştirebilmesi için daha çok yolu olduğu gerçeğinde görüyoruz.

Simge siyasetinin sefaletinden nasıl kurtulabiliriz? Bu, arazlardan toplumdaki güçler dengesine –nedenlerin ve itici kuvvetlerin bulunabileceği yere– doğru yapılacak bir perspektif değişikliği meselesidir. Toplumda artan eşitsizliğin, yalnızca bunun doğrudan mağdurları için değil, ama aynı zamanda genel olarak toplumun sağlık durumu ve sosyal sorunları için de olumsuzluk teşkil ettiğini söyleyen İngiliz profesör Richard Wilkinson'dan alıntı yapmıştım (bkz. V. Bölüm). Bir röportajda kendisine bu

eşitsizlikle sağlık alanında nasıl mücadele edilebileceği sorulmuştu. Bir sonraki bölümde nelerin yapılabileceği ve yapılmak zorunda olduğu hususundaki acil soruya bir takım yanıtlar önermeye kalkışmadan önce Wilkinson'un söz konusu eşitsizlik sorusuna verdiği etkili cevapla bu bölümü bitirebiliriz:

Şayet gelir eşitsizliğini azaltmak istiyorsanız, zannediyorum ki hızlı çözüm, basitçe vergilerin ve yardımların yeniden dağıtımı olacaktır. Ne var ki bu çözümün dezavantajı, kolaylıkla ilerletilebilir olup daha güçlü güvenlik ağıları sağladığı ölçüde sonraki hükümetlerce aynı kolaylıkla tersine çevrilebilir olmasıdır. Daha yüksek bir eşitliğin bir şekilde toplumlarımızın kurumsal yapısı içinde, ardıl hükümetlerin süreci geriye çevirmelerini zorlaştıracak yollarla yerleşikleştirilmesi gereği önemlidir. Bu da, örneğin şirketlere işçilerin sahip olması [işçi sahipliği] veya işyerilerinde işçi denetimi hakkında çok daha derinlemesine düşünmemiz gerektiği anlamına gelir. Verimli sistem nihayetinde tüm zenginliğin ve bu zenginliğin yeniden dağıtımındaki eşitsizliklerin kaynağıdır. Ekonomik yaşamı, yapabileceğimiz kadar çok yoldan demokratikleştirmenin çarelerini bulmalıyız (...) Sağlık alanındaki eşitsizliklerin, sosyal düzenin büyük bölümüne dokunmadan geçen bazı hızlı veya kolay çözümlerle çözülemeyeceğini idrak etmek zorundayız.⁹

(www.kritiskdebat.dk/articles.php?article_id=102,
Erişim tarihi: 23 Ağustos 2011.)

⁹ *Kritisk Debat*'daki [Eleştirel Tartışma] röportajdan, sayı 30, Mayıs 2007: www.kritiskdebat.dk/articles.php?article_id=102 (28 Temmuz 2011'de girilmiştir).

VIII. BÖLÜM

Zorluklar ve Seçenekler

Bu kitapta refah devletinin her şeyden önce toplumdaki belirli bir güç dengesinin ifadesi olduğunu ve üzerinde durduğu güç tabanının da çökme sürecinde bulunduğunu göstermeye çalıştım. 1980'lerde ve 90'larda sermaye güçlerinin kuralsızlaştırılması ve serbestleştirilmesi toplumdaki güç dengesi ve buna bağlı ilişkileri derinlemesine değiştirdi. Üretimin uluslararası düzeyde yeniden yapılandırılması sendikal ve politik mücadelenin koşullarını dönüştürdü. Sermayenin daimi surette yeni alanlara doğru genişlemesi –toplumsal yeniden üretim bünyesindekiler de dâhil olmak üzere– yeni çatışmalar yaratmaktadır. Sanayi kapitalizminden kuralsız mali kapitalizme doğru kapitalizmin tarihinde hiç görmediğimiz türden vurgunculuk dalgaları eşliğinde gelişen bu süreç, topluma ve genel yaşam koşullarına karşı muazzam ölçüde büyük, daima artmakta olan bir tehdit teşkil etmektedir.

Sendikalara yönelik saldırılar ve demokrasinin iinin oyulması, halkın insani, toplumsal kalkınma için sahip olduğu en önemli iki aracın zayıflamasına neden oldu. Bu eğilimin akabinde refah devleti saldırı ve dönüşümlere uğramaya başladı. Refah programları kırılıyor. Kamudan zel sektöre yeniden dağıtım gerçekleşiyor. Kitlesel işsizlik sürüyor. İş ve çalışma koşulları insafsızlık derecesinde ağırlaştırılıyor. Yoksulluk ve sosyal eşit-sizlik artıyor. Özelleştirme ve taşeronlaşma piyasaya –ve olası azami krlılık avına– kamu hizmetleri içinde daha geniş bir alan açıyor. Kapsamlı reformlar, özellikle istihdam politikalarıyla refah devletinin önemli bölümlerinin içeriği değişiyor. Refah devleti topyekn bir paradigma değişiminden geçiyor. Bunların yanında, mali/ekonomik kriz çelişkilerin şiddetlenmesine yardımcı oluyor.

Sendikalar ve işçi hareketi toplumun tamamını kapsayacak bir sosyal güvenlik sistemi için diğer halk güçleriyle birlikte mücadeleye giriştiğinde, kendilerini piyasanın risklerine, g istismarına, işten atılmaya ve istikrarsızlığa karşı koruyacak sosyal güvenlik hizmetlerinin ve kuruluşlarının kurumsallaşmasını da sağlamak zorunda kalmıştı. Bu kurumlar bu nedenle piyasanın dışında inşa edildi ve piyasa sıkı bir şekilde düzenlendi. şimdiyse, ileri düzeyde kuralsızlaştırılan piyasalarla birlikte, çalışma yaşamında artan baskı ve rekabetin pek de sorun olarak değerlendirilmediğini görüyoruz. Tersine, bu gelişimin kurbanları bugün bir sorun olarak öne çıkarılmaktadır. Baskıları azaltmak ve insanları korumak amacıyla piyasalara müdahale etmek yerine, bireyler acımasız çalışma ortamına –nihai silah olarak ekonomik yaptırımlarla birlikte– bütünüyle uyum gösterebilmek için kendilerini baskılıyorlar. İşte bu alış-haket politikasının aşağılayıcı, disipline edici doğasıdır.

G Dengesinde Değişimler

Diğer bir deyişle, insani, toplumsal ve birleşik bir sosyal kalkınma için mücadele verenler çok büyük engellerle karşılaşıyorlar. 1960'ların refah devleti kopyalanacak veya diriltilecek değildir. Zamanı geri saramayız. Dahası, refah devleti kendisini kullanıp

kullanmama tercihinde bulunabileceğimiz tükenmiş bir model değildir. Refah devletinin muhtelif biçimleri geleneklerin, gelişim seviyesinin, toplumsal sınıflar arasındaki güç dengesi ve çeşitli mücadelelerin içeriği belirlediği hayli özgül tarihsel eğilimlerin sonuçlandırlar. Savunulmaya –ve daha fazla geliştirilmeye– ihtiyacı olan şey refah devletinin temsil ettiği sosyal ilerlemedir. Ve bu da ilkin ve en başta toplumdaki güç ilişkilerinin değişimi anlamına gelir. Ana görev budur.

Keynes'çiliğin savaş-sonrası düzenlemeci iktisadı 1930'ların kriz ve bunalımına çözüm olmuştur. Bazıları görünen o ki böylesi bir politikanın bugünün krizine cevaben geri döneceği görüşündeler. Hükümetler 2008'de iflas eden bankaları devraldıklarında ve geniş çapta ulusal kurtarma paketleri hazırladıklarında belli bir kesim gerçekten de Keynes'in fikirlerinin hali hazırda geri getirilmiş olduğuna inandılar. Avrupa'daki sosyalistler ve sosyal demokratlar krizin orta yerinde kendi hallerinden belirli bir ölçüde memnun vaziyette artık Sağın güçlü bir kamu düzenlemesi gerekliliğini kabule zorlanmış bulunduğunu iddia ettiler.

Örneğin ETUC'un (*Avrupa Sendikalar Konfederasyonu*) genel sekreteri John Monks "Goldman Sachs kapitalizmi" dediği şeyin çökmesiyle birlikte işlerin değişmiş olduğunu düşündü. Avrupa'nın bir ucundan öbürüne "herkes şu sıralar sosyal demokrat veya sosyalist –Merkel, Sarkozy, Gordon Brown (...) Rüzgâr bizden yana esiyor."¹ Amerikan neoliberal haber dergisi *Newsweek* bile baş sayfasından "Şimdi sosyalistiz" (16 Şubat 2009) diye duyurdu. Bu anlamsız açıklamalar, yüzeysel çözümler ile tuhaf çözümlemeli sonuçları açığa vurmaktan biraz daha fazlasını yaptılar.

Anlama çabası toplumdaki güç ilişkilerinin çözümlemesinden koptuğunda böyle olur. Keynesçi düzenleyici politikanın kabulü, mali piyasaları –belki de bizatihi kapitalizmin kendisini– korumaya yönelik olarak kamu eliyle çaresizce uygulamaya konan kurtarma paketlerinden bütünüyle farklı bir şeydir. Bunun yanında, toplumda değişimin şu yada bu yönde gerçekleşebilmesi için güç dengelerinde de büyük bir değişikliğin gerçekleşmiş

1 "In from the cold?"tan alıntı, *Economist*, 12 Mart 2009: <www.economist.com/node/13278297> (12 Temmuz 2011'de girilmiştir).

olması gerekir. Son yıllarda güç ilişkilerinde, sosyal demokrat düzenleyici politikalara herhangi bir dönüşü güdüleyecek kesinlikle geniş kapsamlı hiçbir değişim gerçekleşmedi. Durum daha ziyade aksi yöndeydi.

Son yirmi yıldır dünyada azami egemenlik süren ve şimdiyse 1930'daki Büyük Buhran'dan bu yana patlayan en derin ekonomik ve toplumsal krizle bizi baş başa bırakan bu delilik ekonomisinden çıkmanın birkaç yolu bulunmaktadır. Kendini-düzenleyen "bırakınız yapsınlar" kapitalizminin bir kez daha politik ve ideolojik yenilgiye uğradığı aşikârdır. Bir kez daha devletler sistemi kurtarmak için müdahale etmek zorunda kaldılar. Ne var ki bu bir Yeni Sözleşmenin [New Deal] hemen köşe başında bizi beklediği veya bizi bu krizden çıkaracak olan şeyin sevecen, şefkatli bir refah devleti olduğu anlamına gelmemektedir. Durum tam tersi de olabilir: Özel mülkiyeti ve sermayenin çıkarlarını korumak için hayli zalimane yöntemler kullanan otoriter, baskıcı bir devlet.

Sermayenin denetim ile her türden kural ve düzenlemeden muaf tutulmasından kazanç sağlayan vurguncular ve milyarderler astronomik kriz paketlerini karşılamak ve yapılması gereken kapsamlı ekonomik temizlik için sorumluluk yüklenmek üzere kuyruğa giriyor değiller. Faturayı ödemesi gerekenler gene sıradan insanlardır. Sendikalar her ne kadar kayda değer ölçüde zayıflamış olup savunmaya çekilmiş olsalar da böylesi bir "çözüm" karşı direniş örgütleyebilecek en önemli toplumsal güç yine de onlardır. Toplumdaki bu aşağıdan-yukarıya yeniden dağıtımı icra edebilmek için toplumsal seçkinler, sendikalara yönelik çok kapsamlı saldırıları "zorunlu" görebilirler. İşlerin nasıl yürüyeceği meselesi, eskiden olduğu gibi şimdi de, muhtelif toplumsal sınıflar arasındaki güç dengesine bağlıdır.

Bu da elbette rotayı değiştirmenin mümkün olduğu anlamına geliyor. Otoriter çözümün alternatifi demokratik çözümdür. Bu, diğer şeylerin yanı sıra, krizin sermaye güçlerini dizginlemek ve özellikle mali sermayeyi silahsızlandırmak için kullanıldığı, krizin olumsuz etkilerini bertaraf etmek ve ekonomiyi dengeye kavuşturmak için de kamu sektörünün devreye sokulması anlamına gelir. Bu yönde çözümler sağlamak için gerekli olan potansiyele

de sendikalar ve diğer geniş çaplı toplumsal hareketler sahiptir. Ne var ki salt araz ve simge politikalarından daha fazlası gerekmektedir. Neoliberalizme ve krizlerin ardından yükselen toplumsal sorunlara karşı gerçek bir mücadele verebilmek için toplumsal mücadelede yeniden saldırı konumuna geçmek gerekir. Kitapta da bunu anlatmaya çalıştım. Bazı önemli noktaları özetleyeyim:

- Şayet yoksullukla mücadele edeceksek önce nedenleri sonra da sonuçları üzerinde çalışmak (bkz. VII. Bölüm) durumunda olduğumuzu idrak etmemiz önemlidir. Yoksulluk sistematik bir sorundur, bu yüzden eğer mağlup edilmek isteniyorsa onun yapılarına ve güç ilişkilerine saldırmak gerekir. Bu, yoksulluğun kayda değer ölçüde düşürüldüğü savaş-sonrası döneme dair deneyimlerimize dayanmaktadır. Yine bu düzenleyici ekonominin tamamıyla en etkin döneminde, sermaye denetiminin, piyasa müdahalelerinin ve yeniden dağıtımın en yüksek irtifada seyrettiği bir zaman diliminde gerçekleşmişti.
- Sermayenin serbestçe dolaşımı hesaba katıldığında toplumun yoksullar için yapabileceği şeylerin bir sınırı olduğundan söz edildi (bkz. VII. Bölüm). Sermayenin ulusal sınırları aşma özgürlüğü yeniden dağıtımın önünde bir engel teşkil ediyor. Eğer hükümet fazla ileri giderse sermaye her zaman başka yere, daha sermaye-dostu ülkelere kayabilir. Sermayenin bu çıkış stratejileri (bkz. IV. Bölüm) yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele imkânını kısıtlamaktadır. Sonuç şudur ki şayet toplumdaki eşitsizlikleri azaltacaksak sermayenin serbest dolaşımını sınırlandırmalıyız.
- Şu da açıklığa kavuşturuldu ki toplumda artan farklılıkların toplum ve sağlık özelindeki sonuçları yalnızca yoksulluk ve sosyal problemlerin doğrudan mağduru olan kimseleri vurmamaktadır; bu sonuçlar toplumun bütünü için olumsuzluk arz etmektedir (bkz. V. Bölüm). Ne var ki bu farklılıklar, toplum düzeni daha derinden değiştirilmeksizin herhangi hızlı veya basit bir yoldan kaldırılabilir değildir.
- Son olarak, özel sermayenin kapsamlı bir şekilde düzenlemeye tabi tutulmasının, gelişkin bir refah devletinin, ne şekilde bir

önkoşulu olduğunu modelimde (bkz. Şekil 2.1) özetliyorum. Gelgelim bu düzenlemelerin çoğunun 1980'lerde ve 90'lardaki seri tasfiyesi (bkz. Şekil 3.1) bize gösterdi ki kapitalizmin krizi bir kez daha patlak verdiğinde bunların ortadan kaldırılmış olması durgunluğu önlemek için yeterli değildi. Yeni bir toplumsal mücadele bu yüzden kendini 1950'lerin ve 60'ların ("refah devletinin altın çağı") düzenleyici ekonomisinin (sınıf uzlaşısı) yeniden yaratımıyla sınırlandıramaz. Toplumda mülkiyetin demokratikleştirilmesi olarak gördüğüm bir sonraki adımı atmaksızın, olayların akışını insani, toplumsal değerlerin ve halk ihtiyaçlarının belirlediği daha sağlam bir gelişme seviyesine ulaşmak, güç siyaseti bakımından imkânsızdır.

Yukarıdaki unsurlar, refah devletinin her şeyden önce toplumdaki güç ilişkilerinin bir ifadesi olduğuna dair görüşümü desteklemektedirler. Bu dört temel nokta, amaçlarını işgücünden dışlanma, artan yoksulluk ve toplumsal eşitsizlikle mücadele olarak ifade eden hükümetlerin neden bu kadar az başarı sağladıklarını da açıklamaktadır. Geleneksel Sol siyasetçiler bile büyüyen toplumsal sorunların nedenlerine yeterince odaklanmamışlardır. Sermayenin serbest dolaşımının yeniden dağıtım politikasının önünde bir engel teşkil ettiğini kavramayı –en azından açık tartışmada– beceremediler. Daha esastan sistem değişikliklerine dair ihtiyaç genelde siyasi gündemlerinden büyük ölçüde çıkmış bir temadır.

Öte yandan, siyasetçilerin, eylemlerinin sınırlı politik çembelerini abartmaya yönelik gösterdikleri güçlü eğilime tanıklık ediyoruz. Muğlak ve bulanık küreselleşme kavramı, sanki tersine çevrilemez doğa yasaları söz konusuymuş gibi, [siyasetçilerin] harekete geçmeye dair güçsüzlüklerinin veya gönülsüzlüklerinin bir sebebi –veya özü– olarak kullanılmaktadır. Hükümetlerin, sürecine kişisel olarak bilfiil dâhil oldukları beğenilmeyen kararlar üzerinden, kurumlarını suçlamakla adlarının çıktığı Avrupa Birliği'nde, Avrupa-ıçi bir sorumluluk atma kültürü yetiştirir.

Gelgelim ki topluma yönelik yukarıda belirttiğim yöndeki kökten değişikliklerin hükümetlerden ve ulusal meclislerden gel-

mesi beklenemez. Güçler dengesinde kayda değer bir dönüşümü gerektiren böylesi değişiklikler hiçbir zaman, hiçbir tarihsel süreçte toplumun tepesinden gelmemiştir. Toplumun ekonomik, siyasi ve bürokratik seçkinleri mevcut düzende kendilerini iyi maaşlarla, iyi emekliliklerle, iyi kariyer fırsatları ve güçlü mevkiilerle beslemişlerdir. Değişimler, her zaman olduğu gibi bugün de aşağıdan yukarıya zorlanmalıdır ve şayet bugün bu baskı yeterince kuvvetli değilse zorunlu değişimler –ulusal olsun, uluslararası olsun– meydana gelmeyecektir.

Öyleyse mesele bu baskının nasıl yükseltilebileceği, hangi önemli engellerle karşı karşıya olduğumuz, sendikaların ve halk güçlerinin nasıl bir kez daha hücumla geçebilecekleri ve karşımızda duran toplumsal mücadelelere enerji verebilmek için ne tür bir görüşü pompalamak zorunda olduğumuz meselesidir. Bu bölümün geri kalanında uğraşılacak konu da budur. Hiçbir hazır çözüm sunulmayacaktır. Cevabı bulmuş bireylerden gelen manifesto uslûbunda masa başı kuramlardan yana fazlaca kuşkuluyum. Manifesto ve programlara ihtiyacımız var ama bunlar mücadelenin kendisinden, ona katılanlarla kurulan yakın temastan doğmalıdır. Bu nedenle buradaki sunumum son yirmi yıllık süreçte sendikal harekette, toplumsal hareketlerde ve ittifaklarda fiili olarak çalışırken edindiğim içerden görüşlere ve deneyimlere dayanmaktadır –ve söz konusu tartışmaya bir katkı sağlama niyeti taşımaktadır

Mücadele Sürüyor

Toplumsal mücadeleler, toplumlarımızın daimi bir özelliğidir; karşıt güçlerin, çatışan çıkarları ile toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin tahakkümü altında işlerler. Ne var ki sendikalar ve halk güçleri son birkaç on yılda bu mücadelelerde temelde savunma konumunda kalmışlardır –ABD’deki hava trafiği kontrollerlerinin ve Birleşik Krallık’taki maden işçilerinin (bkz. IV. Bölüm) ciddi yenilgilerinden sonra. Bu süreçte pek çok şey yitirildi, ama aynı zamanda savaşlar da kazanıldı. Dahası yeni gruplar, ittifaklar ve ağlar –yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde– daimi surette oluşmaya devam ettiler.

1980'ler sendikal hareket için ciddi bir geri-adımı ifade ediyordu ama 1990'larda Batı ülkelerindeki sendikaların önemli bir bölümü neoliberal saldırıların şokunu atlatmaya başladı. Fransız işçilerin kesinti paketlerine karşı mücadelesinin Muhafazakâr Juppé hükümeti tarafından 1995 güzünde desteklenmesi bilhassa mühim bir dönüm noktası teşkil etti.² Aynı şey Birleşik Devletler sendikası Uluslararası Kamyon Şoförleri Birliği [International Brotherhood of Teamsters] tarafından 1997 güzünde UPS taşımacılık şirketinde gerçekleştirilen başarılı büyük grev³ ve Avustralya'nın Denizcilik Sendikası'nın [Maritime Union] 1998'de Patrick Liman İşletmesi'ne karşı başarıyla yürüttüğü mücadele⁴ için de geçerlidir. Bütün bu başarılı sendikal mücadeleler uluslararası bir boyut kazanmış ve insanların, kolektif eylem aracılığıyla mücadeleler kazanılabilesinin hâlâ mümkün olduğuna bir kez daha inanmalarına katkı sağlamıştır.

Son yirmi yılda özelleştirmeye, taşeronlaşmaya ve sosyal yardım hizmetlerindeki kesintilere karşı gelişen bir dizi yerel ve ulusal hareketlere de tanık olduk. Kamu sektöründeki sendikal örgütlenmeler uluslararası federasyonlar ile birlikte çoğunda merkezi bir rol oynadı ama toplumsal hareket ve yerel toplulukların geniş ittifakları da sürece dâhil oldular. Suyun ve su tedarikinin özelleştirilmesine karşı yürütülen mücadele en başarılı olanlardan birisiydi (Balanyá vd., 2005; Hollanda, 2003). Latin Amerika'daki (Arjantin, Bolivya, Brezilya, Meksika, Uruguay) başarılı hareketler büyük bir ilhamın özgül bir kaynağını teşkil ettiler. Suyun tedarikinin özelleştirilmesine karşı veya yeniden kamulaştırılması yönünde Avrupa'da (örneğin Grenoble, Leipzig, Paris ve İtalya)⁵ başarı sağlayan yaygın eylemlilikler de mevcuttur.

Kamu yardımlarının özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesine karşı yürütülen mücadelede meydana gelen pek çok yeni seferberliğin

2 Wikipedia'da mevcut: <http://en.wikipedia.org/wiki/1995_strikes_in_France> (Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2011).

3 Michael Albert'in bu greve dair bir metni şu adreste bulunabilir: <www.laborers.org/ZMAG_UPS_Strike_9-97.htm> (12 Temmuz 2011'de girilmiştir).

4 Wikipedia'da bu ihtilafla ilgili kapsamlı bir makale yer almaktadır: <http://en.wikipedia.org/wiki/1998_Australian_waterfront_dispute> (12 Temmuz 2011'de girilmiştir).

5 Su Adaleti (*Water Justice*) web sitesi, suyun özelleştirilmesinin alternatiflerine yönelik önemli bir kaynak noktasıdır: <www.waterjustice.org>.

ve ittifakın önemli bir yüzü, sadece mevcut durumu savunmakla yetinmeyerek, demokratikleşmeyi, bürokrasisizleşmeyi, daha yüksek kaliteyi ve kullanıcıların istekleri ile ihtiyaçlarına daha büyük bir uyumu talep etmiş olmalarıdır. Katılımcı demokrasi bir fikir ve model olarak Brezilya'daki Porto Alegre'den yayıldı ve bugün Avrupa'daki bir dizi kasaba ve belediyede uygulanmaktadır (Vera-Zavala, 2003). Norveç'teki model belediye projeleri,⁶ kamu yardım hizmetlerini ilerletmek ve daha da geliştirmek için sendikalar ve çalışanlar tarafından yürütülen bir süreç olarak yaygın bir ilgi topladı. Birleşik Krallık'ta, Tyne üzerindeki Newcastle'da, muzaffer kamu hizmeti reformunu başlatan da çalışanlar ve sendika olmuştu (Wainwright ve Little, 2009).

Öyleyse mücadele hâlâ sürüyor. Bir ülkeden diğerine muhtelif türlerde ve seviyelerde örgütlü muhalif güçler vücuda geliyor. Bu güçler artan bir ölçüde ulusal sınırların ötesinde temaslar arıyorlar. Sendikalar uzun bir zaman boyunca kendi uluslararası örgütlenmelerine sahiptiler; neoliberalizm tarafından ücretlere, çalışma koşullarına ve sendikal haklara saldırıların sonucunda son yirmi yılda belli bir dereceye kadar yeniden canlandırıldılar. Son 10-15 yılda ulusal sınırlar arasında ağların ve eşgüdümün oluşmasında kayda değer bir yaratıcılık sergileyen bir dizi yeni girişim meydana geldi. Yani sadece süregiden küreselleşmeye karşı büyüyen bir direniş yok, aynı zamanda *direnin büyüyen küreselleşmesi* söz konusu.

Bu alandaki önemli bir ilerleme, MAI Sözleşmesi'ne⁷ karşı Sözleşme'nin 1998'de feshini sağlayan kampanya sırasında biçimlenen yaygın ittifaktan geldi. Ne var ki direnişin tabiatındaki nitel değişimi özellikle simgeleyen şey, 1999 güzünde Seattle'daki DTÖ zirvesini sarsan eylemlerdi. Daha önce tarihin hiçbir döneminde bu kadar çok kıta, ülke ve örgütlenmeden, bu kadar çok insan (70.000 kişiydik) dünyanın herhangi bir yerinde bir araya gelip böylesine bir gösteri yapmamıştır ve bu, küresel teknolojik buluşlardan biri olan internetin kapsamlı kullanımı olmaksızın mümkün değildi.

6 Model Belediye Projesi (*Model Municipality Project*) hakkında İngilizce bilgiye şu web sitesinden ulaşılabilir: <www.fagforbundet.no/forsida/omstilling/arkiv/Modell-kommuner/rapporterutredning> (12 Temmuz 2011'de girilmiştir).

7 Bkz. VII. Bölüm, 6. dipnot.

Bu yeni toplumsal hareket veya bazılarının ifade ettiği üzere “hareketlerin hareketi,” hemen ardı sıra –DTÖ’ye, IMF’ye, Dünya Bankası’na ve AB zirvelerine karşı– yükselen bir dizi protesto gösterisi aracılığıyla imzasını pekiştirdi. Gelgelelim yalnızca gösterilerde bir araya gelmeye değil, neoliberal projenin alternatiflerini tartışıp geliştirmeye de artan oranda bir ihtiyaç vardı. Bu da Dünya Sosyal Forumu ile ilgili düşüncelerin yolunu yaptı.

Fransa kökenli yeni otorite karşıtı örgüt Attac, küçük çiftçiler ile topraksız çiftlik işçilerinin örgütlenmesi olan Via Campesina ile sendikal örgütlenmeler ve hem Kuzey, hem Güney’deki diğer düzen-karşıtı örgütlerle beraber girişimi başlatanlardan biriydi. İlk Dünya Sosyal Forumu Ocak 2001’de, Brezilya’nın küçük şehri Porto Alegre’de, dünyanın ekonomik ve politik seçkinlerinin temsilcilerini uzun yıllardır İsviçre’nin Davos kentinde bir araya toplayan Dünya Ekonomik Forumu ile –oldukça simgesel bir şekilde– aynı zamanda gerçekleşti.

12.000 katılımcıyla başlayan forum, kısa zamanda 100-150 bin katılımcıyla etkinlikler örgütlenme seviyesine ulaştı. Dört beş gün boyunca bu sosyal forumlar konferanslar, seminerler ve siyasi atölyelerdeki tartışmalarla, neoliberal projenin kökten eleştirisiyle, alternatifler ve karşı-stratejiler müzakereleriyle, deneyimlerin özetleriyle ve eylemler ile kampanyaların planlanmasıyla çınladı durdu. Bu forumlar aracılığıyla ki dünya tarihindeki en yaygın eşgüdümlü siyasi gösteri –Irak savaşına karşı– 15 Şubat 2003’te, dünya çapında 10-15 milyon insanın katılımıyla gerçekleşti. *New York Times* tarafından ikinci süper güç⁸ olarak nitelendirilen bu yeni, genişleyen hareket, bu gösteriler üzerinde temellenmişti.

Bu kitlesel karşı-güç girişimi, tarihteki başka herhangi bir küresel hareketle kıyaslanmayacak bir hızda ve aşırı derecede büyüdü –kuşkusuz bu, sokak çatışmasına veya küçük grupların ya da polis provokatörlerin⁹ faili olduğu bir taş yağmuruna yol açmadığı sürece olayları hayli seyrek olarak kayda geçen egemen medyamız üzerinde pek bir etki bırakmadan gerçekleşmişti. Dün-

8 Örneğin Temmuz 2001’de Cenova’daki G8 Zirvesi’ne karşı düzenlenen kitlesel gösterilerde polis göstericilere ateş açıp bir kişiyi [Carlo Gulliani] öldürdüğünde olan durum buydu. Daha sonra ortaya çıkmıştı ki polis neo-Nazi gençlik çeteleriyle işbirliği yapmıştı ve ardından Berlusconi hükümetinin içişleri bakanı üç adet polisi işten çıkarmaya zorlanmıştı.

ya Sosyal Forumu 2001'de kuruluşundan bu yana bölgesel, ulusal ve yerel düzeyde bir dizi filiz verdi. Avrupa Sosyal Forumu 2002'de Floransa'daki ilk etkinliğinde 60.000 civarı katılımcıyı bir araya getirdi.

Sosyal forum girişimleri tüm Sol'a yeni bir enerji zerk etti. Pek çok ülkede ve bölgedeki yirmi yıllık neoliberal küreselleşmeden, gerilemeden, karamsarlıktan ve hareketsizleşmeden sonra sosyal forumlar yüz binlerce insan için yeni heyecan, yeni çalışma yöntemleri, yeni hareketlilikler ve yeni ilhamlar yarattı. Ne var ki on yıl sonra durum çok daha belirsiz. "Seattle Savaşı"ndan sonra gelişen en tutkulu özlemler ve hevesler karşılanmış değil. Sosyal forum hareketi "ikinci süper güç" olmaya yükselemedi. Dünyanın pek çok bölgesinde sosyal forumlar çatısı altında pek çok önemli iş ve eylemlilik hâlâ sürüyor olsa da bu hareketler içindeki gerileme ve kriz giderek daha çok tartışılmakta.

2002'de sürekli bir gerileme yaşayan forumların şu sıra Avrupa'da (Wahl, 2010b) hayli güçlü biçimde hissedilen krizleri için pek çok neden mevcut. Sosyal forumlar geleneksel Solun ideolojik ve politik krizine kısmen tepki olarak gelişmişlerdi ama Solun zayıflıklarını pek fazla telafi edemediler. Güç dengesindeki muazzam kayma, Solun krizi ve güçlü emek ve toplum hareketlerinin yokluğu, sosyal forum hareketini doğal olarak fazlaca etkiliyor. Büyük bir istekliliğe ve tüm iyi niyetlere rağmen pek çok sosyal forum eylemcisi ve sivil toplum kuruluşu içinde kuramsal ve politik berraklık ile bütünlükten ciddi bir yoksunluk, sınıfsal ilişkilerin, toplumsal çatışmanın ve toplumsal güç meselesinin kavrayışında ciddi bir eksiklik mevcuttur.

Geleneksel Sol epey önce başlamış ve hâlâ süren bir politik krizin içindeyken sanayileşmiş ülkelerdeki pek çok sendika da, zayıflamış, bürokrasinin yönlendirmesi altına girmiş ve sosyal işbirliği ideolojisinden, belli alanlardaki işveren birlikleri ile Güneydeki sendikalar ve hareketlere yönelik yönetsel tavırdan fazlaca etkilenmiş görünmektedir. Bu, pek çok yeni hareketin söz konusu örgütlenmeleri gözden çıkarmasına yol açtı. Problem şudur ki bu durum kurunun yanında yaşın da yakılmasına neden oldu ve potansiyel bir toplumsal güç olarak işçi sınıfının rolü de ortadan kaybolup gitti. Toplumsal seferberliğin yokluğunda,

yoğunlaşma büyük oranda lobi faaliyetleri, simgesel gösteriler ve imza kampanyaları ile sınırlı olmuştur.

Ne var ki, ekonomik krizden sonra yükselişe geçen toplumsal çatışmalarla birlikte sınıf, sendikalar, çatışma ve iktidar gibi konular toplumsal alana daha güçlü bir biçimde girme yolunda. Şayet sosyal forumlar bu eğilimleri soğurmakta yetersizseler, kısa rollerini oynamış olmaları gibi büyük bir tehlike mevcut demektir. Solda keskin ideolojik ve örgütsel yapılar eşliğinde önemli güç hamleleri gösterdiler ve gelecekteki örgütlülük ve eşgüdüm bakımından büyük önem taşıyacak olan yeni çalışma yöntemleri ve ilkelerine kuşkusuz ciddi katkı sağladılar. Gelgelim sosyal forumlar, otoriter iktidar yapıları ve ekonomik krizin bin bir türlü görünümüleriyle hali hazırda mücadele etmekte olan pek çok toplumsal güç için doğal veya zorunlu araçlar gibi görünmemektedirler.

Pek çok Avrupa refah devletinde görülebileceği üzere ayrışmalar derinleşip saldırılar sertleştiğinde bu aynı zamanda yüksek bir direnişi tetikler. İzlanda, Yunanistan, Portekiz, İspanya, Fransa, İtalya, İrlanda ve Birleşik Krallık'ta yaygın ve bir parça çarpıcı seferberlikler görmüş olmamızın sebebi budur. Genel grevler pek çok ülkede, özellikle de halkın genel ekonomik ve sosyal yaşam standartlarını tehdit eden zalimane tedbirlere maruz kaldığı Yunanistan'da sendikaların yeniden gündemine girmiş durumda. Portekiz, İtalya, İspanya ve İrlanda'da da, güç ve yoğunluktan yana farklılıklarına rağmen genel grevler ile kitlesel gösteriler yürütüldü.

İzlanda'da insanlar sokaklara çıkıp 2009'un başında etkili, uzun soluklu bir seferberlikle hükümeti düşürmeyi başardılar (Kap Kacak Devrimi olarak adlandırılmıştır; İzlandalılar tencere kapakları çalarak Arjantinlileri kopyalamışlardı). Devamla, halkın yüzde 90'ından fazlası merkez-sol hükümetin, vurguncuların İngiliz ve Hollanda bankalarına olan borçlarını ödemeye yönelik teslimiyetçi tutumunu reddetti. Birleşik Krallık'ta öğrenciler sosyal ayrıcalık gözetken aşırı yüksek öğrenci harçlarına karşı bir mücadele başlattılar ve sendikalar kamu sektöründeki geniş kesintilere karşı yaygın gösteriler örgütlediler. Fransa'da sendikalar

öğrenciler ve diğer toplumsal hareketlerle ittifak içinde 2010'da hükümetin emekliliğe yönelik saldırısına karşı etkili bir mücadele yürüttüler. İlk turu kaybetmiş olsalar da en azından yüksek bir özgüvenin, geniş toplumsal ittifakların ve sendikal harekette daha güçlü bir birliğin yolunu açtılar.

Hiç şüphesiz Avrupa'da toplumsal mücadelenin ve toplumsal refah kavgasının yeni bir aşamasına giriyoruz. Kriz ayrımları kutuplaştırıyor ve karşılaşmalar daha belirgin bir hale geliyor. Alman sendika hareketinin sözlerini kullanacak olursak "Bunalm tehdi, süre giden deflasyonla birleşerek büyüyor ve Almanya ile Avrupa'daki kitlesel sosyal ve ekonomik ayaklanmaların zeminini hazırlıyor," (DGB, 2010). Ne var ki bu mücadelelerin sonucu hayli belirsiz. Altın çağından tanıdığımız türde Avrupa sosyal modeli, Avrupalı seçkinler tarafından –her ne kadar sözde bağlılıklarına devam etseler de– gerçekte her halükarda terk edilmiş durumdadır.

Şimdi meselemiz, diğer toplumsal hareketlerle ittifak halindeki sendikaların refah devleti yoluyla kazanılan sosyal ilerlemeyi korumayı başarmaları ya da sosyal olarak çöken, Sağ otoriter bir Avrupa'ya doğru yol almamızdır. Toplumsal mücadelenin önünde hem dışsal, hem de içsel engeller mevcuttur. Bunlara şimdi yakından bir göz atacağız. Gene de, kapitalizmin bütün sözcülerinin sonuçlar hakkında kendilerinden pek de emin olmadıklarını belirtmek faydalı olabilir, Citigroup'un strateji uzmanlarının açıkça ifade ettikleri üzere:

Muhtemelen bir noktada işçiler zenginlerin yükselen kâr payına karşı mücadeleye girecekler ve zenginlerin artan servetlerine karşı politik bir tepki meydana gelecek.⁹

Bir Engel Olarak Avrupa Birliği

Avrupa'da Avrupa Birliği toplumsal mücadele karşısında olduğu gibi ekonomik ve sosyal kalkınma karşısında da giderek fazladan bir engel teşkil eder durumda. Bir kurum olarak Avrupa Birliği'nin bu engellerin yaratımına katkı sağlayan muhtelif görünüşleri var. *İlk olarak*, demokrasi açığımız var (IV. Bölüm'de-

⁹ Citigroup stratejistlerinin tahmini, Sklar'dan (2010) alıntı.

ki değiniye bakınız). Bu açık son yıllarda fiilen büyüdü. Avrupa Birliği'nin ve üye devletlerin hükümetlerinin, ETUC (Avrupa Sendikalar Konfederasyonu) ve Avrupa sendikal hareketinin diğer kesimleri tarafından desteklenen beyanı aksi yönde. Onlar Lizbon Antlaşması'nın, seçilmiş parlamentoya bir dizi alanda artan bir nüfuz verdiği için demokrasi doğrultusunda ileri bir adım olduğunu öne sürüyorlar.

Ne var ki bunun tam tersine, üye devletlerin ekonomik kriz sonrasında ECB (Avrupa Merkez Bankası) ve Komisyon tarafından –IMF'nin çağrıcısı olduğu destekle– neredeyse idare altına alındığını görebiliyoruz. Katı (ve ekonomik ile politik yönden yıkıcı) Maastricht ölçütlerine (bkz. IV. Bölüm, 7. dipnot) uymayan üye devleti ekonomik yaptırımlar altına almaya yönelik yeni teklif, bir uluslarüstü yapı olarak Avrupa Birliği'nin demokrasi-den uzaklaşmasına daha fazla katkı sunacaktır.

İkincisi, neoliberalizm Avrupa Birliği'nin ekonomik sistemi olarak (Lizbon Antlaşması ve önceki antlaşmalarda) kurumsallaştırıldı. Sermayenin özgür dolaşımı ve girişim özgürlüğü, Avrupa Birliği'nde bu ilkelere konu olan diğer bütün unsurlarla birlikte taş a kazınmışlardır –son birkaç yılda işgücü mevzuatında da açıkça tecrübe ettiğimiz bir şey (aşağıda ayrıntılandırılıyor). Bütün piyasalarda serbest rekabet AB antlaşmalarının bir diğer temel ilkesidir. Son yıllarda bu, hizmet alımının hareketli işgücüyle bağı olan emtia piyasasındaki hizmet alımından farklı olan hizmet piyasasına artan oranda uygulanmıştır.

Uzun bir zamandır Avrupa siyasal solundan pek çok kimsenin ağzında AB antlaşmaları uyarınca sosyalizmin yasak olduğuna dair yaygın bir söz dolanmakta. Maastricht ölçütü ve üye ülkeleri bütçe açıklarını yüzde 3'ün, ulusal borcu da gayrisafi yurtiçi hâsılanın yüzde 60'ının altında tutmaya zorlayan yeni yaptırımlarla birlikte geleneksel Keynes'çilik de (veya savaş sonrası yıllardan sosyal-demokrat düzenleme politikası diyebileceğimiz şey) yasaklanmıştır. Bu, AB ülkelerindeki demokrasinin daha ileri kısıtlamalar altında bulunduğunu ifade ediyor ve daha otoriter bir Avrupa Birliği doğrultusunda önemli bir adım teşkil ediyor.

Üçüncüsü, Avrupa Birliği'nin karar alma süreci yukarıdaki ilkelerin neredeyse bütünüyle tersine döndürülemez olmalarını

destekliyor. Bütün milletlerin anayasalarında, şayet bu anayasa değiştirilecekse nitelikli çoğunluğa (üçte iki veya dörtte üç) gereksinilmesi gibi belirli koruyucu tedbirler yer alırken Avrupa Birliği'nde herhangi bir değişikliğin yapılabilmesi için oybirliği (hâlihazırdaki 27 ülkenin yüzde 100'ü) zorunludur. Bu demektir ki AB antlaşmalarını sıradan siyasi çalışmalarla ilerici yönde değiştirme şansı fiilen mevcut değildir. Bu yönde bir değişimi önlemek yalnızca tek bir ülkedeki sağ-kanat hükümete kalmıştır.

Dördüncüsü, ortak para birimi avronun varlığı 27 üye ülkenin 17'sinde bu kuru kullanan pek çok ülkenin ekonomik bir deli gömleğine sokulmalarına katkıda bulunmaktadır. Avro bölgesindeki ülkeler ekonomileri ile üretkenliklerinde fazlaca farklılaşan bir gelişme deneyimledikleri ve bu farklılıkları giderecek herhangi bir büyük, ortak bütçeye sahip olmadıkları sürece hayli farklı para politikalarına ihtiyaç duyacaklardır. Mevcut durumda bu işten kazançlı çıkan, kendini kriz üzerinden ihraç etme stratejisiyle Avrupa'nın "ekonomi lokomotifi" olan Almanya iken, krizin ve borcun en ağır şekilde vurduğu ülkeler (Yunanistan, İrlanda, İspanya, Baltık ülkeleri vb.) kaybedenler oluyor.

Devalüasyon [ulusal para biriminin değerini düşürmek] olasılığı ortadan kalktığı için bu ülkeler şu halde –daha büyük yurtiçi tüketimleri ve daha zayıf rekabet güçleriyle– sözde "iç devalüasyon" denen şeyi uygulamaya, diğer bir deyişle, rekabet edebilirliklerini ücret kesintileri ve sosyal harcamalardaki kesintiler üzerinden güçlendirmeye zorlanıyorlar. Bu, neoliberal bir proje olarak kuşkusuz Avrupa Birliği'ne uygundur ama bu ülkelerdeki kalkınma ve toplumsal durum için ise yıkıcıdır. Michael Hudson'a (bkz. V. Bölüm), Avrupa Birliği'nin bugün krizi "Maaşları aşağı çekmeyi kabul etmeyen hükümetleri cezalandırma ve hatta iflasa sürüklenme fırsatı olarak," kullandığını söyleten de budur, "AB hükümetlere, emeğe karşı olan mücadeleye katıl, yoksa seni yok ederiz," demektedir." Bu ekonomik deli gömleği, çok farklı politik ihtiyaçlar içindeki ülkelerin işçileri arasındaki çelişkilerin gelişimine de kolaylıkla katkı sağlayabilir.

Beşincisi, çeşitli AB ülkelerindeki bu eşitsiz gelişim, eşgüdüm-lü bir sendikal hareketin ve neoliberal, tepkisel siyasete karşı halk direnişinin geliştirilmesi karşısında bir engel oluştuyor. AB

siyasetinin çoğuna AB kurumlarınca karar verilse de bu, muhtelif üye devletlerde farklı zamanlarda ve farklı yollardan uygulanacak bir biçimde gerçekleşiyor. Örneğin emeklilik sistemlerine yönelik saldırılar ve zayıflatmalar, bir ülkeden diğerine –doğrudan mevzuata dayalı değil ama AB tavsiyeleri temelinde– uzun bir zaman boyunca farklı biçimler altında gerçekleştirilmiştir. Bu da saldırılara karşı eşgüdümlü bir Avrupa hareketinin yaratılmasını imkânsız kılmaktadır.

Aynı şey AB özelleştirme politikası için de geçerlidir. Avrupa Birliği belirli bir faaliyetin özelleştirilmesi gereğine nadiren karar verir. O liberalleştirmeye karar verir ve gittikçe daha fazla alan da bu rekabet kurallarına tabi olmalıdır. Piyasa gerisini halledecektir ki enerjide, ulaşımda ve iletişimde vb. gördüğümüz üzere bu, özelleştirmeye sonuçlanmaktadır. Bu durum ayrıca bu yüzden (Avrupa Ekonomik Alanı-AEA ülkelerini de içeren) çeşitli üye devletlerde farklı zamanlarda ve farklı yollarla gerçekleşir ki, bu da ulusal sınırlar ötesi eşgüdümlü bir direniş örgütlemeyi zorlaştırmaktadır. Avrupa Birliği'nin özel mevzuatı burada da farklı zamanlarda ve farklı yollara kendi başına bir problem teşkil etmektedir –çünkü örneğin yönergeler kendi içlerinde birer yasa halini almazlar ama içerik, üye ülkelerin kendi mevzuatlarına geçirilmek zorundadır. Sanki bu yeterli değilmiş gibi, AB mevzuatı ayrıca hemen hiç anlaşılır olmayan bürokratik bir dille tanımlanmıştır. Bu durum kapsamlı ve olumsuz sonuçları olduğu sonradan ortaya çıkan çeşitli yasa tekliflerinin etkilerini önemsizmiş gibi gösteren ulusal hükümetler ve siyasetçilerce sıklıkla istismar edilmiştir.

Altıncısı, AB Adalet Divanı son yıllarda yeniden yorumlama konusunda daha önemli bir rol üstlendi ve gerçekte etki alanını bazı AB antlaşmaları ve mevzuatına –özellikle hizmetlerle ilgili olanına (yani hareketli işgücüne)– doğru genişletti. Bu özellikle 2007 Aralık'tan 2008 yazına kadar geçen dört mahkeme kararı (Viking, Laval, Rüffert ve Lüksemburg vakaları)¹⁰ için geçerlidir; bunların her biri sendikaların grev hakkının sınırlandırılmasına ve

¹⁰ Vakaların iyi bir sunumu Laval, Viking, Ruffert ve Lüksemburg'da bulunabilir, "Avrupa'daki sosyal dampinge karşı savaşılm:" <www.lavalvikingruffert.eu> (Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2011).

Avrupa Birliği içinde sosyal dampingin desteklenmesine katkıda bulundu.

Söz konusu kararlar geçmeden önceki yaygın görüş, çalışma hayatıyla ilgili kanunların ve sözleşmelerin Avrupa Birliği'nin alanı dışında kaldığıydı. Bunlar ulus devletlerin yetki alanına giriyordu. Diğer başkalarının arasında bu sav İsveç 1994'te Avrupa Birliği üyesi olduğunda –ki ulusal sendikaların önderliklerince sıcak karşılanmıştı– hükümet ve Sosyal Demokrat liderlik tarafından etkin bir biçimde kullanıldı.¹¹ Laval vakası İsveç sendikalarının büyük kesimlerinin gözlerini açtı çünkü bu ve diğer üç karar meselenin tam tersinin geçerliği olduğunu açığa vurdu: İşgücü piyasası mevzuatı AB'nin rekabet yasalarına, sermayenin serbest dolaşımına ve girişim özgürlüğüne tabiydi. Diğer şeylerin yanı sıra bu kararlar sözüm ona İşçi Atamaları Yönergesi [Posting of Workers Directive] denen şeyin, üye bir ülkedeki şirkette kayıtlı olup başka bir ülkede çalışan işçilere uygulanacak ücretler ve çalışma koşullarıyla ilgili belirleyiciliğinin *de facto* [fiilen] asgariden azamiye çekilmesine yol açtı. 1994'teki Uluslararası Çalışma Örgütü Buluşması, ki eşit işe eşit ücret ve çalışma koşullarının güvence altına alınmasını karar altına almıştı, mahkeme (Avrupa Adalet Divanı) tarafından basitçe göz ardı edildi.

Hep birlikte değerlendirildiğinde bütün bunlar Avrupa'da çarpıcı ve ciddi bir duruma yol açtı. Avrupa Birliği'nin daha otoriter bir doğrultuda gelişmesi ve sendikaların yasal mücadele hakları üzerindeki sınırlamalar krizin vurduğu artan sayıda ülkedeki acımasız kesintilerle, ücretler, çalışma koşulları, emeklilik ve kamu yararı üzerindeki geniş kapsamlı saldırılarla el ele gitmektedir. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu¹² ve Avrupa Birliği'nin kuruluşu diğer şeylerin yanı sıra –kökeni iki dünya savaşı ertesinde yatan– Avrupa'nın huzuru arzusuna dayandığı halde Avrupalı seçkinlerin bugünkü AB projesi Avrupa'da korkunç bir ekonomik, sosyal ve politik kutuplaşmaya katkı sunmaktadır. Avrupa toplum modelinin kuvvetle altı kazanmaktadır. Şu durumda bir barış projesi olarak Avrupa Birliği'nin, bugün Avrupa'nın birliğini –başta ulusal değil ama toplumsal temelde– en fazla tehdit

11 Aynı şey Norveç'te de gerçekleşti ama orada –ikinci bir defa– 1994'teki referandumda AB üyeliğine karşı bir çoğunluk söz konusuydu.

12 Bugünkü AB'ye uzanan birliğin ilk hali -ç.n.

eden etmen olması gibi bir aykırı kaniya vardığımız bir durum karşındayız. Ancak bunun belirli durumlarda derinleşen ulusal karşıtlıklara dönüşebilecek olması görmezden gelemeyeceğimiz bir şeydir. Avrupa tarihini hatırimızda tutarsak, bu, Avrupa ekonomik ve politik seçkinleri hesabına tehlikeli bir oyundur.

Bu durumda halkın maddi ve toplumsal ihtiyaçları temelinde bir kalkınma ile ortak çözümler yolunda mücadele vererek sosyal, birleşik bir Avrupa'yı sağlayacak gizil güce gerçekte yalnızca toplumsal hareketlerle beraber sendika ve işçi hareketleri sahiptir. Zaman kısa, ama işin özü, gereken değişikliklere gidebilmek için ihtiyaç duyulan kitlesel toplumsal seferberlik düşünüldüğünde bugün böylesi bir rolü yerine getirebilecek bir Avrupa sendika hareketinden epey uzağız. Az önce özetlenen bütün engellerle beraber mesele aynı zamanda bütün Avrupa Birliği'nin geniş, pan-Avrupalı bir seferberlikle değiştirilebileceğine inanmanın gerçekçi olup olmadığıdır. İlerici Kanadalı profesör Leo Panitch'in İrlanda'daki ekonomik krizle ilgili röportajında bu özel vakaya yönelik olarak önerdiği şeyi sanırım yapmak durumunda kalacağız:

Burada İrlanda için tek gerçek çözüm borçlarını ödememek suretiyle yolu göstermesidir, bu yüzyılın başında Arjantin'in yaptığı şeyi yapmasıdır. Ama bu da Avrupa'da, yalnızca İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da değil ama çok daha yaygınlıkla, insanlara yalnızca özel bankaların şüpheli alacaklarını kamulaştırma konusunda değil ama bankacılık sistemini millileştirip kamu hizmetine dönüştürme açısından da yolun gösterileceği çok daha radikal bir dizi karşılık anlamına gelecektir ki ben de böylesini umarım. Bu, Avrupa Birliği'nin parçalanması, ama paranın da (...) fiilen demokratik bir yoldan bölüştürüldüğü, demokratik ve işbirliğine dayalı bir iktisadi planlama temelinde yeniden inşa edilmesi demektir.

(Panitch, 2010)

Dâhili Politik-İdeolojik Engeller

Avrupa Birliği toplumsal mücadelenin önüne önemli engeller çıkarırken, sendikaları da tarihsel görevlerini yerine getirmekten alıkoyan dâhili engeller mevcuttur. Bu bilhassa politik-ideolojik düzeyde geçerlidir ama aynı zamanda küresel, neoliberal saldırı-

ların ortaya koyduğu –üretimin uluslararası yeniden yapılandırılması, artan güvencesiz çalışma, yükselen göç ve işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması dâhil olmak üzere– yeni zorluklarla mücadelede artık etkili olmayan gelenek ve örgütsel yapı biçimlerinde de durum böyledir.

Politik-ideolojik düzeyde bu durum daha çok Sol'un krizinden kaynaklanmaktadır fakat sosyal ortaklık ve sosyal diyalogun sendikaların çoğunda hakim bir ideolojiye dönüşmüş olması gerçeğinin etkisini de unutmamalıyız –hem Avrupa'da, hem de ulusal düzeyde pek çok ülkede (Avustralya ve Yeni Zelanda dâhil olmak üzere). Buysa toplumsal diyalogun, işçilerin çıkarlarını desteklemenin fiili aracı olarak –gerçek güç ilişkilerinin ve bu ilişkilerin zemin kazanma şansına nasıl destek veya engel olduğunun çözümlemesinden ayrılmış bir vaziyette– hakim bir konum elde ettiği anlamına gelir. Mevcut taleplere arka çıkmak için geniş kapsamlı bir toplumsal seferberliğin gerektiği gerçeğinin idrakinden de büyük ölçüde uzak düşmüştür.

Toplumsal diyalog ve toplumsal ortaklık ideolojisinin eleştirisi hiçbir şekilde patronlarla tartışma ve müzakere etmenin eleştirisi değildir. Sendikalar bunu her zaman yapmışlardır ve yapmaya da devam etmelidirler. Eleştiri bunun, –sendikaların alet çantasındaki pek çok aletten biri olması gereken bir şeyin– temel stratejiye dönüştürülmesi ve ilaveten, belirli bir tarihsel safhadan gelen somut deneyimleri genel ideolojik ilkeler haline getirmesi gerçeğiyle ilgilidir. Toplumsal diyalogun, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk birkaç on yılda, pek çok ülkede sonuç vermesi, tam olarak bir önceki dönemde işçi sınıfı ve sendikalar lehine gerçekleşen güç dengesi değişikliğinden ötürüydü.

Sınıf işbirliği ve toplumsal diyalogun her ikisi de, bir diğer deyişle, karşı karşıya gelişlere ve güç dengesindeki kaymaya rağmen eylemliliğin bir sonucuydu, bugünkü ideolojileştirilmiş sürüm ise sendikaların artan oranda nüfuz kazanmalarının bir sonucu değil ama bir sebebi olarak takdim edilmektedir. Bu nedenle söz konusu anlayış, mesele toplumsal çelişkileri anlamaya geldiğinde çözümleyici kısa-devreye yol açar. Veyahut Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'ndan (ETUC) alıntılanmak gerekirse,

“AB toplumsal ortaklık ilkesi üzerine inşa edilmiştir: Toplumdaki farklı çıkarlar arasında *herkesin yararına* bir işbirliği” [italikler bana ait] (2007).

Patronlar ve hükümetlerin bugün sendikalara ve sosyal haklara karşı yürüttüğü geniş çaplı saldırılar karşısında bu tür ideolojik iddialar şimdi şüphesiz artan bir baskının altındalar. Avrupa’daki sermaye güçlerinin işçi sınıfıyla olan tarihsel işbirliğinden öyle veya böyle çekilmiş olduğu pek şüphe götürmez, zira bugün geniş bir cephede daha önce söz konusu işbirliği adına kabul etmiş bulundukları hizmetler ve kurumlara saldırmaktadırlar. Buna rağmen yüceltilmiş ideolojik sürümüyle toplumsal diyalog, Avrupalı sendikal hareketin öncü kuvvetlerinde, ETUC genel sekreteri John Monk’sun aşağıdaki ifadesinde gayet güzel şekilde örneklediği üzere hâlâ derinlemesine kök salmış bir durumdadır. Çıkış noktasını, eylemcilerin geniş toplumsal amaçlara yönelik eylemler örgütlediği ABD sendikalarındaki belirli eğilimlere yapılan bir gönderme oluştuyordu:

Avrupa’da benzer fırsatlar çıkabilir, diyor Bay Monks, şayet sendikalar sokak protestolarına yönelik eski moda heyecanlarının ötesine geçer ve işçilerin kapsamlı çıkarları yolunda bir siyaset değişikliği için eylemliliğe girerlerse. “İşgücü piyasası ve umutsuz patronlar düşünüldüğünde, yüksek militanlığın zamanı değil,” diyor. Yerine, “sosyal yardımlara, eğitim danışmanlıklarına yönelik programlar ve daha adil ödeme sistemleri talep etme zamanıdır, böylece ekonomi gerçekten düzeldiğinde, geçen on yılda olduğu gibi eşitsizlikteki dalgalanma tekrarlanmayacaktır.”

(*Economist*, 12 Mart 2009)

Dikkat edilmelidir ki yukarıdaki açıklama, mali kriz bir dizi Avrupa ülkesinde daha derin kutuplaşmalara yol açtıktan çok sonra yapılmıştır. Monks’un eski moda sokak protestolarını, militanlığı veya bir benzerini kullanmadan sosyal yardımlara ve adil ödeme sistemlerine nasıl ulaşmayı tasavvur ettiği meselesi röportajda çok açık değil. Belki bunların patronlara ek ayrıcalıklar sunmakla mümkün olduğunu kastediyordu? Her neyse; ETUC Avrupa’daki çeşitli işveren birlikleriyle Avrupa Birliği’nin 2020 stratejisiyle bağlantılı aşırı zayıf bir ortak bildiriye imza atmak gibi –kendi

dünyalarında bile— anlamsız bir hamle yaptı. Bu 2010 yazında, Yunanlar birkaç genel grev gerçekleştirdikten sonra, İspanyollar greve hazırlanırken ve emeklilik kesintileriyle mücadele hazırlığı Fransa'da en hareketli zamanını yaşarken gerçekleşti. Söz konusu açıklamanın desteklediği şey şuydu:

esneklik ve güvenlik arasındaki en uygun denge (...) Güvenceli esneklik politikalarına sağlıklı makroekonomik politikalar, elverişli iş ortamı, yeterli mali kaynaklar ve iyi çalışma koşullarının tesisi eşlik etmek zorundadır. Özellikle, emek talebini desteklemek adına ücret-dışı işçi giderleri uygun olduğu noktada kısıtlanırken, toplumsal ortaklar tarafından özerk bir biçimde hazırlanan ücret politikaları, gerçek ücret artışlarının verimlilik eğilimleriyle tutarlı olmalarını sağlamalıdır. [Kamu hizmetleriyle ilgili olarak] iyi dengelenmiş kamu-özel ortaklıklarından fayda sağlamak ve kamu yönetimi sistemlerini modernize etmek yolları dâhil olmak üzere ulaşılabilirlik, nitelik ve verimlilik yükseltilmelidir.

(ETUC vd., 2010)

Sınırlanmış ücret-dışı işçi giderlerini desteklemek ve kamu-özel ortaklıklarını özelleştirme üzerinden bu suretle meşrulaştırmak—krizle, artan kutuplaşmayla, karşı karşıya gelişler ve kamu yararı üzerindeki yaygın saldırılarla tanımlanan bir ortamda— bugünün koşullarında toplumsal diyaloga razı gelmenin toplumsal gerilemeye karşı mücadele vermek isteyen insanlar üzerinde bütününyle cesaret kırıcı etkileri olabildiğinin öyle yahut böyle bir onayıdır. Buna rağmen Avrupa'da sonraki gelişmeler, sendikalar üzerindeki kapsamlı saldırılarla, toplu sözleşmelerin bir kenara bırakılmasıyla ve çoğu insanın yaşam standartlarının düşürülmesiyle ETUC'un bile tonunu sertleştirmesine büyük katkıda bulundu. AB ekonomi ve parasal işler komisyonu üyesi Olli Rehn'e yazdığı alışılmadık sertlikte kaleme alınmış mektubunda Monks şöyle diyor:

Yunanistan ve İrlanda'daki sendikalardan, yetkililerinizin AB/IMF kurtarma paketlerinin uygulanmasındaki rolleri üzerine raporlar alıyorum. Özellikle suçlama Komisyon yetkililerinin toplumsal diyalog ve toplu görüşmeyi boşladıkları ve bu ülkelerdeki işgücü piyasasına doğrudan müdahalede bulundukları yönündedir. Yaşam standartlarını düşürmek üzere planlanmış

talimatlar açıklanmaktadır. Bu suretle Komisyonunuzdan asgari ücretleri kısmak ve “katılıkları” yumuşatmak, emeklilik haklarını yontmak, işgücü piyasalarını daha da esnekleştirmek ve İrlanda örneğinde, ücretlerin “piyasa koşullarını” yansıtmalarını sağlamak üzere tasarlanmış teklifler gelmektedir. Bu işgücü piyasalarına etraflı müdahale politikasının toplumsal ortakların özerkliği, toplumsal diyalogun önemi ve ücretlerde Avrupa bazında uyumun AB antlaşmalarından özel olarak hariç tutulması hakkındaki ikiyüzlü komisyon açıklamalarını çiğneyip geçtiğini size hatırlatmam gerekmemeliydi. Bu durumda meseleleri açıklığa kavuşturmak ve ETUC’un bu çizgideki AB faaliyetlerini veya ekonomi yönetimi tasarılarını ve bunları içeren, bazı veçheleriyle Versay Antlaşması’nın savaş tazminatı hükümleriyle benzeşen ve üye devletleri sömürge benzeri bir statüye düşüren hiçbir yeni sözleşmeyi desteklemeyi imkânsız bulacağını tembihlemek için sizinle acil bir görüşme talep ediyorum.

(Monks’un Rehn’e mektubu, 11 Ocak 2011)

Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) ve küresel sendikalar da son yıllarda tavırlarını sertleştirdiler ve piyasalara çok daha kapsamlı bir politik müdahale, mali sermayenin düzenlemelere [kurallara] tabi olması ve zenginliğin yeniden bölüşümü yönünde ses verdiler.¹³ Diğer bir ifadeyle, uluslararası sendikal örgütlenmelerde ekonomik krize cevaben politik ve söylem düzeyinde belirli bir radikalleşme gerçekleşmektedir. Ne var ki çoğu, sendikaların taleplerine nüfuz kazandırmak için zorunlu olarak yararlandıkları en etkili araçlardan biri olan, toplumsal eylemliliklerce takip edilmeksizin öylece kalıyor.

Bu elbette yalnızca uluslararası sendikal örgütlerin tepesindeki bireylerin bir hatası değil ama daha geniş bir meseledir. ETUC’un liderliği örneğin bir dizi ulusal sendikal örgütün temsilcilerinden oluşmaktadır ve tedbirleri bunlar arasında geniş desteğe haizdir.¹⁴ Savaş sonrası sınıf işbirliğini akılda bulundurdukça toplumsal ortaklık ideolojisinin dayanağını anlamak mümkündür (Wahl, 2004). Mesele şudur ki sermaye güçleri lehine dönüşmüş

13 Bu durum uluslararası zirve toplantılarıyla bağlantılı bir dizi açıklamada da ifadesini buldu. Örneğin bkz., TUAC (2008).

14 Avrupa Nakliye İşçileri Federasyonu’nun (ETF) genel sekreteri Eduardo Chagas’ın son yıllarda ETUC’un liderliğinde yapmış olduğu üzere daha saldırgan konumlar alınması konusunda ısrarcı olanlar da vardır.

güç dengesi, krizler ve yoğunlaşmış çıkar çatışmaları, bu işbirliği politikasının devamına yönelik şartları ortadan kaldırmıştır. Kapitalistler stratejilerini değiştirdiler ama sendikalar değiştirmediler. Bugün sendikaların karşısında duran esas sınavlardan biri de bu gerçeği fark edip sonuçlarını kabullenmeleridir.

Birçok sendikal örgütteki bir başka dâhili engel ise işçi hareketinin geleneksel siyasi partilerine olan kuvvetli bağlılıklarıdır. Solun siyasi ve ideolojik krizi bunların çoğunu şüpheli ittifak ortakları haline getirdi. Sosyal demokrat partiler (güney Avrupa'da sosyalist parti olarak adlandırılanlar) uzun dönemler hükümetlerinde yer aldıkları ülkelerde, işçilerin kitle örgütleri olmaktan çıkıp, bunun sonucunda üye sayısında çarpıcı bir düşüşün yaşandığı,¹⁵ bürokratik ve "kurulu düzen" in örgütleri olma yolunda bir seyir izlerlerken, beri yandan da parti aygıtının, yeni siyaset seçkini için artan bir şekilde siyasi kariyer basamakları ile seçim makinesine dönüştüğü partiler haline geldiler.

Sosyal demokrasinin II. Dünya Savaşı'nın ertesindeki Altın Çağ'ındaki rolü sınıf işbirliğini yönetmekti: Kapitalistlere karşı işçileri temsil etmek değil ama düzenlenmiş kapitalist ekonomi çerçevesinde sınıflar arasında aracılık yapmaktı. Bu çözümleme, sınıf işbirliği 1980'lerde çökmeye başladığında sosyal demokrasinin gittikçe derinleşen siyasi ve ideolojik krizlere, bugün de aşikâr olduğu üzere, savrulmuş olması gerçeğiyle desteklenmektedir. Örgütler devlet aygıtıyla daha çok bütünleştikçe, neoliberal saldırılar (bkz. IV. Bölüm) altında doğası değişen devlet gibi partiler de neoliberal tahakkümün etkisi altında kalıp, ilgi çekici bir hızla bu değişime ayak uydurdular.

Bu durum sosyal demokrat partilerin son yirmi yılda yaşadığımız kuralsızlaştırma uygulamalarına, özelleştirmelere ve kamu yardım hizmetleri üzerindeki saldırılara fazlaca katkı sunmalarına yol açtı –buna ister Birleşik Krallık'ta olduğu üzere "üçüncü yol" densin, ister Almanya'daki gibi "Die neue Mitte." Bu eğilimin bir tasviri, sosyal demokrat hükümetlerin 1990'ların sonunda Avrupa Birliği'nde ilk ve son defa olmak üzere büyük çoğunluğu oluşturduğu süreçte, bunun neoliberal siyasette hiçbir değişikliğe

15 Örneğin İngiliz İşçi Partisi'nin üyelikleri, iktidara geldikleri 1997 yılından sonraki on yılda 405.000'den 177.000'e düştü (Shutt, 2010, sf. 152).

yol açmamış olmasıdır. Sendikal örgütler bu Sağ sapmaya farklı yollardan tepki gösterdiler. Pek çok ülkede ulusal federasyonlarla sosyal demokrat parti arasındaki bağılılık korundu (Norveç, İsveç, Birleşik Krallık). Diğer ülkelerde parti ve sendikal hareket arasındaki bağlantı zayıfladı.

Danimarka'daki egemen sendika konfederasyonu –Kuzey Avrupa'da bir tek o var– Sosyal Demokrat Parti'den bağımsızlığını ilân etti ama daha radikal bir tutum da benimsemedi. İngiliz Ulusal Demiryolları Sendikası [British National Union of Rail], Denizcilik ve Nakliye İşçileri [Maritime and Transport Workers] gibi belirli sendikalar ideolojik olarak sosyal demokrasiden kopular ve açıkça daha sol bir konum aldılar. Almanya'da Schröder hükümetinin toplumsal refah düzenine saldırısı DGB sendikasıyla sosyal demokrat SDP arasındaki bağda derin bir yara açtı. Bugünse muhalefette olan [sosyal demokrat] parti, sendikalara bir kez daha –bu gibi partilerin muhalefete geçtiklerinde genellikle yaptıkları üzere– yanaşmaya çalışsa da şu ana kadar DGB liderinde yalnızca soğuk bir karşılama bulmuş durumda.

“SPD'nin karşı karşıya olduğu problem ne yazık ki güvenilirlik yoksunluğuyla malul olmasıdır. Geçen senenin eylülüne kadar hükümette durdular ve yanlış olduğunu düşündüğümüz pek çok tedbiri onayladılar. Güvenimizi yeniden kazanmadan önce yürüyecekleri daha çok yol var,” diyor Michael Sommer.

(*Fri Fagbevegelse*, 8 Ekim, 2010)

Sosyal demokratların solunda duran partilerin sosyal demokrat partilerle koalisyon hükümetlerine katıldığı birkaç ülkede (Fransa, İtalya, Norveç) sonuçlar olumsuzdan felakete doğru seyretti. Hatta mevcut güç ilişkileri altında bu durum sol-kanat partileri yumuşak, neoliberal siyasetin –özeleştirilmeler ile ABD savaş maceralarına (Afganistan gibi)¹⁶ desteğin– rehineleri haline getirdi. İşçi hareketinin geleneksel partilerinin neoliberal uyuma muhtelif derecelerde bağlandıkları bu siyasetin en çarpıcı ve tehlikeli sonuçlarından biri siyasal Sola duyulan güvenin yıkılması ve sağ-kanat popülizmin desteğinin artmasıdır.

¹⁶ Bu olgu üzerine daha ayrıntılı bir tartışma için, bkz. Wahl (2010a).

Hükümetteki sosyal demokrat partilerin, sendikalara ve refah devletine karşı mücadeleye yön veren en aşırı görünüşleri son yıllarda Yunanistan, İspanya ve Portekiz'de görüldü. Eğer onlar için bunları yapmak böylesine kolaysa, herhalde artık sendikal hareketin büyük kısmının sosyal demokratların rolünü yeniden değerlendirme vakti de gelmiştir. Her halükarda bu deneyimlerden sonra Avrupa'da sosyal demokratlarla ilişkilerinin eskisi gibi olabileceğini düşünmek güç. Veyahut Zygmunt Bauman'ın söylediği üzere:

[Sol] kendisini sağa sattı ve bunu bir kez idrak ettiğinde kendisiyle doğal destekçileri —yoksullar, ihtiyaç sahipleri ama aynı zamanda hayalperestler— arasındaki yerleşik mesafeyi, ilkelerinden geriye kalanlar bağlamında, neyin yaratmış olduğunu kendine sorabilecek. Zira Sol eğer artık var olmaktan vazgeçtiyse bundan sonra Sol'a oy vermek de mümkün değildir.

(Bauman, 2011)

Bu tür bir siyasi gelişmenin sonucunu tahmin etmek zor değil. *Le Monde diplomatique*'in eski baş editörü Ignazio Ramonet, düşüncelerini İspanya'nın sosyal demokrat José Luis Rodrigues Zapatero hükümeti zamanındaki durumuna dayandırarak şunları söylüyor:

Ve böylece, bu hükümet seçmenler tarafından reddedilmiş olarak, muhtemelen güç kaybedecek ve ülkenin idaresini muhafazakar ve popülist muhalefete teslim edecek. Sol partiler kendi değerlerini bir kenara atıp utanç verici biçimde sağcı olan politikalarda karar kıldıklarında, Almanya'da, Birleşik Krallık'ta ve en son İsveç'te gördüğümüz gibi, genel olarak yaşanan şey budur.

(Ramonet, 2010)

Siyasallaşma ve Canlanma

Sağa kayış ve Solun politik-ideolojik krizi, sendikaların kendilerine daha merkezi, bağımsız ve saldırgan bir siyasi rol benimsemeleri gerektiği anlamına gelir. Siyasi partinin siyasiliği anlamında değil, toplumsal mücadelede çok daha kapsamlı ödevler üstlenmek anlamında siyasi olmalı. Sendikalar henüz buna hazır

değil ama bunun için saklı güçleri var çünkü her şeyden önce emekleriyle toplumda değer üretenleri örgütlüyorlar. Gelgelelim bu tür bir gelişme, neoliberalizm ve kriz tarafından mücadele koşullarında yaratılan ve bu bölümün başında bir özetini verdiğim değişiklikler nedeniyle özellikle, sendikaların kendilerini bir değişim sürecinden geçirmelerini gerektirir.

Norveç'teki sendikal hareketin bileşenleri 2000'lerin başında bu yönde yeni eğilimler geliştirdiler. Özelleştirmeye, taşeronlaşmaya ve neoliberal yeniden yapılanmaya karşı mücadelenin sertçe politikleştirilmesi Sağ ve Sol siyasetler arasında daha berrak bir politik-ideolojik kutuplaşmaya katkı sağladı. Bunun harekete geçirici bir etkisi olmuştu. Ek olarak, sendikaların asıl gücü oluşturduğu, buna karşın çiftçi, emekli, öğrenci, kadın örgütlerinin ve kamu yardım hizmetlerinden faydalanan muhtelif örgütlenmelerin de katılımcısı olduğu Refah Devleti Kampanyası¹⁷ üzerinden de yeni, kapsamlı toplumsal ittifaklar oluşturuldu. Özelleştirme politikası, kamu sektörünün kendi işçilerinin mevcut yeterliğine ve yaratıcılığına dayanan, bu hizmetlerin kullanıcılarıyla da işbirliği halinde bulunan kalkınmacı modeller (örneğin daha önce bahsedilen örnek belediye projesi) lehine reddedildi.

Norveç'te gelenek, sendikaların seçimlerde bir veya daha fazla siyasi partiyi desteklemesi şeklinde olmuştur. Bugünse hem yerel sendika meclisleri hem de ulusal sendikalar, seçimlerde üyelerinin ihtiyaçlarına ve tecrübelerine dayanan kendi politik programlarını veya taleplerini şekillendirmek yönünde hayli fazla yol almış durumdalar. Bunlar, bütün siyasi partilere şu mesaj eşliğinde gönderildi: Taleplerimize destek veren partileri destekleyeceğiz. Özellikle 2003 yerel seçimlerinde bu model Norveç'in üçüncü büyük şehri Trondheim'de Sol'a muazzam bir seçim başarısı sağladı (bu nedenle buna "Trondheim modeli" denmeye başlandı); söz konusu seçimlerde sendikaların 19 somut talebini destekleyen partiler oyların yüzde 60'dan fazlasını topladılar. Bunun sonuçları arasında özelleştirmenin bütünüyle durdurulması vardı ve vaktiyle özelleştirilmiş bir dizi hizmet yeniden belediyeye kazandırıldı.

¹⁷ Bu kitabın yazarı söz konusu gelişmelerin tarafsız bir habercisi değildir çünkü kendisi 1999'da kurulduğundan bu yana bu geniş ittifakın idareciliğini yapmaktadır.

2005'teki parlamento seçimlerinde ulusal sendikalar bu model dikkate değer bir ölçüde takip ettiler. Bu, Sosyal Demokratların Sol'a kaymalarına yardımcı oldu, öyle ki, tarihte ilk defa daha Sol'da bir partiyle (Sol Sosyalist Parti) aynı ittifak içinde yer aldılar. Sonuçta seçim zaferi ve Avrupa'nın en ilerici hükümet platformuna dayanan bir merkez-sol hükümeti oldu (ne var ki, önceden değinildiği üzere, rekabet çetin değildi). Norveç Belediye ve Genel Hizmetler Çalışanları Sendikası bu seçim zaferini mümkün kılan sosyal ittifakın inşasında kilit bir rol oynadı. Sendika ayrıca genel olarak mevcut sendikaların safları dışında müttetikler aramak, geniş bir yelpazede Sol akıl-fikir deposu şirketler ile girişimleri desteklemek ve neoliberal saldırıları püskürtmek hususlarında rol üstlendi.

2005'teki hükümet değişimi gerçekten yeni bir siyasi yönelim için (bu, eylemliliklerde kilit bir slogandı) mücadele vermiş olanlar arasında heyecan yarattı. Hükümet değişimi bir önceki sağ-kanat hükümet tarafından hayli zayıflatılmış olan İşgücü Koruma Kanunu'nun yeniden tesisini, sağ kanatın özel okullar yasasının feshini ve demiryolları yolcu trafiği özelleştirmesinin durdurulmasını sağladı. Yerel yetkililere bölgelerindeki sosyal yardımları güçlendirmeleri için arttırılmış kaynaklar tahsis edildi ve anaokullarını genişletmeye yönelik muazzam çaba gösterildi. Dahası hükümet süre giden Dünya Ticaret Örgütü GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) müzakerelerinde gelişmekte olan ülkelerde bir dizi hizmet sektörünün serbestleştirilmesi talebini geri çekti.

Ne var ki işler bu şekilde devam etmedi zira hükümet, sistemin idaresini giderek mevcut güç ilişkileri çerçevesinde yürütür duruma geldi. Sendikalar ve geniş toplumsal ittifak önemli, yeni siyasi çözümlemelerle katkı sunmuşlardı. Buna rağmen sendikaların siyasal bağımsızlığı, hükümette "kendi" partileri yolunda bağımsız bir seferberlik gücüyle hareket etmelerini sağlayabilecek denli gelişkin değildi. Parti liderliği bu yüzden hâlâ sadakat kartını oynayabilecek durumdaydı. Üstelik Sol Sosyalist Parti kuramsal, politik ve stratejik zayıflığını bütünüyle açığa vurdu ve Sağ'a çeken sosyal demokrasinin karşıtı olarak hareket etmeye oldukça az gücü vardı. Sol'da coşkuyu uyandıran yeni siyasi

süreç böylece peyderpey soldu gitti. Görünen o ki hükümetin radikal önlemlerinin sınırı, toplumdaki güçlü ekonomik çıkarlara karşı koymanın sahiden zorunlu olacağı yere kadardı.¹⁸

Gene de, yeni bir yönelim üzerine Norveç'te yaşananların göstermiş olduğu deneme kabilinden çabalar alternatif bir kalkınmanın mümkün olduğunun göstergesiydi. Sendikaların büyüyen siyasi bağımsızlıkları, Sol ve Sağ arasında yükselen politik-ideolojik kutuplaşma, yeni ve yaygın toplumsal ittifakların kuruluşu ve neoliberal özelleştirme politikasına karşı somut alternatiflerin geliştirilmesi bu yeni yönelimin temel unsurlarıydı. Deneyimler sendikaların öncülüğü ele alabileceklerini ve mesela işçi hareketindeki siyasi partilere baskı uygulamak ve seçimleri etkilemek suretiyle başka çözümlerle gelebileceklerini doğrulamıştır.

Avrupa'da ve uluslararası düzeyde sendikalar hem örgütsel değişiklikler, hem de yeni strateji ve taktiklere ihtiyaç duyuran kayda değer güçlüklerle karşılaşılıyorlar. İşçi sınıfının değişen kompozisyonu, artan göç, keskin biçimde yükselen güvencesiz iş oranı, pek çok ülkedeki düşük sendika üyelikleriyle birlikte Güneyli ve Kuzeyli sendikalar arasındaki birliğin gelişimi meselesi en önemli sorunlar arasında bulunuyor. Bu son husus, büyük ölçüde pederşahilik ve güçlü bir Avrupa tahakkümü tarafından tarif olunmaktadır ki buysa başka şeylerin yanı sıra tarihsel olarak ulaşılan iktidar konumlarına dayanmakla birlikte sahip oldukları geniş ekonomik kaynaklara da yaslanmaktadır. Ne var ki son yıllarda Güney'deki (mesela Brezilya, Güney Afrika ve Güney Kore'deki) güçlü sendikal örgütlenmelerde yükselen bir özgüvene tanık olduk; bu, uluslararası sendikal örgütlenmeler için hem canlandırıcı hem de radikalleştirici bir etkiye sahipti.

Ulusal kuralsızlaştırma, sermayenin serbest dolaşımı ve uluslararası ve bölgesel kurumların neoliberal saldırganlıktaki önemli rolleri küresel bir perspektif ile ulusal sınırlar ötesi eşgüdümlü bir direniş ihtiyacını doğuruyor. Yalnızca bu suretle kapitalistlerin yüksek kâr ve denetim için yürüttüğü sınırsız mücadelede işçilerin işçilerle, grupların gruplarla, refah seviyesinin bir başka refah seviyesiyle karşı karşıya getirilmelerini önleyebiliriz. Ulu-

¹⁸ Bu Norveç tecrübelerinin daha ayrıntılı açıklaması ve tartışması için, bkz. Wahl (2011).

sal sınırlar ötesi eşgüdüm ise, yerel ve ulusal düzeyde güçlü, etkin ve katılımcı eylemlilikleri gerektirmektedir. Neoliberalizme karşı soyut, küresel bir mücadele mevcut değildir. Yerel ve ulusal hareketler, karşıt uluslararası ve eşgüdümlü güçlere karşı mücadeleyi güçlendirmek adına uluslar ötesi eşgüdümlü gereğini idrak ettikleri takdirde ve zamanda toplumsal mücadeleler enternasyonalleşirler. Uluslararası eşgüdüm, eşgüdüm kurulacak bir şey olduğunu varsayar. O halde yerelde direniş örgütleyip gerekli müttefikleri oluşturmak çok daha önemlidir.

Toplumsal mücadeleyi Avrupalılaştırmanın önündeki engeller küçümsenemeyecek olsalar da (yukarıdaki tartışmaya bakınız), sendikalarda ve toplumsal hareketlerde ulusal sınırlar ötesi kapsamlı kampanyalar ve eylemler örgütlenme yeterlikleri yönünde artan –gerçi henüz dağınık durumda– eğilimlere tanık olduk. Bu durum iki vakada, AB Liman Hizmetleri Yönergesi'ne karşı (Avrupa Parlamentosu'nda 2003 ve 2006 arasında oy birliğiyle reddedildi) ve Hizmetler Yönergesi'ne karşı gerçekleşmişti, gerçi tabii reddedilmemişlerdi ama sonuç itibarıyla bir bakıma yenilenmişlerdi. Bir dizi ülkede Avrupa Anayasası'na (Lizbon Antlaşması) karşı geliştirilen hareketlilikler belirli bir Avrupa boyutu kazandı; her ne kadar etkide bulundukları yerlerde (Fransa ve Hollanda, sonrasında İrlanda) ulusal sınırlar çerçevesinde kalmış olsalar da. Avrupa Birliği'nin demokrasi karşıtı seçkinleri bilindiği üzere bu yenilgileri kabul etmeyi reddettiler.

Sendikaların ve diğer halk güçlerinin ulusal sınırlar boyunca bölünmesini önlemek önümüzdeki yıllarda Avrupa için muazzam ölçüde önem teşkil edecek. Yunanistan, borç krizinin sonucu olarak Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası ve IMF tarafından 2010'da idare altına alındığında krizden Yunan işçileri sorumlu kılmaya yönelik geniş ölçekte bir kampanyanın nasıl sahneye konduğunu gördük –özellikle de Alman medyasında. Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun yanı sıra Alman sendikalar, Yunan sendikaları için karşı-bilgilendirme ve destek sağlamakta dikkat çekici ölçüde hızlıydılar. "Wir sind Griechen!" (Hepimiz Yunanlı!) yazıyordu Alman sendikası Ver.di'nin 12 Haziran 2010'da Stuttgart'ta bir gösteri örgütlediği sıralarda Baden-Württemberg'de dağıttığı bir el ilânının üzerinde. Şayet

sendikal hareket böylesi bir durumda sınırlar arası dayanışmayı güçlendirmeyi başarabiliyorsa, bu peşinde yeni olasılıklar getirir.

Eğer değişim ve demokratikleşme istiyorsak, mali ve ekonomik kriz kapıları ardına dek açmış durumda. Krizin gelişimi üzerinden yeni, radikal politik bir yola olan ihtiyaç fiilen teklifsiz (ama tamamen beklenmedik olmayan) bir biçimde geldi. Ne var ki bu, sendikaların –politik olduğu kadar örgütsel anlamda da– yönlerini çevirebilme yetilerini gerektiriyor. Acil görev, yaşam standartı ve refahı üzerindeki yaygın saldırılara karşı bir savunma savaşı yürütmek olacak. Ama Smith'in doğrulukla işaret ettiği üzere uzun vadede bu yeterli olmayacak:

Hangi senaryo olursa olsun, işçi hareketinin hükümete ve yönetici sınıfa avantaj sağlayan yapısal bir zayıflığı var. Bu zayıflık politiktir ve neoliberalizmin güvenilir, görünür bir politik alternatifinin yokluğunda yatmaktadır. Böylesi bir politik alternatif kısa vadede saldırılara direnmenin, hatta mücadeleleri kazanmanın bir ön-koşulu değil. Ama belli bir noktada tutarlı bir alternatifin yokluğu hareketsizleştirici bir etki üretir. Bu problem mevcut krizi önceliyor ama bu kriz, söz konusu problemi çok daha acil bir mesele haline getiriyor. Bize gereken şey, halkın çoğunluğunun desteğini, acil olması şart olmamakla birlikte perspektif olarak kazanmak yönünde güvenilir bir olasılığa sahip siyasi güçlerce somutlaştırılmış bir hükümet alternatifi perspektifidir. Böylesi bir siyasi program mal ve hizmet üretiminin, halkın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde, demokratik kararlarla örgütlenmesini içerecektir. Bu, mali sermayenin ekonomi üzerindeki sıkboğazını çözmek, bir kamu mali sektörü oluşturmak, kamu hizmetlerini yeniden millileştirmek, ilerici bir vergi sistemi hazırlamak, mülkiyet haklarının karşısında duran önlemlerin oluşturulması demektir.

(Smith, 2010)

Toplumsal alternatif kalkındırılması görüşü önemlidir, o halde, krize ve sosyal gerilemeye karşı süre giden mücadele için güdülenmeyi ve yönelimi sağlamak da öyle. Ne var ki temel problemin alternatif yokluğu –yahut en azından tek başına bu yokluk– olup olmadığı pek kesin değildir. Alternatif kalkınma modeli için çok sayıda unsur mevcut. Özelleştirmenin alternatifi, özelleştirmemektir. Artan rekabetin alternatifi, daha fazla işbirliğidir. Bürokrasinin ve tepeden yönetimin alternatifi demokratikleşme ve

tabandan katılımdır. Artan eşitsizliğin ve yoksulluğun alternatifi yeniden bölüşüm, kademeli vergilendirme ve ücretsiz, genel sosyal refah devleti yardımlarıdır. Yıkıcı vurgun ekonomisinin alternatifi banka ve kredi kuruluşlarının kamulaştırılması, sermaye denetiminin işletilmesi ve şüpheli mali araçların kullanımının yasaklanmasıdır. Bu liste çok daha fazla uzatılabilir.

Ne var ki, alternatif yokluğunun da ötesinde işaretler öyle gösteriyor ki bu bir o kadar da eylemlilik yürütme kapasite ve iradesi ile bu politikaları dayatmak için gerekli olan araçların kullanımı meselesidir. Buraya ulaşmak için sınıf işbirliğinin ideolojik mirasıyla —şu kökleri derinde yatan toplumsal ortaklık ideolojisi ve ifadede geçtiği üzere toplumsal sorunları herkesin yararına çözmenin en iyi yolu olarak toplumsal diyalog inancıyla— siyasi bir hesaplaşma zorunlu olacaktır. Sermaye güçlerinin, hükümetlerin ve Avrupa Birliği'nin bugün Avrupa'daki yaşam standartları ve refahı üzerinde gerçekleştirdiği büyük saldırılar sosyal işbirliği ideolojisi çerçevesinde açıklanamaz veyahut anlaşılamaz.

İşçi sınıfı, sendikalar ve diğer halk güçleri bugün çetin bir iktidar mücadelesiyle karşı karşıyalar —ve bu yukarıdan başlatıldı. Sendikaların bu saldırılar karşısındaki tutumunu siyasi iktidar boşluğuna tahvil etmek yönünde toplumsal diyalogun hali hazırda Avrupa düzeyinde temsil ettiği eğilimler, sendikaların harekete geçme yetilerini zayıflatmaktan başka bir şey yapıyor değiller. Bu açıdan bakarsak, sendikaların bugün karşılaştıkları en önemli güçlüğün bu ihtimalin yokluğu değil ama kapasite ve beceri yoksunluğu olduğunu ileri sürmek için çok fazla nedenimiz var. Bir yıldan kısa bir süre içinde ikinci genel grevlerini örgütlediklerinde, 27 Ocak 2011'de Bask sendikalarının ileri sürdüğü üzere, sendikal mücadele için yeni bir yol ilân etme vakti gelmiştir:

Sokaklara döküldük, iki kez greve gittik ve eylemliliğe devam edeceğiz. Çünkü bize hazırladıkları yoksul yarınları istemiyoruz. Bizi, krizden sonra hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı sözleriyle tehdit ettiler. O halde işleri farklı kılmak bizlerin elinde. Gerçek bir değişim için, insanların bir avuç azınlığın iktisadi menfaatleri yararına kullanılmadığı ama ekonominin toplum yararına işlediği farklı bir ekonomik ve sosyal model için mücadeleyi sürdürmek zorunludur.¹⁹

19 Basklı sendikalar ELA, LAB, STEE/EILAS, EHNE ve HIRU'nın emeklilik kesintileri-

Yeni Bir Yol!

Pek çok insan, piyasa güçleri zincirlerinden ve düzenlemelerden özgürleştiği takdirde parlak bir geleceğe yürüyeceğimiz yönünde şişirilmiş vaatlerle aldanmaya rıza göstermişken gerçekte bugün bütün bir neoliberal projenin krizle sarsılışını –ve aynı zamanda topluma, istihdama ve çevreye yönelttiği tehdidi– yaşamaktayız. Dünyanın 1930'lardan bu yana gördüğü en ciddi mali ve ekonomik krizin sonucu olarak, artık yalnızca meşruiyet krizi değil ama neoliberal ideolojinin hızla ölümü, önceki ekonomik krizin, yoksulluğun, sefaletin ve ıstırabın harabelerine gömülme ihtimali konuşulmaktadır. Soru, sonrasında ne geleceğidir. Bu kıtapta göstermiş olduğum üzere, bu durum esasen toplumdaki güç ilişkilerinin nasıl geliştiğine bağlıdır.

Hükümet alternatiflerinden bağımsız olarak, sendikalar ve toplumsal hareketler kendilerini daimi bir saldırı durumuna, refah devleti, sendikal ve sosyal haklar alanında kat edilmiş yolu savunmak adına eylemliliğin gerekeceği duruma hazırlamak zorundadırlar. Ancak böylesi savunmacı mücadeleler üzerinden –toplumun alternatif kalkınması yönünde– saldırı aşamasına ilerleyebilecek yeterli gücü ve birliği kazanabiliriz. Durum daha radikal cevaplar gerektiriyor. Sendikal hareketin güç ve iktidar mevkilerinin nasıl kazanılabileceği üzerine kendi tarihinden önemli deneyimleri mevcuttur. Bu deneyimler bugün hayli kullanışlı olabilirler. Aşağıdaki hususlar nelerin yapılması gerektiği konusundaki tartışmaya birer katkıdırlar.

Vurgun Ekonomisini Durdur

Bir kez daha, kapitalist ekonomi mali krize uğradı ve bunu ekonomik, toplumsal ve politik krizler izledi. O halde ekonomi demokratikleştirilmeli, mali sermaye ehlileştirilmeli ve kapsamlı düzenlemelere geçilmelidir. Bu 1930'ların dünya krizinden sonra yapılmıştı. Bu düzenlemeler 1980'lerde ve 90'larda yeniden çekildiklerinde bent kapakları da delilik ekonomisine açılmış oldu. Sermaye denetimi yeniden kurulmalı ve açığa satış, ha-

ne ve refah devletine yönelik genel saldırılara karşı yaptıkları protestolarda hazırladıkları el ilânından: <www.labournet.de/internationales/es/labgeneralstreik2011.pdf> (12 Temmuz, 2011'de girilmiştir).

vuz paraları [hedge fund] ve bütün vurgun amaçlı mali araçlar yasaklanmalı. Bankalar millileştirilmeli ve kamu kuruluşuna dönüştürülmeli. Vergi cennetleri kaldırılmalı ve mali işlemler vergilendirmeye tabi tutulmalı. Kamu sektörü ekonomik kriz sonrasında kitlesel işsizliği önlemek için kullanılmalı.

Refah Devletinin İlerlemesini Koru

Refah devleti —iyi ya da kötü— bir toplumsal uzlaşmaydı ve hâlâ da öyledir. Bu da bunun karmaşık ve çok-yüzlü bir olgu olduğu anlamına gelir. Gelgelelim önemli refah programları toplumun insancillaştırılmasına, toplumun altyapısına, sağlığa ve eğitime eşit ulaşımın sağlanmasına katkıda bulundular ve ekonominin istikrarına yardımcı oldular. Bu yüzden özelleştirme ve rekabetçi ihaleye karşı çıkılmalı ve özelleştirilmiş sosyal yardım kurumları kamulaştırılmalı. Devlet demokratikleştirilmeli ve ekonominin istikrar kazanmasına kamu yatırımları —okullar, hastaneler ve anaokulları, konutlar, toplu taşıma ve yenilenebilir enerji— aracılığıyla destek olmalıdır. Kamusal ve genel hizmetler zenginlerin daha fazla vergilendirilmesi suretiyle sağlama alınmalıdır. Yeni Kamu Yönetimi —şu başarısız seçkin örgüt ve yönetim projesi— devre dışı bırakılmalı.

Yoksulluk ve Toplumsal Eşitsizlikle Mücadele Et

Yoksulluk ve toplumsal eşitsizlik, piyasaların kuralsızlaştırılmasının ve sermayenin ulusal sınırlar arasında özgürce dolaşmasına izin verilmesinin sonucu olarak artmaktadır. Mevcut durumda toplumun seçkinleri tarafından biriktirilen sınırsız zenginlik ve öte yandan artan yoksulluk böylece aynı paranın iki yüzünü oluşturmaktadır. Sermayenin ve piyasaların kapsamlı düzenleme ve kurallara tabi kılınması, yoksulluğun gerçek nedenlerinden kurtulmak için zorunludur. Kademeli vergilendirme aracılığıyla kaynakların yeniden bölüşümü, arttırılan sosyal yardımlar ve emeklilikler, bir sosyal konut politikası ile ücretsiz veya daha makul sosyal yardım hizmetleri yoksul insanlara kısa vadede daha düzgün bir hayat verecektir.

Çalış-Haket Politikalarını Kaldır

Çalış-haket uygulaması işçi hareketininin zıddı bir insanlık görüşü üzerinde temellenir. Destekçileri “iş yapana ödeme” (ki her zaman olan budur) konusunda ısrarcıdırlar ama uygulamada çalış-haket, insanların işsiz kalmaları yüzünden cezalandırıldıkları anlamına gelir. Çalış-haket politikası işçileri disipline etmek amacıyla seçkinler tarafından kullanılan bir araçtır ve sağlık sorunları yaşayan veya iş hayatında sıkıntıları olan kimselerden sistematik surette kuşkulananacak bir yapıya dönüşmüştür. Bunun da ötesinde, sosyal yardımların makul bir seviyeye yükselmesinin önünde ideolojik bir engel işlevi görmektedir. Sendikalar bu ideolojiyi karşılarına almalı ve çalışma hakkı ile işin bireylerin ihtiyaçlarına uyarlanması yönündeki temel taleplerine geri dönmelidirler. Bu da gittikçe kuralsızlaşan piyasalarda ve daimi artış gösteren bir baskıya maruz kalan kamu sektöründe meydana gelen işin insafsızlaştırılması olgusuna karşı mücadele verilmesi anlamına gelmektedir. Bu, işgücü piyasasında ve iş yerlerinde güçler dengesine meydan okumak demektir.

Sendikaları Güçlendir

Hayli gelişkin seviyede bir refaha sahip olup da güçlü sendikaları bulunmayan tek bir ülke yoktur. Daha önce gördüğümüz üzere (IV. Bölüm) sendikal harekete yönelik kapsamlı saldırılar hem Ronald Reagan hem de Margaret Thatcher için refah devletine yönelik gelecekteki saldırıları için yaşamsal önemdeydi. Sendikalar hatalar yapabilirler, pes edip oturmamaları gereken uzlaşmalara oturabilirler, dar “sarı sendikacılık”la patronlarla birlik kurabilirler, sözüm ona “toplumsal ortaklık” ve “toplumsal diyalog” hakkında yanılsamalar yaratabilirler. Bütün bunlara rağmen toplumun değişmesini istiyorsak sendikalar vazgeçilmezdir. Onlar toplumdaki iktidar mücadelesinde zorunludurlar. Çünkü her şeyden önce sendikalar emekleriyle topluma değer üreten kimseleri örgütler. Bu onlara, hayli gelişkin bir toplumda başka hiçbir örgüt veya hareketin yerini dolduramayacağı stratejik bir konum sağlar. 1970’lerden bu yana gelen ekonomik kriz, siyasetten arındırma ile ılımlılaştırma koşullarında sendika-

ların savunma konumuna itildiği yerde oluşan boşlukta ortaya çıkan sosyal forum hareketlerindeki kriz eğilimlerinden sonra bir kez daha sendikaların ve işçi sınıfının sahneye çıkma zamanı gelmiştir. Gelgelelim bu aynı zamanda sendikal hareketin kendi örgütlenmesini ve siyasetini yeni göçmen kitlelerini, kayıt dışı ve güvencesiz işçileri örgütleyebilecek ve aynı zamanda siyasi bağımsızlığını güçlendirip, karşıt güçlerle mücadele edip onların saldırılarını canla başla karşılayabilecek şekilde uyarlamak zorunda olduğu anlamına gelmektedir.

Sendikal Hakları Savun

Uzun bir zamandır sendikalar üzerinde yoğun bir baskı mevcut. AB Adalet Divanı'nın dört sendika-karşıtı kararı (bkz. VI. Bölüm ve yukarı) Avrupa'da bu alandaki çarpıcı gelişmeyi temsil etmektedir. Bu nedenle temel örgütlenme, müzakere etme ve grev yapma –aynı zamanda iş güvencesi– haklarını savunmak zorunludur. İş koşullarının sözde esneklik (ve onun allanıp pullanmış sürümü olan, güvenceli esneklik) aracılığıyla altının oyulmasına karşı çıkılmalıdır. Sendikanın düzgün iş kampanyasına somut bir içerik verilmeli, karşıt güçler ve engeller tanımlanmalı ve bu kampanya eylemliliğe ve çıkar-odaklı mücadeleye bağlanmalıdır. İş yerlerinde iktidar için daha azimli bir mücadelenin zamanı gelmiştir. Çalışma saatlerinin daha katı bir düzenlemesine ihtiyaç vardır ve bugün Avrupa'da yayılmakta olan güvencesiz çalışmaya karşı durulmalıdır. Hem çevresel kriz, hem de işin uluslararası bağlamda daha adil dağıtımıyla ilgili değerlendirmeler çalışma saatlerinin düşürülmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle günlük altı saatlik çalışma gündeme alınmalıdır.

Tabandan Hareketlen-İttifaklar Kur

Toplumdaki asli değişimlerin değişen güç ilişkileriyle ilgisi vardır. Buysa sırasıyla ciddi bir taban hareketini gerektirir. Kısa yol yoktur. Üyeleri arasında sağlam bir dayanağın yokluğunda bir örgütün liderleri uzun vadede akıntıya karşı yol alamazlar. Tersinden bakarsak, hiçbir önderlik de tabandan gelen eşgüdümlü baskıya uzun vadede direnemez. Eğitim, tartışma ve demokratik karar alma süreçleri olmazsa olmazdır. Karşı güçlerle yüzleşip

mücadele edebilmek için geniş, yeni ve gelenek dışı ittifaklar kurmak hayati önem taşıyacaktır. Bunlar en iyi somut toplumsal mücadele üzerinden geliştirilebilirler. Brie (2010) kamu hizmetleri mücadelesinin böylesi ittifaklar kurmak için nasıl merkezi bir önemde olduğuna işaret eder:

Yaygın ittifakların oluşumu bu birbirlerinden oldukça farklı toplumsal grupların çıkarlarının üst üste bindiği yerde başlamalıdır. Buysa en başta kamu hizmetlerinin geliştirilmesi, ekonomide halkın demokratik katılımı ve kamu gözetimi gibi görünmektedir. Bunlarsa, her şeyden önce, toplum odaklı orta tabaka için hem önemli gelir kaynakları, hem de siyasi eylem alanlarıdır; ikincisi, ücrete tabi tabakanın yükselen merkezi talepleri için imkânlar sağlamaktadır ve üçüncüsü, daha alt grupların dışlanmasının önüne geçilme koşullarını oluşturmaktadırlar.

Özgürlük ve Demokrasi

Demokrasinin zayıflaması neoliberal saldırganlığın asli bir özelliği olmuştur. Avrupa Birliği bilhassa demokrasi açığıyla ve ayrıca mevcut halde bariz otoriter eğilimlerle nitelenmektedir. Demokrasi karşıtı güçler siyasetin piyasalar eliyle disipline edilmesini alkışladılar (bkz. IV. Bölüm). Demokrasiden arındırma daha az sayıda insanın oy kullanması, politik kayıtsızlık ve siyasetçilerin küçümsenmesiyle sonuçlandı. Temsili demokrasi insanların kendi genel hayat koşulları üzerindeki denetimini sağlamada yetersiz olduğunu gösterdi. Bu nedenle, iş yerlerindeki işçilerin arttırılmış iktidarı ve özelleştirme ile kuralsızlaştırma üzerinden piyasaya tabi kılınmış şirketler topluluğunun yeniden ele geçirilmesi ile beraber yeni doğrudan demokrasi biçimlerine ihtiyaç vardır. Demokrasiyi savunup genişletmek 21. yüzyılın en önemli mücadelelerinden biri olmalıdır. Bu savaşı yükseltmek için ideolojik mücadeleyi keskinleştirip kutuplaştırmak, siyasi alternatiflerin arkasında harekete geçmek ve ekonomi üzerindeki sahiplik ile denetim için olan mücadeleyi yenilemek zorunludur.

Özgürlük

İşini yap, hakkını iste! İşçi hareketinin erken zamanlarındaki bu eski slogan işçi hareketinin en ılımlı birkaç lideri tarafından bir-

kaç sene önce bir kez daha ortaya çıkarıldı. Bu, sendikal hakların zayıflatılması ve altının oyulmasına yönelik herhangi bir gerçek kaygıyı ifade ettiklerinden değil, insanların çok daha talepkâr olmaya başladıklarını hissettiklerinden ötürüydü. Görevi vurgulama zamanıydı. İstihdam ve disiplin politikası, sendikal hareketin farklı bir çağ ve farklı bir bağlama ait bu kendi sloganının kullanımı aracılığıyla meşrulaştırıldı.

Olay bunun tersi yönde gerçekleşiyor –günümüz toplumunda insanlar çok fazla şeyi kabulleniyor ve pek az şeyi talep ediyorlar. Elbette daha geniş ekranlardan, daha fazla deterjan markasından, otobanlarda hız sınırının kaldırılmasından veya daha fazla elektrikli diş fırçası çeşidinden bahsetmiyorum. İktidar ve iktidarsızlığı, insanların kendi hayat koşulları üzerinde söz sahibi olma şanslarını, işin örgütlenmesi ve ifa edilmesi üzerindeki nüfuzu, toplum ve çalışma yaşamının demokratikleştirilmesini düşünüyorum.

İşçi hareketinin özgürlük geleneğini bir kez daha ele almak için geç bile kalındı. Bu daha kökten bir sistem eleştirisi ve iktidar ile üretim araçları sahipliği üzerinde, işgücünün örgütlenmesi veya üretim çıktılarının nasıl kullanılacağı üzerinde odaklanılması anlamına gelmektedir. Sonra, modernizm, yenilenme ve yeniden yapılanma gibi kavramlara –zorunlu olarak neoliberalizm ve piyasa güçlerinin aksine olacak şekilde– yeni bir içerik ve doğrultu verilebilir. Bu, kolektif eylem üzerinden birey özgürlüğünün artırılması siyasetidir.

Ayrıca yakın tarihimize de ayrıntılı bir eleştirel bakış atmamız gerekiyor. Siyasetten arındırılma önce ekonominin, sonra da bizzat siyasetin başına gelen bir şey olarak, işçi hareketi içinde nasıl gerçekleşti? İşçi hareketinin bireyi özgürleştirmek yönündeki tutkulu özgün hedeflerine ne oldu? Hâlihazırda geçmiş on yılların kapitalist gelişiminin kaçınılmaz olarak bitmesi gerektiği şekilde bitmiş olduğunu görebiliyoruz –insanlara yönelik olumsuz sonuçlarının genel itibarıyla içler acısı olabildiği yıkıcı bir ekonomik, politik ve toplumsal kriz. İşçi hareketinin siyasi partileri 1980’lerde bunca kapsamlı kuralsızlaştırmaları nasıl oldu da böyle sorgusuz kabul ettiler?

Yanıtın bir bölümü savaş-sonrası uzlaşmada hayli baskın hale gelen tek-tarafli bölüşüm politikası perspektifinde bulunabilir mi? Nitekim toplumsal perspektifin çoğu ve iktidar sorunun gündelliği gözden yitmiştir. İş yerinde, üretim halindeki insanlar arasındaki güç yapıları, güç ve tahakküm ilişkileri sorunu kaybolurken mesele bütünle ekonomik büyüme ve bunun bölüşümüne dönüşmüştür. Bireyler için kişisel özgürlük ve kendi hayatları üzerindeki denetimleri en az adil bölüşüm kadar önemlidir. Zincirlerinden kurtulmak [emancipation] nihai amaçtır –bireylerin, diğerleriyle birlikte, kendi kimliklerini ve kişisel hedeflerini idrak etme imkânı.

Özgürlük ise başka bir şeydir ve maddi kaynaklarla edinilebilecek olanlardan daha fazlasıdır. Bu yalnızca ihtiyaçlardan değil ama aynı zamanda sömürüden, güvensizlikten, körü körüne itaatten ve güçsüzlükten özgürleşme meselesidir. Bölüşüm politikası perspektifinin ötesine geçip toplumun iktisadi şartlarıyla bağlı insanlar arasındaki güç ilişkilerine dair çelişkilere ilerlemeliyiz. Özgürlüğe giden yol ortak eylemden geçmektedir. Bu güçle, onurla ve saygıyla ilgilidir. Sorumluluk yalnızca güç sahibi tarafından üstlenilmektedir. Bu yüzden güçsüze karşı disiplin ve zorlama kullanılmak “zorundadır.” Çalış-haket politikaları seçkinlerin ve iktidardakilerin güçsüz olanları denetimi altında tutmak için kullandıkları bir yöntemdir.

İktidar ilişkileri üretim içinde kurulur, tüketimde değil. Profesör Richard Wilkinson’un ifade ettiği şekliyle “Her şeye rağmen üretim gönencin ve bölüşümde eşitsizliğin kaynağıdır,” (bkz. VII. Bölüm). Tüketimin eşitsiz dağılımı veya toplumdaki yükselen eşitsizlikler üretimdeki güç ve mülkiyet ilişkilerinden türemektedir. “Şişko kedilerin”²⁰ yüksek maaşlarına yönelik ahlakçılığın ve devamla, bir ölçülülüğe gidilmesi yönündeki ahlakçı taleplerin, bizzat güç ilişkilerine saldırılmadığı sürece yalnızca bir zaman kaybı oluşu kısmen bu yüzdendir.

İşçi hareketi, özgürlük mücadelesinde gururlu bir tarihe ve geleneğe sahip –yalnızca maddi ihtiyaçlardan değil ama aynı zamanda baskıdan, otorite korkusundan ve güç istismarından

20 Büyük şirketlerin CEO, CFO gibi yöneticileri kast ediliyor –ç.n

özgürleşme. Ne var ki uzlaşi siyaseti dönemindeki siyasetten arındırılma sürecinde bir şeyler kayboldu. İşçi hareketinin 1980'lerin özgürlük tartışmasını kaybetmesinin nedeni budur. Böylece işçi hareketi kendi kendini –üretim sürecinin sonundaki çıktıya yönelik tek taraflı odaklanması üzerinden– tüketime ve –sağ kanat partilerin ideolojik zaferine teslim etmiş oldu zira onlar hepimizi birer tüketiciye– yalnızca tüketiciye çevirmeyi başardılar. Bu perspektife göre sadece birer tüketici olarak çıkarlarımızın peşine düşmemiz meşrudur –üreticiler olarak yalnızca kısıtlı özel çıkarlarımız mevcuttur!

İşçi hareketinin tarihinde her bir kimsenin özgür gelişiminin, herkesin topyekûn özgür gelişiminin bir önkoşulu olması esastır. Toplumumuzda son yüz yılda birey özgürlüğünün artışına hiçbir şey işçi hareketinin toplu mücadelesinin sunduğundan fazla katkı sağlayamamıştır. Sağ kanatın, demokratik unsurların piyasalar üzerindeki denetim ve düzenlemeleri azaldıkça birey özgürlüğünün artacağına dair temelden kusurlu olan tezi, sermayenin toplumsal gücünü ve üretimdeki güç ilişkilerini bütünüyle göz ardı etmektedir. Piyasa tüketicilerin özgür tercihi olarak sunulmaktadır. Bu da piyasanın ideal hale getirilmesinin, ekonomik gücün inkârının ve toplumsal sorunların bireyselleştirilmesini temsil etmektedir.

Eğer refah devleti korunup daha fazla geliştirilecekse hakim güçlere ve güç ilişkilerine odaklanılmalıdır. Demokratik hükümet ve demokratik denetim; piyasanın iktidarına, vurgun ekonomisine, işin insafsızlaştırılmasına karşı mücadelenin en önemli araçlarıdır. Demokrasi ve refah, tarihleri boyunca güçlü karşıt kuvvetlere karşı kavgada kazanılmışlardır. Demokrasi güçleri yavaşça nitelik değiştiren refah devletiyle –ve uçlaştırılarak şüpheli kılınan büyümekte olan gruplarla– birlikte savunma konumunda olmaktan çıkıp değişebilir. Ekonomik krizin ortasında kimse işin sonunu bilemiyor, savunma konumundan çıkıp saldırıya geçmek toplum güçleri için hayatidir.

Son sözü, bu kitabı iyimser görüşüyle bitirecek olan İsveçli radikal sosyal demokrat Ingemar Lindberg'e veriyorum. Kendisi bize alternatiflerin bulunduğunu hatırlatıyor:

Kapitalizmin gelişimindeki mevcut safha Sol güçlere de yeni imkânlar sunmaktadır. İşçilerin de eylem alternatifleri bulunmaktadır. Pek çok küreselleşme çözümlemesi, ulusal sınırlar arası çalışmanın yeni sendikal yöntemleri aracılığıyla büyüeyebilen ve aynı zamanda kendi sendikal örgütlerinde hiyerarşiyi ve yukarıdan-aşağıya denetimi yıkan işçi sınıfının bir kenarda duran gizil gücünü ihmal ediyor (...) Küreselleşmiş kapitalizmin mevcut safhası iktidardaki bir değişiklik ve ağırlıklı olarak neoliberal bir kavramsal modelle nitelenmektedir. Bunu pasif bir uysallıkla karşılamak gerekmemektedir. Tersine, adaletsizliğe öfkelenmek gelişmeleri aksi yöne çevirmek için bu kesinlikle gereken hareketlendirici kuvvettir.

(Lindberg 2007, s. 11, 81)

Refah Devletin Yükselişi ve Düşüşü

*"Bu kitabı okumalı, ondan öğrenmeli ve
tüm gücümüzle kavgaya dönmek için
örgütlenmeliyiz."*

Susan George

Güvencesiz, endişeli birey özgür olamaz. Oysa liberaller çoğu zaman kişisel özgürlük ile kolektif sosyal güvenliğin birbirine taban tabana zıt olduğunu iddia ederler. Mücadele içindeki emek hareketi açısından ise sosyal güvenlik olmadan özgürlüğün, özgürlük olmadan da sosyal güvenliğin olamayacağı apaçıktır.

Geçtiğimiz yüzyılda, hiçbir şey bireysel özgürlüğe, emek hareketinin kolektif mücadelesi kadar çok katkıda bulunmamıştır. Bir sosyal model olarak **refah devleti** bu mücadele içinde ve sınıf **savaşımından** sınıf **işbirliğine** geçilen koşullarda gelişmiştir.

İşte bu yüzden bugün de sosyal haklardan önce bireysel özgürlükler saldırıya uğramıştır. **Terörizmle mücadele bahanesiyle** özgürlüklerimiz kısıtlanmakta, fişlenmekte ve kameraların gözetimine hapsedilmektedir; bu yolla sosyal haklarımız için direnmemiz ve mücadele etmemiz engellenmektedir.

Refah devletin simgesi eğitim ve sağlık artık parasız değil. Emeklilik yaşı yükseltilirken maaşlar her fırsatta düşürülüyor. İşsizlik aylığı ve yoksulluk yardımı birer sadakaya dönüştürüldü. Dinlenme ve tatil süreleri düşürülürken çalışma saatleri arttırılıyor. İşin kendisi ve çalışma koşulları insafsızlık derecesinde ağırlaştırılıyor.

Piyasalardaki kurlsızlık emek piyasasına taşınırken, işçilerle beraber tüm çalışanların haklarına amansızca saldırılmaktadır. Kapitalistler ve siyasetçiler refah devletinden öç almaktadır.

Sermaye ve neoliberaler refah **devletini ayakta tutan en önemli kurumları, sendikaları ve demokrasiyi** zayıflatmak için büyük bir savaşım vermektedirler ve tüm savaş alanları içinde en merkezi hale geleni çalışma dünyasıdır. Peki, bu cendereden nasıl çıkılabilir?

Sendikacı ve yazar **Asbjørn Wahl** çıkış için sendikal harekete, somut mücadele ve ittifak oluşturma örnekleri temelinde, geleceğe ilişkin bir yol haritası önerirken, çözümlemeleriyle iktisat ve siyaset bilimleri öğrencileri de için temel bir kaynak sunmaktadır.

ISBN 978-605-4906-12-3

9 786054 906123 >

₺21.90

www.h2o.kitap.com